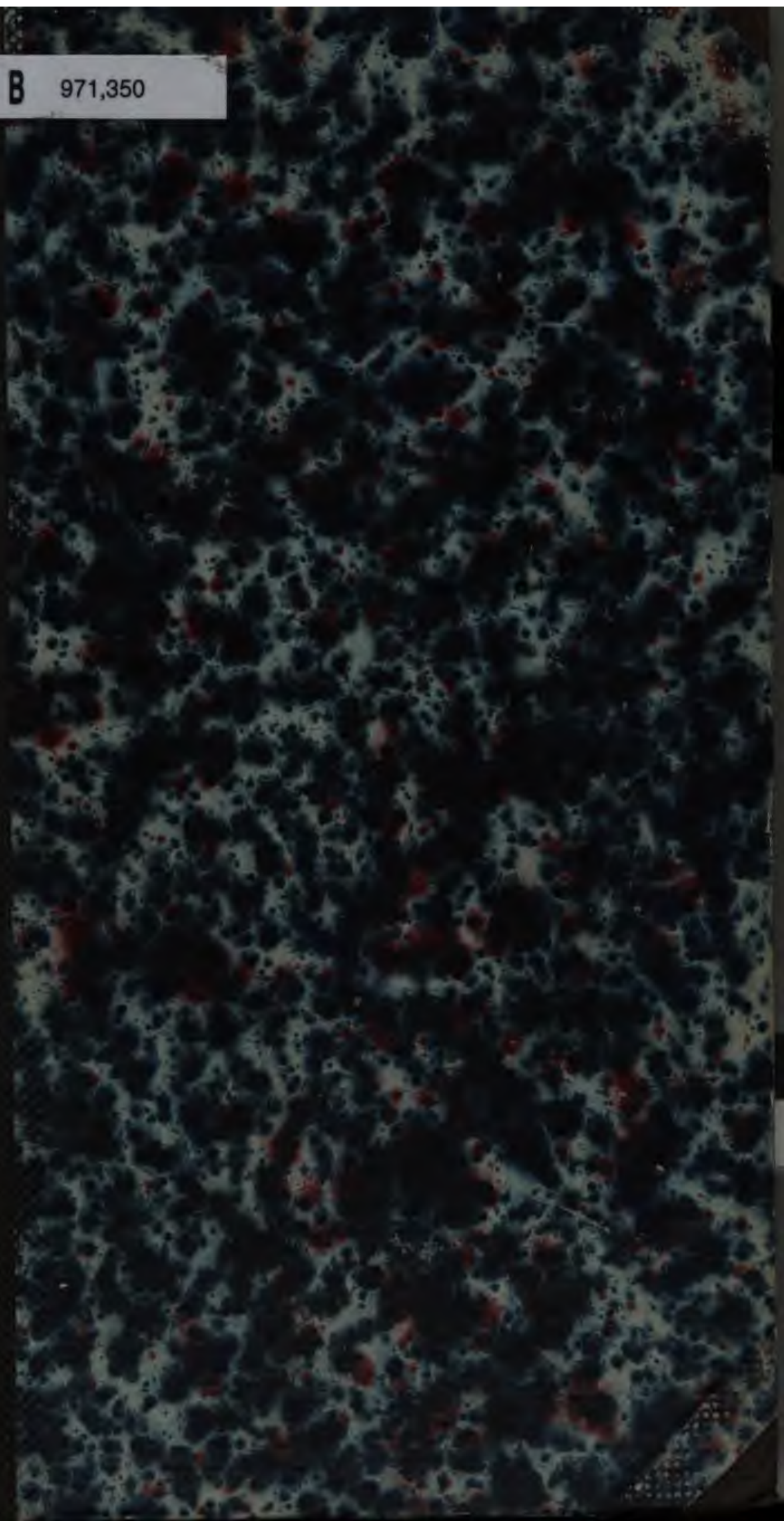
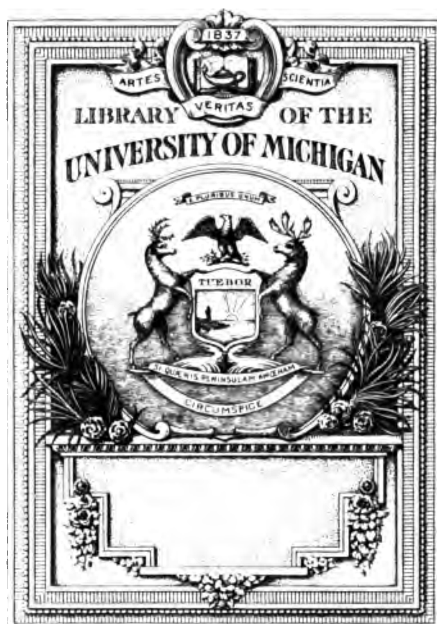

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

NIEUW NEDERLANDSCH
TAALMAGAZIJN,

TIJDSCHRIFT

VOOR

DE WERKDADIGE BEOEFENING, VERGELIJKING EN VEREDELING ONZER MOEDERTAAL,

MET MEDEWERKING VAN DE HEEREN:

D^R. N. Beets, — D. Bomhoff, Hz., — D. W. Bosch, Dz. — D^R. W. G. Brill, — B. Brugsma, — H. A. Callenfels, — Mr. G. D. Franquinet, — D^R. A. de Jager, — Prof. W. J. A. Jonckbloet, — M^R. J. van Lennep, — D^R. H. J. Nassau, — D^R. M. J. Noordewier, — A. C. Oudemans, — M. Pruim, — M. Roest, Mz., — D^R. J. Schotel, — J. v. d. Veen, — Prof. H. G. Visscher, — en Prof. J. van Vloten.

verzameld door:

Dr. L. A. TE WINKEL.

VIERDE JAARGANG.

'S GRAVENHAGE,
GEBROEDERS BELINFANTE.

1857.

Boekdrukkerij GEBROEDERS BELINFANTE,
's Gravenhage.

INHOUD.

DE TAAL DER 17de EEUW,

VOORNAMELIJK

DIE DER BLIJSPELEN,

BESCHOUWD IN HARE NU VEROUDERDE WOORDEN, SPREEKWIJZEN EN UITDRUKKINGEN;

DOOR

A. C. OUDEMANS.

Wanneer de Taalonderzoeker de werken leest, welke kort voor en lang na het jaar 1600 geschreven zijn, dan herkent hij zijne tegenwoordige *schrijf-* en *spreektaal* niet meer. Woorden en gezegden, constructies en wendingen, woordspelingen en verdraaiingen, spreekwijzen en uitdrukkingen, alles is vreemd, alles is voor dengeen, die zich met geene taal of taalkennis inlaat, dood en vergeten, en leven er nog woorden of uitdrukkingen, dier vervlogene eeuw eigen, in den mond der geringere volksklasse voort, zij weet er naauwelijks de ware beteekenis en nog veel minder de bron van op te geven, waaruit ze voortspruiten.

Maar heeft de mindere volksklasse, in haren onverschilligen, onontwikkelden toestand, ja, mag ik het zeggen, in haren toestand van bewustloosheid, zich om die vergetene, verloopene, verouderde taal niet te bekommeren, dan toch zullen daarentegen andere standen gevonden worden, die de verlorene schatten weder trachten op te delven, om ze als nieuwe bouwstof of als fondamenten voor nieuwe opbouwingen te verbruiken.

Tot een' dier standen behoort voorzeker ook de onderwijzer, de man, die de taal zijner vaderen aan het opkomend

geslacht moet leeren kennen, die den denkenden jongeling hare schatten moet leeren overzien, en hem in al hare schoonheden moet inwijden. De man, die daar staat als de vraagbaak voor anderen, die jonge kweekelingen tot bekwame onderwijzers moet opleiden, en die, wanneer hun weetlust geprikkeld wordt, hunne vragen zoo veel mogelijk moet weten te beantwoorden zoo lang zij in den kring zijner wetenschap liggen, kan, bij de tegenwoordige richting der taalstudie niet achterblijven of onverschillig zijn. Of zou de onderwijzer kunnen en willen beweren, dat hij tot dien stand niet behoort, en dat hij dus niet het onderzoek der taal van vroegere tijden, met hare afwijkingen, met hare versmeltingen en nieuwe vormen, met hare veranderingen in kracht en beteekenis, niets te maken heeft? Ik vermeen op goede gronden deze onverschilligheid, bij het grootste gedeelte althans, te mogen betwijfelen en ontkennen. Velen beginnen reeds die richting te volgen en bij anderen wordt wel de lust, de begeerte levendig om ook de taal onzer voorvaderen te leeren kennen, maar de middelen om daartoe te geraken, zoo wel als de voorlichting en aanmoediging van anderen, ontbreken hun. Men zal het mij, zoo ik vertrouw, dus niet ten kwade duiden, dat ik weder in dit werk, aan de taalstudie gewijd, op uitnoodiging der Redactie, eene bijdrage lever, ter bevordering van dat doel, welke bijdrage niet alleen eene opsomming, maar ook, voor zoo veel de ruimte mij toeliet, eene vertaling en verklaring der verouderde woorden, zal bevatten. Om dit doel te krachtiger te bereiken, heb ik eene verzameling van meer dan 250 Blijspelen, met de pen in de hand, doorgelezen, de meest vreemde woorden en uitdrukkingen daarvan opgeteekend en toegelicht, en mag ik somtijds het een of ander werk uit de 18de eeuw aanhalen, dan is het van een' Schrijver, die ook in de 17de eeuw bloeide, of het is een herdruk van een geschrift, dat tot de 17de eeuw behoort. Maar, zal men vragen, waartoe hier meestendeels Blijspelen gekozen?

Het antwoord ligt voor de hand. Hij, die even als ik, in de gelegenheid geweest is, gezegde Blijspelen met aandacht en belangstelling te lezen, weet, dat zij voor de kennis der toenmalige zeden en gebruiken, deugden en gebreken, verkeer en samenleving, denkbeelden en begrippen, inrichtingen en gesteldheden, handel en nijverheid, allergewichtigst zijn, en niet minder belangrijk voor de kennis der taal onzer voorvaderen als voor onze taalstudie in het algemeen.

Immers daardoor leeren wij, hoe de onderscheidene klassen in de samenleving zich uitdrukten; wij leeren, naast de taal van den deftigen burger, ook die van het laagste gemeen kennen, en in beiden vinden wij schatten en nieuwe bronnen om velen onzer tegenwoordige uitdrukkingen, zegswijzen en woorden te verklaren en toe te lichten.

Maar wie verzekert ons, dat wij in de Blijspelen van dien tijd wezenlijk de taal der laagste volksklasse zullen ontmoeten? Zouden die platte of triviale woorden en uitdrukkingen niet door den Dichter zelven verzonnen of gesmeed zijn?

Hij, die zulke vragen doet, schijnt een volslagen vreemdeling te zijn in dat gedeelte onzer litteratuur, hetwelk de wijze van samenstellen dier Blijspelen omvat. Het is bekend, en in menig werk, dat over de Kluchten en Blijspelen der genoemde eeuw schrijft, staat het aangeteekend, dat de Blijspeldichters, die werk van hunne studie maakten, toegang zochten tot dat slag van lieden, van welke zij eene getrouwe afschildering wenschten te geven, en dat, indien zij vreesden, dat hunne tegenwoordigheid zulke menschen in hunne gewone wijze van spreken mocht belemmeren of den natuurlijken loop of gang hunner woorden mocht in den weg staan, zij dan moeite deden, om, zelfs in kroegen, keeten en kuffen, al stil zittende, de gesprekken, die zij onderling voerden, af te luisteren en te bespieden, om daardoor in staat te zijn het natuur-

lijke, het ongedwongene, dat den aanschouwer het meeste aandoet en treft, in hunne spelen terug te geven. Zoo was het met BREDERO en anderen, die de visch-, groen- en andere markten bezochten, bij mosselwagens vertoefden en drinkhuizen binnendrongen, om lieden van allerlei slag te hooren spreken, om den juisten trant hunner uitdrukkingen, hunnen schertsenden toon, hunne constructies en spraakwendingen, hunne woordverdraaiingen en basterdvloeken, enz., enz., af te luisteren en in het geheugen te prenten.

Hij, die de gesprekken van *Trijn Snaps* en *Bleeke An* in BREDERO's Jerolimo leest, zal overtuigd zijn, dat hare woorden in het brein van den Dichter niet zouden zijn opgekomen, hadde hij zulke of dergelijke taal niet beluisterd, en van daar de hooge waarde, welke deze en dergelijke spelen voor de taalkennis bezitten. Laten wij, om een paar voorbeelden van dezen lossen, natuurlijken gang dier gesprekken aan te halen, eenige regels daarvan afschrijven, en de lezer zal gewisselijk van de waarheid mijner stelling overtuigd worden.

Trijn spreekt, nadat men haar' man voor een *veugel* had uitgemaakt, een woord, dat men toen bezigde, om iemand van een wulpsch en ongebonden leven aan te duiden:

Ick ben een Vrouw met eeren en so goet als jy of mijns gelijck.
Wat rijtmen dese rekel, de duyvel dienje, binje rijck.
Is mijn man een veughel? jy selt jou mont beteughelen,
Komter uyt, hebjet hart, jy schrobber, ick selje lieren veughelen;
Jy selt niemandt veughel hieten, Jan hanghgat, verstaje dat?
Of blaest hem ierst een pont veren: de rest in 't Sout-vat.
Ick seght nog eens op mijn burgherschop, jy selt niemant veugel heten,
Of jy sult ierst, walbarcken aensicht, van sijn eyeren eten,
So siet. Ick sel jou dat veughelen noch kornen uyt je g . .,
Isser by gans wongden anders maer recht in de stadt,

Komt enreys voor den dach hontsklink! komt eens uyt de
koocken;
Al het mijn man in zijn jeucht enreys een huys oppe broken,
Wat schaat dat? dat schaat niet, al even goet vrient;
Al is hy enreys e giesselt en e brandmerckt, hy haddet verdient.

en op eene andere plaats:

Wel wat duyvel het hy te seggen van mijn jongste Broer?
Al staat hy na 't Beulschop, hy doetet met God en met eeren;
Mach hy alsoo wel als een aar niet en request presenteren?
Hy is een Burgers kijnt. Maer 't Hof gaater so wat me deur,
D'eene vreemdelingh of d'ander die gaat altoos veur.
Draaght hy hem wel, het Dief-leyer-schop dat sellense hem
wel beschicken,
Maar hy moet eerst een neerlaagh, of een maant vijf ses ver-
klicken;
Men komter so niet an, lieve moer! op en stel op en sprongh,
Of men moet vry wat voorloops hebben van ouwt en jongh,
Men mach segghen watmen wil, kijnt het is een eerlijck
Officy,
Het is een diender van Godt en de heylighe Justicy.

Wie erkent in deze regels niet de taal, die toen in den mond des gemeenen volks leefde? eene taal, die daar los en vrij van de lippen vloeide, zonder dat de spreker zich in het minste over vormen, keus van woorden of woordschikking bekommerde? Is het niet eene trouwe afschildering van het naïve en natuurlijke? Of zou men liever gelooven, dat een Dichter, na rijp overleg en beraad, na woord voor woord uitgekipt, en zich daartoe veel moeite gegeven te hebben, daaruit zulke ongedwongene, losse, kunstelooze taal zou kunnen vormen of smeden? Neen, ik herhaal het, het is de taal eens Dichters, die de natuur tot basis genomen, haar bestudeerd, bespied, betrapt, en haar in hare eigene vormen in zijne spelen heeft teruggegeven.

Hij, die zijne taal lief heeft, lessen daarin geeft, anderen hare schoonheden en veranderingen moet leeren kennen, en zich zelven van deze veranderingen moet leeren reden geven, behoort zulke gewrochten te lezen en te herlezen, niet om zich zelven of anderen te stichten, maar om schatten voor zijne studie op te zamelen, en wil hij pogingen aanwenden, om de duistere punten tot klaarheid te brengen, het zal hem, hiervan houd ik mij overtuigd, eene aangename en hoogst nuttige verpoozing schenken.

Ofschoon wij hierboven meer bepaaldelijk Bredero genoemd hebben, en wij eenen verbazenden schat van woorden, die toelichting verdienen, bij hem aantreffen, zullen wij echter schaars zijn in het opnemen zijner woorden en uitdrukkingen, omdat de Maatschappij van Nederl. Letterk. voornemens is, een Woordenboek op diens werken in het licht te geven.

Na deze voorafspraak zullen wij onze voorgenomene taak, vooral ten nutte van den jeugdigen onderwijzer, aanvangen, en in eene alphabetische orde daarmede voortgaan.

A.

Aandwingen. Dit woord komt bij de volgende Schrijvers voor in de beteekenis van *opdringen.*

de deugd brengt het ook niet meê een dochter een man *aan* te *dwingen*, daar zy niet in kan consenteeren.

L. Smids, *De Knorrepot*, 1695, bl. 38.

Onze beroemde Geschiedschrijver Hooft maakt ook gebruik van dit woord in zijne Nederl. Hist. bl. 249.

Als hem boode op boode 't geloof *aandwong.*

Aanfakken voor *aanloopen, loopende aankomen.* Nog zeggen wij *aansjouwen.* Nadat Likkepot, een huisknecht, eene lijst van allerhande zaken had opgenoemd, die hij voor den kantoorknecht had moeten halen, opdat deze zoo veel te meer vrijheid met de dochter des Huizes kon hebben, vervolgt hij zijn verwijt:

— — — — — — Dan
Most ik eens na de Oesterman;
Als ik dan met twé drie bakken
Engelsche Oesters *aan* kwam *fakken*,
Dan was 't: slurf! — Ik, malle gek,
Most dan daatlyk weêr om Sek,
Ypekras, of Spaansche wyntjes.

Y. VINCENT, *Loon naar Werk*, bl. 8.

Van dit werkw. *fakken*, dat eene verharde uitspraak van *faggen* is, heeft men nog een frequentatief *faggelen*, dat op zijne plaats zal voorkomen, even als het hier voorkomende *slurf*.

Aangaan voor *aanvatten*.

T' is een heet hang-ijser om *an* te *gaen*.

G. C. VAN SANTENS *Lichte Wigger*, 1617, bl. 28.

Men was toen in de plaatsing van de apostrophe (') nog in het onzekere, want sommige schreven, *'t is*, anderen, uit vrees dat de *t* zich met *is* zou verbinden, *t' is*, zoo als hierboven.

Aangaan heeft ook de beteekenis van *overkōmen*, hetzij leed, smart of ongeluk. In het Blijspel van MOLIÈRE, *l'Avare*, in 1685 in het Neêrl. vertaald, prevelt de vrek bij zich zelven, en zegt, dat hij vier duizend pond in zijn' tuin heeft begraven, maar juist toen hij dat woord uitspreekt, wordt de deur geopend en hij ziet twee menschen in de kamer treden. Nu is hij in eene vreeselijke angst, dat men zijn geheim gehoord mag hebben, en hij roept uit:

Ach! wat *gaat* my *aan!*
Ik loof dat ik myn zelfs heb door myn drift verraân.

JOAN PLUIMER, *De Vrek*, bl. 17.

Aangaan. In het zelfde werk komt dit werkw. voor in den zin van *lukken*, *gelukken*. LODEWIJK, de zoon van den vrek, om geld verlegen zijnde, had JUSIJN, zijn' knecht, uitgezonden, om van dezen of genen eene zekere som op

interest te leen te krijgen. Toen LODEWIJK zijn' knecht, bij diens terugkomst vroeg:

Wat antwoord van de zaak?

zeide deze:

— — — — — — Ach! die om geld komt vraagen
Op intrest, moet al vry veel vreemdigheid verdraagen,
Wanneer men in een staat moet leeven als gy doet,
Die naar haarkloovers zin, en giergaarts handlen moet.

Hierop herneemt LODEWIJK:

Hoe, zal 't niet *aangaan*?

Id. bl. 33.

d. i. *Zal het dan niet lukken?* Zie daar drie verschillende beteekenissen van één woord, welke met nog eenigen uit BREDERO zouden kunnen vermeerderd worden.

Aanloopen voor *er tegen aanloopen*, *zich aan straf onderwerpen.*

Nou sal hy *anloopen* dien hoeren-voocht.

G. C. VAN SANTENS *Lichte Wigger*, bl. 8.

Dit zelfde werkw. vinden wij in dien zin ook in MAERL. Sp. Hist. IV, 5, vs. 71 en v.

Dat wi ons gewillike keren
An die ghesele Gods ons Heren
Eñ wi daer *ane lopen*
In berouwenesse eñ in Hopen.

In den Staten-Bijbel komt dit werkw. weder in eene andere beteekenis voor, namelijk in die van *smeeken*, *dringend verzoeken.*

Wat is de Almachtige, dat wy Hem souden dienen, ende wat bate sullen wy hebben, dat wy Hem *aenloopen* souden?

Job XXI, vs. 15.

Aanransen voor *aanranden.* Een vader, bij den man, bij wien zijn zoon, de student, inwoonde, onderzoek doende hoe zich die jongeling gedroeg, antwoordde hem deze:

Hij studeert zeer vlijtig, niet in de boeken, maar

In glazen uitsmyten, kloppers afdraijen en schellen stelen.

Ze zetten het vaatje op de tafel, en scheyden niet voor dat het uit is, dan loopenze 's nachts langs de straaten, hy *ranst* de vrouluy *aan*, zetze af en doetze voor hem vlugten als voor een spook.

P. BERNAGIE, *Het Studenten Leven*, 1684, bl. 27.

Wij ontmoeten dit werkw. nog bij HUGO DE GROOT in zijne vermaningc tot vrede.

Zy voegen haer by een, om soo te wederstaen
Den vyand, of hem selfs met moet te *ransen aen*.

Bewys van den waren Godsdienst, 1683, bl. XIII.

Aanspreken voor *uitnoodigen.*

JAN KLAASZ. Zijn de Vrouwtjes al te maal al *aengesproken* Moeder, die 't Kandeel-Maal zelle bekleeden?

DIWERTJE. Daer is al veur gezorgdt, en 't is er deur de Baaker elk in 't besonder aangezeid.

T. ASSELIJN, *Kraam-Bedt van Zaartje Jans*, 1684, bl. 14.

Lang heeft men gevraagd en gezocht naar de beteekenis van ons woord Aanspreker, en men heeft zelfs getwist of men moest zeggen aanspreker *der* of *ter* begrafenis. Uit bovenstaand werkwoord leert men, dat Aanspreker de beteekenis heeft van *Uitnoodiger* en dus *ter* of tot de begrafenis.

Aanstaan voor *een pak slagen krijgen.* Een paar voorbeelden van dit woord in deze beteekenis vinden wij bij VAN SANTEN.

Hebjet verdroncken, jou varcken, jou meer,
— — — — — — nou selje *an staen.*

Lichte Wigger, bl. 10.

Hy denckt dattet vergeten is, maer neen 't, hy sal nu *an staen.*

Id. bl. 8.

Aanstrijden voor *beschuldigen en de beschuldiging volhouden.*

— die je daer siet, die heefttet (nam. het gestolen goed,

waarvan vroeger gesproken en dat vermist werd), *strijt* het die *an.*

VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 18.

Aantieren (sich) voor *zich aanstellen.*

Mijn Vrouw die *tierter aen* of sy terstond sou sterven.

J. J. COLEVELT, *Droef-Eyndend' spel, tusschen Graef Floris en Gerrit van Velsen*, 1628, bl. 6.

Wringd en smijd je armen van me kaar
En *tierd je aan* of de dood je naakte.

Echtsch. van Jan Claasz en Saartje Jans, 1685, bl. 42.

Ja vaar! konjer benieren,
Je zoudje zo wonderlijk niet *antieren.*

JOOST PLUIMER, *de Verliefde Lubbert*, 1678, bl. 11.

Afkladden voor *schoenmaken, afborstelen.*

Ay ziet mijn huyck hier iens leggen, en niet een kous isser *of e klat.*

Jan Klaasz of de gewaande Dienstmaagd, 1683, bl. 7.

Aflorsen voor *goed uit de winkels halen met voornemen om het niet te betalen.*

't Is niet genoeg dat men 't elkien *of lorst*, burgt en haald.

T. ASSELYN, *Kraambedt van Zaartje Jans*, 1684, bl. 46.

Afsorrelen voor *afschampen*, Fr. effleurer.

Hy heeft in een belegering van een zekere stad een vier en twintig ponder brutaal om zyne ooren gehad, die hem, by geluk, maar het puntje van de neus heeft *afgesorreld.*

De Amsterdamsche Dragonnade, bl. 33.

Achterdocht voor *bekommering, angst, vrees.*

Bruyt voor den droeskop heen, gy verkens, met u singen,
En my geen antwoort geeft, en rontom my komt springen,
En laet my steken in mijn *achter docht* en pijn.

A. PEYS, *Gedwongen Huwelyck*, bl. 24.

Het tijttelijcke goet dat ons hier is ghebleven
Voor onse moeyt en sorgh, laat ons dat wijslijck gheven
Aan een voorsichtich man, en die ons eenigh kint,
Ghelijck zijnde van Staat, te trouwen is ghesint,

Op dat wy voort gherust ons leven moghen leyden,
En, sonder *achter-docht*, uyt dese werelt scheyden.

BREDERO, *Angeniet*, 1638, bl. 8.

Achterloopen voor *opdoen*, *verkrijgen*, *oploopen*.

Maar ei lieve, segt men eens, waar heb je dese rondom leelijk dog *agterloopen?*

J. VAN PAFFENRODE, *Hopman Ulrich*, bl. 27.

Waar heb je dese gezellen *agter loopen?*

Id. bl. 67.

In het eerste voorbeeld moet men *leelijk* als zelfst. nw., en dus voor ons *leelijkert* aannemen, *dog* is hier het zelfde als ons *toch*. In een ander Blijspel van dezen Schrijver wordt een weggezonden knecht teruggewenscht, waarop een dienaar aan den meester vraagt:

Maar of ik hem kon *agter loopen*, wilje dat ik hem weêr in huur?

Filibert of Oud mal, bl. 30.

Aker. Eigenlijk *eikel*, maar ook toegepast op *kwastjes van linnen garen*, welken den vorm eens eikels hadden en aan koordjes hingen. Op vele platen en portretten van vroegere dagen, ziet men de mannen met platte halskragen, welke met koordjes van voren zijn vastgeknoopt, en waaraan die *akers* hingen. Tot opsiering droegen de vrouwen ook dergelijke kwastjes aan de uiteinden van hals- en zakdoeken, en zeer waarschijnlijk waren er sommige van goud- of zilverdraad zeer kunstig bewerkt, waardoor zij veel geld kostten, althans de volgende aanhaling bevestigt zulks.

Ik weet dat er (dienstmeisjes) zijn, die veertien ja vijftien gulden voor twee paar *akers* aan een neusdoek durven besteeden.

Echtsch. van Jan Klaasz en Saartje Jans, 1685, bl. 9.

Om nog een voorbeeld van het gebruik dezes woords bij te brengen, zoo diene het volgende, uit VAN HEEMSKERK, Batavische Arcadia.

Dese lijfkens waren vry diep uytgesneden, soo dat den

halven boesem wel los en vry speelde, doch gedeckt met het hemde, 't welck aen den hals met een kleyn gefronst kraeghjen eyndighde, en aldaer met *aeckertjes* aerdigh toegestrickt was.

4de Druk van 1663, bl. 75.

Alart voor *vaardig*, *wakker*, *lustig*, het is het Fransche *alerte.*

Op de vraag van Lys aan Blyhart of hij zekeren Arnoldus niet kende, antwoordde hij:

Zou 'k hem niet kennen? ja, ons breinkast ging op stellen,
Zoo pooiden wy. Hoor, Meid! de vreugd was ongemeen:
Hy stoeide in het portaal *alart* met bruin Heleen.

N. HOEFNAGEL, *de Gestrafte Kantoornar*, bl. 15.

Alst doet voor *dat is zoo*, *gij hebt gelijk*, *zoo gij zegt.*

T zegt tegen B:
Daer is voor my, hoor ick wel, al sobertgiens geschaft.
Waarop B antwoordt:
Alst doet.

S. COSTER, *Kl. v. Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 27.

Wij zullen geene meerdere voorbeelden van dit bevestigingswoord aanhalen, dewijl het toen ter tijd, even als *alst is* algemeen in gebruik was.

Alven voor *schertsend met iemand praten.*

Maer songer (d. i. zonder) *alven* of boerten, wat dochje stracks van die drollige klucht?

De Geest van Tengnagel, 1642, L. 9. v°.

— — — — — — Ick moet met dese knecht
Wat *alven*, wat gecken, wat lacchen, boerten, iocken.

BREDERO, *Lucelle*, 1616, bl. 29.

Amenen voor *goedkeuren*, *ja en amen op iets zeggen*, waarvoor men bij BREDERO en anderen ook *amelen* vindt.

Amenen al wat billick is.

J. S. KOLM, *Malle Jan Tot's boertige Vryery*, 1662, bl. 6.

Ameré voor *een klein oogenblik.*

Waer keumt 'et van daan, dat hy 't op Angniet, ongze Keukemeid;

Elk een *ameré* weêr an schier tot slaens toe gelaayen heid?

JOAN PLUIMER, *Buitensporige Jaloersche*, 1681, bl. 10.

Elders vindt men meestal *amery*, hetwelk een inkrimping is van *ave-Maria*, en den tijd beteekent, waarin men een ave-Maria kan uitspreken.

Ammeraeltje voor *puikje.*

Wat dunkje van dat staaltje, Grietje Pieters? lijk et niet wel een *Ameraaltje* van 't land?

Jan Klaasz of de gewaande Dienstmaagd, 1683, bl. 43.

— — — — — — Pleun! je bind een staeltje,
En van het snobbel goet het puyckigh *ammeraeltje.*

JAN SOET, *Jochem-Jool ofte Jaloerschen Pekelharingh*, 1637, bl. 3.

Hy is daer van 't *Ammiraelte*,
En het puyckje van de buert.

De Geest van Tengnagel. I.

Elders vindt men veelal *ammouraeltje*, waaruit men dadelijk het Fransche *amour*, liefje, puikje, herkent.

Ang voor *bang*, *bevreesd* en ook voor *vrees* zelve.

Daar komt de Miester, 't is als ik hem zie, of ik inwendig schyn te altemereren, zo *ang* ben ik voor hem.

T. ASSELYN, *Schynheilige Vrouw*, 1691, bl. 24.

Ick ben alsoo *ang* van een Juffer, als een Juffer van een Boer.

S. COSTER, *Tijsken van der Schilde*, 1613, bl. 36.

Wats hier te doen? hoe dus *ang*, wat is er in de weeg?

M. FOKKENS, *Kl. v. Dronkken Hansje*, 1657, bl. 13.

MELIS STOKE en VAN HEELU gebruikten reeds dit woord. Men zie voor den eersten, B. IX. vs. 34 en voor den tweeden vs. 6269. Als zelfst. nw, ontmoeten wij het in:

De Romp die wiertme clam en nevelde van *angh.*

Swols Margrietje, 1639, bl. 2.

Argheyt voor *slimheid.*

Deur mijn *argheyt* hoop ick noch by het wijf te gaen,
Daer d'ouwe saggelaer sal moeten buyten deur staen.

J. VAN ARP, *Kl. v. Klaes Klick*, 1640, bl. 8.

Asent en **asingt** voor *aangezicht*, *bakkuis.*

Jou *asent* is me schier vergheten.

C. BIESTKENS, *Claes Kloet*, 1619.

Mijn *asingt* en mijn mongt staen altijd even net.

J. STARTER, *Kluchtich Tafel-spel v. Melis Tyssen*, 1646, bl. 1.

Aveluinen voor *knorren*, *uitluimig zijn.*

En naulijckx kan s'een veer weer van haer mont af blasen,
Of *aveluynt* weer heen en hout haer oude dasen.

Culi Compas of de Kl. v. Jan Tryntjes en Duyfie, 1665, bl. 3.

Van daar nog het woord *aveluinig*, dat WEILAND in zijn Groot Taalk. Woordenb. niet heeft opgenomen, maar dat echter in den mond der natie met jeugdige kracht blijft voortleven. Ongetwijfeld is het woord van *luim* afgeleid, en dus zal aveluinig zoo veel als *verkeerd luimig* zijn. Dat *m* en *n* somtijds wisselletters zijn, kan men in onderscheidene woorden opmerken. Men denke slechts aan *verkleumen* en *verkleunen*, *grimmen* en *grijnen*, *omtrent* en *ontrent*, *pelgrim* en *pelgrijn*, enz.

B.

Babok voor *onbeschoft*, *stuursch mensch.*

— — — — — — Geeft antwoort op men vragen,
En speelt de stomme niet, of 't sal'er vreeslyk dagen;
Wel siet dien *Babok*, wel dat jou sint Velten schen,
Wat schortje, spreek?

J. NOSEMAN, *Kl. v. Krijn Onverstandt*, 1671, bl. 18.

In HOOFTS Brieven vindt men dit zelfde woord op bl. 205, in deze beteekenis terug.

Barbieren voor *verbinden.* Barbier werd in de 17de eeuw en ook later voor Chirurgijn gebruikt, en ik twijfel er niet aan, dat men zulks op de dorpen hier en daar nog wel zal aantreffen.

Ik sag de jaap soo mense leyde om te *barbieren.*

JOANNES ZAMMERS, *de Moetwillige Bootsgesel*, 1697, bl. 12.

Wat een *jaap* beteekent, weet ieder; het is eene snede met een mes of ander werktuig; *soo* wil zeggen *toen.*

Basen voor *razen*, *raaskallen*, *ijlkoofdig zijn.*

Hoe comt dat ick dus *baes.*

J. STARTER, *Blyeyndich Treursp. v. Timbre de Cardone*, 1618, bl. 56.

O overvalsche pry! 't is vremd dat ick niet *baes.*

BREDERO, *Angeniet*, bl. 82.

Bedollen voor *uitlachen*, *voor den gek houden.*

Wat brust me dese wijfs, sy staen myn te *bedollen.*

Coli Compas, 1665, bl. 12.

Bedrapen voor *betrappen*, *vangen*, *krijgen*, *vatten.*

Hy wil enckel te velt om een Haes te *bedrapen.*

COSTER, *Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 7.

— — — — ick sal de tant wel *bedrapen*,
Hansken, ghy moet op 't allerwijtste gapen.

Id. Kl. *v. een Quacksalver*, 1615, bl. 8.

Bedroelen voor *bedriegen*, *foppen*, *om den tuin leiden.* In het reeds vermelde Blijspel, *de Vrek*, wil Govert zich van zijn' knecht ontdoen, maar eer hij hem wegzendt bevoelt hij hem van top tot teen, of hij ook iets bij zich verborgen heeft om mede te nemen; de knecht hierover zijne ontevredenheid te kennen gevende, voegt hij dien toe:

Dat wil ik doen, zie daar eer dat je me *bedroelt.*

De Vrek, 1685, bl. 15.

Beguigen voor *bespotten*, *voor den zot houden.*

'K was nooyt soo smadelyk bespot, *beguygt*, nog 'k had
Het dikwils last'ren van de ryken nooyt verdragen.

A. VAN STEYN, *Geveynsde Bedelaer*, 1661, bl. 10.

Men vindt van dit woord ook gebruik gemaakt door HOOFT, in zijne *Nederl. Hist.*, bl. 578, 50.

Bekeeuwen voor *van benaauwdheid stikken* of *flaauw worden.*

Dat stonck, dat men schier *bekeuwde.*

VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 24.

Dit woord is ongetwijfeld van de beweging der kieuwen ontleend, wanneer de visschen uit hun element getogen zijn, en naar het water snakken. Ofschoon men het bij WEILAND niet vindt, leeft het nog in den mond des volks voort, en ik zelf heb het menigmaal in schrift ontmoet.

Bekippen voor *betrappen*, *vangen.*

Op dat ons niemant komt *bekippen.*

SOOLMANS, *Snoekse Schaking*, 1669, bl. 14.

'K heb hem by haar *bekipt.*

J. KEMP, *Kl. v. d. bedrogen Smith*, 1661.

Toen stijve Piet met Aeltje was doorgegaan, vertelde Rijck, de zwierbol, aan Hooghart, zijn' makker, hoe Aeltjes vader hen was nagetogen, en zeide:

Hy hompelden, hy strompelden al schuddende voort,
De Kalverstraet langes, de Doelen deur, tot buyten de poort,
Waer uyt, dat gis ick, dat hyse het meene te *bekippen.*

W. D. HOOFT, *Kl. v. Stijve Piet*, 1682, bl. 17.

De uitroep: *Bekipt! ik hebje!* heeft aanleiding gegeven tot het hedendaagsche: *Kip! ik hebje!* Behalven dit werkwoord had men ook *beklippen*, dat de zelfde beteekenis had, en eenige malen in de spelen van BREDERO voorkomt.

Beklieken voor *bekladden*, *bevlekken*, *bezoedelen*, zoowel op eene stoffelijke als onstoffelijke wijze.

Wy souden dan zo niet met vuyle leugens trachten
Ons even menschen te *bekliecken.*

S. COSTER, *Duytsche Academi*, 1619, bl. 2.

— menkaar mit Druckers inck soo lelijcken te *bekliecken.*

Id. *Rycke Man*, 1621, bl. F. 1, v°.

In De Geest van Tengnagel komt *beklikken* voor.

Dat j' er een aer mee beklikt.

L. II. v°

Belijen (sich) voor *zich behelpen*. In de eerstvolgende aanhaling is het een Italiaansche schoorsteenveger, die spreekt.

Een stukke brood mette ajuin en knoffelooke bestryk,
Daar moete zye heure meê *belijen.*

T. ASSELYN, *de Schoorsteen-veger uit liefde*, 1692, bl. 24.

Ik ken 'er van uw schoonheid en in deze tyen,
Die hààr met bruigoms als kaboutermannetjes hebben moeten *belyen.*

L. SMIDS, *de Knorrepot*, 1695, bl. 37.

Zo zal ik my *belyden* met andre midlen.

De Vrek, bl. 82.

Beöogen voor *zien*, *beschouwen.*

Noch zult gy in dit Huis een jongeling *beöogen*,
Die, door inbeelding, op een schoonheid is verliefd,
Die nergens is op aard.

ENOCH KROOK, *de Spiegel der Zotten*, 1699, bl. 15.

Bescharen voor *beschikken*, *toevoegen.*

Ik zal 't paard een lekker hakzeltje rogge stroo *beschaaren.*

A. ALEWIJN, *de Bedrogen Woekeraar*, 1702, bl. 6.

We hebben ryke Heerschoppen gekreegen (zeide de waard tegen zijne vrouw), die, van de nacht hier zullen loogeeren,
En jy moet er slaapplaats voor *beschaaren.*

Id. id. bl. 8.

Later is de a-klank in de e-klank overgegaan, en zulks heeft ons *bescheren* gevormd, waarvan wij nog het verleden deelwoord *beschoren* gebruiken.

Bescheid (Het heeft zijn) voor *het heeft zijn reden*, *het is zoo het behoort.*

Vr. Sla je jouw Meid?
J. Ja, *'t heeft zijn bescheid*, ze heeft het verdiendt.

JOAN PLUIMER, *Buitenspoorige Jaloersche*, bl. 18.

Bescheid ('t Is geen) voor *het is onbehoorlijk.*

Al woud ge u nagels door myn magre kaken drijven,
Die uitgehongert zyn, door uwe gierigheid,
Ik zeg 't en blyf 'er by, *'t is* waarlyk *geen bescheid.*

Matje zonder Wenkbraeuwen, bl. 1.

Beschieten voor *baten*, *voordeel hebben*.

Je moest 's morgens wat vroeger opstaen, dan zouje wat meer *beschieten* metje brajen.

T. ASSELYN, *de Stiefmoer*, 1684, bl. 5.

Daarom soo moet men spelen: nu wat en dan wat, en
dan voelt men 't ook soo niet,
En eer 't jaar ten einde loopt, soo vind men dat'et
vry wat *beschiet*.

J. VAN PAFFENRODE, *Hopman Ulrich*, bl. 25.

Van dit *beschieten* heeft de landman nog het woord *beschot* overgehouden. Het koren, de tarwe, de rogge, zal van dit jaar geen groot *beschot* geven.

Beschrobben voor *bekijven*, *beknorren*, *doorhalen*, *berispen*.

Was mijn vaer maer uit, zo zou hy my niet *beschrobbe*.

H. VERBIEST, *Kl. van 't Wijnvaetje*, 1670, bl. 5.

Zeggen wij nog niet heden *den mantel uitvegen*, en ziedaar hoe *beschrobben* en *uitvegen* hier elkander ontmoeten. Bij HOOFT ontmoet men dit woord ook in zijn N. H. 894,31 en Tac. 324,41.

Besinnen voor *beminnen*.

— — — — Je weet hoe hy Brechje heeft *bezint*,
Omdat ze hiel mooy is, en voornamen, het eenigste kind.

P. W. VAN HAPS, *Verliefde Brechje*, 1705, bl. 7.

Ik zeide aan Maartje niet zo dra dat ik haar minde,
Of zij verklaarde my dat zy me meê *bezinde*.

S. VAN DER CRUYSSEN, *Ezopus*, 1697, bl. 48.

Beslagen voor *uitvallen*, *meêvallen*, *bevallen*.

Noch selseje beter *beslaghen* asjese siet van bijs.

BIESTKENS, *Claes Kloet*, II, 10.

In HOOFT vindt men dit woord nagenoeg in de zelfde beteekenis gebruikt.

Zoo men nu den zelfsten wegh inginge, 't zouw viellicht niet beeter *beslaaghen*.

Ned. Hist. bl. 443, 17.

Besoeken voor *beproeven.*

Men kan 't *bezoeken*, want een minnaar moet toch alles waagen.

A. ALEWIJN, *de Bedrooge Woekeraar*, bl. 41.

Besoeken voor *ondervinden.*

Jy weet het niet me Moer, die 't noyt en het *besocht.*

Kl. v. d. Gewillige Hoorendrager, 1626, bl. 4.

Besten (Tot iemands) zijn voor *tot iemands dienst zijn.*

'K *ben* tot uwen *besten* by daeg en by nacht.

VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 21.

Bestorten voor *vervullen met iets.*

— — — — — — u heugt nog wel, hoe kort
Geleên Italien van tweedracht wiert *bestort.*

D. LINGELBACH, *de Spookende Minnaar*, 1664, bl. 18.

D. Wy hebben naar 't bevel van u hem meê genomen,
Gy kunt 't mismaakte lyk met mededogen zien.
Alf. Myn zinnen staan *bestort.*

Het ontbrekende kan men gemakkelijk aanvullen door er in zijne gedachten achter te voegen: van droefheid, van schrik, van ijzing of iets dergelijks.

Beswijken voor *afvallen*, *verlaten*, *begeven.*

Daarom zweer ick, dat ik Laurette nooit en zal *beswyken.*

J. VAN PAFFENRODE, *Filibert of Oud mal*, 1657, bl. 8.

Men vindt dit woord bij zeer vele oude Schrijvers, zoo als bij BREDERO, HOOFT, ANNA BYNS, in Der Minnen Loep, enz. Een enkel voorbeeld willen wij nog uit HONDIUS aanhalen.

Oock soo sal ick van s'gelijcken
Hem, in sijnen drouven moet,
Noyt verlaten of *beswijcken.*

Moufe-Schans, 1621, bl. 32.

Betiel voor *tinnen bord of schotel*, in het meervoud ook *de vaten.*

O jae we souwen bancken, en setten de taefel met *betielen.*

Coster, *Kl. van Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 12.

Mijn *betielen* siender uyt as loot.

Bredero, *Meulenaer*, 1622, bl. 5.

Dit woord is eene verbastering van *plateel*, *platiel.*

Betrek voor *beslag*, *montuur.*

de brille met silver *betreck.*

Biestkens, *Claes Kloet*, II, 2.

Betuigen voor *goedmaken*, *betalen.*

Je hebt'et niet te dier, ken je 't met de negen schellingen *betuigen.*

J. van Paffenrode, *Hopman Ulrich*, bl. 23.

Beugelen voor *mishandelen*, *onder hande nemen*, *afrossen.*

Dat'et hem eens yemand moeyd, dat ik mijn wijf soo *beugel*,
Ik sny hem de bek op.

Joannes Zammers, *Moetwillige Bootsgezel*, 1697, bl. 5.

Beuk (Een) hebben. Voor *een slag van den molen hebben of weg hebben*, *niet recht bij zijn verstand zijn*,

— — het lijckt gy *hebt een beuk.*

De Geest van Tengnagel, 1642, C. 10.

De beteekenis wordt bij Bredero in zijn Moortje zeer duidelijk, waar Roemer zegt:

Men mach segghen wat men wil, 't is een hecht vannen meyt,
Ick konse met ghewelt niet van mijn lijf houwen,
Roemert seydse lest, wilt gy my veur jou wijf trouwen?
Neen seyd ick, ghy *hebt een beuck*, ick en slach; dat'kje nam,
Het sou al sot en mal worden, wat van ons beye quam.

Uitg. 1638, bl. 76.

Bijs (Van) voor *van nabij*, *van dicht bij*. Zie op: *Beslagen*. De Decker heeft: *van byds*. Zie zijne *Rym-Oeffen.* II, 219.

Bicken op voor *vlassen op.*

Als ick soo maer wat hondert guldentjens kan winnen met
verklicken,
Dat is de rechte slach, daer souwen wel meer luy *op bicken.*

COSTER, *Kl. v. Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 33.

Ja mijn speulnoots selver seyden teughens my, o Claas! jy
arge gast,
Je hebt daar recht ieu schietje, dat totje mes past.
Ja, docht ick, je meuchter wat op *bicken*,
Maar ongder mijn groene sy selse best schicken.

BIESTKENS, *Claes Kloet*, 1619, III, bl. 1.

Billekens van kandy. Zoo noemde men in de 17de eeuw, wat wij tegenwoordig *kussentjes* noemen. De vorm, die rond verheven was, gaf daartoe aanleiding, maar nog meer vindt men: *naarsjes van kandy*, waarvan wij op het woord, eenige voorbeelden zullen bijbrengen. Ons woord *kussentje* is ook van den vorm afgeleid, die werkelijk op dien eens beddekussens gelijkt.

Rinze-wijn met *billekens van kandy.*

NOOZEMAN, *Bedrooge Dronkkaart*, 1679, bl. 19.

Blaer-koe voor *zwarte koe met wit voorhoofd.*

Onse *blaer-koe* is sieck, sy heeft een quae elder.

VAN SANTEN, *Van t'Een op t'aer*, 1626, bl. 5.

Blast voor *geblaas.*

Hoewel de gryse Vorst, de Vader van de Snee
De kroese baren van de sporeloze zee
Doet door den scherpen *blast* syns kouden aessems stremmen.

J. STARTER, *Daraida* 1621, *in zijn Toe-eigen Brief aen* GRASWINCKEL.

Bleumerant voor *bleekblaauw.* Het is het Fransche *bleu mourant.*

't *bleumerant* lint, dat daar aan hangt.

T. ASSELYN, *Melchior*, 1691, bl. 19.

Bluts voor *alles kwijt*, dus *ontbloot.*

't is de manier as men iemant *bluts* maect.

G. VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 15.

Dit woord, ofschoon in WEILANDS *Taalk. Woordenb.*

niet voorhanden, blijft tot heden in den mond der natie voortleven. Zie nog VONDEL, *Poëzy*, I, 131; *Verscheidene Ged.* 1827. I, 158; HOOFT, *Brieven*, bl. 274.

Bobbel voor *bakhuis*, *bakkes*.

Schafje de kit uyt, of ik fliemje de *bobbel* op.

Jan de Plug en Caat de Brackin, bl. 13.

Bogger voor *fielt*, *schobbejak*, *gemeene kerel*.

Me dunckt woôr ick me keer, 'k sie may dien bedelaer,
Dien *Bogger*, dye Fiel, dye Schipper achter haer,
Medde mes as e vliem.

HUYGENS, *Kl. van Tryntje Cornelis in de* Korenbl., I, 581.

Bocht voor *vreugd*, *pret*, *jool*. Het was, zegt Dr. DE VRIES, in zijn *Warenar*, bl. 185, een rondedans, de zoo geliefde uitspanning onzer voorouders, wanneer zij zich op bruiloften en andere feesten onbedwongen aan de gulle vrolijkheid overgaven. Van daar ook de verschillende uitdrukkingen: *In de bocht* voor *lustig*, *vrolijk*, *in de vreugd; in de bocht springen* en *bochten* voor *blijde*, *vrolijk zijn*, *pret*, *jool hebben*.

As ick uyt de kraem quam, en mijn kerck-gang had ghedaen,
Dan souwe wy trouwen, de *bocht* sou dan an gaen.

VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 10.

Fr. Waer, waer hebje geweest?
P. Maer lustich *in de bocht* op een Bruyloft.

J. VAN ARP, *Kl. van Claes Klick*, 1640, bl. 7.

Nou is ze kwansuis by een vrouw, die in een zware stryd en verzoeking leid,
Daar ze uit is, alleen maar, als onmachtig zynde om haar zelf te bedwingen,
Het lyf vol te laaden, en eens lustig met'er galand *in de bocht* te *springen*.

T. ASSELYN, *Schynheilige Vrouw*, 1691, bl. 24.

Veelligt had gy meê in *de bogt gesprongen*.

J. VAN RENDORP, *de Geschaakte Bruid*, 1690.

Ja, ja, hy mach wel *bochten* met sijn sieke lijf.

A. BOELENS, *Kl. v. d. Oneenige-trouw*, 1648, bl. 5.

Bonget voor *doos*, *kastje*, *trommel.*

Packt het al te maal in 't *Bonget.*

GRAMSBERGEN, *Herlog van Pierlepon*, 1679, bl. 25.

Bontenbaert voor *beul*, zeer waarschijnlijk omdat de bedoelde man door zijn' bonten baard onder dien naam bekend stond.

Ick wou dat ick jou van den *Bontenbaert* sag opknoopen.

VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, bl. 41.

Boogen voor *roemen.* Bij WEILAND wordt het zelfst. nw. *boog* voor *roem* vermeld, maar dit werkwoord niet.

— — — — hy was in de schrift geleert gelijk ien Predikant,
Schickelijcker noch deugdelijcker, loof ick niet, wasser in
't hiele lant.
Dat's voor al de werrelt wel bekent, wat wil 'k er veel van
booghe.

W. D. HOOFT, *Kl. v. Stijve Piet*, 1682, bl. 13.

Bortje voor *portret op papier of paneel.*

Niet dat sy hoeren in huys hout, maer sy weet de soete
Truytjes soo te halen,
Want sy heeft *bortjes* tot harent, en dieje dan hebben
wilt moetje nae sijn gelt betalen.

NOOZEMAN, *Lichte Klaertje*, 1681, bl. 5.

Bost zijn van iets voor *weinig meer van iets overhebben*, *haast lens zijn*, zoo als men wel eens hoort zeggen.

Mijn wijn och lasy *daer ben ik* schier *van bost.*

Kl. van de bedroge Gasten, bl. 10.

Botten voor *valsch spelen met dobbelsteenen.*

Pieter. Ik loof dat hy *botte* kon, Andries! zo net wist
hy 't altyd te rooijen.
Andr. Ik laat ze'er best doen met *botten*, als ze maar de
stienen tegen 't bord aan gooijen.

T. ASSELYN, *Melchior*, 1691, bl. 5.

end'hy weet niet, dat wy bei *botten* kennen.

VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 20.

Braaf voor een *bravo*, d. i. een man, die, tegen betaling, een' aangewezen persoon afranselt, verminkt, ja zelfs in sommige landen vermoort, ook *voorvechter*.

Myn Heer, uw dienaar en uw slaaf,
Ik ben geen schermer noch geen *braaf*,
Het zou my wel aan hart niet schorten,
Maar heb een walg van bloedt te storten.

A. Leeuw, *Broershart*, 1668, bl. 19.

Bragoen voor *opnaaisel of plooi in de mouw die het boven-gedeelte van den arm omvatte.* Sp.: *brahon.*

Laest liet onse Trijn een nieuwe *bragoen* aen mijn swarte wambeuys naeyen.

A. Fr. *List tot Welstandt*, 1660, bl. 6.

Bragoenen voor *met dergelijk opnaaisel of plooi versieren.*

Daer ick wel eer ien *gebragoent* wammis droogh.

A. van Steyn, *Kl. v. d. Melck-Boer*, 1661, 14.

Brak voor *behoefte, gebrek aan het noodige, ontbering.*

S'hebben veel *bracks;* als de ien een kous heyt, ontbreect d'ander een schoe.

Van Santen, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 2.

Men vindt dit woord in den verbogen vorm van *brake* in werken, die nog twee en drie eeuwen ouder zijn. Men zie slechts Maerl. *Sp. Hist.* II, 236, vs. 166 en Clausule van der Bible. C. 13.

Brakje voor *ventje, zwierbol, kereltje, los heertje.* Waarschijnlijk overdrachtig van *brak* een spoorhond. Men verstaat de toepassing gemakkelijk.

Hier werd Jan Los, d'Oost-Indies Vaêr,
In Blyspel afgemaald naêr 't leeven,
En 't geen dat *brakje* heeft bedreeven

A. Alewijn, *Jan Los of den bedroogen Oost-Indies Vaer.* bl. 5.

'k Spendeerde noch een roomer wyn,
Dat ik dat *brakje* mocht ontmoeten,
Laat hy maar koomen, 'k zal hem groeten.

Id. bl. 10.

Brikken voor *schijven* of *geld.*

Want loerden iemand op men *brikken.*

A. PELS, *Julfus*, 1668, bl. 38.

En dese die het munt en hielle hoopen *bricken.*

BREDERO, *Moortje*, 1617, bl. 76.

Broek (De) byleggen. Voor *onderdoen*, *het onderspit delven.*

Datter sommighe Advocaten zijn, die haer *broeck* wel meughen *leggen by* een goet Notaris.

Kl. v. d. Gewillige Hoorendrager, 1626, bl. 3.

De weyste Schijtvalk dieder is, die mach 'er sijn *broeck* wel *by leggen.*

J. H. KRUL, *Kl. v. Drooge Goosen*, 1632, bl. 10.

Bruid (De) wegdragen of **De bruid trouwen** waren in vroegere tijden uitdrukkingen van scherts, waarmede men te kennen gaf, een draagbaar sekreet ruimen en schoonmaken, de drekstof wegbrengen.

Dickwijls heeft mijn Moer de vuyle *Bruyd* genomen
En *wegh gedragen*, tot de Burgers haer gerijf,
So langh tot dat de Jongers gespannen hadden stijf
Een touw, en zy, niet denckende op de Fieltery, ginck treden,
Tot dat zy bey met dreck, in 't hol quamen beneden.

J. VAN ARP, *Kl. v. Claes Klick*, 1640, bl. 13.

Bruiloft houden zonder speulman is de zelfde uitdrukking als *de bruid weg dragen* of *trouwen*, maar tevens *buiten huwelijk zich vereenigen.* Van daar dat, in zeker Blijspel, Diewertje, toen hare buurvrouw (wie het bekend was, dat zekere jongman zich in meisjes gewaad bij haar verhuurd had, om zoo doende met hare dochter zijn' wil te hebben, en dat hij reeds daarin geslaagd was) haar zeide:

Daer is te nagt tot jouwend al vry wat om egaen, mier als de meulen in 't woud,
Dog 't is gien wonder dat er wat om gaet, daer men zo *zonder speulman bruiloft houd.*

en niet begrijpende dat zulks op hare dochter betrekking kon hebben, dit onnoozele antwoord geeft:

Aengaende die zaak, Marritje Jacobs, we hebbender te nagt gien nood van gehad, van dat perfuymen,
't Is pas ses weken geleen, dat we ons sekreet hebben doen ruymen.

Jan Klaasz, of Gewaande Dienstmaagd, 1683, bl. 44.

Bruiloftstuk voor *geschenk in geld aan de dienstboden, bij gelegenheid eener bruiloft.* In de blijspelen der 17de eeuw komen de meiden of knechts bijna immer voor als ingewijden en handlangers in den geheimen minnenhandel van de dochter of den zoon des huizes, en niet zelden leest men, dat zulke gewillige dienaars hun heer of jufvrouw aan een goed bruiloftstuk voor de bewezene diensten, deden denken, en op andere plaatsen, dat zij, die in stilte verkeerden, door de belofte van een goed *bruiloftstuk*, de dienstboden in hun belang kregen. Somtijds waren deze giften in kleederen, doch meestal in geld.

Nu heb ik hoop, dat Karel mij een *Bruiloftstuk* zal veröeren.

ALEWIJN, *de Bedrooge Woekeraar*, 1702, bl. 43.

Buffelen voor *slaan.*

Maar insonderheit door dronkken
Teeg hy dan met vuisten en stokken te *buffelen* op sijn wijf.

NOOZEMAN, *Bedrooge Dronkkaart*, 1679, bl. 24.

Buisen voor *sterken drank drinken.* Van dit werkwoord was het bijvoeg. nw. *buis* voor *dronken* mede in gebruik, en ofschoon deze beide woorden nog in gedrukte stukken, zelfs tot in het laatst der 18de eeuw voorkomen, heeft WEILAND ze echter in zijn groot Taalk. Woordenb. niet opgenomen. In den mond des volks leven zij beiden nog voort.

Laat ons eerst eens *buisen.*

ALEWIJN, *Jan Los*, bl. 23.

Wil hy slechts *buijsen*
Ick sal hem bekuysen (bekruysen ?)
Met Wijn en Bier.

Z. HEYNS, *Dry Hoofdeuchden*, 1625, bl. 11.

C.

Cessie voor *akte van failliet verklaring.*

Het voorschryven van *cessie*, hetwelk men besolliciteerd in den Haag.

F. RYK, *de Hedend. Bankroetier achterhaalt*, bl. 21.

Myn Heer, 'k moet u myn nood ontvouwen:
Gy weet, hoe dat een eerlyk man
Zyn huisgezin niet voorstaan kan,
Noch naa behooren onderhouwen,
Om zyne kinderen voordeelig uit te trouwen,
Of hy moet in zyn leeven, op het minst,
Eens *Cessie* doen met groote winst.

Lombardyn of de bedriegelyke Procureur, bl. 21 en 22.

Bij BREDERO vindt men zoowel *ces* als *cessij* in de zelfde beteekenis, een en ander komen van *cessen*, *cissen*, d. i., even als het Fr. *cesser*, ophouden, en dus hier opschorting van betaling.

D.

Daas voor *dwaasheid*, *gril*, *kuur.*

En naulijckx kan s'een veer weer van haer mont af blazen,
Of aveluynt weer heen en hout haer oude *dasen.*

Coli Compas, 1665, bl. 3.

Men ontmoet in den Ferguut het woord *daes*, als bijv. nw. in vs. 2106: «Ic mach wel heten *daes* caproen» dat is *zotskap.*

Dagen (Het zal er) voor *er zal een daagje aanbreken*, *er zal wat wat te doen zijn*, *gebeuren*, *een pot te vuur zijn*

Hoe zal 't hier noch *dagen?*

A. PEYS, *Reinout, in het betoverde Hof*, bl. 22.

Ik ben myn leeven in geen grooter gevaar geweest, hoe zal het hier nog daagen!

P. BERNAGIE, *de Debauchant*, 1686, bl. 26.

Ick moet'er heen byloo, al sout'er noch soo *dagen.*

NOOSEMAN, *Beroyde Student*, 1679, bl. 13.

Van daar *dagen op iemand* voor *neder komen op iemand, ten nadeele van iemand afloopen.*

Ik heb 't kantoor te schendig verkracht, 't wil hier te verbruyt *op my daagen.*

M. FOCKENS, *Klucht van de verliefde Grysert*, 1659, bl. 1.

Deun voor *schrapig*, *al te begeerig.*

Wat, soumen soo *deun* manen?

VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, bl. 22.

De beteekenis kan ook zijn, *te dikwijls achtereen*, *te druk*, want deze kracht heeft het woord ook, zoo als blijkt uit *De Klucht van Tryntje Cornelis* door HUYGENS, waarin men vindt:

In ien van deuse straeten
Daer moette men en ding dat m'eerst te vore quam
As soo en Juffer of en Madamme de Parme;
Se stonck nae moskeljaet; se nammen in der arme,
En kusteme goet schick en Nichteme soo *deun*,
Of w' achters kind'ren waerre.

Korenbl. 1672, I, 604.

d. i. Zij speelde zoo druk nicht, als of enz.

Als *scherts*, *spot*, *aardigheid*, komt het voor in den volgenden regel:

Mer Moertje, watten *deun*, mer hoe versinje dat?

G. SEVERIN VAN CUILLA, *Kl. v. Pieter Soetvleys*, 1632, bl. 2.

Ook heeft *deun* de beteekenis van *dicht bij*, *nabij.*

Je hebter liever *deun* by te wesen als verde van daer.

VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 4.

Deurslag voor een *verkwister*, *doorlapper*. Eigenlijk een vergiettest, vol gaten, die alle vochten laat wegvloeien of doorzijpelen.

Coppen! wy moeten nou uit ons oogen kicken,
En sien dat we 'er een rijcken *deurslag* of op-snapper verklicken,
Om daer by te comen, want van sulcken volck comt ons de profijt.

VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, bl. 46.

Dib. Een scheldwoord, waarvan het mij nog niet gelukt is, door meer voorbeelden, de verklaring te gissen.

Wel wat dunkt u van sulcken *dib*, van sulcken slyplenter?

Kristallyne Bril, 1683, bl. 60.

Diefzak voor *verborgen zak*, *om er iets*, *dat men bedekt wil houden*, *in te verbergen*.

Daer's 't onbeschoften rift van den grooten Tirolier,
Die stak in elken *diefzak* een heelen tonne bier.

't Nieuwsgierige Aegje, 1679, bl. 20.

Neemt myn Neus-doek uyt myn *diefzak* en doopt se in wat eek.

De Geest van Tengnagel, 1642, K. 10 v°.

In de gewone volkstaal van vroegere tijden, viel, in woorden waar eene f door s gevolgd werd, de eerste, om de sibilant zuiverder en sterker uit te spreken, wel eens in de uitspraak weg en men zeide (en schreef ook) *diessak*. Hier van treft men voorbeelden aan in BREDERO en in HOOFT; BILDERDIJK, die, zoo als men weet, de duistere woorden des laatsten Schrijvers heeft toegelicht, heeft gemeend *diessak* door *dijzak* te moeten teruggeven, doch de vele plaatsen, waar men *diefzak* en zelfs *dieve zak* aantreft, zoo als:

Deeze broek is vol *dieve zakken*.

JOAN PLUIMER, *de Vrek*, 1685, bl. 15.

overtuigen ons, dat het geen *dijzak*, maar wel degelijk een *dievezak* beteekent, en BILDERDIJKS dwaling werd dus door Dr. DE VRIES, in zijn' *Warenar* met voldoende bewijzen opgeheven.

Dier en **diertje** voor *meisje*, *dienstmeisje*.

— onse meid is daer zoo daadlijk vertrokken uit er huur,
En t'avond heb ik weer een knaphandig *diertje* te verwagten.

Jan Klaass of Gewaande Dienstmaagd, 1683, bl. 12.

Hy speleryd, hy rost, door trotsheid aangedreven,
Naar dees of geene plaats, alwaar men lustig smeert,
En meer dukaten dan een Captalist verteert;
Dan in een narreslê, met 't een of ander *Diertje*.

N. HOEFNAGEL, *de Gestrafte Kantoornar*, bl. 17.

Zij, die CATS gelezen hebben, weten hoe veel malen hij van dit woord gebruik maakt, maar niet alleen voor *meisje* werd het gebruikt, maar als vleinaam ook voor wat wij nu *lief kind* noemen, hetzij het een mannelijk of vrouwelijk wezen was. Van daar dan de benaming van *het dierken Jezus*, waarvan BILDERDIJK in zijne *Geslachtlijst* gewaagt.

Dil voor *jong*, *aardig meisje*, somtijds werd het ook ironisch of met minachting gebruikt.

En dan soo wil ik sien of ik sou kunnen raaken
Aan eene frisse Meid, en ook een hupse *dil*.

THOMAS SMITH, *Fobbert Gort*, 1685, bl. 5.

— — — ik weet een Vryster uitgeleesen,
Een fraaje hupse *dil*.

Id. bl. 10.

Nou moet ick 't jou eens brenghen, myn soete *dil*.

VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 4.

KILIAAN noemt eene *dil* eene *klappei* of *snapster* en deze is de oorspronkelijke beteekenis; bij uitbreiding heeft men dit woord later voor een meisje in het algemeen gebezigd.

Dat echter het woord *dil* ook ten tijde van KILIAAN voor *meisje* en *deerne* gebruikt werd, leeren ons de

Schrijvers, die tijdgenooten van KILIAAN waren, zoo als onder anderen ANNA BYNS, welke ergens zegt:

Papen en monincken trout elc een *dille.*

Refer. 1548, bl. 127.

Dan ist tijt te comen met u liefste *dille.*

CORN. VAN GHISTELE, *Conste der Minnen*, Antw. 1581, bl. 24.

Het is niet onwaarschijnlijk dat dit woord uit het *argot* in onze taal is overgekomen.

Doey, doetje, doeze. Al deze woorden hebben de zelfde beteekenis, namelijk die van *dauwel*, *eenvoudige sloof*, *dom vrouw-mensch.*

Jy bint maer ien malle *doey.*

S. COSTER, *Klucht van Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 15.

Je hebt zulk een *Doetje* niet veur.

JOAN PLUIMER, *Buitensporige Jaloersche*, 1681, bl. 18.

Och mijn lieve kynt hoe souje bewaert wesen mit sulck een *doetje.*

J. H. KRUL, *Kl. v. Drooge Goosen*, 1632, bl. 2.

Brecht, de huisvrouw, zegt tegen Lijsbeth, eene dauwel:

Waar is de suyker, die zie ik hier noch niet.

L. Juffrouw ik deb die vergeeten.

Br. Kyk, hoe mooy alles klaar is! hoe dat die *Doeze* ziet!

Geef de trommel uit het kasje.

P. BERNAGIE, *de Goê Vrouw*. 1686, bl. 5.

Men zie TUINMAN, *Spreekw.* II, 61 en 62.

Een verwaande Hollandsche Franschman vlecht telkens tusschen zijne woorden Fransche uitdrukkingen in, terwijl hij het Hollandsch, zoo men zegt, rabraakt.

Eene vrouw A. hem om geld manende, haalt hij eenige stukken uit den zak, legt die op de tafel en zegt:

Voilà sont *douze.*

Vrouw A. hem niet verstaande, en denkende, dat hij haar voor *doeze* uitmaakt, begint tegen hem uit te varen, als volgt:

Zo meug jy je Zuster heeten,
Of dat schytpelsje, dat 'er bek flus zo het weeten
Te trekken, toen ik haar het Aapje bragt, ik ben
Geen *doeze;* wel hoe is't? wat bruit me die Jan Hen?

A. PELS, *de Verwaande Holl. Fransm.* 1684, bl. 86.

Ik zou nog vele voorbeelden kunnen bijbrengen om te bewijzen, dat dit woord ook gedurende de geheele achttiende eeuw in gebruik is geweest.

Doen voor een hulpwerkwoord zonder beteekenis, dienende alleen om het daarbij gevoegde werkwoord in een bepaalden tijd te stellen, zoo als nog het Engelsche *to do.* I do write beteekent niet *ik doe schrijven*, maar *ik schrijf.* Zoo was het vroeger ook met *doen.*

Dat ick . . . .
Hem groeten wederom, doen hy my eerst *deed'* groeten.

STARTER, *Timbre de Cardone*, 1618, bl. 19.

De uitdrukking: «hy *deed groeten*», beteekent hier niet anders dan: hij *groette.*

Bij Schrijvers van nog vroegere tijden was het gebruik van *doen*, als hulpwerkw. niet ongewoon, en dewijl het voor den onderwijzer niet onbelangrijk kan zijn, zulks te weten, en door voorbeelden gestaafd te zien, zal ik hier eenige plaatsen aanhalen, waarin het in die betrekking voorkomt.

Al is u nu u guet ghenomen,
Van ons en crijcht ghi niet een slee,
Daer ghi u nu op *doet* beroemen.

Hildegaersberch, HS. f°. 35. r°. b.

Daer na so *doet* verlanghen
Mijn vorstelijc ghemoet.

Wilhelmus van Nassou, Coupl. 9.

Vrouwe, mijn here ende Gelloen
Doense ten bordele leiden doen.

Karel de Groote, bl. 10.

Here, die coninc vander stat
Entie valsce verradre Gelloen,
Dese *dadent* beide doen.

Karel de Groote, bl. 16.

Ritsarde *dede* hi varen doen
Tsirer suster in Vrankerike.

Id. bl. 132.

Lieve here, nu *doet* ontfaen
Dit mijn present.

Id. bl. 246.

Hi sprac: Artur, coninc goet!
Doet mi horen over luut.

Ferguut, naar het HS. vs. 2818 en v.

Doen voor *geven*, *ter hand stellen*, *afstaan*.

U schoonheyt heb ic eerst haer treflijck aenghepresen,
Daernae u brief *gedaen*, dien sy ooc heeft ghelesen.

STARTER, *Timbre de Cardone*, 1618, bl. 22.

Niet zelden ontmoet men dit zonderlinge woord in oudere Schrijvers, als:

hi sal mi wel cleder ende paert *doen*.

Gesta Roman. Cap. 59.

Heren, cnapen,
Vrouwen, papen,
Staen alle na tgoet;
Ende comen gherne,
Al seit men tscherne
Waer ment hem *doet*.

Belg. Mus. I, 134.

Waert dat hi Juno den appel *dede*,
So soude hi hebben gheluc en vrede.

Der Minnenloep, B. 1, vs. 2027.

Dat *doen* en *geven* na aan elkander verwant zijn, blijkt o. a. aan de werkw. *kond doen*, *bescheid doen*, *overdoen*.

Doente voor *wijze van handelen*, *handelwijze*, *verrichting*.

En wert yemandt mijn *doent* ghewaer.

BREDERO, *Schyn-Heyl.* 1624, bl. 3.

En wat ick van u *doent* in 't heymelijck besluit.

Id. *Angeniet*, 1638, bl. 30.

Dit is mijn wensch, mijn hoop, den Hemel wil u geven
Voorspoed in al u *doent*.

J. Starter, *Bruydt-Lofs-Dicht op E. Colyn*, 1622,

Dofje voor *buitenkansje*, *vetje*.

'*t* Zyn vogels, die 'er op leeg gaan en van zulke *dofjes* leeven.

T. Asselyn, *Melchior*, 1691, bl. 25.

Daerom alsje een *dofjen* weet, ontbietme, 'k selme laten bueren.

S. Coster, *Kl. v. Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 40.

Me joncker loof ic moet op sulcke *dofgies* as een Heer leven.

Id. bl. 20.

A. Wilje na onze zin doen, je bent je leeven rijk genoeg.
J. O bloet, dat was een *dofje*

M. Fokkens, *Kl. v. d. Ital. Schoorsteenv.*, 1662, bl. 1.

Domineeren voor *geld verkwisten*, *feestvieren*, *zich vermaken ten koste van zijne beurs*. Waarschijnlijk komt dit woord af van *dominari*, heerschen. Domineren zou dan beteekenen *den heer of den baas spelen*, *band noch teugel kennen*, *doen zoo als de heeren doen*, en dus boven zijne magt verteringen maken. Kiliaan noch Tuinman hebben dit woord, doch Plantijn heeft het in den zin van *heerschen*, dat met *den heer spelen* na verwant is. De ware beteekenis eenigzins verloopen zijnde, gebruikte men dit woord ook voor *vreugde*, *vermaak*, *pleizier*, *jool hebben*. De volgende aanhalingen zullen de beteekenis duidelijk maken.

dats ghemeenlijck volckje, die garen *domineeren*.

Van Santen, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 47.

Hy nood de Vrouwen en twee juffers, licht van g..,
En heeft de heele nacht met haar *gedommineert*, gezongen en gesprongen.

Molenhoff, *de Krollende Ritzaart*, 1659, bl. 4.

'*t Sa laat ons* *domineeren*, 't magh er wel op staan.

J. KEMP, *Kl. v. d. Bedrogen Smith*, 1661, bl. 1.

Alle dagen brassen en *domineeren* met gasten en hoeren, dat verslind.

P. BERNAGIE, *de Debauchant*, 1686, bl. 8.

Laat de man al wat *domineren.*

Kl. v. d. Pasquil-maecker voor den Duyvel, bl. 24.

Hier hebje voor een oortje (riep een jongen, en hy trock me by de kleeren),
Hoe dat de Joffers 't Utrecht met de Franse *domineren.*

Kl. v. d. Uyterse Juffers, bl. 7.

Dat volkje weet van *domineeren* naar de zwier.

A. ALEWIJN, *de Bedrooge Woekeraar*, 1702, bl. 9.

Bloet als ik maer *dommineer*
Soo en kreun ik 't my niet seer,
Schoon of men wijf
Om tyt verdryf,
Speelden met een aêr moy weer.

J. NOSEMAN, *Kl. v. Krijn Onverstandt*, 1671.

Van het boven verklaarde werkwoord bestaat ook het volgende.

Dominateur voor *verkwister.*

Zulken ligtvink, zulken *dommenateur*, die niet en weet als van verteeren.

Jan Klaasz, of de Gewaande Dienstmaagd, 1683.

Dommelen voor *half en half slapen.* In deze beteekenis, die de Schrijvers van vroegere eeuwen af tot nu toe aan dit werkw. gebecht hebben, vindt men dit woord bij WEILAND niet. Onze Romanschrijver Mr. VAN LENNEP gebruikte het nog in zijn' Ferdinand Huyck, I, 94, en andere voorbeelden vindt men in het *Taalk. Magaz.*, III, 58 en 298.

In den ochtenstond heb ik zo wat leggen *dommelen* en slaapen.

Echtsch. van Jan Klaasz. en Saartje Jans, 1685, bl. 30.

Dommelijke (Alle) dag of nacht voor *elken dag of nacht*, *voortdurend*, *zonder ophouden*, *telkens*.

al dusken spul hebben wy *alle dommelijcke daeg*.

KOLM, *Malle Jan Tot's boertige vryery*, 1662. bl. 1.

Alle dommelyke nachten verschyn jy me in myn droomen.

M. ELIAS, *de Bekeerde Dronkaart*, 1691, bl. 22.

Ick heb van me *dommelijcke* daghen de Rol noch niet ghesien.

COSTER, *Kl. v. Teeuwis de Boer*, 1633, bl. 23.

Hier beteekent *van me dommelijcke daghen* niet anders dan *van mijn leven*.

Men diende niets anders te bedryven
Als *een dommelyken dag* op die sleeplendens te knorren
en te kyven.

A. ALEWIJN, *Philippijn Mr. Koppelaer*, 1707, bl. 50.

Hier geeft *een dommelyken dag* niets anders te kennen, dan *gedurig aan*, *telkens op nieuw*.

Doop voor *saus*.

Want hy wasser niet ver af
Doe hy 't Hoentje socht te speten,
Daer een ander 't *doop* toe gaf.

De Geest van Tengnagel, 1642, C. 5. v°.

Draai-eersen, draaibillen en **draainaarzen**, drie woorden van de zelfde beteekenis, namelijk die van: *zoo loopen*, *dat het achterste heen- en weêrdraait*, zoo als men aan het slingeren der kleederen zien kan.

Die gaet so *dray-eersen*, besietse eens te degen,
Hadse een beusem in 't g.., sy sou de straet wel vegen.

STARTER, *Daraida*, 1621, bl. 14.

Se kan wel *draaibillen*, en zoo de straat wel gaande vegen,
Had ze maar een bezem in haar naars steken.

J. v. PAFFENRODE, *Hopman Ulrich*, 1661, bl. 28.

Dat draainaerst dan straet op, straet neêr.

BENJAMIN, *de Minnaar van zyne Vrouw*, 1692, bl. 12.

(*Wordt vervolgd.*)

OVER HET WEZEN DER VOORNAAMWOORDEN.

Het derde nummer van den derden Jaargang van het *Nieuw Nederl. Taalmagazijn* bevat (op bladz 170 en volgg.) een opstel van Dr. TE WINKEL zelven *Over het wezen der voornaamwoorden.*

De kieschheid verbiedt, in een Tijdschrift, door dezen Heer uitgegeven, in den lof uit te weiden, dien ook dit opstel ruimschoots verdient. Reeds meer dan eens ben ik in de gelegenheid geweest om openlijk aan den dag te leggen, hoe hoog ik datgene op prijs stel, wat de Heer TE WINKEL voor de wetenschap der *Nederlandsche Taalkunde* verricht.

In de genoemde Verhandeling komt de Schrijver op tegen een en ander gevoelen, door mij geuit in mijne *Spraakkunst*, in de derde Afdeeling van het derde Boek, welke Afdeeling *over het voornaamwoord* handelt. Ik in de eerste plaats, ben hem daarvoor dank verschuldigd; want geen ander doel drijft hem, dan de volmaking van het inzicht in het wezen onzer taal, waarom het ook mij te doen is.

Ongetwijfeld heeft TE WINKEL ook hier in het algemeen de waarheid getroffen, en, wat de hoofdzaken aangaat, verklaar ik tot de door hem geuite denkbeelden toe te treden. Niettemin acht ik, dat het nuttig zijn kan, zoo ik het een en ander in het midden breng ter verklaring van hetgeen hij in mijne voorstelling van den aard der voornaamwoorden heeft gemeend te moeten veroordeelen. Bovendien ben ik voornemens, eenige aanmerkingen op enkele zijner denkbeelden daarbij te voegen. Ik doe dit te eerder, omdat ik weet den Schrijver daarmede

te dienen; want, op bladz. 172, zegt hij: «Mocht ik — gedwaald — hebben, niets zal mij aangenamer wezen dan bescheiden terecht gewezen en op den goeden weg geholpen te worden,» en wederom, op bladz. 186: ik merk ze (deze definitie) geenszins als onberispelijk aan; ik ben overtuigd, dat ik de beste bewoordingen nog niet heb gevonden, en herhaal nogmaals de verzekering, dat ik eeniglijk de waarheid zoek, en ze gaarne erkennen wil, waar en bij wien ik ze vind, en dat niets mij aangenamer zal wezen, dan bescheidene bedenkingen en terechtwijzingen te ontvangen.» Zoo spreekt een man, die noch door mij, noch door iemand op den goeden weg behoeft geholpen te worden; en juist omdat hij het ware inzicht in onze wetenschap bezit, en hare waarheid meer bij hem geldt, dan de ingenomenheid met zich zelven, juist daarom kan hij zoo spreken. Vitzucht en bestrijding der waarheid, waar zij tegen een vroeger door ons geuit gevoelen indruist, kunnen slechts bij dezulken voorkomen, die in het wezen der wetenschap niet zijn ingewijd, of ten minste voor hunnen persoon eenen triomf beoogen, die inderdaad de moeite niet waardig is: ware eer wordt slechts daar behaald, waar wij voor een doel werkzaam zijn, hooger dan ons eigen ik; maken wij, daarentegen, op eer voor ons zelven aanspraak, zoo heeft onze roem altijd iets dubbelzinnigs, waarvan de waarlijk edele of ook maar welopgevoede man eenen afkeer heeft.

Na (op bladz. 172—176) de gewone definitie der voornaamwoorden veroordeeld te hebben, gaat de Schrijver over tot de definitie, door mij gegeven. Zij luidt aldus: «Voornaamwoorden zijn woorden, die voorwerpen aanwijzen met onderscheiding van de plaats, die zij in de ruimte innemen.» In deze definitie acht hij de toevoeging: ***met onderscheiding van de plaats, die zij in de ruimte innemen***, verwerpelijk: zij kan, zijns bedunkens, niet tot aanbeveling van de anders goede definitie strekken.

Wellicht heeft de geachte Schrijver verzuimd zich af

te vragen, welken grond ik mag gehad hebben om die woorden aan de definitie toe te voegen. Eenmaal, ook volgens zijn gevoelen, tot het ware begrip der voornaamwoorden gekomen, ware het mij vrij gemakkelijk geweest, het bij het hoofdbestanddeel der definitie te laten. Dus moet ik mijne reden gehad hebben om de door hem gelaakte woorden er niettemin bij te voegen. En die reden is geene andere, dan deze, dat ik de *onderscheiding* (niet de *aanwijzing*, zoo als de Schrijver mij, bladz. 177, reg. 11, zeggen laat) van de plaats, door de voorwerpen ingenomen, tot het wezen der voornaamwoorden acht te behooren. Inderdaad, wijs ik een voorwerp als zoodanig aan, zoo is het mij te doen om hetgeen dit voorwerp is, om zijn begrip, om de gedachte, die het in mij opwekt; mijne aanwijzing zegt zoo veel als: *zie daar dat voorwerp, zoodanig is het, dat doet het mij denken!* en de klank, die zulk eene aanwijzing vergezelt, is een onontwikkelde volzin of eene interjectie, geen voornaamwoord. Zal de klank, waarmede ik een voorwerp aanwijs, een voornaamwoord wezen, zoo moet hij alle gedachte aangaande het voorwerp buitensluiten, hij mag niets anders zeggen dan: *dat wat zich hier of ginds bevindt*, onverschillig hoedanig of zelfs wat het zij; in één woord, hij moet het voorwerp zelve *vertegenwoordigen* zonder eenige inmenging van de denkende of gevoelende subjektiviteit des sprekers. Hoe nu is zulk eene aanduiding eens voorwerps mogelijk, zoo men het voorwerp niet naar de plaats, die het inneemt, onderscheidt: de plaats toch is de algemeenste van alle kategoriën; zij is ten aanzien van den aard en de hoedanigheid der voorwerpen volstrekt onverschillig.

Op deze voorstelling meen ik mij met de toestemming van den Schrijver te mogen vleijen; want in zijn opstel is meer dan één blijk, dat hij de zaak niet anders inziet.

Op bladz. 178 zegt hij: «dat het wezen, de bestemming der voornaamwoorden juist in de aanwijzing, misschien beter *vertegenwoordiging*, der voorwerpen gelegen

is.» Reeds deze toevoeging: *misschien beter vertegenwoordiging der voorwerpen*, bewijst mij, dat den auteur hetzelfde denkbeeld voor den geest gezweefd heeft, hetwelk aan de bewuste woorden: *met onderscheiding van de plaats, die zij in de ruimte innemen*, door mij aan de definitie van het voornaamwoord toegevoegd, ten grondslag ligt. Het woord *vertegenwoordiging* toch sluit dat uit, wat het woord *aanwijzing* in mijn oog ongeschikt maakt om anders dan met die meergemelde toevoeging op de taak, door de voornaamwoorden vervuld, toegepast te worden. Ja, op dezen grond ben ik geneigd, mij met de volgende definitie te vereenigen: *voornaamwoorden zijn woorden, wier bestemming het is de zelfstandigheden in de rede te vertegenwoordigen*, eene definitie, onzen auteur (op bladz. 182, van onderen) uit de pen gevloeid en later, zoo als wij zien zullen, in mijn oog ten onrechte, door hem uitgebreid. Ik meen alzoo des Schrijvers formule tot de mijne te kunnen maken zonder mijne vroegere definitie te verloochenen, daar zij, volgens mijne verklaring van zoo even, nagenoeg denzelfden zin heeft; alleen dient er deze wijziging in gebracht te worden, dat men in plaats van MET *onderscheiding* leze: DOOR *onderscheiding*, vermits ik de onderscheiding van de plaats als het middel wil beschouwd hebben, waarvan men zich bedient, zoo men een voorwerp met behulp van een voornaamwoord aanwijst.

Een ander bewijs voor mijn vermoeden, dat TE WINKEL met mijne voorstelling van het wezen der voornaamwoorden instemt, leveren mij zijne woorden op bladz. 180: «zij (de voornaamwoorden) wijzen, niet gelijk de substantieven op hoedanigheden of werkingen der dingen, maar op uiterlijke en veranderlijke omstandigheden, namelijk op de betrekkingen van spreker en hoorder, op de plaats waar de voorwerpen zich bevinden, op hunnen eigenaar, op hun vroeger of later genoemd zijn.» Hier zegt de schrijver in den grond hetzelfde als ik bedoel. Hoe laat zich *de*

betrekking van spreker en hoorder aanwijzen, anders dan door eenig teeken, dat den hoorder als tegen den spreker *overstaande* voorstelt, met andere woorden, dat de ruimte, door den hoorder ingenomen, als tegen die, welke de spreker inneemt, tegenovergesteld aanduidt. Dat *de eigenaar* in de taal als het punt, vanwaar iets uitgaat, voorgesteld wordt, is bij niemand beter, dan bij den Schrijver bekend, evenzeer als dat *het vroeger of later* zich niet anders dan door toepassing van de kategorie van de plaats in de taal laat wedergeven. Dus komen alle betrekkingen, waarop, ook volgens TE WINKEL, de voornaamwoorden wijzen, op de ééne plaatselijke betrekking neder:

Treffend is de opmerking op bladz. 180: «Het is in het oog loopend, dat de verbuiging, de uitdrukking der verschillende betrekkingen, bij de pronomina de hoofdzaak is, daar de onveranderde stam, dikwijls uit slechts ééne letter bestaande, in vergelijking van de veranderende *verbuigingsletters in het niet verdwijnt.*» Intusschen bevestigt deze zoo juiste opmerking wellicht mijne meening aangaande de noodwendigheid, dat men in de definitie des voornaamwoords eene uitdrukking opneme, bestemd om te kennen te geven, dat het middel, waardoor de voornaamwoorden de voorwerpen of zelfstandigheden aanduiden, in de onderscheiding van die betrekking bestaat, van welke de naamvallen wijzigingen te kennen geven, dat is, van de plaatselijke betrekking: de voornaamwoorden zijn, wat hunnen vorm betreft, om zoo te spreken, één en al naamval [1]; even zoo nu hebben zij, wat hun wezen aangaat, geene andere bestemming, dan datgene uit te drukken, waarvan de

1) In talen, die eigenlijk geheel naamvalloos geworden zijn, zoo als de Romanische talen en het Engelsch, kennen alleen nog de voornaamwoorden onderscheiden en wel zeer sterk onderscheiden vormen van naamvalsverbuiging: de voornaamwoorden konden het vermogen om den naamval te kennen te geven niet kwijt raken, zonder geheel hun wezen te verloochenen en te verliezen.

naamvallen slechts modificaties beteekenen; met andere woorden: hun stoffelijke inhoud, hun stam, gaat vaak in den vorm, — hun logische inhoud, hunne beteekenis, gaat in het begrip van den *naamval* verloren.

Na deze wellicht al te spitsvondige opmerking ga ik over tot de toetsing van de eene en andere van des Schrijvers bijzondere beschouwingen.

Op bladz. 177 geeft hij toe, dat men de persoonlijke voornaamwoorden als plaatsbepalend beschouwen kan, «wanneer men den eersten persoon, het *ik*, als het middelpunt der hem omringende wereld aanmerkt, den tweeden en den derden als buiten dat middelpunt gelegen.» Maar hij voegt er bij: «Dan het is niet waarschijnlijk, dat deze beschouwing, die de uitkomst van wijsgerige overdenkingen is, den eersten sprekers — den uitvinders der pronomina — zal voor oogen gezweefd hebben.» Hier wordt eene beschouwing, die de uitkomst is van wijsgerige overdenkingen, overgesteld tegen hetgeen den uitvinders der taalvormen voor oogen zal gezweefd hebben; maar, vraag ik, wat hadden die wijsgerige overdenkingen anders tot voorwerp, dan juist dat wat in den geest der «eerste sprekers» is omgegaan: komen zij met dit haar voorwerp overeen, dan behelzen zij waarheid; komen zij er niet mede overeen, dan hebben zij geenerlei waardij. Hoe het zij, ik heb mij rekenschap trachten te geven van hetgeen er bij de «uitvinders der pronomina» zal hebben omgegaan, en de uitkomst van deze mijne poging is de stelling geweest, waarop de schrijver doelt, dat de eerste persoon voorgesteld wordt als in het middelpunt geplaatst; de tweede en de derde als in verschillende punten daarbuiten gelegen. Uit deze stelling nu volgt, dat de grammatische uitdrukking van den *persoon* op eene plaatsaanduiding neêrkomt. Is echter deze stelling waar, dat de persoonlijke voornaamwoorden eigenlijk aanwijzende voornaamwoorden zijn, dan moet ook het omgekeerde waar wezen en de aanwijzende voornaamwoorden moeten eene onder-

scheiding inhouden, waardoor zij een punt van overeenkomst hebben met de persoonlijke voornaamwoorden. Dit nu is ten aanzien der Latijnsche taal door deskundige taalleeraars erkend: hic, dus luidt de regel, wordt gezegd van al wat tot den eersten persoon; iste, van al wat tot den tweeden, en ille, van al wat tot den derden persoon in betrekking wordt gebracht. In onze taal valt eene dergelijke opmerking te maken: *deze* beantwoordt ook in dat opzicht aan het Latijnsche hic, *gene* aan iste, en *die* aan ille.

«Bij de bezittelijke (voornaamwoorden)», dus gaat de Schrijver op bladz. 177 verder, «houdt reeds alle aanwijzing van plaats op; alle bezittingen, ook die van den eersten persoon, liggen buiten het *ik*, buiten het middelpunt, en soms op grooteren afstand, dan die van den tweeden of derden persoon.» En niettemin zie ik mijne stelling door deze opmerking aangaande den aard der bezittelijke voornaamwoorden niet omvergeworpen. De bezittelijke voornaamwoorden staan tot de persoonlijke voornaamwoorden, gelijk de genitief eens substantiefs tot dit substantief zelve. Evenmin nu als het grondbegrip eens substantiefs in den genitief ophoudt te bestaan, evenmin acht ik, dat de natuur der persoonlijke voornaamwoorden in de bezittelijke voornaamwoorden te gronde gegaan zou zijn. De bezittingen, ook die van den eersten persoon, liggen buiten het centrum, het is waar; maar zij worden tot het centrum in betrekking gebracht en dit door eene vingerwijzing van den sprekenden persoon op zich zelven aangeduid. De bezittelijke voornaamwoorden duiden dan ook geene bezittingen aan, maar zij duiden aan, dat die bezittingen *van mij*, *van u* of *van hem* zijn.

«Evenmin», dit lezen wij op het eind van bl. 177, «is eenige betrekking van plaats te ontdekken bij de overige voornaamwoorden, — namelijk bij *degene*, *diegene*, *dezelfde*, *zulke*, *dergelijke*, *dusdanige*, *zoodanige*.» Hoe is, vraag ik daartegen, in al deze woorden de aanwijzing der betrekking van plaats te miskennen? Is *gene*

plaatsaanwijzend, dan zal *degene* het ook wel wezen, hetwelk uit *gene* bestaat, van voren met het insgelijks plaatsaanwijzende *de* vermeerderd. Al deze voornaamwoorden mogen door een bepaald syntaktisch gebruik gekenmerkt zijn, dit doet tot hun eigenlijk wezen niets af: in hun gebruik zien wij de plaatsaanwijzing op eene syntaktische betrekking toegepast. *Dezelfde*, *dergelijke*, zijn voorzien van hetzelfde aanwijzend woordje *de*, waarmede het lidwoord identiek is, en dit alleen is genoegzaam om de plaatsaanwijzing in hen niet over het hoofd te doen zien. *Zulke*, *zoodanige*, *dusdanige*, hebben tot bestanddeel de bijwoorden *zoo* en *dus*, die in het plaatsaanwijzende voornaamwoord sa, so, thata, wortelen, en zouden zij zelven dan niet plaatsaanwijzend zijn?

De onbepaalde voornaamwoorden, ik erken het, zijn geenszins oorspronkelijk plaatsaanwijzend; maar daarom moet men ze ook slechts als met de voornaamwoorden gelijkgesteld, als oneigenlijke voornaamwoorden beschouwen. Zoo worden, om slechts dit te noemen, tot de klasse der voorzetsels woorden en uitdrukkingen, zoo als *uitgenomen*, *behalve*, gerekend, die slechts in oneigenlijken zin voorzetsels kunnen heeten.

Maar de vragende en de betrekkelijke voornaamwoorden, aan welke de auteur het plaatsaanwijzend karakter mede ontzegt, zijn, mijns bedunkens, onmiskenbaar door dit karakter gekenmerkt. De betrekkelijke voornaamwoorden zijn oorspronkelijk deels aanwijzende, deels vragende voornaamwoorden, slechts door het syntaktisch gebruik onderscheiden, en de vragende zijn niets dan correlatieve vormen der aanwijzende, en dus met deze van dezelfde natuur, en van hen slechts hierin verschillend, dat zij te kennen geven, dat de spreker onderricht verlangt aangaande dat wat de aanwijzende te kennen geven. Wijst derhalve *die* het voorwerp aan door onderscheiding der plaats, die het inneemt, dan geeft *wie* te kènnen, dat de spreker verlangt, dat de persoon of het voorwerp hem door datzelfde middel der plaatsaanwijzing worde kenbaar gemaakt, ver-

ondersteld, dat dit eenvoudige middel hiertoe toereikend is. Over het woord *zelf*, dat de Schrijver op bladz. 178, bovenaan, in denzelfden zamenhang vermeldt, spreken wij straks.

Op bladz. 185 verklaart de Schrijver, dat de dienst, door de bijvoegelijke voornaamwoorden bewezen, hem zoo verschillend voorkomt van de taak, door de zelfstandige voornaamwoorden in de rede vervuld, dat hij deze beide soorten van voornaamwoorden liefst als twee onderscheidene rededeelen behandeld zag: slechts «de van ouds bestaande gewoonte, de etymologische verwantschap en de omstandigheid, dat sommige pronomina zoowel zelfstandig als bijvoegelijk gebezigd worden», doen het hem verkieselijk vinden om ze «vóór als nog» te zamen te behandelen.

Ik moet bekennen, dat het bezwaar, door den Schrijver geopperd, voor mij niet zoo veel gewicht heeft. Ik ben van meening, dat het bijvoegelijk gebruik eens voornaamwoords niets afdoet tot zijnen eigenlijken aard. Alle oorspronkelijke en eigenlijke voornaamwoorden zijn van nature zelfstandig; maar werd een voornaamwoord met een substantief in verband gebracht, dan moest het zich wel eene secondaire rol en verbuiging laten welgevallen. De bezittelijke voornaamwoorden zijn genitieven van de persoonlijke, tot bijvoegelijke naamwoorden gestempeld: zoo zag men, in eene latere periode van de taal, vroeger op zich zelf staande uitdrukkingen tot den rang van attributieve bepalingen des substantiefs afdalen en eene verbuiging, alsof het adjektieven waren, aannemen; aldus in onze taal *anderhalve gulden* vóór: *één gulden en de andere half*, en in het Hoogduitsch *ein zuverabscheuendes Laster* voor: *ein Laster (das) zu verabscheuen (ist)*. Van de oorspronkelijke zelfstandigheid des bezittelijken voornaamwoords bespeur ik een bewijs in de wijze, waarop het in het Gothisch met het substantief wordt verbonden: in deze taal, namelijk, wordt, bij voorb., *mijn ligchaam*, niet alleen uitgedrukt door mein leik, maar ook door thata

leik meinata (d. i. *het ligchaam mijn*): hier, ziet men, handhaaft het bezittel. voornaamw. eenigermate zijne zelfstandigheid ten aanzien van het substantief, dat nevens het bezittelijk voornaamwoord eene bijzondere bepaling door middel van het lidwoord noodig heeft. Dezelfde constructie bestaat ook in het Oudhoogduitsch, waar nevens thînaz wort (*dijn woord*) ook thaz wort thînaz of zonder verbuigingsuitgang thaz wort thîn gezegd werd. In het Middenhoogduitsch blijft het bezittel. voornaamw. achter het door het lidwoord bepaalde substantief steeds onverbogen, en zien wij het dus, als het ware, tot de natuur van den genitief des persoonlijken voornaamwoords terugkeren; bij voorb.: *das herze min. Nu hilf uns, Herr, den Dienern dein. In allen Werken sein.* In het Grieksch vordert het substantief, dat door een aanwijzend voornaamwoord bepaald wordt, noodwendig het lidwoord bij zich, waarin ik, blijkens het gezegde omtrent de constructie van de bezittelijke voornaamwoorden in het Gothisch en het Oudhoogduitsch, een bewijs van de zelfstandigheid zie, die de aanwijzende voornaamwoorden in die taal weten te handhaven. In onze taal onttrekt zich het aanwijzend voornaamwoord aan het gezag des substantiefs, waar wij zeggen: *Dat is eerst een man! Dat was eene brave vrouw!* en niet, zoo als in het Latijn en Grieksch: *Deze is eerst een man! Deze was eene brave vrouw!* Zelfs zeggen wij: *eene vrouw en dat wel mijne moeder,* niet *en deze wel.* In het Latijn, dat ik er dit nog bijvoege, heeft de verbuiging der aanwijzende en der betrekkelijke voornaamwoorden een gansch eigenaardig karakter, hetwelk ten bewijze kan strekken, dat zij hier, wat den vorm betreft, niet tot die volkomene congruentie met de substantieven gebracht zijn, welke de qualitatieve adjektieven kenmerkt.

Uit deze beschouwing volgt, dunkt mij, dat de bijvoegelijke aanwending der voornaamwoorden niets zoo wezenlijks is, dat zij in de definitie des voornaamwoords zou behoeven opgenomen te worden. Eene vermelding van die aanwending bij de ontwikkeling van de leer der voornaam-

woorden kan volstaan. De Schrijver heeft reeds zelve erkend, dat de wijze, waarop hij getracht heeft, de bijvoegelijke aanwending der voornaamwoorden, als tot den aard van dit rededeel behoorend, in de definitie op te nemen, hem zelven niet voldoet.

Na de algemeene beschouwing der voornaamwoorden gaat de Schrijver over tot de behandeling der bijzondere soorten. Hij telt er negen; want bij de door mij aangenomene zeven soorten voegt hij nog de *rangschikkende* en de *uitsluitende voornaamwoorden.* Wij zullen zien, in hoe verre wij ons met zijne denkbeelden kunnen vereenigen.

Het bezwaar, door den Schrijver, op bladz. 189, tegen de gewone definitie der bezittelijke voornaamwoorden ingebracht, komt mij niet van bijzonder groot gewicht voor. Hij zegt: «zij (de bezittelijke voornaamwoorden) worden niet gebezigd met het doel om te kennen te geven, wien iets toebehoort.» Dit is in zekeren zin waar, zeg ik: *mijn huis is het grootste*, dan is het mijn doel niet om te zeggen, dat het huis van mij is, maar dat mijn huis het grootste is: *mijn* is dan slechts een herkennings-, een onderscheidingsteeken, opdat men wete, van welk huis sprake is. Maar niettemin ligt aan de uitdrukking: *mijn huis*, het oordeel: *het huis is van mij*, ten grondslag: dat het huis aan mij toekomt, ziedaar wat tot onderscheidingsteeken dient, en hoe zouden dan de bezittelijke voornaamwoorden niet aanduiden, wien eenig voorwerp toekomt? Wel is waar, gebruik ik in het praedikaat de uitdrukking: *het huis is van mij*, en niet *het huis is mijn*, wanneer ik te kennen wil geven, dat het huis mij toebehoort; maar dit is slechts eene eigenheid van onze en eenige andere talen, in het Latijn zegt men zoowel *domus est mea*, als *mea domus*, en in het Oudhoogduitsch zoowel *thaz hûs ist mînaz*, als *mînaz hûs.* Dus is er niets in de natuur der bezitt. voornaamwoorden, dat belet hen in het praedikaat te gebruiken om te vermelden, dat eenig voorwerp mij,

u of hem toebehoort. Zelfs in onze taal laat zich nog zeer goed zeggen: *Zijn is de zee. Mijn is de wraak.*

Wij komen tot eene der beide soorten, door den Schrijver aan de voornaamwoorden toegevoegd, te weten *de rangschikkende voornaamwoorden* (zie bladz. 192). Hij veroordeelt zoowel WEILAND, die de rangschikkende getallen tot de bijvoegelijke naamwoorden, als mij, die ze tot de telwoorden breng. Zijn hoofdgrond is deze: het begrip van eenig rangschikkend getal is betrekkelijk: de boom, die uit het ééne standpunt de eerste is, is uit het tegenovergestelde standpunt de laatste, dus dient (als ik des Schrijvers denkbeeld met mijne woorden mag uitdrukken) een rangschikkend getal tot bloot herkenningsteeken, hetwelk het begrip van het voorwerp niet raakt, en juist hierdoor beantwoordt het aan het begrip eens voornaamwoords. Mijne eerste tegenwerping is deze: ook de superlatieven duiden iets bloot betrekkelijks aan: een kind van zes jaar, dat het grootste is in vergelijking met kinderen van minderen leeftijd, kan het kleinste zijn in vergelijking met kinderen boven de zes jaar. Houden nu daarom de adjektieven in den superlatief op, adjektieven te zijn? Mijne andere tegenwerping is. De rang is veelal meer dan een bloot uitwendig herkenningsteeken: rang geeft aanzien, en aanzien is eene aan den persoon of het voorwerp zelve « klevende » hoedanigheid. Dit zou voor het gevoelen van WEILAND pleiten, die de ranggetallen onder de adjektieven brengt. Niettemin blijf ik verkieselijk achten, ze tot de telwoorden te rekenen: de stam, waarvan zij gevormd zijn, maakt hun begrip, en deze stam is een telwoord: de superlatiefvorm, waardoor zich de rangschikkende telwoorden van de grondgetallen onderscheiden tast hun grondbegrip niet aan; en omgekeerd is een grondgetal in staat rang uit te drukken, bij voorb. als ik zeg: *hoofdstuk twintig;* zal men dan dit grondgetal, omdat het zoo veel als *twintigste* beteekent, een voornaamwoord gaan noemen? Neen, zal men zeggen, maar een telwoord, voornaamwoordelijk gebruikt. Wel nu, noem dan *de twintigste* ook een tel-

woord, en voeg er, des noodig, de verklaring bij, dat zulk een rangschikkend telwoord eenigermate het karakter van een voornaamwoord bekomt [1]).

Wij gaan over tot de andere nieuwe soort, op bladz. 93 vermeld: het zijn de *uitsluitende voornaamwoorden*. Tot deze klasse behooren slechts twee woorden: *alleen* en *zelf*. Ik voor mij zie geene zwarigheid om *alleen* tot de telwoorden te blijven rekenen: het is niets anders dan een versterkt *één*, even als *alzoo* een versterkt *zoo*: de bijzondere wijziging, die de beteekenis ondergaan kan, doet, mijns bedunkens, niet genoeg af om het tot eene andere woordsoort te brengen. In het Latijn, waar men voor ons *alleen* het woord *solus* heeft, wordt niettemin *unus* (d. i. *één*) menigmaal in de beteekenis van ons *alleen* gebruikt; bij voorb. Pompejus plus potest unus (Cicero): een bewijs, dat een woord, hetwelk ontwijfelbaar telwoord is, voor die wijziging in de beteekenis vatbaar is, welke volgens den schrijver *alleen* tot een voornaamwoord stempelt. Ook de gewone verbinding van *unus solus* in het Latijn (*één alleen*) verbiedt ons de beide woorden als verschillend van aard te beschouwen.

Zoo zou dan *zelf* alleen eene geheele soort vormen! Ik erken, dat dit woordje zich moeijelijk tot eene der klassen van voornaamwoorden laat brengen. Doorgaans wordt het als een aanhangsel bij de leer der persoonlijke voornaamwoorden behandeld; doch het kan even goed bij substantieven als bij persoonl. voornaamwoorden gevoegd worden; bij voorb.: *de Koning zelve*, even goed als *hij zelve*. Het is een woordje, dat bestemd is de persoonlijkheid of eigenwezendheid der genoemde of aangeduide zaken uitdrukkelijk te vermelden. Dus zou ik geneigd zijn het als een bijvoegelijk persoonlijk voornaamwoord te beschouwen. Wat zijnen oorsprong aangaat, is het voorzeker een

1) In het Hebreeuwsch bestaan zelfs geene rangschikkende telwoorden boven *de tiende*: hier *moet* dus steeds het grondgetal boven *tien* het rangschikkend telwoord vervangen.

begripswoord, en dus tot de oneigenlijke voornaamwoorden te rekenen. Of *zelf* (Goth. silba) met het Grieksche *ὅλος* in verband staat, en met het Latijnsche *solus* [1]), en dit wederom met *solvo*, in de beteekenis van *losmaken*, *afzonderen* (*χωρίζω*), dit waag ik thans niet te beslissen. Is evenwel deze etymologie waar, dan bewijst zij de juistheid van te Winkels blik, wien de overeenkomst in de beteekenis tusschen *zelf* en *alleen* niet verborgen bleef. [2]).

Voor de soort der voornaamwoorden, die ik *bepalende* genoemd heb, slaat onze Schrijver den naam *bepalingaanduidende* voor. De reden, die den Schrijver hiertoe voornamelijk bewogen heeft, behoeft voor mij niet te gelden. Hij schrijft in zijne definitie (bl. 186) de taak om de beteekenis der substantieven te *bepalen* aan alle bijvoegelijke voornaamwoorden toe; dus kan hij dit woord van *bepalen* niet op eene bijzondere soort van voornaamwoorden toepassen. Ik heb deze benaming van *bepalende* voornaamwoorden gekozen, omdat de voornaamwoorden van deze soort dezelfde taak te vervullen hebben, die oorspronkelijk aan het *bepalend* lidwoord toekomt. Dus heb ik deze benaming veeleer gevonden, dan gemaakt. Hoe het zij, de naam *bepalingaanduidend* heeft het voordeel van meerdere duidelijkheid.

Vóór wij van deze soort afstappen, moet ik den Schrijver vragen, of het werkelijk zijne bedoeling is, het voornaamw. *die* in de voorbeelden op bladz. 188 voor een

---

1) Tegen den zamenhang van *solus* met *solvo* zou men kunnen aanvoeren, dat *solus* de *o* lang heeft, terwijl in *solvo* (*sŏlutum*) de *o* van nature kort is; maar ik neem aan, dat in *solus* de slotklank van den stam is weggevallen, die de *o* (als in *solvo*) door positie lang maakte. Zoo heeft *ὅλος* Ion. *οὖλος*, dat is *ὅλϜος*, nevens zich.

2) Het Grieksche woord voor ons *zelf*, *αὐτός*, is van eenen pronominalen stam; men vergelijke *αὖθι*, *autem*, *aut*: in mijne collectanea vind ik aangeteekend, dat er in het Zend een aanwijzend voornaamwoord *ava* aanwezig is, waarin wij den stam van *αὐτός* zouden wedervinden. Het Latijnsche *ipse* komt ongetwijfeld van *is*: *pse* is dezelfde uitgang als *pte* in *suopte*.

bepalingaanduidend voornaamwoord te verklaren. In al die voorbeelden is *die* het aanwijzend voornaamwoord: immers het duidt het genoemde *voorwerp*, den genoemden *persoon*, aan. Maar in zijn voorbeeld op bladz. 195: *deze kagchel en die van de slaapkamer*, is *die* werkelijk een bepaling-aanduidend voornaamwoord: hier toch wijst *die* op het genoemde *woord*, niet op de *zaak* terug: *deze* kagchel is eene andere kagchel, dan die van de slaapkamer: dus beteekent het hier zoo veel als *dat wat ik daar noem*, en alleen om deze noodwendige invulling van den afhankelijken zin (*wat ik daar noem*) is *die* een bepalingaanduidend voornaamwoord. De overeenkomst van *die* in geslacht en getal met het woord, waarop het wijst, is aan eene soort van attractie te wijten. Het zij mij vergund hier op mijne Syntaxis, bl. 152, te verwijzen.

Ten slotte treed ik toe tot de meening des Schrijvers, waar hij *een*, als het zoo veel als *een ongenoemde* beteekent; *wat*, als het met *iets* in beteekenis gelijk staat; *zeker*, in den zin van het Latijnsche *quidam*, en *eenig* in het enkelvoud, tot de onbepaalde voornaamwoorden rekent. Maar waar hij zegt, dat *wie*, *wat*, *welk*, *hoedanig*, in concessieven zin «ongetwijfeld» mede tot de onbepaalde voornaamwoorden behooren, en hij later, deze voornaamwoorden onder de vragende vermeldend, zegt: deze vragende «zijn geene andere dan de gelijkluidende onbepaalde,» zou ik dit beweren liever omkeeren, en zeggen: de onbepaalde *wie*, *wat*, *welk*, *hoedanig*, zijn geene andere dan de gelijkluidende vragende. Gelijk de concessieve zin niet alleen door middel van de dusgenaamde concessieve conjuncties zijne betrekking tot den hoofdzin te kennen geeft, maar ook door de vragende woordorde, zoo bezigt de taal ook vragende voornaamwoorden om eenen concessieven zin te vormen, waar wat men toegeeft niet den geheelen inhoud van den zin, maar slechts het zelfstandig of bijvoegelijk praedikaat, of het objekt betreft.

W. G. Brill.

EPEA PTEROENTA.

VII. Jan Rap en zijn maat.

Den waarschijnlijken oorsprong dezer bekende uitdrukking geeft G. VAN HASSELT op in eene aanteekening op het woord *rappe* in KILIAANS etymologicum. *Rappe* wordt daar eerst verklaard door «**roofken van de wonde**/ *crusta vulneris* (korst op eene wond), *crustula scabiei* (korstje van schurft)», vervolgens voor «*scabies*» (schurft). *Jan Rap* zou dan zoo veel beteekenen als *Jan Schurft*, eene uitdrukking, die zeker zeer geschikt is om het armste en laagste slag van menschen aan te duiden. Dit *rap* of *rappe* is ongetwijfeld hetzelfde woord als het weinig bekende hoogduitsche *Rappe*, niettegenstaande onze P niet aan de hoogduitsche **p**, maar aan F of PF beantwoordt. Het Hoogduitsch schijnt hier van den weg te zijn; immers, dat onze P hier de rechte letter is, blijkt uit Oudhoogd. *rafjan* of *raphjan* (cicatricare), dat van het sluiten eener wond door het vormen van een roofje of likteeken gebezigd wordt.

VIII. Dank weten.

Tot onze groote verwondering vonden wij onlangs in een tijdschrift, aan «de bevordering van Nederlandsche taalkunde» gewijd, de uitdrukking: *iemand iets dank weten*, als een gallicisme, als eene vertaling van: «*savoir gré de quelque chose à quelqu'un*», veroordeeld, en het monstrum horrendum: *iemand met iets dank wijten*, in de plaats daarvan aangeprezen. Dat *savoir gré à quelqu'un* door *iemand dank weten* kan vertaald worden, is waar; maar daarom is de laatste uitdrukking nog geen gallicisme, geene verkeerde navolging van de eerste. Heeft hier

inderdaad navolging plaats gehad, dan is de Fransche zegswijze veeleer naar de Germaansche, naar de Frankische: *einem Dank wissen*, gevormd. Het Fransch toch heeft zijn *savoir gré* niet uit het Latijn, dat wel *gratias habere*, niet *gratias scire*, nog minder: *gratias sapere* (savoir) kent. Maar het frankische Duitsch bezat, reeds lang vóór de vorming der Fransche taal, de uitdrukking *dank weten*. Otfried, die in de achtste eeuw leefde, bezigde haar in de moralisatie op het verhaal van de wonderdadige genezing, door Jezus aan den zoon van den Koninklijken hoveling verricht, welke wij Joh. 4, vers 46 cet., opgeteekend vinden. Daar heet het, III, III, 54 (27):

«*Thes uuizen thank thanne Richemo manne.*»

«Daarvoor weten [wij] daarentegen den rijken (machtigen) manne dank.»

Dat *uuizen* hier ons *weten*, niet *uuîzan*, *wijten*, is, blijkt uit den uitgang *-un*, die aan den verleden tijd toebehoort: *wijten* zou *uuîzamês* luiden. Immers het praesens van *weten*, *uuizzan*, is eigenlijk een praeteritum, gelijk bekend is, en ook door mij is aangetoond in mijn stukje over de werkwoorden met een verschoven praeteritum in het *Nieuw Nederl. Taalmag.* Jaarg. III. Het is dus te denken, dat het Fransch het Frankisch heeft nagebootst; het omgekeerde is onmogelijk. Ook het Oudsaksisch, dat zeker nooit met het Fransch in aanraking is geweest, kende de uitdrukking. Zoo leest men in het gedicht *Hêljand*, pag. 46, reg. 18 van Schmellers uitgave: «*usa uualand uuet* «*thi thes thanc*,» «onze Heer weet u daarvoor dank».

Is *dank weten* geen gallicisme, het is evenmin een germanisme, want men vindt de uitdrukking reeds bij M. Stoke, in de *Dietsce Doctrinale*, in de romans van Ferguut en Walewein, gelijk men in Huydecopers, Proeve II, bladz. 9, zien kan. Wij zullen de daar aangevoerde plaatsen niet uitschrijven, maar eene andere uit den Walewein aanhalen. Isabele zegt, vers 9437, tot Walewein:

«*Here*, *ic* weets *ju danc.*»

Maar men behoeft zoo hoog in de oudheid niet op te klimmen, om te weten, hoe men zeggen moet: HUYDECOPER haalt ter zelfder plaatse verscheidene uitdrukkingen van HOOFT, BREDERO, PELS en WESTERBAEN aan, die nooit van *dank wijten* schijnen gehoord te hebben. HUYDECOPER noemt het bezigen van deze uitdrukking, die in zijnen tijd schijnt opgekomen te zijn, dan ook «een grof vergrijp». Die ze het eerst bezigde heeft zeker niet geweten of bedacht, dat *wijten* altijd in eenen vijandigen zin gebezigd wordt, en dat *dank weten* niet hetzelfde is als *dank zeggen*, *dank toebrengen*, of *betuigen*, *bedanken*. Iemand *dank weten* is dankbaarheid voor iemand gevoelen, zich uit dankbaarheid aan hem verbonden of verplicht rekenen. Dit wist KILIAAN reeds, die danck weten door *gratias habere*; danck segghen door *gratias agere* vertaalde.

Waarom zou eene uitdrukking niet goed wezen, wier redelijke zin, door overeenkomstige zegswijzen in het Hoogduitsch: *einen Dank wissen*, in het Fransch: *savoir gré*, in het Grieksch: *τινὶ χάριν εἰδέναι*, gewaarborgd wordt? Handhaven wij dan de eer des dichters van het schoone 12de Evangelische Gezang! Hij maakte zich aan geen barbarisme schuldig, maar drukte zich in beproefd, echt, eeuwen oud, Hollandsch uit, toen hij zong:

«*Neen! alles aan God dank te weten.*
Zij steeds mijn pligt, mijn werk, mijn lied.»

Maar onverantwoordelijk is het, dat men de jeugd de taal opzettelijk leert bederven, en dat nog wel inzonderheid aankomende onderwijzers, die de dwaling natuurlijk onder tallooze individuen zullen voortplanten en zoo doende onuitroeibaar maken.

IX. Allerlei soort?

In hetzelfde tijdschrift, waarvan zoo even sprake was,

vinden wij de uitdrukking *allerlei soort* gebezigd. Wij willen Schrijver hierover echter niet lastig vallen, zij maakt niet het onderwerp van eene opzettelijke verhandeling uit, en is zelfs aan de pen van menigen goeden stilist ontsnapt. Wij nemen hier eenvoudig aanleiding om er opmerkzaam op maken. Daar *-lei* even als *-hande* de beteekenis heeft van *soort*, zoo is *allerlei soort* eigentlijk eene tautologie, die hinderlijk wordt, zoodra men weet, dat zij als zoodanig te beschouwen is. *Allerlei wijze*, voor *alle wijzen*, is om dezelfde reden ook niet geheel juist.

X. De Nederlandsche deelwoorden op -**ing**?

Onder de idées fixes van Bilderdijk speelden zijne tegenwoordige deelwoorden op *-ing* eene voorname rol. Niettegenstaande hij tot staving van hun vroeger bestaan nooit één eenig voorbeeld had kunnen bijbrengen, bouwde hij er een groot gedeelte van zijne leer der geslachten op. Menig een onder zijne leerlingen, en zelfs een enkele van zijne tegenstanders, geloofden hem op zijn woord, en meenden zelfs van die participia wel gezien te hebben, of er nog te zien. Zoo bestond b. v. volgens Prof. Siegenbeek het beruchte *laidingridense* uit zulk een deelwoord *laiding* en *ridense*. Doch dit geloof kon natuurlijk niet lang blijven bestaan; men vond geene deelwoorden op *-ing*, die den toets der kritiek konden doorstaan, en Bilderdijks bewering scheen met de daaruit getrokken gevolgen reeds voor lang vergeten. Wij hadden er bij ons zelven het *requiescant in pace* over uitgesproken, met het vaste voornemen er nimmer een woord van te reppen. Maar het noodlot heeft het anders gewild. « *De Nederlandsche Taal* » heeft de herinnering van die hersenschimmige woorden vernieuwd. Volgens blz. 127, «had men oudtijds in het «Hollandsch en Engelsch twee subjectieve deelwoorden: «één in *end* of *ent* (Eng. *and*) en één in *ing*». Zoo als natuurlijk is, ontbreekt ook hier alle bewijs. Dit is dan

trouwens ook niet te leveren, want wij kunnen onzen lezers de verzekering geven, dat er nooit zoodanige deelwoorden bestaan hebben in geene germaansche taal, hoe ook genaamd, zelfs niet in het Angelsaksisch, de moeder van het Engelsch. In deze laatste taal komen die eerst te voorschijn, nadat zij door inmenging van het Normandisch haar zuiver germaansch karakter verloren heeft. Reeds vóór bijna 20 jaren is de ongegrondheid van Bilderdijks beweren door Prof. Kinker in het licht gesteld, in zijne *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer*, het *Tweede Verslag*, op het einde. Wij raden allen, die Bilderdijk, ook als taalkundige hoogschatten, en zijne nagedachtenis in eere willen houden, ten sterkste, eerst Kinkers doorwrocht werk te bestuderen, voor zij den onsterfelijken dichter als taalkundige auctoriteit aanvoeren; zonder dat loopen zij ieder oogenblik gevaar aan zijnen roem afbreuk te doen en hem en zich zelven ten toon te stellen. Het doet ons leed hier al wederom eene snaar te moeten aanroeren, die wij liever hadden laten zwijgen; maar wij achten ons om der wetenschap wille verplicht te protesteren tegen het doen herleven van dwalingen, die gelukkigerwijze reeds uitgestorven schenen te zijn.

XI. Vernis, vernissen.

Vernis heet in het hoogd. *Firniss*, in het fransch *vernis*, in het ital. *vernice*, in het spaansch *berniz* of *barniz*, in het engelsch *varnish*, in het middelgrieksch *βερνίκη* (bernikee). Het woord is dus door geheel Zuid-Europa verspreid; en daar de stoffen, waarmede men vernist, niet uit ons land oorspronkelijk zijn, mag men wel met recht betwijfelen, of het woord van hollandschen oorsprong is, en uit *ver-* en een gedroomd adjectief *nis*, engelsch, *nice* bestaat, zoo als wij onlangs in een meer genoemd tijdschrift gelezen hebben. Dit *nis* toch, het

engelsche *nice*, hetwelk «*net*, *keurig*, *sierlijk*, *teeder*, «*hupsch*, *schoon*, *fraai*, *aangenaam*, *lief*, *heerlijk*, «*kostelijk*, *verwijfd*, *naauwkeurig*, *kiesch*, *spitsvindig*» zou beteekenen, hebben wij nergens aangetroffen. Wel kennen wij *nisch*, bij KILIAAN hetzelfde als *nesch*, madidus, nat; en *nesch* of *nesk*, zot, dwaas, onnoozel. Geene dezer beide beteekenissen kan *vernis* ophelderen. Ook stemt ons *ver-* overeen met het duitsche *ver*, en met het engelsche *for*, niet met *fir* of *var;* en het engelsche woord is *varnish* niet *varnice*, zoo als men natuurlijk verwachten zou, indien het met *nice* zamengesteld was. Alles loopt dus te zamen om de voorgestelde afleiding te verwerpen. Wij nemen liever die van MÉNAGE aan, welke ook door DIEZ, *Etymologisches Wörterbuch der Romanischen Sprachen*, voor de ware gehouden wordt. MÉNAGE namelijk is van gevoelen, dat *vernis* oorspronkelijk een fransch woord is, afgeleid van het werkwoord *vernir*, vernissen, hetwelk uit *vitrinare*, verglazen ontstaan zou zijn. De Franschen toch noemen het verglaassel van aardewerk en porcelein insgelijks *vernis*. Is deze afleiding juist, dan bevat *vernissen* niet het onscheidbaar praefix *ver* in zich, en moet het verleden deelwoord *gevernist* met *ge* geschreven worden.

XII. Keel.

Reeds meermalen is opgemerkt, dat de beteekenissen onzer woorden oudtijds veel onbepaalder en van ruimeren omvang waren, dan zij thans zijn. Het woord *keel* levert daarvan een sprekend voorbeeld op, daar het oudtijds ook voor *mond*, *bek* of *muil* werd gebezigd. In den roman van FERGUUT namelijk wordt verhaald, dat FERGUUT een gevecht bestond met zekere reuzin PENTASALE. Deze beet hem in de schouders; maar hij sloeg haar eerst de rechterhand af, en kliefde haar vervolgens het hoofd tot de

tanden toe. Haar mond wordt bij die gelegenheid ***hare kele*** genoemd; want vers 3398 heet het:

«Si ontdede ***hare kele;***
In die scouderen sine beet
Dore sine wapine.»

«zij opende haren mond, en beet hem door zijne wapenrusting in de schouders.» Met de keel immers kan men niet wel bijten.

Een weinig verder wordt in de beschrijving van een gevecht met een serpent een kennelijk onderscheid gemaakt tusschen ***kele***, m u i l, en ***storte***, s t r o t of k e e l. Ferguut kon de hoornachtige harde huid van het monster niet doorklieven, niet «ontginnen».

«Doe sach hijt in *die kele* binnen,
Daert blasende quam te hem wert.
Die ridder nam hant ende swert,
Ende stact heme binnen *der storten.*
Hi staect in therte, het moeste storten.»

«toen keek hij het in den muil, terwijl het blazende op hem afkwam. De ridder nam zijne hand en zijn zwaard, en stak hem dit in de keel; het monster moest neerstorten.»

In het gedicht van «*Reinaert de Vos*» vindt men eene beschrijving van eenen kampstrijd tusschen Reinaert en Isegrim. Daar wordt verhaald, dat het den wolf, wiens woede door het verlies van een zijner oogen ten top geklommen was, gelukte Reinaert onder de voet te werpen en eenen zijner pooten met den bek te vatten. Dit wordt, vers 7147, aldus beschreven:

«Daer worstelde hi so lanc, so seer,
Dat Isengrimme wies sijn toren
Beide van after ende van voren,
So dat hi alle smerte vergat,

Ende warp Reinaert onder hem plat,
Daer hem in misviel wel seer;
Want sijn een hant, die hi ter weer
Settede, scoot metten val
In Isegrims *kele* al.»

Dat *Isegrims kele* hier den muil, en niet de keel van den wolf beteekent, blijkt vooreerst daaruit, dat deze nog spreken kon, niettegenstaande hem een vossepoot in de *kele* stak; en vervolgens uit vers 7364, waar *kele* met *mule*, muil verwisseld wordt:

«Doe tooch Reinaert uut sijnre *mulen*
Sijn hant.»

Het lijdt dus geen twijfel, *keel* beteekende oudtijds ook *mond*, *bek*, *muil*; en dit verklaart ons eene beteekenis, die dit woord nog heden ten dage in de kunsttaal der heraldiek heeft. Het is namelijk aan deskundigen bekend, dat de roode kleur in de wapenkunde *keel* genoemd wordt. Men heeft deze benaming op verschillende wijzen trachten te verklaren en haren oorsprong in den vreemde gezocht. Volgens Bilderdijk, *Nieuwe Verscheidenheden*, IV, 70, zou dit *keel* uit het grieksche *chrysocolla* verbasterd zijn, hetwelk eene delfstof beteekent, die uit Macedonie afkomstig is. Wij gelooven niet, dat men zoo ver behoeft te reizen om den oorsprong van onze benaming te vinden. Het rood, in de heraldiek gebruikelijk, is die hoogroode, bloederige vleeschkleur, hoedanig in den opgesperden muil van sommige dieren gezien wordt. De Franschen nu, bij wie de wapenkunde voornamelijk beoefend en tot zekeren trap van volkomenheid gebracht werd, noemden daarom die roode kleur *gueules*, van *gueule*, bek, muil. Daar nu vele onzer heraldieke termen uit het fransch ontleend zijn, of uit navolgingen van het fransch bestaan, zoo is het waarschijnlijk, dat ons *keel* ook zulk eene, en wel zeer

gepaste, vertaling is, en dus als echt nederlandsch moet aangemerkt worden.

XIII. **Schoon. Varen.**

Ongetwijfeld bezit iedere taal eene menigte woorden en spreekwijzen, die op een onderscheidenden karaktertrek of op de eigenaardige levenswijze van het volk, dat die taal spreekt, zinspelen en daaraan ontleend zijn, en welke daarom grootelijks verschillen van de overeenkomstige uitdrukkingen bij alle andere volken. Onze taal althans kan er zoodanige aanwijzen. Wij zullen hier geene algemeen bekende uitdrukkingen aanhalen, maar slechts eene enkele bijbrengen, die wij ons niet herinneren ergens te hebben vermeld gezien: het woord *schoon*, in de beteekenis van *rein*. Onze natie, gelijk ieder vreemdeling gereedelijk erkent, schat reinheid op hooge waarde. Daaraan alleen is het toe te schrijven, dat *rein* in het dagelijksche leven wordt aangeduid door hetzelfde woord *schoon*, hetwelk in deftigeren stijl bij ons en onze naburen dienen moet om de hoogste bevalligheid en voortreffelijkheid van vormen uit te drukken. Dit woord behoort dan wel bij uitnemendheid tot de bedoelde karakterizerende uitdrukkingen, en bewijst ten sterkste onze neiging tot zindelijkheid. Geen volk, dat deze hoedanigheid geringschat, zou r e i n met den verheven naam van *schoon* kunnen bestempelen.

Doch onder dergelijke eigenaardige uitdrukkingen vindt men wel eens zegswijzen vermeld, die er inderdaad niet toe te brengen zijn. Hier toe behoort, meenen wij, ook de vraag: *hoe vaart gij?* Men acht deze spreekwijze ontleend aan onze belangstelling in de scheepvaart, en meent dat de vraag eigenlijk beteekent: *doet gij eenen voorspoedigen en voordeeligen, of ongelukkigen en schadelijken scheepstocht?* De kennis onzer oude schrijvers geeft ons echter alle reden om aan de juistheid van die opvatting te twijfelen. *Hoe vaart gij?* komt waarschijnlijk overeen

met het engelsche: *how do you do?* h o e d o e t g ij? h o e h a n d e l t g ij? of met het fransche: *comment vous va?* h o e g a a t h e t u? Vooreerst toch was de uitdrukking: *wat doet gij?* voor: *hoe vaart gij?* oudtijds in gebruik. Zoo vraagt WALEWEIN, in den roman, die naar hem genoemd word, vers 9550, aan eenen knecht, dien hij ontmoet:

«. . . . . Wat *doet* mijn here
Amorijs, die coninc milde?»

waarop de knecht antwoordt, dat Amorijs gestorven is. Vervolgens is het zeker, dat *varen*, in den zin van *doen, handelen, zich gedragen*, gebezigd werd. Dit zullen wij moeten betoogen. De beteekenis, ook de eigentlijke en oorspronkelijke van vele woorden, inzonderheid die van abstracta, was oudtijds zeer onbepaald en daardoor meestal moeijelijk te omschrijven of door een enkel woord weder te geven. Zoo is het zeker, dat *varen* de algemeene beteekenis heeft gehad van z i c h b e w e g e n, v a n p l a a t s v e r w i s s e l e n, onverschillig op welke wijze; het heeft dus zoo wel g a a n en r ij d e n als in een schip v a r e n, zoo wel k o m e n als h e e n g a a n, zoo wel v a l l e n als r ij z e n beteekent. Wij zullen eenige weinige voorbeelden ten bewijze aanvoeren.

In den zin van *gaan*, marcher, vindt men *varen* in vers 283 van den Reinaert:

«Doe Grimbert stont in deser tale,
Saghen si van berghe te dale,
Canticleer comen *ghevaren*,
Ende brochte op eene bare
Ene dode henne, hier *Coppe.*»

Terwijl Grimbert, de das, Reinaert tegen menigvuldige beschuldigingen stond te verdedigen, zag de Koning en het gansche hof Canticleer, den haan, van den berg ko-

men. Hij bracht eene doode hen, Coppe geheeten, op eene baar.

In den roman van Ferguut wordt verhaald, hoe deze het hoofdkleed en den horen, welke hij veroveren wilde, machtig werd, en den zwarten ridder overwon. Daarop keerde hij terug naar het kasteel, waar hij den vorigen nacht doorgebracht, en de schoone Galliene, voor wier min hij gevoelloos was geweest, had leeren kennen. Nu is zijne koelheid in vurige liefde veranderd; maar hij vindt haar niet meer, want zij is uit wanhoop weggeloopen. In zijne smart uit hij onder andere de volgende woorden:

«2188. Ic en herberge nimmermeer,
In dorpe, in stede, no in port,
Vore die smale dat ic hebbe ghehort,
Werwart dat si *ghevaren* si.»

Hier heeft *varen* blijkbaar eene zeer onbepaalde beteekenis; doch weinige regels verder wordt het voor *rijden* gebruikt, wanneer Ferguut, die al zijne tochten te paard doet, van Gallienes oom, zijnen gastheer, afscheid nemende zegt:

«Gheeft mi orlof, ik wille *varen.*»

Een voorbeeld, dat *varen* vallen beteekent, vindt men in den Reinaert. De vos heeft Isegrim bepraat om boven op den hanebalk van eene schuur te kruipen; hij zal daar vette hoenders vinden. Het was daar donker, en hij tastte te vergeefs rond, maar vond niets. Doch op Reintjes raad kroop hij al verder en verder, tot dat hij eindelijk «*voer*

Vant dac boven upten vloer,
Ende gaf enen groten val.»

Wat verder staat Reinaert in bedenking, of hij nog aan

het hof blijven dan wel vertrekken zal; hij besluit veiligheidshalve tot het laatste:

«3174. Dat *varen* es mi also goet,
Alse dat bliven.»

Behoeft men dus bij *varen* volstrekt niet aan het begrip *te scheep varen* te blijven hangen, *varen* werd ook overdrachtig gebruikt voor *doen*, *handelen*, *zich gedragen*. Dit is reeds voor lang opgemerkt door Prof. DE VRIES, in eene aanteekening op de fragmenten van den roman van *Barlaäm en Josaphat*, medegedeeld in het 4de Deel van het *Taalkundig Magazijn* van Dr. DE JAGER. Daar wordt bladz. 23, een wereldling vergeleken bij een man, die drie vrienden had. Aan twee van hen sloot hij zich naauw aan, om den derden bekommerde hij zich niet veel. Nu moest hij voor het gerecht verschijnen, waarover hij zich zeer verontrustte. Hij begaf zich daarom tot eenen zijner vrienden, en openbaarde hem zijne verlegenheid. Doch deze wilde daar niet van hooren, en *voer*, lees: deed, handelde, gedroeg zich, als of hij hem niet kende:

«Die ander en wil daer niet op horen,
Ende *voer*, of hine niet en kende.»

Van *varen* in deze beteekenis kwam het substantief *voere*, gedrag, handelwijze, hetwelk onder andere voorkomt in de bekende woorden van GERARD VAN VELZEN, tot den ongelukkigen FLORENS V bij diens gevangenneming gesproken, volgens M. STOKE, IV, 1472:

«Uwe hoghe spronghe syn ghedaen,
Ghine sult niet meer *der voeren* driven,
Sprac hi, heer meester!

Overweegt men dit alles wel, dan zal men het onge-

twijfeld veel waarschijnlijker vinden *varen* in de spreekwijze: *hoe vaart gij?* op deze wijze op te vatten, dan velen uit overdrevene nationaliteit doen willen. Volgens hunne onderstelling zou er een tijd moeten geweest zijn, waarop voor het minst het grootste gedeelte der Nederlanders zich altijd op het water bevond.

XIV. **Bocht.**

Bekend is de uitdrukking *bocht* — of wil men liever *bogt* — voor hetgeen in zijne soort slecht is: *bocht van cigaren*, *bocht van waar*. De afleiding van dit woord heb ik nergens gevonden, maar waag zelf eene gissing.

Het Gothisch bezat een zwak werkwoord *baugjan*, dat in het Nederlandsch *boogen* zou luiden, en vegen, keren beteekent. Het komt voor in de zamenstelling *usbaugjan*, uitkeren, uitvegen in de bekende gelijkenis van den verloren penning, die Luc. 15, verhaald wordt: «Ofte wat weduwe, hebbende tien penningen, indien sy eenen penningh verliest, en ontsteeckt niet een keersse ende keert (*usbaugeith*) het huys met besemen, ende soeckt neerstelick?» Zou het Nederlandsch ook niet het werkwoord *boogen* bezeten hebben, waaruit dit *bocht* dan regelmatig gevormd was? Mocht dit *boogen* nog leven in den eenen of anderen afgelegen hoek des Vaderlands, dan zou mijns bedunkens voldingend bewezen zijn, dat *bocht* zoo veel beteekent als uitvaagsel. Dat de O in *boogen* open en hard is, kan geene zwarigheid wezen, wanneer men bedenkt, dat *kocht* van *koopen*, *loft* in *bruiloft*, van *loopen*, *zocht* van *zoeken*, *gerucht* van *roepen* komt.

L. A. te Winkel.

KLEINIGHEDEN.

IV.

EDEBIKKEN.

Dit woord komt, voor zoover mij bekend is, op Nederlandsch taalgebied slechts bij KILIAAN voor, en dat wel onder de vormen edericken, ericken en huericken. De laatste vorm was ten zijnen tijde de Vlaamsche; de beide eerste schijnen meer algemeen gangbaar geweest te zijn. Daarenboven somt HOEUFFT ons woord als nog in Breda gebruikelijk op (*Proeve van Bredaasch Taal-eigen o. h. w.*). Van plan zijnde iets aangaande de afleiding van dit woord in 't midden te brengen, ga ik eerst twee woorden opnoemen, waarmede ik het wensch te vergelijken. Het eerste is het goth: idreigon, 't welk ULPHILA daar gebruikt, waar onze bijbelvertalers « berouw hebben » schrijven. Het tweede is het ohd: iternon, groeijen. Hoe vreemd het schijne, deze drie — herkaauwen, berouw hebben, groeijen — zijn etymologisch en dus ook in beteekenis bijna één. Den sleutel op de afleiding van ederikken, vind ik door het te vergelijken met de latere koppeling ederkaauwen, dat in zijnen vollen vorm edercauwen, voor zoo ver mij bekend is, nog slechts in VAN HASSELTS *Rosarium* voorkwam (KILIAAN, 140), terwijl KILIAAN, PLANTIJN en HOOFT alleen erkauwen, erkouwen, erkaauwen kennen, welke laatste vorm WEILAND nog heeft. Daarenboven lees ik in de *Verzameling van Nederl. Proza*, blz. 60*, edercauwing. Den vollen vorm ederkouwen hervind ik in den *Teuthonista*. Nevens dit alles heeft PLANTIJN nog erknauwen. Het eerste deel dezer koppeling, de partikel eder, luidde in het goth: idr., ohd: itar, iter (?), os: idur, 'as: edor, eodor, en is thans nog volgens HOEUFFT (*Proeve*, blz. 136)

in het nederduitsch « edder ». Hiervan zijn idreigon, iternon en ederikken op de navolgende wijze afgeleid:

1°. Bij de partikel voegde zich de afleiding -uch en vormde, verlengd door den uitgang der onbepaalde wijs, in het ohd: itar-uchjan, van waar nog het Beijersche itrucken (SCHMELLER, 1, 475); in het as was de begeleidende klinker der afleidingslettergreep reeds verdwenen en luidde het edorcan, eodorcon of, met omzetting der r, edreean, waarvan het zelfstnw. edrecedroc strot [1]; in het oud-nederd. kwam de i voor de u in de afleidingslettergreep in de plaats, waardoor men verkreeg: idrig, herkaauwing (GRAFF, 2, 435), en in het Nederl. ontstond hieruit, met verandering der g in k, ederikken en later, door onorganische verdubbeling der k, ederikken [2].

2°. Het Goth. idreigon is van idr gevormd door de afleiding -ig; 't zelfde woord hervindt men in het on: at idraz, berouw hebben, waarin de z, een ontsteld voornaamwoord, gehecht is aan den activen infinitivus at idra, om die eene wederkeerige beteekenis te geven, welk idra de sluitende n van den infinitivus, volgens den in de Noordsche talen geldenden regel, verloren heeft, en dus uit de partkel idr en den infinitief-uitgang -an gevormd is.

3°. Eindelijk ontstond het ohd: iternon door de afleidingslettergreep -an of, wil men, den infinitief-uitgang -on

---

1) Eene eigenlijke koppeling uit edroc edere herkaauwing, de e als samenstellingsklinker en droc. Is dit droc hetzelfde als drög in IJsl. daladrög, dalengte tusschen de bergen, latijn: faux montium en dus edrecedroc = herkaauwingsengte = de buis die 't herkaauwde weder naar binnen brengt.

2) Hoe moet huer in huer-icken worden opgevat? Voorloopig zou ik zeggen: ue staat bij KILIAAN soms voor eu, hetwelk, even als de e in edericken, is ontstaan uit de i, welke de partikel eder in het goth., ohd. en os. nog vertoont. Deze ue zou dus gelijk zijn aan eu in nnl. zeuven leunen (inclinare) enzv. en hier volgens huericken breking zijn van ericken met eene op Vlaamsche wijze willekeurig voorgevoegde h.

(in welk geval tusschen grondwoord en uitgang eene n is ingelast) achter iter te voegen.

Ik meen op grond hiervan te mogen aannemen, dat onze drie woorden in beteekenis slechts zooveel van malkander verschillen als de afleidingslettergrepen -uh. -ig en -an, wier waarde wij thans niet meer met zekerheid kunnen aangeven. De gedachte, die den drie woorden ten grondslag ligt, is slechts ééne, die der herhaling; hierin ligt de eenheid hunner beteekenissen; de wijze, waarop die grondgedachte wordt toegepast op verschillende zaken, is verscheiden, hierin ligt het verschil der beteekenissen.

De gedachte der herhaling wordt toegepast:

1o. Op het eten van sommige viervoetige dieren, die het reeds gekneusde en in het ligchaam nedergelatene voedsel op nieuw te voorschijn brengen en, dit op nieuw fijnmalende, de vorige werking herhalen,

2o. Op het berouw, 't geen bestaat in het gedurig herdenken van eenen misslag, terwijl het daaruit ontstaande betreuren dier feil — eene afgeleide beteekenis — bij idreigon hoofdbeteekenis geworden is. Voor idreigon krijgen we dan dezelfde beteekenis als voor beminnen, 't welk samenhangt met het goth: man, ik gedenk herinner mij, doch met dit — alleen willekeurig — onderscheid, dat met idreigon smart en met beminnen vreugd gepaard gaat [1]).

4o. Op het worden. Volgens de Duitsche Godenleer ontstond geen iets uit niets, maar kwam het oude steeds verjongd in nieuwen vorm te voorschijn. Scheppen is in de Duitsche talen niet «uit niets als met eenen tooverslag doen verrijzen», maar uit een ouden in een nieuwen vorm

1) In verschillende talen en dialecten verbindt zich aan het woord herkaauwen ook het denkbeeld: herdenken. Zoo beteekent lat. rumino beide; zoo staat naast het Zwitsersche en Beijersche mauen mäuen mauwen (STALDER 2,202. SCHMELLER 2,537) herkaauwen het Beijersche mäuen maueln zich bezinnen; terwijl het as: gruman ook beide beteekenissen heeft.

overgieten (*Archief v. Nederl. Taal*, 2, 226 vlg.). Daarom verbond zich aan het scheppen, ontstaan of groeijen en zijn [4]) de gedachte der herhaling en zag de Duitscher in een plant of dier slechts de verplaatste stofdeelen van een dergelijk wezen, dat reeds vroeger bestaan had.

Na langs dezen weg gepoogd te hebben te bewijzen, dat de verwantschap dier drie woorden nog uit hunne verwantschap in afleiding en beteekenis spreekt, ga ik opsommen wat reeds over deze woorden geschreven is:

1°. Pott (*Etym. Forsch*, 1, 209) ontkleedt id-reiga, waarmede

2°. Outzen (*Gloss. der fries. Sprache*, 278) instemt, stoutweg reiga aan het Noord-Friesche reeg, droefheid, zorg, gelijk stellende, hetwelk door

3°. Grimm (*Gramm.* 2, 306) op grond van het on: idraz ontkend wordt. Deze echter brengt, in overeenstemming met Biörn (*Lexicon*, 4, 426) idreigon in verband met het on: ietr ietz ingewand (*Gramm.* 3,407), doch hem ben ik de ontleeding iter-non (*Gramm.* 2,758, verschuldigd.

4°. Niet dan na de boven opgenoemde gronden durf ik vaststellen, dat Grimm (*Gramm.* 2,758) ten onregte it-ruh en ed-roc schrijft, daarin gevolgd door:

5°. Bosworth (*a compendious Anglo-Saxon Lexicon*) op het woord ed.

6°. Dezelfde fout beging Schmeller (*Bayer. Wörterb.* 1,129.475. 3,45.46.) aan een récan rocan rucken in de beteekenis van ons rieken of rukken denkende. Iets dergelijks vind ik

---

4) As: ed-vist being subsistence existence substance, van de partikel ed weder en vist (goth: vists ohd: wist) van goth: visan ons wezen (thans alleen znw). Beteekent ed hier weder dan moet dit woord volgens de heidensche scheppingsleer worden opgevat; doch welligt is ed- bloot intensief, waarvan Grimm. (*Gramm.* 2,758) uit het on een voorbeeld bijbrengt.

7°. bij GRAFF (2,435), die tot staving van zijn tweede deel zelfs het Litt. rughi gisten aanhaalt, en

8°. iternon (1,148) verkeerdelijk onder it stelt in de plaats van het onder een afzonderlijk itar te zetten. Het maken van deze fout is het, wat, naar mijn gevoelen, voornoemde geleerden struikelen deed, allen dachten ze aan de partikel id 5) en niet aan idr, doch hiervan bleef

9°. onze landsman HOEUFFT vrij, toen hij (*Proeve* 136) aan de partikel edder dacht, doch zonder het overschietend deel des woords te verklaren of het geheele woord met idreigon en iternon te vergelijken.

V.

GALEN.

'tGaalt hem door de kiezen is eene Drentsche Spreekwijze (*Drenthsche Volksalm.*, 1846, blz. 256.) Deze uitdrukking vinden we in de noordelijke streken van Engeland te rug, daar toch zegt men gale geal geyal gell voor pijn hebben door koude als vingers door vorst of de mond door 't gebruik van zeer koud water (BROCKET, *North-Country Glossary*, 1, 182, 185.). elders wordt het vertaald door: verdoofd zijn van koude (GROSE, *a provincial Glossary* o. h. w.) In dezelfde landstreek krijgt het ook de beteekenis verschrikken b. v. b. gallied ver-

---

5) Deze partikel leeft nog, hoewel verscholen en miskend, in het woord etmaal (Goth: mel tijd). Ahd en As: beteekende het feestelijkheid, in beide talen ging het woord te loor. In Friesland (Wiarda 117. Outzen 65) en Nederduitschland (SCHÜTZE 1,283. *Bremisch Wörterb.* 1,321. RICHEY 55) tiert het en werd van daar in het Deensch overgenomen. Vglk GRIMM, *Gramm.* 2,758. *Geschichte d. deut. Sprache* 51. WEILAND ohw. *N. Nederl. Taalmagazijn* 3,127. Maakt deze partikel ook het eerste deel uit der woorden etgroen etgarde? KILIAAN vertaalt ze door naeweyde, in Hamburg zegt men namade en nhd nachgrass, doch de Noord-Engelsche eatish eatage, wijzen meer op eten.

schrikt en galliment galdiment groote schrik (GROSE). Ook in de Deensche Volkstaal geldt het woord: daar beteekent «min fod er gal» mijn voet is pijnlijk (MOLBECH, *Dialect-Lexicon*, 153.)

Deze overeenkomst van taal in drie zoo ver verwijderde landstreken als N. Engeland, Drenthe en Denemarken wijst op eenen gemeenschappelijken overouden oorsprong, dien ik meen gevonden te hebben in het on: at gola blazen, on: gola, giola, gela, gäla, prov. dee.: galm, gialm, golm (1) (MOLBECH 53.158), nieuwengl: gale wind. (2) Hiertoe behoort as: gälan, *a.* uitstellen, *b*: loslaten, verwaarloozen, *c.* bevriezen van schrik, zich verwonderen, schrikken. In het nieuw engl. dook de oorspronkelijke beteekenis weder op in to geal bevriezen, 't geen nog slechts in de zamenstelling to congeal overig is. Het onderling verband dezer woorden blijke door vergelijking met de woorden, die van het On. sterke ww. at kala, koud zijn, worden afgeleid. Daaruit ontstond ijsl: kula, dee: kulo köling, in de beteekenis van ons koeltje, even als on: gola enz. prov. dee: galm enz., nengl. gale van het verloren sterk ww. at gala (gel gôl golum galinn?) Dat koud zijn de oorspronkelijke beteekenis van 't as: gälan moet geweest zijn, valt in 't oog bij het vergelijken van BOSWORTH's drie beteekenissen. *c*, de zinnelijke moet wel de oudste zijn. De toepassing op schrik, vonden we zoo even in het N. Engel. dialect terug; die van verwaarloozen heeft verkoelen nog te onzent. (WEILAND, *o. h. w.*),

1) Op te maken uit golm-sted winderige plaats (MOLBECH 173).

2) Köllen wordt als de drenthsche vorm van killen = van kou tintelen opgegeven (*Volksalm.* 184, blz. 192). Bijzondere mededeeling stelt mij in staat te verzekeren, dat in en nabij Coevorden ook killen gezegd wordt. De vertaling die van köllen wordt gegeven is te algemeen en niet genoeg bepaald. köllen toch ziet niet op de koude, maar op de tinteling, daaruit ontstaan. Hiervolgens zoude ik ook de aanmerking willen veranderen, die het *Brem. Wörterb.* op RICHEYS vertaling van killen maakt. Overigens behoort köllen tot at kala niet tot at kilia.

al hoewel niet transitief, zooals in 't as, maar intransitief, terwijl koelen, in overdragtelijke beteekenis, meer doen ophouden beteekent. In het nieuw Engl. zien we het omgekeerde gebeuren van wat in 't as. geschiedt. Overwoog eerst de overdragtelijke beteekenis, later herneemt de eigenlijke (welligt door Romaansche hulp) geheel alleen het gebied.

De verwantschap van gola, galm, gälan, gale, mijns inziens, bewezen hebbende, ga ik over tot het verbinden van deze woordenrij met het drenthsche galen enz.

Tot staving dier verbinding strekke de vergelijking met het ww. killen, ijsl. kilia, pijn hebben. Op duitsch taalgebied hervinden we het woord in de beteekenissen: brandende smart gevoelen, als verkleumde handen warm beginnen te worden, in het Westerwald (Schmidt, 79), gevoelig koud zijn, te Hamburg (Richey, 115), heftig smarten, in Bremen en de omstreken (Brem., *Wört*, 2,770) en reeds van der Schueren vertaalt kellyng door pijn van vorst. In Nederland geldt het woord ook: in Groningen kieskilling (Laarman, 37), in Drenthe killen, (1) eene soortgelijke uitdrukking werd door Hoeufft in N.-Braband gehoord (*Proeve*, 294). Ook Weiland vermeldt killen en killing. Als vroegere bewijzen van het schriftelijk gebruik dier woorden haal ik aan: de wortel aan de killende tanden gelegt — neemt er de pijn van wech (Munting, Naauwkeurige beschrijving der aard gewassen, 2,842) en: eerst killing dan prikkeling en knaaging, eindelijk hevige pijn (Chomel, uitgave van 1778, blz. 3612b.) De zelfde toepassing op het denkbeeld schrik, die we zoo even bij galen in 't as en noordengl ontmoetten, vinden we in Drenthe omtrent killen weder (*Drent. Volks-*

1) Van hier de Engelsche Zeemansterm to gale zeilen (Webster ohw) Zoo hebben wij killen in de beteekenis van met de zeilen aan den wind liggen (Weiland ohw) en de IJslanders at lata kala de zeilen intrekken. Gebrek aan zeemanschap verhindert mij deze woorden verder te vergelijken.

alm. 184, blz. 184) waarvan 't Ifr. kel verschrikt (KILIAAN, *ohw.*, WASSENBERGH, *Bijdragen*, 48). Onmiskenbaar is dit killen als pijn en schrik ondervinden (waarbij zeker niet aan kwellen te denken valt, gelijk de schrijvers van het *Brem. Wörterb*, VON STADE (HOEUFFT, *Proeve*, 294, en SCHMIDT (*Westerwäld. Idiotikon*, 63,79) wilden), hetzelfde als het Drenthsche kellen rillen van kou (*Drentsche Volksalm*, 184, blz. 184) en het te 's Hertogenbosch gebruikelijke killen (HOEUFFT, *Proeve*).

Uit dit alles blijkt, naar mijne meening, de eenheid van het Drenthsche galen enz. met on: at gola enz. Even als in killen vonden we in die woordenrij de beteekenissen koud zijn pijn hebben en schrikken elkander afwisselende. Beide woordgeslachten bewaren de grondbeteekenis: koud zijn zuiver. In beide geslachten ontstaan hieruit de beteekenissen pijn hebben en schrikken wegens het koortsig gevoel aan beide gewaarwordingen verbonden, welk koortsgevoel wederom in eene groote menigte van Duitsche talen en dialecten de koude genoemd wordt. Algemeen bekend is de gelijkstelling van het lat: gelu; Siciliaansch γέλα (Overijss. Almanak 8,303) fransch geler enz. enz. met on: at kala, goth: kalds, nl: koel enz. Bijna doet de gelijke overgang van beteekenissen in koelen killen en galen mij neêrschrijven: galen is in den grond hetzelfde woord als at kala, maar zonder klankverschuiving, even als goth: tanjan nl: touwen onverschoven naast goth: deds nl: daad staan bleef.

Maarsseveen, V. D. HELM.

OPLOSSING VAN EENIGE VRAGEN.

Viermaal en **vier malen.**

«XXXIX. Mag men schrijven *vier malen*, zoo wel als «*vier*maal?»

Maal beduidt in de bovenstaande uitdrukkingen niets anders dan t ij d. Deze beteekenis bezaten reeds het goth. *mêl*, het angels. *mael* en het oudnoordsche *mâl. Maal* is dus eigenlijk een substantivum, en de uitdrukkingen: *de eerste maal*, *dit maal*, *menigmalen*, *zes maal* beteekenen eigenlijk hetzelfde als: *op den eersten tijd*, *op dezen tijd*, *op menige tijden*, *op zes tijden*, en komen woordelijk overeen met de gebruikelijke engelsche bijwoorden en bijwoordelijke bepalingen: *the first time*, *at many times*, *six times*. *Hij is viermaal bij mij geweest* geeft te kennen, dat hij op vier verschillende tijden bij mij geweest is; *viermaal* laat zich dus niet opvatten — gelijk *vier last*, *vier pond*, *vier jaar* — als een zamenhangend geheel, als een onafgebroken tijdsverloop. Hieruit volgt, dat *maal*, als zelfst. naamw. bij een telwoord komende, nooit in het enkelvoud kan staan: *vier maal*, *vijf maal*. In de bijwoorden *viermaal*, *vijfmaal* heeft *maal* derhalve opgehouden een zelfstandig naamwoord te zijn; het is daarin tot uitgang gezonken, hetwelk met meer andere substantieven plaats heeft, b. v. met *dom* en *schap*. Is *maal* een uitgang, dan moet het aan het stamwoord verbonden worden: *viermaal*, *vijfmaal* enz. Daarentegen zal het in: *herhaalde malen*, *veel malen*, *vier malen* enz. moeten gescheiden worden, dewijl het, verbogen zijnde, de natuur van een

substantivum behoudt, b. v. Ezech. 41, 6: «De zijdka-«meren nu waren drie, ende dat *dertich malen*»; Dan. 1, 20: «Ende in alle saken van verstandige wijsheyt, «die de Koningh haer afvraeghde, soo vont hyse *tien* «*malen* boven alle de tooveraers ende sterrekijckers». In *vier malen* ligt blijkbaar meer nadruk dan in *viermaal*.

Met *viermaal* of *vier malen* en *four times* komen overeen de oudhoogd. uitdrukkingen met *stunt* (uur, tijd): *thria stunta* (driemaal), *einlif stunton* (elfmaal).

Een mijner en **mijn eene.**

«XL. Welk onderscheid is er tusschen: *een zijner* «*kinderen* en *zijn eene kind;* of is de laatste uitdruk-«king inderdaad te verwerpen, gelijk Weiland wil?»

Het schijnt, dat Weiland de beide uitdrukkingen voor volkomen eensbeteekenend aanzag, en daarom meende eene van beide te moeten afkeuren. Zoo zegt hij, *Sprkk.* blz. 180: «Voor *mijn eene*, *zijn eene*, *uw eene* enz. «bezigt men liever *een mijner* enz., bij voorbeeld: *mijne* «*eene hand is gekwetst*, beter: *eene mijner handen;* — «*uw eene kind*, beter: *een uwer kinderen;* — *zijn eene paard*, beter: *een zijner paarden*». Intusschen zal menigeen zelf opgemerkt hebben, dat er gevallen bestaan, waarin de uitdrukkingen niet kunnen verwisseld worden. Als men b. v. tot iemand zegt: «*Ik heb gehoord, dat* «*uw beide zoons ziek zijn; hoe gaat het met hen?*» dan zal het antwoord wezen: «*Mijn eene zoon is wel* «*ongesteld; maar de andere is niet ziek geweest*», niet: *een mijner zonen is ziek;* daarentegen zal men zeggen: *ik kan niet van huis, want een van mijne kinderen is ernstig ongesteld.* De uitdrukkingen hebben dus niet volkomen dezelfde beteekenis. Beide geven te verstaan dat uit een grooter of kleiner aantal individuen één bedoeld wordt; *een mijner* doet zulks eenvoudig zonder meer, *mijn eene* met zinspeling op de overige: *hij gaat*

mank, want zijn eene been is korter dan het andere. Indien nu twee zegswijzen twee verschillende nuances van eene zelfde gedachte te kennen geven, zoo verarmt men de taal door er eene van te verwerpen.

Halsstarrig.

«XLI. Hoe is het woord *halsstarrig* te verklaren»?

Hevige aandoeningen, en zelfs hartstochten, verraden zich dikwijls in onze gelaatstrekken, houding en gebaarden; en de woorden, die eigentlijk zulke openbaringen van zielstoestanden uitdrukken, worden dikwijls gebezigd als benamingen van hetgeen in ons binnenste omgaat. Men denke aan: *gebukt gaan*, voor lijden; *zich verheffen*, voor trotsch zijn; *zich dik maken* en *zich belgen* (opzwellen) voor zich boos maken; *zich verknijpen*, *beven*, *sidderen*, voor vreezen, en dergelijke. *Halsstarrig* behoort tot deze soort van woorden. Het drukt die hoedanigheid uit, welke ook door *hoofdig*, *koppig*, *stijfhoofdig* en *hardnekkig* te kennen gegeven wordt, en beteekent woordelijk hetzelfde als de twee laatste uitdrukkingen. Starrigh / sterrigh namelijk beteekent volgens KILIAAN *rigidus*, *durus*, d. i. *stijf*, *hard*. *Halsstarrig* is dus *halsstijf*, en wie een jonger of ouder kind in eene bui van *halsstarrigheid*, *hardnekkigheid* of *stijfhoofdigheid* heeft waargenomen, zal de gepastheid dezer bewoordingen erkennen. HOOFT bezigde *halssterk* in denzelfden zin. Dat *starrig* afgeleid is van *star*, *ster*, hoogd. *starr* (stijf), hetwelk in *staroogen* en in KILIAANS sterhalsigh = halsstarrigh voorkomt, en waarvan wederom het werkwoord *staren* gevormd is, behoeft naauwelijks herinnering.

VRAGEN.

XLII. Bestaat er onderscheid van beteekenis tusschen *zuiden-* en *zuider-*, *oosten-* en *oosterwind;* en zoo ja, waarin is het gelegen?

XLIII. Onze bijbelvertalers, alsmede BILDERDIJK en zijne navolgers schreven *gantsch*, *gantschelijk;* is deze spelling te verdedigen?

XLIV. Bestaat er inderdaad onderscheid tusschen *ochtend* en *morgen?*

DE TAAL DER 17de EEUW,

VOORNAMELIJK

DIE DER BLIJSPELEN,

BESCHOUWD IN HARE NU VEROUDERDE WOORDEN, SPREEKWIJZEN EN UITDRUKKINGEN;

DOOR

A. C. OUDEMANS.

(*vervolg van bl.* 36)

Drapen voor *betrappen.*

— — — — — — — om hem dan te deech te *drapen*
Sel ick seggen, dat hy t'avont tot mynen't by jou comt slapen.

BIESTKENS, *Claes Kloet*, 1619, II, 5.

Want als de Vogelaar weet lieflijck na te apen
Der vog'len rechle lijm, om 't vogeltgen te *drapen.*

S. COSTER, *Iphigenia*, 1617, bl. 3.

Hy selse daer soo *drapen*, had hy maer wat versch zout,
Dat hyer achter op de steert leyde en riep dan hout, hout.

Id. *Teeuwis de Boer*, 1633, bl. 13.

KILIAEN kende dit woord in deze beteekenis niet, doch wel in die van *voegen*, *passen*, *welstaan*, waaruit is af te nemen, dat *drapen* eene verkorting is van *bedrapen*, dat reeds op bl. 15 in de beteekenis van *betrappen* voorkomt.

Dreeps voor *handig*, *bij de hand*, *vlug.*

Jan Pier — — — — — —
Die het een hangie (handje) van een pairt op te potsen, die is wel soo *dreeps.*

S. COSTER, *Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 2.

Dit woord, dat noch bij KILIAEN, noch bij PLANTIJN voorkomt, heb ik tot nog toe slechts in bovenvermelde plaats ontmoet.

Drent. Dit woord beteekent eigenlijk een inwoner van *Drenthe*, doch werd in het begin der 17de eeuw met *Poep* of *Westphaling* gelijk gesteld, zoo als te zien is in BREDERO, als hij zegt:

— — — — — — — — ick wijck hier in een stoep,
En sie wie dat het is, een Wael, een *Drent* of Poep.
Het daghet, bl. 30.

Van daar dat dit woord ook de beteekenis kreeg van akelige vent, langlendige treuzelaar, bot of dom mensch. De volgende voorbeelden toonen zulks ten duidelijkste aan.

Die zemelknooper, die *drent!*
SOOLMANS, *De gemeenzame Geest*, 1679, bl. 4.

In COSTERS *Boere-Klucht van Teeuwis de Boer* klaagt Mejufvrouw van Grevelinckhuysen tegen hare meid Bely in dier voege over haren man, dat deze zich verstout haar te antwoorden:

Maer Vrou namje oock om't goet sulcken Jan achter lam,
Sulcken plompen *Drent*, een mensch soo bot en onbeschoft,
Sulcken futselaer, dat en had ick niet ghedaen.
Uitg. van 1627, bl. 5.

Och, was ick so geluckich dat hy doot was, dien *Drent.*
J. VAN ARP, *Kl. v. Claes Kilck*, 1640, bl. 6.

Somtijts voegde men bij *drent* nog een' naam, zoo als in de volgende plaats:

Wel Jan *drent*, wie meenje datje veurhebt?
J. NOOSEMAN, *Beroyde Student*, 1679, bl. 20

Dreppel voor *drempel* ontmoette ik in den volgenden regel:

— — asse thuis komen stooten sy haer voet anden *dreppel.*
VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 30.

Dreusig voor *spijtig*, *preutsch*.

Wel alderschoonste engeltje, hoe ben jy so *dreusig?*

Kl. van de Bedroge Gasten, bl. 19.

Bij andere Dichters en Schrijvers vindt men *dreuts*, *dreutsig*, *dreutsheid*, enz.

En dit wal-barcken aensicht saoh staegh al even *dreuts*.

W. D. HOOFT, *Hedend, Verl, Soon*.

Drieschen voor *tarten*, *trotsen*.

Ick *driesch* en puf u kracht.

J. STARTER, *Daraide*, 1621, bl. 52.

Ick puf het Helsche spoock, ick *driesch* de dolle donder.

BREDERO, *Moortje*, 1617, bl. 50.

Dat dit zelfde werkwoord ook de beteekenis van dreigen had, leert ons o. a. VONDEL, als hij zegt:

Het ebbend zeeschuim wascht het ros, van zapt bestoven,
En't moedigh dier met muil en oogen vreeslijck *driescht*.

Ged. 4°. Uitg. I, 126.

Druyg voor *ruw*.

Hoe *druyg* gaet u dat of.

J. H. KRUL, *Helena*, 1635, bl, 9.

Drumpelmeid voor *stoepmeid*, en bij uitbreiding *straatmeid*, *loopmeid*, die voor gezet huishoudelijk werk ongeschikt is.

De meeste jufvrouws houwen *drumpel-meiden* om overal te bespieden hoe 't er wegens de Meisjes toe gaet.

J. DE RIJK, *De Besteedster*, 1692 bl. 27.

Daer loopt niet ien dagh deur, of daer moeten drie off vier *drumpel meyden* wesen;
't Is dan een Nayster, dan een lapster, dan een waster.

A. BOELENS, *Kl. v. de Oneenige-trouw*, 1648. bl. 15.

Juffrouw dwingd me, dat ik myn verval
Met die *drumpelmeid* deelen moet.

P. BERNAGIE, *De Romanzieke Juffer*, 1685, bl. 21.

Van den zelfden vorm en beteekenis zijn nog *drumpel-jongwyfs* en *drumpelloopster*.

En daerby isse noch soo veel te gecker
Datse altijt behanghen is met een deel *drumpel-jongwijfs*.

S. COSTER, *Tijskens van der Schilden*, 1613, bl. 23.

Zo moet het met die *drumpelloopsters* gaan.

P. BERNAGIE, *De Romanzieke Juffer*, 1685, bl. 33.

Duren voor *blijven*.

— soo ghy u voort aen, als dus lang, wel wilt draghen, soo sult ghy by my *dueren*.

S. COSTER, *Tijsken van der Schilden*, bl. 3.

Deze beteekenis en zelfs die van *wonen* en *overblijven* had dit woord reeds in veel vroeger eeuwen. Zoo vindt men die van *blijven*, *vertoeven*, in:

Die wijle dat hi bij hoer *duerde*.

Minnenloep, B. 1, vs. 365.

Des droech hi hoer ghetrouwe minne
So langhe als hi bij hoer duerde.

Id. id. vs. bl. 1982 en v.

die van *wonen* in:

eñ doe hi sijn oghen ophief soe sach hi israhel
durende eñ sine tenten bi hare gheslachten.

Bijbel van 1477, Num. 24. vs. 2.

die van *overblijven*, in

Ende nyemant en *duerde* van hem luden sonder caleph, iephone soen, ende iosue, nuns soen.

Id. Num. 26 vs. 65.

E.

Echter voor *daarna.*

De schoone saecken, die soo slibberend' verby
Door slofheyt sijn vergaen, en die, ter ander malen
Te bet'ren niet en zijn noch *echter* te herhalen.

BREDERO, *St. Ridd.*, 1638, bl. 16

VONDEL, HOOFT en andere voorname Schrijvers maakten van dit woord meermalen gebruik.

Het gelt den koning eerst en *echter* 's konings vrouwen.

VONDEL, *David in ballingsch.* bl. 12.

Eerst onderling verzoent en *echter* met de Godtheit.

Id. *De Leeuwendalers*, bl. 25.

dat de voorighe voogels eerst onder Sesostris, daarnaa onder Amasis ryk, *echter* onder Ptolomaeus, die de derde der Macedonische Koningen geweest is, zijn koomen vlieghen in de Stadt.

HOOFT, *Tacitus*, bl. 153.

In nog vroegere eeuwen gebruikte men het woordje *echt*, waarvan hier eenige voorbeelden volgen.

Echt wast also verre comen,
Dat si vorwaerde makeden sint.

MELIS STOKE, B. IV. vs. 788.

Elc doe enen hont nam
Ende sijn na den hert ghedoken,
Die bracken hebben *echt* verroken,
Ende maecten een groet gedalsch.

Ferguut, vs. 104 en vv.

Eensloegs voor *regelrecht*, *rechtstreeks.*

Nou ga ick *eensloegs* heen.

Bellamante ofte de Minsiecke Juffer, 1689, bl. 17.

Eensloegs is eene verknoeiing van *eens loefs*, dat door HOOFT en BREDERO nog verstaan en juist gespeld werd. Toen men later deze uitdrukking niet meer verstond, verbasterde men haar en schreef het zoo gebrekkig als hier boven.

Nu kreegh hy van daegh een buy on is *eens loefs* getegen
Om War'nar onze buerman te bewogen, enz.

HOOFT, *Warenar*, Uitg. 1843, bl. 23.

Dr. DE VRIES, welke dit kluchtspel toelicht, zegt van dit woord het volgende:

»De *loef*, het tegenovergestelde van de *lij*, is de windzijde van een vaartuig, die verandert, naarmate de wind omdraait. De spreekwijze *ééns loefs* duidt dus aan, dat de wind aanhoudend uit den zelfden hoek waait en het schip derhalve in ééne richting voortgaat. Zij komt dan ten volle overeen met *rechtstreeks*, dat insgelijks van de zeevaart ontleend is.»

Eentich voor *eenig*, *afgezonderd.*

Het isser geweldig stil te woonen op het bagijnhoff,
Soo *eentich*, men hoorter niet veel woelen of rasen.

VAN SANTEN, *Van t'Een op t'aer*, 1624, bl. 5.

Eeren voor *ploegen*, *het land bearbeiden.*

Men konder mee eggen noch *eeren.*

VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 8.

Dit woord is zeer oud en wordt reeds bij onze eerste Schrijvers aangetroffen. MAERLANT gebruikte het o. a. in den volgenden regel.

Eñ beter eist een acker *eren.*

Sp. Hist. I, 158.

Men gaet dan *ere* berch eñ dal
Metten stieren over al.

BR. GHERAERT, *Natuurk.* vs. 1041 en V.

Eerlang. Dit woord, dat thans voor het toekomende gebruikt wordt, werd vroeger ook voor het verledene gebezigd en dus voor ons tegenwoordig *onlangs.*

Ook bidde ik, die eer lang
Hier aanquam.

VONDEL, *Herschepping*, 1671, bl. 140.

Elder voor *Uier.*

Onse blaer-koe is sieck, sy heeft een quae *elder.*

VAN SANTEN, *Van t'Een op t'aer*, bl. 4.

Men moet de koe, in 't melcken, zoo zeer niet trecken, dat men den *elder* t'huys brenght.

JOH. DE BRUNE, *Bancket-werck*, 1679, I, 133.

Elft (Rijdt jou de) voor *zijt gij gek? Zijt gij bezeten?*

Hey fijn-man seydt ick, wil je om mijn singen knorren?
Rijt jou den elft?

J. NOOSEMAN, *Beroyde Student*, 1679, bl. 12.

De beteekenis moet natuurlijk in *elft* gezocht worden; doch wat is *elft?* Beteekent dit woord onze bekende visch? In geenen deele. Neem de sluitletter, die er uit onkunde is bijgebracht, af, en gij verkrijgt *elf*, dat ons de vraag oplost. *Alf* of *elf* beteekent een boos wezen, dat door allerlei bedriegelijke beelden de menschen, zoowel in den slaap als wakende, kwelt en verontrust.

Rijden is een woord van latere zorg, maar de geheele uitdrukking komt nu hierop neder: *Wordt gij wellicht door een elf gekwelt, zoodat gij niet bij uwe zinnen zijt?* Behalven van *elven* vindt men in de Oude Schrijvers ook van *elvinnen* gewag gemaakt.

en waest niet een *elvinne* dat gi saecht?

Horae Belg. VI. *Lippyn*, vs. 103.

het es ene *elvinne* die u quelt.

Id. id. vs. 129.

Entelen voor *brommen*, *kijven*, *razen*, *knorren.*

Dat *entele* ben ick so moe als gespoge spek.

Kl. v. d. Uyterse Juffers, bl. 8.

Maar hola, 't is meer als tyd, dat ik na huis ga trentelen,
Want anders en hoor ik van onsen ouden niet anders als
kyven en *entelen.*

J. V. PAFFENRODE, *Filibert*, 1657, bl. 31.

Erf voor *erfgenaam.*

Ick ben Agesilan de jonghe Prins en *erf* van Griecken.
J. STARTER, *Daraide*, 1621, bl. 41.

Evelen voor *razen*, *tieren*, *vloeken.*

Doen begostse te kruysen en te vaenen, te moffelen en te prevelen,
Te recken en te strecken, te vloecken en te *evelen.*
G. VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, bl. 24.

De ware beteekenis dezes werkwoords is eigenlijk *door vloek- en scheldwoorden beleedigen of kwetsen.* Even zoo kan men elkander ook lichamelijk evelen, en in dien zin kwam dit woord reeds veel vroeger voor, als:

Die enen knijf trocke ochte een steecsweert anderen mede te evelene.
Keur van Hertog Jan van Brabant van 1292.
(*Zie van Heelu*, bl. 543.)

Soe wat manne van buyten quame binnen der stad om onse poirteren te evelene, enz.
Stadsordonnantiën van Brussel, van 1341—1354.
(*Zie Belg. Mus.* I, 251.)

Even voor *altijd*, Eng. *ever.*

Kan 't niet *even* rond gedyen
Troosteloosen te verblyen, enz.
HUYGENS, *Korenbl.*, 1672, bl. 198.

F.

Fadsen voor *gaan* of *loopen.*

Fads jy lui voort; ik zal je gemaklijk onderhalen.
A. ALEWIJN, *Philippijn*, *Mr. Koppelaer*, 1707 bl. 12.

Van daar verder *op de fats* voor *op den loop.*

Kom, gaenwe *op de fats.*
Kl. v. Jean de la Roy, 1665, bl. 13.

Ick onnosele Doos teegh al mee *op de fats.*
Kl. v. de Uyterse Juffers, bl. 7.

Faets voor *ledig*, *berooid*, elders *vaats*. Zie dit woord.

Wy maeckten 't Kroeghjen *faets*.

J. KEMP, *Kl. v. d. Bedrogen Smith*, 1661, bl. 3.

Faggelen even als *fadsen* of *fatsen* voor *gaan*, *loopen*, *wegvliegen*, enz.

Ik liet haar praaten en ik *faggelde* al weêraan voort.

J. VAN PAFFENRODE, *Filibert*, bl. 14.

Wat toeft gy lieve Lepelaers,
Al is 't een weinig binnens jaars,
Wilt dan maar haastig hene *fagg'len*.

OUDAAN, *Poëzy*, II, 203.

Dr. DE JAGER was van meening dat de beteekenis van dit werkwoord was: *moede worden*, *bezwijken*. Zie zijne Proeve over de werkwoorden van herhaling en during, bl. 17.

Van daar zeide men ook *op de faggel* voor *op den loop*.

Zy sturen my slechts voort *op de faggel*.

J. S. KOLM, *Malle Jan Tot's boertige vryery*, 1662. bl. 2.

Fakseren. Dit woord is eene verbastering van *vexeren* en beteekent dus *kwellen*, *plagen*, *teisteren*.

Ik ben altijd wel *gefakseerd* met de Meisjes.

T. ASSELIJN, *Jan Klaasz of de gewaande Dienstmaagd*, 1683, bl. 42.

Faxseerje me langher, je maackt al mijn sinnen kranck.

C. BIESTKENS, *Claes Kloet*, 1619. bl. 6.

Van *kwellen* en *plagen* kreeg dit woord bij uitbreiding ook de beteekenis van *mishandelen* en, op kleederen toegepast, die van *verkreuken*, *verfrommelen*, *verknoeien*.

Hoe *fackseert* hy die kraagh, hoe versolt hy die muts.

BREDERO, *Moortje*, 1617, bl. 63.

Fartelen voor *gaan*, *loopen*, enz., even als *fadsen* en *faggelen*.

En zey: wat meent den baas, wel hey! ik kan niet vliegen.
Mit teegze op 't *fartelen*.

JAN ZOET, *Zabynaja*, 1648, bl. 42.

Van daar ook weder, even als bij de andere werkwoorden, hier boven genoemd, *op de fartel* voor *op den loop*.

Jy seldt *op de fartel*, of ick hekel jou ten huysen uyt.

A. Boelens, *Kl. v. de Oneenige-Trouw*, 1648, bl. 1.

Feus voor *fust*, *ton*.

Veel wasse uyt klackoyen en liet *feus* wentelen.

G. C. van Santen, *Snappende Sijtgen*, 1620, bl. 8.

Dies liet ic t' *feus* wentelen.

Ghepredestineerden Dief, 1619, bl. 18.

Men zie over dit spreekwoordelijk gezegde Weiland, *Gr. Taalk. Woordenb.* op *fust*.

Fint voor *list*, *streek*, *loopje*.

Wat weeten Minnaars thans al *fintjes* op te zoeken,
Om onze afkeerigheid in 't einde te verkloeken.

E. Krook, *De Spiegel der Zotten*, 1699, bl. 50.

— — — — — — eerst maak ik een *fint* in 't begin,
Puur of ik de kwart wou stooten.

F. Ryk, *De Belachelijke Erfgenaam*, 1733, bl. 37.

O! 't is een *Fint* om geld te beschaaren.

F. Ryk, *De Doorslepen Vleijer*, 1728, bl. 78.

Ick ken haer *finten* wel.

Kl. van de Uyterse Juffers, bl. 13.

Fitselen voor *feziken*, *in het oor fluisteren*.

Altijd met onze Saartje te leggen *fitselen* en te fluitsteren.

Echtsch. van Jan Klaasz, *enz.* 1685, bl. 8.

Men zeide ook *fistelen* en *visselen*, van welk woord later zal gesproken worden. Van daar ook *fistelaer* voor *oorblazer*, *fluisteraar*, zoo als in:

onlange daer na, alst hudens daechs nog veel geschiet, sayden die loegenaers ende *fistelaers* hoer onnutte saet tusschen dese twee Broderen.

Clerk uyten laegen Landen, bl. 79.

Flaars voor *vlak, juist rakende.*

Zou ik lyden dat onse Japik met een vent acht of tien door myn huys liepen als wilde ieren?
En dat metter vuile pooten dikwils *flaars* tegen de muur;
Wie zou dat konnen zien?

P. BERNAGIE, *De Goé Vrouw*, 1686, bl. 16.

Flaars voor *slecht, lui vrouwmensch.* Bij WEILAND vindt men *fleer.*

Jou vuile *flaars* als je bend, jou lelijke fatzoen.

Echtsch. van Jan Claasz., bl. 50.

Om de maent of ses weecken wiesch sy heur aensicht, dese luye *flaers.*

VAN SANTEN, *Snappende Sijtgen*, bl. 8.

Ontrouwe *flaers*, segt nou eens datse houd (d. i. dat de brief gericht is) aen mijn Suster, en je brengts' aen een vryer.

Nieuwe Kl. v. d. glasen Doctoor, 1663, bl. 5.

Bijt op iou tong gy *flaers*, ie selt een sottin voelen.

BREDERO, *Symen*, 1620, bl. 4.

Flensen voor *morsen, flodderen.*

'k *flenste* altyd in het nat.

FOCQUENBROCH, *De Verwarde Jolouzy*, 1730, bl. 8,

Bij uitbreiding werd het ook gebruikt voor *morsen* met de kaart, of anders *valsch spelen.*

— die met steenen (d. i. dobbelsteenen) botten of die de kaart kreucken,
Of die met een greep fraeytjes morst en *flenst*,
Dat dunckt myn dat oock vry wat ande dievery grenst.

BREDERO, *Kl. v. d. Koe*, bl. 2.

Flikken voor *valsch spelen* met de kaart.

Alle dingen zou wel gaan, konje dat *flikken* met de kaart en 't bord laaten.

T. ASSELYN, *Melchior* enz., 1691, bl. 4.

Van daar dat oók elders *de flik* valsch spel beteekent. In zeker kluchtspel wordt van geld gesproken, waarop gevraagd wordt:

Ist gewonnen of geleend?

Het antwoord is:

Gewonnen.

Waarop weder gevraagd wordt:

Met de beenen of met *de flik?*

Waarop de aangesprokene zegt:

Noch met de kaart, noch met de steenen.

A. Pels, *de Verwaande Holl. Franschman*, 1684, bl. 26.

Flits voor *leugen*, *onwaarheid*, *boert.*

Die beveinsde *flits*verkoper!

Molenhoff, *De Krollende Ritzaart*, 1659, bl. 1.

Kaat! om jou te toonen
Hoe graag dat ik je hier zie woonen,
Daar is een Rozenobel, mits
Dat jy recht opbiecht, en geen *flits*
My op de mouw spelt.

De Bekeerde Alchimist, 1714, bl. 2.

Flonk voor *slag*, *klap.*

Ze wierd kwaed en gafme een *flonk* aan 't oor.

Joost Pluimer, *De Verliefde Lubbert*, 1678, bl. 11.

— — — — — en mit ien
Kreeg ik twie *flonken* om men ooren.

A. Pels, *Julfus*, 1668, bl. 34.

'k Zeg je kykt myn an of 'k goefje een' *flonk.*

De Malle Wedding, 1727, bl. 65.

Fooi. De oude spreekwijze zijn *voye*, *foye* of *leste geven*, beteekent eigenlijk: zijn *afscheidsmaal* of *reiswijn geven. Foye* of *voye* namelijk is het zelfde als het fransche *voye*, *voie*, d. i. *een weg* en, bij uitbreiding, *reis* of *tocht.* De fooi geven beteekent dan eigenlijk een maal geven, ter gelegenheid dat men zich op weg of op reis zal begeven. In die beteekenis nu van *maaltijd* komt het voor in:

Dirckje Giet-al
Die op Lubberden *fooy* sen keel soo salfde.
A. VAN STEYN, *Lammert Meese*, 1661, bl. 9.

'k Maeck em wijs 'k heb hier of daer op een *fooy* 'eweest
Id. bl. 10

Toen men later geen maaltijd meer gaf, of om te vermijden zich met zijne minderen daardoor te gemeenzaam te maken, gaf men geld om zich deze of gene verkwikking aan te schaffen, en van daar nog ons woord *fooi*.

Fokken voor *voegen*, *schikken*, *passen*.

Gelijk by gelijk pleegh alderbest te *fokken*.
Warenar door DR. DE VRIES, bl. 18.

Een' boer gevraagd zijnde naar welk fatsoen hij zijn baard wilde geschoren hebben, antwoordt:

Nou Meester maeck jyt alst best wil *focken*.
BARON, *Kl. v. Kees Louwen*, bl. 4.

Hoe soude dat doch *focken*, dat hy nochtans soude niet alleenlijck boven den Paus, maar oock boven de gantsche Kercke op 't hooch eynde sitten.
MARNIX, *Byencorf*, 1645, bl. 27 enz.

Dit werkwoord heeft ook nog eene andere beteekenis gehad, namelijk die van *trekken*, welke onder anderen voorkomt in de volgende regels:

De trotsheid, toornicheyd, ook luyheid, boerten, jokken,
Na ellix zinlikheid hem by de oren *fokken*.
SPIEGHELS, *Hart-Sp*. 1615, bl. 47.

——————— zijnt niet of gicht of pokken,
Of kommer, die die quistgoeds by de oren *fokken?*
Id. bl. 72.

Bij uitbreiding heeft BREDERO het ook gebruikt voor *lokken*, *om den tuin leiden*, *foppen*. Zie zijne Angeniet, bl. 52.

Fortich voor *uitluimig*, *boos*, *kwaad*.

En segh ick het heur se blaest en wordt soo *fortigh*.

Swols Margrietje, 1639, bl. 8.

Fots voor *nietig*, *weinig beteekenend*.

Om een *fotse* 7 of 800 guldens.

Jan de Plug en Caat de Brackin (*Kluchtige Vryage van*) bl. 8.

Van daar nog het woord *fotsery* voor *vodderij*, *prul*, *beuzeling*, enz.

'tis altemael maer *fotsery*.

Kl. v. d. Pasquil-maecker voor den Duyvel, bl. 28.

Fretten voor *woekeren*, *schrapen*.

Daar aas voor hoogmoed word gelegd,
Heeft Lucifer vergulde netten:
Leert iemand woekeren en *fretten*,
Hy word op schachren afgeregt.

Tael- en Dicht. By-dragen, II, 488.

Van daar ook het woord *fret* voor *woeker* of *buitengewone winst*.

'tIs heugelick den danckbaren goed te doen, want dat en valt ter aerden niet, dan om met *fret* en woecker voort te komen.

De Brune, *Bancket-Werck*, II, 290.

Froy voor *vrolyk*, elders *fraai*.

Ick beefden, ick bekent, moôr nou ben ick weer *froy*.

Huygens, *Kl. van Tryntje Cornelis;* Korenbl., 1672, bl. 582.

Van daar het werkwoord *verfroyen*, elders *verfrayen*, voor *vermaken*, *vervrolijken*. Zie Id. bl. 572.

Fun voor *guit*, *schurk*, *fielt*.

Dien schelm, dien Rabauwt, dien dronken *fun*.

Kl. v. Hontghe bijt my niet 1649, bl. 1.

Schout. Waer is het snoot gespuys?
Goose. Daer is de guyt; seg fielt, waer is mijn wijf gebleven?
Kaerel. Jou wijf? wel lieve man! hebjeso mijn gegeven?
Goose. Gegeven! neen jou *fun!* gy hebtse mijn ontroont.

J. Nooseman, *Lichte Klaertje*, 1681, bl. 14.

Volgens TUINMAN (zie zijne Spreekw. II, 86) zou *fun* zijn' oorsprong in *Fin*, een bewoner van Finland hebben, even als het woord *lap* in *dronken lap*, op een inwoner van *Lapland* zou doelen, omdat in vroegere dagen de Finnen en Laplanders als groote drinkers bekend stonden.

Zij, die meer voorbeelden wenschen te hebben van het gebruik dezes woords, worden verwezen naar CATS, uitgave van WITSEN GEYSBEEK, I, 257; JOH. DE BRUNE, *Bancket-werck*, 1657. bl, 345; BREDERO, *Schyn-Heyl.* bl. 23, en id. MOLENAER, 1622, bl. 14.

Furset voor eene zekere *zachte zij'achtige stof.*

Sy het ien paer *fursette* wanghen.
J. STARTER, *Kluchtich Tafel-Spel v. Melis Tyssen*, 1646, bl. 2.

Ik breng dit woord hier voornamelijk bij om de taalonderzoekers te waarschuwen, dat het ook in eenen vorm voorkomt, die zoo verbasterd is, dat men daardoor van de ware beteekenis wordt afgeleid. Door het snel spreken zeide men meestal *verset* in plaats van *furset.*

Heer se het sulcken sin in iou blau *versetten* rock.
BREDERO, *Kl. v. d. Molenaar*, 1622, bl. 9.

Men zou somtijds niet weten of men een kleedingstuk bedoelde, dat als onderpand *verzet* was.

G.

Gaauw voor *schrander*, *slim*, *scherpzinnig*, *geslepen*, *behendig*, *ervaren.*

Hoe *gaeu* dat wy oock van verstant zijn.
Kl. v. d. Gewilligen Hoorendrager, 1626, bl. 6.

Hy prees me en sey soo'k 't maer leven mocht, dat ick wel soo *gaeu* sou worden als 'er yemant in de stadt was.
Id. bl. 7.

Zeer zeker is het epitheton *gaauw* in *gaauwdief* van de zelfde beteekenis.

Dies riep ick tot behulp een van de *gauste* luyden,
Die kende, naer my docht, de kragten van de kruyden.
CATS, *Uitg.* 1828, 1, 6, *a.*

Gayole voor *plaats van bewaring voor menschen en dieren*, en dus voor *gevangenis* en *kooi.*

daer hy door 't gaetken boven uytkijckt, effens als een schildt-padde uyt hare schelpe, oft een Exter uyt hare *gayole.*
MARNIX, *Byencorf*, 1645, bl. 144.

Dit woord is zeer oud, en komt reeds in de Rose van KAUSLER vs. 12605 en in Lancelot II, vs. 977, voor.

Geeps voor *verwelkt*, *verflenst*, *naar*, *kwijnende.*

— — — — — — — haer *geepze* kleur verschoot
En vluchte van haer af, ze kreegh haer oude wesen.
JAN ZOET, *Glorinde en Dambise*, 1640, bl. 47.

En al-even-wel sietser uyt heel *geepsjes* inne blieck.
W. D. HOOFT, *Stijve Piet*, bl. 7.

Geggetje voor *spreukje*, *sprookje*, *relletje.*

Hier mee is't veur Jan alle-man ien *geggetje* al sen leven lanck.
J. S. KOLM, *Malle Jan Tot's*, *enz.* bl. 11.

overleggende dat het principael bestaet half in een Poppe ofte Beelt, en de ander helft by een sententie, spreeck-woort of *geggetjen.*
R. VISSCHER, *Zinnepoppen*, 1678. Voorreden, bl. 1.

Gegunt voor *bemind*, *geacht.*

Talassius, die een jonck man was, wel geacht ende *ghegunt* van een yegelick.
Plutarchus, 1644, f°. II. c.

Geheimen voor *geheim houden*, *bedekken.*

Maar Triton, kloek van gheest, *geheymde* syn gedacht,
En trok bedektlijk heen, in 't midden van de nacht.
VANDER VEEN, *Zinneb.* 1642, bl. 332.

Gheheymt het soo ghy wilt, men seyt 't is lijkwel waar.
Id. bl. 455.

Gehermen voor *zich keeren en wenden*, *bewegen*, voortgaan.

Ic loep, siet, dat my den nuese mach leeken,
En wet my van vresen hoe *gehermen*.

Een Cluyte van Playerwater, vs. 102.

Bij Kiliaan vindt men *ghermen* voor het Lat. *movere*.

Gehig voor *gehijg* of *gegijg*, d.i. heesch geschreeuw door vermoeidheid.

'l Eene schaepken van u hondert
Dwalende met naer *gehig*.

Sluiter, *Psalmen*, *Lofz. enz.*, bl. 38.

Gehouwen voor *verplicht*.

Wat zouze anders besluiten als hem te trouwen,
daarze zo veel aan *gehouwen* was.

Joan Pluimer, *Buitenspoorige Jaloersche*, 1681, bl. 8.

ô Zy zyn veel aan my *gehouwen*.

L. v. d. Broek, *de Nieuws. Reizigers*, bl. 2.

Ik ben zeer veel aan uw voorzichtigheid *gehouwen*.

Id. *De Huwelyken by Geval*, bl. 20.

Geloof voor *krediet*, *vertrouwen*.

Hebje gheen gelt noch hebje gheen *gheloof*.

Coster, *Tysken van der Schilden*, 1613, bl. 12.

Maec dat je *gheloof* crijgt, hebje geen goed.

G. C. van Santens *Lichte Wigger*, 1617, bl. 39.

Van daar heeft men ook *gelover* voor schuldeischer.

Het leengoed verkoopen tot bate van de *gelovers*.

de Groot, *Inl. tot de Holl. Rechtsgel.*, 1631, bl. 98.

den eene *ghelover* gheen recht gevende boven den ander.

Id. bl. 105.

Gerak voor *gemak*, *gerijf*, *verzorging*.

Ik ben schier ten einde myn aâm, zo moê ben ik, met den gantschen morgen
Te moeten *gerak* en voêr zo wel voor de een als de ander bezorgen.

L. Smids, *De Knorrepot*, 1695, bl. 35.

Doet haer in all's *gerack*, so verr' sy't wil gedooghen.
HEEMSKERK, *Minne-Kunst*, *Zie Versch. Ged.* II, 42.

Haer hebben Charites beleeft *gerack* gedaen,
d'Een rijght en d'andre snoert, een darde vlijt de ploien.
VONDEL, *Poëzij*, I, 123.

HOOFT maakt mede gebruik van dit woord in zijn' *Geeraardt van Velzen*, tweede bedrijf.

Gering voor *spoedig*, *weldra*, *aanstonds*, *snel*.

Welan, *geringhe*, ist niet genoech getoeft?
BREDERO, *Moortje*, bl. 11.

Komt hier, noch nader, so, wel secht myn nu *geringe*,
Myn Broeder Writsert, hoort, trock die u 't kleetjen af?
Id. id. bl. 45.

— — — wat is der werelt glorie?
Een bloeme des gras, die *geringe* verdwijnt.
ANNA BYNS, *Refr.*, 1602, III, 19.

Gerit voor *toeloep*, *oploop*, *samenloop*, *menigte*, *volk*.

Zoo haast heb ik myn hielen niet gelicht of straks een partij Uitdraagsters en ander *gerit* komt'er in.
T. ASSELYN, *de Spilpenning*, bl. 24.

Ick hil van gien *gerit* kijnt, ick hil hem allienigh an.
W. D. HOOFT, *Kl. v. Stijve Piet*, 1682, bl. 12.

ende daer bleven doot van des bisscops *gherit* omtrent .l. mannen.
Van Brabant die Excell. Cron., 1530, C. iij. *b*.

Gerucht voor *naam*, *reputatie*.

Zou'ck mijn manhafts *gerucht* so schandich dan besmeuren.
G. VAN DER EEMBD, *Sophonisba*, 1621, bl. 2.

Geseet voor *gewaad*.

In plaats dat 't lichaem was so moeyelijck bekleet,
En so beslommert met u ysere *gheseet*.
S. COSTER, *Isabella*, 1627, bl. 43.

Men gaf Nijen toen knechtskleederen aan en een' toorts te draaghen. In dat *gezeet* gaat hy, enz.
HOOFT, *Nederl. Hist.*, bl. 407.

Geubelen voor *braken*, elders *gubbelen*.

'k Sou by-kans aen 't *geublen* tyen.

De Geest van Tengnagel, 1642, F. II.

Geuren voor *grappen*, *grillen*, *kuren*, *potsen*.

— hy neemt een zonderling vermaak in zulke *geuren*,
Wanneer er geen gevecht of straatschendery me is vermengd.

JOOST PLUIMER, *De verliefde Lubbert*, 1678, bl. 18.

Na zeer onverwacht van zijne vrouw een paar klappen ontvangen te hebben, zegt Cryn:

— — — — — Hey, hey dat sinnen deunen,
Dat sinne *geuren*.

J. NOOSEMAN, *Kl. v. Krijn Onverstandt*, 1671, bl. 6.

Geuren voor *opschikken*, *opsieren*, *oppronken*.

Soo moy als men Moer mijn nou *eguert* het, ja wel 't is niet te seggen.
De weyste Schijtvalck dieder is, die mach' er sijn broeck wel by leggen;
Dusken paer fijne proveretjes, geployt en moytjes bekant,
Van mijn zalige Bestevaers kraegh gemaeckt, in de tyen van den ouwen Hillebrant,
En mijn lubbetjen is van 't fijnste linde dat men Moer van haer leven riede, (d. i. gereed maakte, bereidde).

J. H. KRUL, *Kl. v. drooge Goosen*, bl. 10.

Ghy bent t'onnaertigh *eguert*, ghy lijckt wel thien jaer jonger.

BREDERO, *Schyn-Heyl.*, 1624, bl. 14.

Gewaar voor *drukte*, *gewoel*, het onophoudelijk heen en weêr drentelen van volk. Waarschijnlijk van *waren*.

Guts, vrijster, daer's sulcken *gewaar* voor de deur.

J. S. KOLM, *Malle Jan Tot's boertige vryery*, bl. 8.

Gielen voor *branden*, *doen branden* of *smeulen*, bij KILIAAN *ghijlen*.

Die een kooltje soeckt te *gielen*,
Om 't gerief en om 't vernielen.

A. VAN DER VENNE, *Sinne-Vonck*, 1634, bl. 73.

Giggelen voor *schaterend lachen.*

Ick moet eens gaen hooren, wat die twee daer so *giggelen* doet.

Kl. v. d. Pasquil-maecker, bl. 7.

Tussen *giggelen* en grijnsen.

Kl. v. d. Uyterse Juffers, bl. 3.

Gilde voor *verkwister.*

Een vrecke doet ghy spelen de *ghilde.*

ROEMER VISSCHER, *'t Lof der Mutse*, bl. 12.

Gimp voor *koord met zijde omwonden, agrement.* Zie *Brem. Nieders. Wörterbuch.*

Een roode Rok met zwarte *Gimpen.*

A. ALEWIJN, *Latona*, 1703, bl. 7.

Gispen voor *met roeden slaan, geeselen, zweepen.*

Wanneer men my zo wat kwam *gispen.*

J. VAN RENDORP, *De Geschaakte Bruid*, 1690, bl. 6.

Van daar het frequentatief *gispelen* dat o. a. voorkomt in:

Schoon winden *gispelen* en regenbuijen slaen.

OUDAAN, *Poëzy*, II, 116.

Als mede het subst. *gisp* voor *een pak slaag* (zoo als men zegt) of *geeseling.*

Want Dries den Boots-gezel sel dan wat *gispe* krygen, op zijn moetwilge rug.

JOANNES ZAMMERS, *De Moetwillige Bootsgezel*, 1697, bl. 24.

Gons (Een) hebben voor *half gek zijn, een' slag van den molen weg hebben.*

Wat scheeld je, *hebje een gons* van de Biskaayse meulen?

J. VAN MEKEREN, *De Doorlugtige Dienstboden*, bl. 31.

Wat drommel Jasje, *heeft ze een gons*,
Of loert zy op myn beurs, die kronje, en fopt zy ons?

De Schilder door Liefde, bl. 14.

Hy *heeft*, na dat ik zie *een gons.*

J. VAN MEKEREN, *Tovery zonder Tovery*, 1696, bl. 25.

Gootselen (Om) gaan voor *gaan bedelen.*

Selt ghy *om Gootselen gaen*, niemandt sel iou wat geven.

S. COSTER, *Tijsken v. d. Schilden*, 1613, bl. 33.

Van daar ook *gootselbrock* voor schaamtelooze *bedelaar*.

Dat is ghemeenelijck een *Goodtzel-brocks* manier.

S. COSTER, *Rycke-Man*, 1615, bl. E., 2. v°.

Zoo heeft men ook *om gootselen geven* voor *den armen geven*.

Sy hebben heur leven meer ghestolen, asse *om gootselen hebben gegeven*.

G. VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 37.

Om gootselen komt ook alleen voor, zoo als in:

Ick bidje *om gootselen* hoort.

L. COSTER, *Kl. v. Teeuwis de Boer*, 1627, bl. 22.

Ik bit *om gootsele*, men lieve wyfje, hoor.

J. VOS, *Kl. v. Robbert Leverworst*, bl. 29.

Dit woord is een der merkwaardige voorbeelden van verbastering. Tot zijn' oorspronkelijken vorm teruggebracht zou het zijn *om Gods wille*.

Gorg voor *armoedig*, *vuil*, *smeerig*, *haveloos*.

So ik jou niet en kost, 'k*sou segge dat 'er een *gorge* veddelaer in stack.

J. NOOSEMAN, *Lichte Klaertje*, 1671', bl. 8.

Myn vader was een Hof-nar, en myn moeder, dat *gorge* dier,

Die wat kastelein van de Keuningins after quartier.

J. VAN DALEN, *Jalourse Jonker*, (1654) 1737, bl. 21.

Den armen en den *gorghen*

Can God vercleynen en neder slaen.

ZUYLEN VAN NIEUVELD, *Souter Liedekens*, 1584, Ps. 9.

Gorlegoy voor *schuim*, *uitvaagsel*.

Aan dat *gorle-goy* is toch gien verbeuren an.

De Geest van Tengnagel 1642, bl. L. 11. v°.

'tZijn lamsbollen van Regenten, die zoo zwack van voor-hooft zijn, dat-ze zich laten vermannen, en tot yet aenraden, door on-hebbelick uyt-varen van *gorlegoy*, van stout ghepeupelt, en oolick krombeent goed.

JOH. DE BRUNE, *Banck-Werck*. I, bl. 347.

Gorstelen voor *schroeien*, *zengen.*

— — — de borst verbrand in assche,
'tHooft *gorstelt* zwart als pik.

OUDAAN, *Tooneelp.* bl. 270.

Na dat een langsaam vuur 't Geduld geblaakt, *gegorstelt* en overstreden had.

Id. id. II, 292.

Zie verder Dr. DE JAGER, *Proeve* enz. bl. 21.

Grajen voor *behagen*, *bevallen*, *aangenaam zijn*, elders *greyden* en *greyen.*

Nu heeft het wyf, soo lang hy leeft,
Gereede stof, om, als 't haar *graait*,
Te maken dat de kop hem draait.

JONCTYS, *Tooneel der Jalouzyen*, I, 321.

Van daar ook *graje* voor *zin*, *wat eimand verlangt*, *wil*, *believe*, *welbehagen*, enz., elders *greye.*

Ik vraeg niet na je *graje.*

NOOSEMAN, *Kl. v. Kryn Onverstant*, 1671, bl. 6.

Grayen voor *weeklagen*, na verwant aan *schreien.*

Ja de mieste part *grayden* er om, toen ze hoorden dat Jan Klaazen zou vertrekken.

T. ASSELYN, *Kraam-Bedt van Zaartje Jans*, 1684, bl. 9.

Men zie verder het Archief van Dr. DE JAGER, I, 273.

Greyn voor *loot*, *uitspruitsel.*

Schoon maegdelijk *greyn*, als Venus amoureus.

A. BOELENS, *Kl. v. d. Bedrooge Vryer*, 1672, bl. 16.

Graef Maurits reyn,
Dat edel *greyn*
Van Keyserlycken bloede.

Geuzen Liedeboek.

Die ander broeder was een edel *greyn.*

KAUSLER, *Reimchr.* vs. 5969.

Griddelyn voor *kleur van appelbloesem*, fr. *gris de lin.*

Ik zaljo tien of twalef pakken kleeren laaten maaken;
Twee van Bierenbroods kleur, en d'andre zullen zyn
Van Appelbloesem, Paers, Violet en *Griddelyn.*

G. RYK, *De Belachchelyke Erfgenaam*, bl. 50.

Grom voor *geslacht*, *kroost*, *kinderen.*

Loop voor Sint Joris mit jou *Grom*

A. ALEWYN, *Latona*, bl. 20.

Hoe kom jy aan dat *grom?*

Id. *Jan Los*, bl. 49.

Guyen voor *razen en roesen van het onweder.*

Och! liefste Man, wat zal dat zyn?
Het onweert, 'k bid, ei, hoort
Hoe dat het buldert, tiert en *guit*,
En weerlicht t'elken stond.

ISAAC VOS, *Pekelharing*, bl. 12.

Guren voor glurend rondloopen.

Daarom liep ick vast *guren* hier over al,
Deynckende of ick die slimme waal niet vinden
en sal.

C. BIESTKENS, *Claes Kloet*, 1619, bl. 9.

Guwen voor *gapen* en bij uitbreiding *haken*, *verlangen*, enz.

Terwijl ick op de straat dus guwende bleef staan.

BREDERO, *Moortje*, 1617, bl. 57.

Als zy na lusten *ghuwen*
Die in 't Niewe jaer vernuwen.

SPIEGHEL, *Hertsp. Jaerslied*, 1583, *coupl.* 3.

H.

Haars voor *schor.*

Mijn keel wort schier *haars* van al dit roepen.

C. BIESTKENS, *Claes Kloet*, 1619, III, bl. 10.

Haartje voor *bordeelmeisje*, *licht meisje* en ook *pol.*

L. Wat dunckje van die meit?
D. 't Is geen quaed haertje.

G. C. VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 3.

Siet hy most me uyt tyen om ien vremt *hayrtje.*

Id. id. id.

Haas op voor *weg*; *voort*, *heen.*

'k Heb wel aarhalfuur na deuse schoone pop
Gesogt en weer hersogt, en juyst isse *haas op.*

J. VOS, *Robbert Leverworst*, bl. 12.

Ik wou dat hy ook al *haasop* was.

De Gelyke Tweelingen, bl. 67.

Konstansje is *haasop*, zy heeft het haazepad gekoozen.

A. PELS, *De Verwaande Holl. Fransman*, bl. 43.

Eer den Icker sijn schoenen an het isse *haesop.*

S. COSTER, *Klucht van Teeuwis de Boer*, 1627, bl 1.

Hagemunt voor *valsch geld*, *slecht geld.*

't Is *haghemunt* van quaed alloy.

DE BRUNE, *Spreeckw.*, 1636, bl. 466.

Hagende veld voor *puik*, *uitmuntend*, *voortreffelijk.*

Komt maer in, hier is *hagend veld:*
Een pyp veur af om niet en veul veur je geld.

T. ASSELYN, *Melchior*, 1691, bl. 19.

Tot zeeven of agt uuren toe op't bed te leggen, dat kan men *hagende veld.*

Echtsch. van Jan Klaasz. en Saartje Jans, 1685, bl. 5.

'k Heb honger, ik zel wel *hageneveld* schranksen.

A. VAN BOGAERT, *'t Nieuwsgierige Aegje*, 1679, bl. 17.

Haggelik voor *mogelijk*, *wellicht*, *niet onmogelijk.*

't Is *haggelik* of zy men datelik niet zend om u te halen.

JAN SOET, *Zabynaja*, 1648, bl. 35.

Men zal ze *hach'lijk* noch wel vinden.

J. VAN RENDORP, *De Geschaakte Bruid*, 1690, bl. 41.

Gij zoudt hem straffen, waar hij *hach'lijk* noch in 't leven.
Id., bl. 60.

Hak voor *sul*, *kruk*, *doeniet*, *niets beduidend mensch*.
Wij zijn geen *hakken* of krucken.
GRAMSBERGEN, *Hartoog van Pierlepon*, 1679, bl. 5.

Een *hak* en kruk als mijn persoon was te gering.
De Schilder door Liefde, 1716, bl. 46.

Hane veughelen voor *afranselen*.
Daer sel ick jou veur *haene veughelen*, daer sel ik jou de klop veur gheven.
A. BOELENS, *Kl. v. de Oneenige-Trouw*, 1648, bl. 3.

Hebben (zich) voor *zich gedragen*.
Ick salt u wel verslaen hoe sy *haer* heeft *ghehat*.
J. J. STARTER, *Timbre de Cardone*, 1618, bl. 22.

Noyt heb ick *my* onheus *gehad*.
CAMPHUYSEN, *Psalm* 131, vs. 4.

Wy *hebben ons* oft wy God verschalcken wouwen.
ANNA BYNS, *Ref.*, 1602, III, 95, r°.

Dit woord is zeer oud, van daar dat men in Lancelot onderscheidene malen het woord *hebbelijc* voor *lief*, *schoon*, *aangenaam* ontmoet, waarvan ons *onhebbelijk*, als het tegengestelde, gevormd is. In MAERLANT, Sp. Hist. II, 399 vs. 91, wordt *hebben* als subst. voor *gedrag* gebezigd, en in Lancelot komt *hebbenesse* (B. II. vs. 5112) als *vorm*, *leest*, voor.

Hebben (Hem of zich) voor *varen*, *gesteld zijn*.
Laet ons nu wederkeeren ende besoecken onse broeders in elcke stadt, in welcke wy het woordt des Heeren vercondight hebben, hoe sy *haer hebben*.
Staten-Bijbel, *uitg. v. de Wed.* VAN WOUW. Hand. XV. vs. 36.

Hebbing voor *eisch*, *alles wat tot iets behoort*.
Die deugt van zijn spijze wilt hebben, moet oock haer *hebbingh* geven.
DE BRUNE, *Bancket-werck*, 1657, bl. 21.

Heergewade voor *gift van een leenman aan zijnen leenheer*, vroeger bestaande in krijgsgereedschappen, later in geld. Somtijds komt dit woord ook voor in de beteekenis van eene gift, die eene jonggetrouwde vrouw aan haar man doet.

> Voert sal die vrouwe die *heer gewade* geven, haers mans swaert, dat beste paert gesadelt, dat beste harnas tot eens mans live. Ende haer bedde met eenen laken ende cussen ende een tafelaken, dat is een rechte *heer gewade.*
>
> Mr. Eyke, *Spiegel van Sassen*, 1505 bl. 8.

> Deze *Heergewaden* werden veeltijds in de uitgifte uitgedruct, bestaende in een valck, havick, sparwer, zalm, snoeck, wind-honden, sporen, handschoenen, al het welck met seecker geld nae ouder ghewoonte afghekocht kan worden.
>
> Hugo de Groot, *Inl. t. d. H. R.*, 1631, f°. 96.

> Met onderlinge verbintenisse van schut aan d'eene zijde ende plicht van Manschap ende *Heergewaden* aen d'andere zijde.
>
> Mr. Pieter Bort (*Alle de wercken van*) 1681, f°. 3, *b.*

Heffebekken voor *spotten.*

Maar die met wijs verstand die dinghen kan bemercken,
Die *heffe-beckt* en lacht met zulcke leughen-wercken!

De Brune, *Emblemata*, 1624, bl. 215.

Heyby voor *helleveeg.*

> Dit komt weer uit het collegie van de commeeren, of uit de vergadering van alle *hey beyen.*
>
> J. van Paffenrode, *Hopman Ulrich*, 1661, bl. 78.

Heimelick voor *vertrouwd, die een geheim weet te bewaren.*

> Hy seyde tot een die hem *heimellicste* was.
>
> *Clerk u. l. L.* bl. 21.

Hesselijk voor *leelijk*, *afschuwelijk*, *mismaakt*, enz.
'k Wou met dat vogeltjen de Papegaay wel schieten,
Het is niet *hesselijck* van smoel.
A. PEYS, *Scapyn*, 1680, bl. 11.
Uw wijf is *hesselick*, nochtans hebt ghy se lief.
HUYGENS, *Korenbl.* II, 276.

Heteren voor *verknoeien*, *verergeren*, *bederven*.
En dus wort menig werk gehakkelt en *gehetert*
Wanneer de Drukker schryft: vermeerdert en verbetert.
OUDAAN, *Poëzy*, II, 19.

Hippe- of **hippel klinckje** voor hekkespringer.
Heur seun Michel, dat hippel klinckje leefter te beter of.
G. VAN SANTEN, *Van 't Een op 't aer*, 1624, bl. 1.
Dit *hippe-klinckje*, dat ierst uyt den dop komt gekropen,
Wil al me beginnen na ien Vryster te lopen.
J. STARTER, *Daraide*, 1621, bl. 30.

Hoe na voor *wel*, *wel nu*, *wel hoe*, *wel hoe nu*, enz.
Hoe nae kunje u zoo niet schikken?
SOLMANS, *Snaekse Schaking*, 1679, bl. 10.
Wat salt dan met u zijn?
Hoe na in 't Klooster, om te werden een Bagijn?
J. H. KRUL, *Helena*, 1635, bl. 19.
Hoe na meen ghy dat het Ghelt so licht te kryghen is?
S. COSTER, *Tijskens van der Schilden*, 1613, bl. 4.

Hond (op een) voor *weg*, *zoek* of *verloren*.
Al de beleende Juweelen *zyn op een hond.*
A. ALEWIJN, *Phillippyn*, *Mr. Koppelaer*, bl. 19.
De wetten waaren *op een hond*
Zoo 't anders gong.
Id. *Beslikte Swaantje*, bl. 22.

Honden voor *wat te doen*, *een pot te vuur zijn.*
Steelje mijn packhuys leeg, ick wed 't er *honde* sel.
Kl. van Jean de la Roy, 1665, bl. 3.
De duiker 't zal hier *honden.*
JOOST VAN BREEN, *Bedroge Jaloezy*, bl. 9.

Als zy me maer niet verraed, dan is de zwarigheid
Klein, maer anders zel 't 'er *honden*.

De dubbele Comeet, bl. 21.

Honen voor *bedriegen*, *misleiden*.

Nadat een van buiten 'slands teruggekeerde vader door een' loozen knecht wegens het gedrag zijns zoons zeer was misleid, riep hij, later beter ingelicht zijnde, uit:

Zou ik zo worden *gehoond!*

P. BERNAGIE, *de Debauchant*. 1686, bl. 48.

Van daar dat ons tegenwoordig gezegde: *de bedrieger bedrogen* in vroegere tijden door *die hoonre gehoont* werd uitgedrukt. Zie onder anderen den *Lekenspieghel*, B. III, C. 3, vs. 1099.

Hoon. Onze beroemde landgenoot HUGO DE GROOT noemt *hoon* misdaad tegen de vrijheid, en *de allerzwaarste hoon* vrouwenkracht.

Inl. tot de Holl. Regtsgel., 1631, bl. 173.

Hor voor *ruchtbaar*.

Zekere booze Griet een burengerucht bij haren buurman Jan, den smid, makende, veroorzaakt een' kleinen oploop van straatjongens, welke hiermede den spot drijven. Neeltje, des smids vrouw, hierover verlegen, jaagt die jongens weg en slaat hen, waarop de eene zegt:

Dit dient nu straks *hor* gemaakt.

M. ELIAS, *De ontvoogde Vrouw*, 1688, bl. 13.

Waarop Neeltje dadelijk antwoordt:

Ja, maak maar dat het *ruchtbaar* raakt.

Hieruit is op te maken dat *hor* en *ruchtbaar* hier de zelfde beteekenis hebben.

Een ander *hor* komt voor bij HOOFT in zijn *Warenar*. Dr. DE VRIES, legt het (zie zijne uitgave, bl. 151) daar uit door *voort*, *weg*.

Een vrek, die zijn geld in eene soort van doofpot geborgen had, welken hij, van wege den vorm, een Katshoofd noemde, verborg dien schat nu hier, dan daar, en was

immer ongerust, dat de een of ander hem vinden en wegnemen zou. Daarom zegt hij op bl. 32 en 33.

Neen, by gort! zoo langh as het daer leit en heb ik gien vreê
Waer ik gae, waer ik stae, het katshooft moet meê.
Of men dat gespuis daer eens gingh in de aarde wroeten!
Men loerd' me zoo niet, het moest uit de paerdevoeten,
Raekten ze 'r after, het was voorzeker *hor.*

In de toelichting van Dr. DE VRIES, op bl. 151, zegt hij, dat de voortreffelijke taalgeleerde HUYDECOPER in zijnen *Melis Stoke*, D. III, bl. 296 en v. het woord *op hore* even zoo verklaart en er bijvoegt, zich flaauwelijk te herinneren, dat men in zijne kindsheid zeide: *hy gaat horrie.* Dr. DE VRIES, had toen geen voorbeeld bij de hand om deze flaauwe herinnering tot zekerheid te brengen, waartoe ik thans in staat ben, door de volgende plaats;

Jy sult van avond nog met haar *horri* gaan.

H. VAN DE GAÉTE, *de Metselaar door Liefde*, 1716, bl. 74.

Even zoo zeide men, in plaats van *hor*, *hort*, zoo als uit de volgende aanhaling blijkt.

Bl. ô Mijne eer!
Joh. Die 's lang *hort* Kameraad.

N. HOEFNAGEL, *De Gestrafte Kantoornar.*

Nog leeft in onze volkstaal de uitdrukking *op den hort gaan*, dat met eene kleine verandering het zelfde is als het *op hore gaan* van MELIS STOKE.

Horren voor *een snarrend geluid maken.*

Dese twee willens Godts hebbe my altijt int hooft ligghen maelen ende *horren* ghelijc eene rosmeule.

Ghepredestineerden Dief, 1619. bl. 15.

Horsebeck voor *de rug eens paards.* Eng. *horseback.*

Want wil u 't oorloghs beest het *horsse-becke* bien.

Vlaerdings Red., 1617, bl. 5.

Hotten voor *gelukken*, *slagen*. WEILAND geeft wel op, dat dit woord in het gemeene leven gebruikt wordt, maar haalt geene voorbeelden aan, dat het ook bij Schrijvers voorkomt.

Ons oogmerk zal niet *hotten*.

A. ALEWIJN, *de Puiterveense Helleveeg*, bl. 32.

Dat het van daag niet *hotten* zou, heb ik te nacht an de sterren al ezien.

JOAN PLUIMER, *Krispijn Sterrekijker*, bl. 8.

Hou, houw voor *kost*, *verzorging*.

Hy gaf eens zo veel (huur) als een ander en den vollen *houw*.

Id., *Buitenspoorige Jaloersche*, 1681, bl. 7.

Ik heb er doorgaans de vryen *hou*.

J. VAN PAFFENRODE, *Filibert*, 1657, bl. 22.

Dit woord is zeer oud, en het werkwoord *houden* voor *verzorgen*, *alles geven wat noodig is*, *voeden*, *opkweeken*, enz., vindt men niet zeldzaam bij oude dichters, zoo als o. a. in Walewein, vs. 5406, 4517, 5422, enz.

Hoveren voor *hoofsch zijn*.

Ick ben wat plat en plomp, ik weet van geen *hoveren*.

J. DE DECKER, *Rym-Oeff.*, II, 82.

Huyben voor *uil*.

Sy maken die oogen also duyster als een *huyben*.

MARNIX, *Bienkorf*, 1569, f°. 301, r°.

Zie ook BREDERO, Spaansche Brab. 1618, bl. 2.

Huim voor *Vunzige lucht*.

Getroost voor Vaderland en Vryheid, Ballingschappen,
Den *huim* en naare nacht der Kerkers uit te staan.

OUDAAN, *Poëzy*, I, 245.

In onze spreektaal leeft nog het woord *hummig*, en niet zelden hoort men zeggen *wat is* of *wat ruik het*

hier hummig. Een en ander komen waarschijnlijk af van het latijnsche *humus* aarde, of *humidus* vochtig.

Huisblas voor *vischlijm*, dat door WEILAND *huisblad*, doch door KILIAAN *huisblas* gespeld wordt.

Ik geloof dat jouws gelyken,
Om myn' wynen te doen stryken,
Niet in 't land is; want je maakt
Dat die schoon van 't vat af raakt,
Zonder *huisblas* of bereijen.

Y. VINCENT, *Loon naar Werk*, bl. 16.

Huisje (Er zal een) leggen voor *er zal wat te doen, er zal een pot te vuur zijn.*

Ik meen *daar zal een huisje leggen.*

A. PELS, *De Verwaande Holl. Fransman*, 1684, bl. 61.

W. Myn Heer! daar is iemant die zeid dat hy u noodzakelyk iets heeft te zeggen.

S. Laat hem binnen komen. *Daar zal* misschien alweêr *een huisje leggen.*

G. TYSENS, *de Weergaloze Bedrieger ontmaskerd*, bl. 27.

Maer as hy 't sien sel, Heer, wat *wild'ren huysje leggen.*

HUYGENS, *Kl. v. Tryntje Cornelis, Korenbl.*, 1672, bl. 593.

Huld voor *eed*, waardoor in vroegere tijden de leenbezitter zich verbond den Heer getrouw te zijn, diens voordeel te zoeken, hem ten beste te raden, te helpen en bij te staan, diens nadeel te weren en te ontdekken wat tot diens schade zou kunnen strekken.

HUGO DE GROOT, *Inl. tot de Holl. Rechtsgel.*, 1631, bl. 94, v°. en v.

Van daar nog ons *hulden* en *huldigen.*

Hulde werd vroeger ook voor *gunst*, *genegenheid* en *vriendschap* gebezigd, dat in *hulde bewijzen* en iemand *houw* (houde) *en getrouw zijn* nog voortleeft.

I.

Ienkent voor *eenkennig*, *schuw*.

Ja wel, je meught men Man doen keume, maer doen blijve,
Daer sieckje niet voor an, all waerje met je vijve:
Hij is t' *ienkent*.

HUYGENS, *Kl. v. Tryntje Cornelis*, *Korenbl* 1672. bl.. 571.

Iensloeghs, insloeghs, eensloegs voor *rechtstreeks*.

— — — — — om dat quaet te vlien
Soo gingh ick *iensloeghs* nae de heylege-wegs-poort.

W. D. HOOFT, *Kl. v. Styve Piet*, 1682, bl. 5.

Wel spoedje dan, kom gaen wy *iensloeghs* voort.

Id. id. bl. 7.

Soo mien ick oock niet lange te snappen,
Maer peuren *insloeghs* nae 't Kreupel-steeghjen.

A. Fr. *List tot Welstandt*, 1660, bl. 2.

Kom gaanewe *eens sloegs* na de Pastoor.

J. VAN DALEN, *Jalourse Jonker*, bl. 32.

Al deze woorden zijn verbasterd uit *eens loefs*, een' bekenden scheepsterm. Zie *eensloegs*.

IJser slaan voor *sterk geluid geven*, *schel slaan* of *klinken*. Oorspronkelijk dacht men aan de ijzeren snaren der werktuigen, die een scheller geluid geven dan de darmsnaren, later heeft men deze uitdrukking ook op de menschelijke tong van toepassing gemaakt en dan meestal daarmede ironisch het *dubbel slaan der tong* bedoeld.

A. Het is jou tongs schuld.
J. Meen jy dat die *yzer slaat*.

A. ALEWIJN, *Jan Los*, bl. 46.

'k Voel wel, dat mijn tong al *yser slaet*.

G. VAN SANTEN, *Lichte Wigger*, 1617, bl. 27.

Doch als de ware dronck en 't over-matigh suypen,
Verhoetelt u geluck, u voordeel doet ontsluypen,
So doet weer 't veynsen goed, en 't is een gaeuwen treck,
Te maken op sijn tijd de dronckaert of de geck.

O wat gebeurt er niet wanneer men so mach mallen!
Hoe vaeck is het geluckt 't geen noyt had willen vallen:
Dies laet u loose tongh al willens *yser slaan*,
En u gemaeckte spraeck wat stamerende gaen,
Op dat al 't geen ghy sult te dertel doen of spreken,
Geweten werd de wijn.

HEEMSKERK, *Minnekunst*, B. I.

In voor *indien.*

Ot! *in*je mijn recht brieft, ke daar je selt verdienen
Een schaeckel van de reex.

Swols Margrietje, 1639, bl. 7.

Brieft beteekent hier *overbrieft*.

Yvallig voor *zwak*, *broos*, *bouwvallig*, enz.

dat de dood aen een *yvallighen* ouderdom de stutten van hare zwackheyd ontsteelt.

JOH. DE BRUNE, *Bancket-Werck*, I, 267.

Yvallig leven, ah, deur-brant met vier en swevel,
Onreyn en zonder eer, verstijft in koud' en nevel.

Id. *Emblemata*, 1624, bl. 149.

J.

't Jarent voor *verleden jaar.*

Die my *'t jarent* 't voorhoofd boodt, veroert my nu met de necke.

JOH. DE BRUNE, *Banck-Werck*, I, 137.

dat zy *'t jarent* spraken is even 't zelve, dat zy nu zeggen.

Id. id. II, 60.

Jongspel voor *boeren bruiloft.*

W'ontkennen niet dat onzen vrind
Is naar het *jongspel* toe gestreken.

A. ALEWIJN, *Beslikte Zwaantje*, bl. 55.

Jotto voor *onhandig*, *onbedreven*, *dom*, *lomp*, *ellendig schepsel*, hetzij man of vrouw. Deze schimpnaam is aan den naam van Jutland ontleend, zoo als *lap* in dronken*lap* aan dien der *Lappen*. Uit een en ander ziet men hoe vroeger de Noordsche volken bij ons in minachting waren.

Sulke *jottoos* heb ik niet van doen.

Jan Klaasz, of de Gewaande Dienstmaagd, 1683, bl. 42.

'k Loof seecker hy beelt hem in, dat hy een Hanne
of een Geese,
Of een ander deense *Jotte* daerse me after de ploech
gaen,
Voor het,

ISAAK DE VOS. *Kl. v. d. Mof*, 1676, bl. 15.

De bijvoeging van *Deensch* vóór *Jotte* brengt de beteekenis, aan dit laatste gegeven, tot meerdere zekerheid.

Juch voor *bier*.

Hou weer, daer is de kan en haelt me ien paertje
Bier hier by, en segh dat se jy geven dat moy vars is,
Van de ouwe *juch* krijgh ick sulcken snyingh in myn
buyck.

ISAAC DE VOS, *Kl. v. d. Mof*, 1676, bl. 6.

Jucht voor *drank*, zeer waarschijnlijk het zelfde als het voorgaande **Juch**.

P. — — — — meyn lief 'k ik weet wel wat au schort,
Gey komt een roemerke van dezen weyn te kort.
A. Ik heb al *jucht* genoch, ik ken niet meer verdraagen.

A. V. BOGAERT, *'t Nieuwsgierige Aegje*, 1679, bl. 22.

Juiteren voor *juichen*, *getier maken*. Het primitief is *juiten*.

't Is nu de beste man die 't aldermeeste buyst,
En my verheughen kan met *juyteren*, dansen,
springhen.

S. COSTER, *Isabella*, 1627, bl. 41.

(*Wordt vervolgd*.)

OVER DE TIJDEN DER WERKWOORDEN.

De leer van de tijden der werkwoorden, de verklaring van hunnen aard en beteekenis; en de aanwijzing, hoe zij gebruikt worden en elkander in de rede afwisselen, is een nog onafgewerkt hoofdstuk onzer spraakleer. Doorgaans ontoereikend, maar vooral uiteenloopend is hetgeen men dienaangaande in de grammatica's vindt opgeteekend. Zelfs omtrent het aantal tijden, dat onze werkwoorden bezitten, is men het niet eens, en nog veel minder ten opzichte van de benamingen, die men er aan behoort te geven. Daar wij ons met geen der bestaande stelsels volkomen kunnen vereenigen, wenschen wij ook onze gedachten aangaande dit zoo gewichtige hoofdstuk der grammatica den lezers van het Taalmagazijn bescheiden aan te bieden, niet in de meening, dat wij de juiste waarheid hebben gevonden, maar in de hoop haar eenigermate naderbij gekomen te zijn. Wij zullen daarbij voor ditmaal van onze gewoonte afgaan, en ons niet ophouden met het aantoonen en wederleggen van hetgeen ons in sommige vroegere beschouwingen voorkomt minder juist te zijn; dit zou te veel tijd en ruimte wegnemen, en dunkt ons in dit geval niet noodzakelijk te wezen, daar er geen algemeen aangenomen en gevestigd gevoelen schijnt te bestaan. Daarom terstond ter zake.

Een woord is een klank of eene vereeniging van klanken — naar gelang het één- of meerlettergrepig is —, waardoor in den geest des hoorders de voorstelling veroorzaakt wordt van een beeld, een begrip of eene betrekking.

Zoo veroorzaakt het werkwoord de voorstelling van eene handeling of eenen toestand, waarin de spreker verlangt, dat de hoorder het onderwerp van den zin zal denken. Eveneens nu als men zich geene personen of voorwerpen kan denken, die niet een deel der ruimte innemen, evenmin kan men zich eene werking, verandering of toestand anders voorstellen, dan als voorvallende in den tijd. De werking moge in een enkel oogenblik volbracht worden, of eenen korteren of langeren duur hebben, altijd zal het begrip van tijd onafscheidelijk aan de voorstelling der werking verbonden zijn. Geen wonder derhalve, dat het werkwoord ook den tijd, in welken men zich de werking moet voorstellen, in aanmerking neemt, en het vermogen bezit om sommige bijzonderheden dienbetreffende uit te drukken. Terwijl namelijk de aard van den toestand of de werking, die men zich voor te stellen heeft, door den grondvorm of wortel des werkwoords te kennen gegeven wordt, neemt die wortel verschillende vormen aan, die den hoorder waarschuwen, of hij zich de werking als ongeëindigd of geëindigd, als tegenwoordig of toekomend, en van uit den tegenwoordigen of van uit eenen verleden tijd voorstellen moet.

De tijden der werkwoorden zijn derhalve de vormen, die de werkwoorden aannemen om aan te duiden, hoe men zich de werking ten opzichte van den tijd heeft voor te stellen.

Streng genomen hebben alle germaansche, en dus ook onze werkwoorden maar twee zulke verschillende vormen, en dus maar twee tijden, eenen tegenwoordigen en eenen verledenen: *ik spreek* — *ik sprak*, *ik hoor* — *ik hoorde.* Doch al spoedig gevoelde men behoefte om den tijd naauwkeuriger uit te drukken, en vond men inderdaad het middel om zulks te doen. Men begon daartoe eenige werkwoorden te bezigen, die, wanneer zij op zich zelve staan, werkingen of toestanden uitdrukken, doch, bij een ander werkwoord gevoegd, hunne ware beteekenis afleggen

om eeniglijk eenige betrekkingen van tijd aan te duiden. Beschouwt men deze hulpwerkwoorden als integrerende deelen van het eigentlijke of hoofdwerkwoord, dan kan men zeggen, dat het aantal van onze tijden veel grooter dan twee is. In de aantoonende wijs bedraagt het thans acht, hetwelk wij moeten bewijzen.

Gewoonlijk geeft men de aantoonende en aanvoegende wijs ieder zes tijden:

Aantoonende wijs.	Aanvoegende wijs.
ik spreek,	*ik spreke*,
« *sprak*,	« *sprake*,
« *heb gesproken*,	« *hebbe gesproken*,
« *had gesproken*,	« *hadde gesproken*,
« *zal spreken*,	« *zou spreken*,
« *zal gesproken hebben.*	« *zou gesproken hebben.*

Naar onze meening echter hebben de vormen: *ik zou* of *zoude spreken* en *gesproken hebben* een dubbel gebruik, en behooren ze zoowel aan de aantoonende als aan de zoogenaamde voorwaardelijke wijs. Om dit te kunnen betoogen moeten wij het vooraf eens zijn omtrent den aard der genoemde wijzen. De aantoonende wijs geeft in den regel te kennen, dat de gedachte, die men uitdrukt met de werkelijkheid overeenkomt; dat men zich niet blootelijk iets voorstelt, dat niet bestaat, maar dat de voorstelling inderdaad of misschien beantwoordt aan iets buiten ons, dat werkelijk is, was, of zijn zal: *het is koud*, *het regende gisteren*, *ik zal het nog heden doen.* Gebruikt men echter de zoogenoemde voorwaardelijke wijs, door Prof. Roorda zeer gepast cogitativus of bloot voorstellende wijs genoemd, dan denkt men niet aan de werkelijkheid. Men gebruikt ze juist om zich iets voor te stellen, dat niet is, misschien zelfs niet eens zijn kan: *hij zou rijk zijn*, *indien hij goed opgepast had; indien hij nog jong was*, *zou zij hem andere mores leeren.* Deze vier zinsneden zijn alle

bevestigend; er komt niet één ontkennend woord in voor, en toch is de werkelijkheid negatief: hij is niet rijk, hij heeft niet goed opgepast, hij is niet jong, zij zal hem geene andere mores leeren. Deze uitdrukkingen beantwoorden dus niet aan de werkelijkheid, en om zulks te kennen te geven staan de werkwoorden niet in den indicativus, maar hebben eenen bijzonderen vorm, dien van den cogitativus. Is men het met deze wijze van beschouwing eens, dan zal men moeten erkennen, dat de vormen met *zoude* tot de aantoonende wijs zijn te brengen, telkens wanneer zij in eene uitdrukking voorkomen, die als met de werkelijkheid overeenkomende gedacht wordt. Dat er zoodanige gevallen zijn, zullen een paar voorbeelden duidelijk maken.

Ik begeef mij naar eenen vriend om over zekere aangelegenheden te spreken; hij is wel te huis, maar kan mij niet te woord staan, en verontschuldigt zich met gebrek aan tijd, zeggende: «*ik zal heden avond in het* «*Nut lezen, en ben met mijn stuk nog niet gereed;* «*maar morgen avond zal ik geheel tot uwe beschik-* «*king zijn.*» Hier staat alles in den indicativus, daar de toekomstige handelingen, het lezen en het terbeschikkingstaan, als in eenen toekomenden tijd werkelijk plaats zullende hebben gedacht worden. Den volgenden dag verhaal ik mijn wedervaren, geheel dezelfde zaak, aan eenen anderen vriend. Mijne gedachten en woorden hebben dan natuurlijk evenzeer betrekking op de werkelijkheid, maar ik beschouw het gebeurde uit een ander oogpunt. «Ik heb «N. nog niet over de bewuste zaak kunnen spreken. Ik «ben gisteren wel naar hem toe gegaan, en heb hem ook «te huis gevonden, maar hij had den tijd niet om zich met «mij bezig te houden. *Hij zou gisteren avond in het Nut* «*lezen, en was met zijn stuk nog niet gereed; maar* «*heden avond zou hij geheel tot mijne beschikking zijn.*» Ook hier denk ik alles evenzeer overeenkomstig met de werkelijkheid buiten mij; ik acht het meer dan eene willekeurig

gevormde gedachte, waarin het wezen van den conditionalis of cogitativus bestaat; *zou* staat hier dus in den indicativus. Even zoo, wanneer ik zeg: «*gaat ge mede naar den* «*schouwburg? wij zullen er onzen vriend X ook vinden,* «*hij heeft mij ten minste gezegd, dat hij er heen zou* «*gaan.*» — «*De heer N. zou dezen morgen eene wan-* «*deling doen, en wilde zich daarom gaan kleeden, toen* «*hij zich plotseling ongesteld gevoelde, nederzeeg en* «*den geest gaf.*» Wilde ik in den laatsten zin den conditionalis bezigen, zoo zou ik moeten zeggen: «*De heer N.* «*zou dezen morgen nog eene wandeling gedaan hebben,* «*zoo hij niet plotseling ongesteld geworden en gestorven* «*was* of *ware.*» — Nog duidelijker wordt het, dat hier indicatieven zijn, wanneer men voor de uitdrukkingen met *zoude* andere woorden in de plaats stelt; b. v. voor: *hij zou gisteren lezen — hij moest gisteren lezen;* voor: *hij zou er heen gaan — hij had het plan er heen te gaan;* voor: *N. zou dezen morgen eene wandeling doen — N. stond op het punt eene wandeling te doen.* Niemand zal dan aan eene voorwaardelijke wijs denken. Nu valt het wel niet te ontkennen, dat de uitdrukkingen met *zou* enz. uit den aard der zaak slechts zelden aldus gebruikt worden en dan nog uitsluitend in bijzinnen, doch ik geloof, dat dit geene voldoende reden is om haar een plaatsje in den indicativus te ontzeggen. Ook de tijdvormen: *ik zal gesproken hebben* enz. worden niet druk gebezigd, en prijken toch reeds sedert lang, en met recht, in de rij der tijden.

Niettegenstaande onze aantoonende wijs reeds op acht tijdvormen roemen kan, bevinden er zich nog twee onder met dubbele beteekenis, eene minder en eene meer bepaalde. Ik bedoel den zoogenaamden tegenwoordigen en den onvolmaakt verleden tijd. Wanneer mij iemand vraagt: «*wat doet gij?*» en ik hem antwoord: «*ik schrijf eenen* «*brief aan eenen vriend*», dan geeft *schrijf* eene werking te kennen, die voorvalt in den tijd, waarin gesproken

wordt, dus eene streng genomen tegenwoordige werking. *Schrijf* moet dan in eenen zeer bepaalden zin worden opgevat. Zeg ik daarentegen: «*N. schrijft over de aardrijkskunde;*» of «*ik schrijf mijnen vriend alle weken*», dan gevoelt men, dat *schrijft* en *schrijf* niet zoo streng moeten opgevat worden, en niet te verstaan geven, dat men juist op het oogenblik des sprekens bezig is te schrijven. Deze woorden duiden alsdan eene nu en dan afgebrokene maar telkens herhaalde en nog op nieuw te verwachten handeling aan; en alle tijdsbepaling bestaat alleen daarin, dat er te kennen gegeven wordt, dat het oogenblik des sprekens, het tegenwoordige oogenblik, zich tusschen de tusschenpoozen der telkens afgebrokene werking bevindt. Men zal derhalve, wat de beteekenis, niet wat den vorm betreft, eenen onbepaalden en eenen bepaalden tegenwoordigen tijd te onderscheiden hebben. Zoo ook bij den zoogenoemden onvolm. verleden tijd. In de volgende zinnen: CAESAR *kwam, zag, en overwon. A. las dagelijks in den Bijbel;* — ALEXANDER DE GROOTE *was de zoon van* PHILIPPUS VAN MACEDONIE. *Hij betoonde reeds in zijne jeugd evenveel moed als heerschzucht, en veroverde na den dood zijns vaders het groote Perzische rijk* enz. hebben de woorden *was*, *betoonde* en *veroverde* eene betrekkelijk onbepaalde beteekenis. De tijdsbepaling beperkt zich tot het aanduiden, dat de toestanden en werkingen tot het verledene behooren, met het tegenwoordige niet in betrekking staan. Anders is het, wanneer ik zeg: *ik heb het gedaan, toen gij uit waart*, want dan stelt *waart* eenen toestand voor als tegenwoordig in een bepaald verleden tijdstip, waarheen ik mij met mijne gedachten terugverplaats. Wij bezitten derhalve ook eenen onbepaald verleden tijd.

Het onderscheid tusschen onbepaalde en bepaalde tijden zal nog meer in het oog springen, wanneer wij de bepaalde zullen beschouwd hebben, waartoe wij thans overgaan. Ik vermeen ze aldus te moeten rangschikken:

P.		Q.	
A	1. ik schrijf,	C	5. ik schreef,
	2. ik heb geschreven,		6. ik had geschreven,
B	3. ik zal schrijven.	D	7. ik zou schrijven,
	4. ik zal geschreven hebben.		8. ik zou geschreven hebben.

Het eerste onderscheid, hetwelk zich hier voordoet, is dat tusschen onvolbrachte en volbrachte werking, of tusschen ongeëindigden en geëindigden toestand: 1, 3, 5 en 7: *ik schrijf*, *zal schrijven*, *ik schreef* en *zou schrijven*, zoo ook: *ik zit*, *heb gezeten*, *zat* en *zou zitten*, stellen eene onvolbrachte werking of eenen ongeëindigden toestand voor; terwijl 2, 4, 6 en 8: *ik heb geschreven*, *zal geschreven hebben*, *had geschreven* en *zou geschreven hebben*, de werking als volbracht en *ik heb gezeten*, *zal gezeten hebben*, *had gezeten* en *zou gezeten hebben* den toestand als geëindigd te aanschouwen geven. De verhouding tusschen 1 en 2, 3 en 4, 5 en 6, 7 en 8, is derhalve die van onvolbracht of ongeëindigd tot volbracht of geëindigd.

Eene tweede onderscheiding is die tusschen tegenwoordig en toekomend: *ik schrijf* en *heb geschreven*, *ik schreef* en *had geschreven* stellen de werking voor als tegenwoordig op het oogenblik des sprekens of in zekeren bepaalden verledenen tijd, hetzij onvolbragt hetzij volbracht, terwijl *ik zal schrijven* en *geschreven hebben* en *zou schrijven* en *geschreven hebben* de onvolbrachte of volbrachte werking te aanschouwen geven als toekomstig, hetzij in het tegenwoordige oogenblik des sprekens, hetzij in zekeren bekenden verleden tijd. De verhouding van A tot B en van C tot D is derhalve die van tegenwoordig tot toekomend.

Eindelijk *ik schreef*, *heb geschreven*, *zal schrijven* en *geschreven hebben* geven de werking uit het oogenblik des sprekens, uit het tegenwoordige standpunt te beschouwen,

terwijl *ik sprak, had gesproken, zou spreken* en *gesproken hebben* den hoorder of lezer met zijne gedachten in het verledene terugverplaatsen, hem de werking uit zeker verleden oogenblik te beschouwen geven. De verhouding der tijden in de kolom P tot die onder Q is derhalve die van tegenwoordig tot verleden.

Elke tijdvorm neemt derhalve drie zaken in aanmerking: 1) het tijdstip, van hetwelk men in zijne beschouwing uitgaat; 2) de betrekking van den tijd, waarin de handeling voorvalt of voorgevallen is, tot een dezer standpunten, en 3) den toestand, waarin de handeling voorgesteld wordt.

De tijdstippen, van waar men in zijne beschouwing uitgaat, met welke alle handeling in verband gebragt wordt, en die als het ware de aanvangspunten der tijdrekening uitmaken, zijn twee in getal: *a)* het tegenwoordige oogenblik, het oogenblik des sprekens, hetwelk, uit zich zelf bepaald zijnde, geene nadere aanduiding behoeft, en *b)* zeker verleden tijdstip, hetwelk òf als bekend ondersteld, òf uitdrukkelijk vermeld wordt, òf uit de omstandigheden is op te maken. De tijdvormen 1, 2, 3 en 4: *ik schreef, heb geschreven, zal schrijven* en *zal geschreven hebben*, bepalen den tijd der werking door haar te vergelijken met het eerste tijdstip, met het tegenwoordig oogenblik: *Wat doet gij daar? Ik schrijf eenen brief. Wat hebt gij den ganschen dag gedaan? Ik heb gelezen. Wat zult gij heden avond doen? Ik zal werken en zal nog heden avond mijn werk geëindigd hebben.* De tijdvormen 5, 6, 7 en 8: *ik schreef, had geschreven, zou schrijven* en *geschreven hebben*, vertoonen eene in het oog loopende overeenkomst met 1, 2, 3 en 4, en verschillen alleen daardoor, dat zij niet het tegenwoordige oogenblik, maar een verleden tijdstip tot punt van uitgang hebben. *Hij las gisteren in een boek, dat hij ter leen gekregen had, en beloofde mij, dat hij het mij ook leenen zou, als hij het uitgelezen zou hebben.*

De betrekking van den tijd, waarin de handeling voorvalt, tot ieder der twee genoemde uitgangspunten is tweederlei: 1) de werking is er gelijktijdig mede, valt in die twee tijdstippen voor, of is er in geëindigd; òf 2) zij wordt er nog in verwacht, is op die tijden nog toekomend. *Ik schrijf* stelt de handeling voor als gelijktijdig met het tegenwoordige oogenblik des sprekens, *ik schreef* als geschied in zeker verleden tijdpunt; *ik schrijf* is tegenwoordig in den tegenwoordigen tijd, *ik schreef* tegenwoordig in den verleden tijd. *ik zal schrijven* is toekomend in den tegenwoordigen, *ik zou schrijven* toekomend in den verleden tijd.

Ook het derde pnnt, dat in aanmerking komt, de toestand, in welken de werking te beschouwen gegeven wordt, is uit zijnen aard tweeledig. De werking of toestand wordt voorgesteld òf als nog niet geëindigd, òf als reeds geëindigd. Een derde geval is niet denkbaar. *Ik schrijf*, *schreef*, *zal schrijven* en *zou schrijven* geven de werking of toestand als ongeëindigd te beschouwen; inzonderheid de twee eerste, die de werking van nabij bezien en als het ware te midden van haren vollen gang aanvatten. *Ik zal* en *zou schrijven* beschouwen ze meer in haar geheel en uit de verte.

Elke bepaalde tijdvorm heeft de driederlei genoemde bijzonderheden uit te drukken, en doet zulks ook werkelijk deels uitdrukkelijk, door den vorm van het werkwoord zelf of door een hulpwoord; of hij doet zulks stilzwijgend door de afwezigheid van het hulpwoord.

Het standpunt, waaruit de spreker de handeling beschouwt, wordt door den vorm van het werkwoord en van de hulpwoorden aangeduid. Is de tegenwoordige tijd het aanvangspunt, dan hebben het werkwoord en de hulpwoorden den praesensvorm: *ik schrIJf*, *ik hoor*, *ik* ZAL *lezen*, *ik* HEB *geschreven*, *ik* BEN *gevallen*; is daarentegen zeker verleden tijdstip het punt van uitgang, dan bekomen het werkwoord en de hulpwoorden den vorm van het praeteritum: *ik sch*REE*f*,

*ik hoor*DE, *ik* HAD *geschreven*, *ik* WAS *gevallen*, *ik* ZOUDE *schrijven*. De betrekking van de handeling of den toestand tot ieder aanvangspunt wordt aangeduid door het ontbreken of aanwezig zijn van het hulpwoord der toekomst: *zullen*. Het praesens *zal* enz. geeft te kennen, dat de werking of toestand in het oogenblik des sprekens verwacht wordt, toekomstig is ten opzigte van den tegenwoordigen tijd; het praeteritum *zoude*, enz. duidt aan, dat de werking in zekeren verleden tijd verwacht werd, toekomstig was in het verledene. Ontbreekt echter het werkwoord *zullen*, zoo volgt van zelf, dat men de werking òf als tegenwoordig, als gelijktijdig met de twee standpunten, òf als in die tijden reeds geëindigd te beschouwen heeft.

Eindelijk de aanwezigheid van een der hulpwoorden der geëindigde werking geeft te verstaan, dat men de werking als volbracht of den toestand als afgeloopen te beschouwen heeft. *Hebben* wordt bij de werkingen, *zijn* bij de toestanden of veranderingen van toestanden gebezigd: *ik heb eenen brief geschreven*, *hij heeft den ganschen morgen gewandeld; ik ben gevallen; hij is dik geworden*. Omgekeerd volgt uit de afwezigheid dezer woorden wederom, dat men zich de werking of toestand als niet geëindigd voor te stellen heeft.

Wilde men deze drieledige onderscheiding in de beteekenis der bepaalde tijdvormen in hunne benamingen uitdrukken, dan zouden deze natuurlijk ieder uit drie bepalingen moeten bestaan, wat in het gebruik zeker zeer lastig zou zijn. Zien wij hoe deze benamingen nagenoeg zouden moeten luiden.

Den tweederlei toestand der werking zou men kunnen te kennen geven door de woorden *volmaakt* en *onvolmaakt*, woorden, die dit voor zich hebben, dat zij reeds sedert lang in de benamingen der tijden in gebruik zijn, en ook door Dr. BRILL gebezigd worden ter aanduiding van hetzelfde onderscheid, dat wij hier maken. Misschien echter waren de uitdrukkingen *geëindigd* en *ongeëindigd* te verkiezen, omdat

zij niet alleen van werkingen maar ook van toestanden en veranderingen van toestanden kunnen gezegd worden. *De zieke slaapt* drukt een ongeëindigden, *de zieke heeft een uurtje geslapen* een geëindigden toestand uit. Minder juist zou men zich uitdrukken, zoo men hier van *onvolmaakten* en *volmaakten* toestand sprak. Inusschen moet men ook de woorden *geëindigd* en *ongeëindîgd*, even alle bijna alle grammaticale termen niet al te strikt en geheel onbepaald opvatten. *Hij schreef gisteren eenen brief*, zou de tijdvorm der ongeëindigde werking moeten heeten, terwijl de werking inderdaad wel geëindigd is; omgekeerd zou de nog toekomstige en dus nog niet geëindigde werking, in den volgenden zin: *hij zal dezen avond zijne taak afgewerkt hebben* heeten te staan in den tijdvorm der geëindigde werking. Het gebrek is intusschen meer eene onnaauwkeurigheid dan wel eene onjuistheid te noemen. De werking, door *hij schreef* uitgedrukt, was werkelijk ongeëindigd in eenen verleden tijd; die, welke door *hij zal afgewerkt hebben* wordt aangeduid, zal geëindigd zijn in zekeren toekomenden tijd; doch het zal steeds onmogelijk blijven de vermelding van deze bijzonderheden op te sluiten in de weinige woorden, waaruit een kunstwoord bestaan moet, zal het bruikbaar wezen. Daarom heeft ook Dr. Brill niet geaarzeld *ik schreef* eenen *onvolmaakten verledenen* en *ik zal geschreven hebben* eenen *volmaakten toekomenden* tijd te noemen.

Het gelijktijdig invallen der werking met de twee hoofdpunten zou zeer gepast door het woord *toekomend* kunnen aangeduid worden, en dan bij tegenstelling, hetgeen niet meer verwacht wordt door *tegenwoordig*. *Ik zal schrijven* zou dan moeten heeten: tijdvorm der in het tegenwoordige toekomende ongeëindigde werking; *ik zal geschreven hebben:* tijdvorm der in het tegenwoordige toekomende geëindigde werking; *ik zou schrijven*, tijdvorm der in het verledene toekomende ongeëindigde werking; *ik schree*, tijdvorm der in het verledene tegenwoordige ongeëindigde

werking. Maar dan zou men, om regelmatig te handelen, *ik heb geschreven* en *ik had geschreven* de tijdvormen der in het tegenwoordige en in het verledene tegenwoordige geëindigde werkingen moeten noemen, waarin schijnbaar tegenstrijdigheid gelegen is, vermits *ik heb geschreven* eigenlijk eene verledene werking aanduidt. Deze werking wordt echter niet beschouwd als in een verleden tijd geschied, maar eenvoudig als geëindigd in het tegenwoordige oogenblik. Dat men het perfectum *ik heb geschreven*, *het is gebroken* werkelijk zoo moet opvatten, blijkt ten duidelijkste daaruit, dat men dezen tijd — en niet het imperfectum — bezigt, wanneer niet de daad, de toestand of de verandering van toestand zelve, maar de gevolgen en uit — werkselen daarvan in aanmerking genomen worden. Zoo zal men zeggen: *indien gij uw werk afgemaakt hebt, kunt gij gaan spelen*, niet: *indien gij uw werk afmaaktet*, niet het *afmaken* zelf, het *afgemaakt hebben*, het *geëindigd zijn*, komt op het oogenblik des sprekens in aanmerking. Even zoo: *de zieke is veel beter*, *hij heeft een uurtje geslapen*, niet *hij sliep; wij kunnen niet verder*, *de as van ons rijtuig is gebroken*, niet *brak*. In deze gevallen komen de resultaten in aanmerking, niet zoo zeer de werkingen. Geheel anders wanneer verhaalt: *hij was in zijne jeugd zeer vlug en werkzaam*, *maakte spoedig zijne taak af*, *en hield veel tijd over om zich te vermaken. Men vreesde het ergste*, *doch eindelijk kwam hij tot rust*, *sliep een uurtje*, *en gevoelde zich daarop veel beter. De as van ons rijtuig brak bij dien schok*, *wij konden toen niet verder*, *en moesten in het dorpje overnachten.*

Er is dus niets ongerijms in gelegen, indien men *ik heb geschreven* en *ik had geschreven* als uitdrukkingen beschouwt van werkingen, die in het tegenwoordige en in het verledene tegenwoordig maar geëindigd zijn.

Op deze grondslagen zou men derhalve de volgende benamingen der tijden kunnen bouwen:

ik schrijf tijdvorm der in het tegenwoordige tegenwoordige ongeëindigde werking.

ik heb geschreven, tijdv. der in het tegenw. tegenw. geëind. werk.;

ik zal schrijven, tijdv. der in het tegenw. toekom. ongeëind. werk.;

ik zal geschr. hebben, tijdv. der in het tegenw. toekom. geëind. werk.;

ik schreef, tijdv. der in het verledene tegenw. ongeeind. werk.;

ik had geschreven, tijdv. der in het verledene tegenw. geëind. werk.;

ik zou schrijven, tijdv. der in het verledene toekom. ongeëind. werk.;

ik zou geschr. hebben, tijdv. der in het verledene toekom. geëind. werk.

Alhoewel deze benamingen zich door regelmatigheid en bepaaldheid aanbevelen, en hare juistheid genoegzaam kan verdedigd worden, zoo zijn ze voor het gebruik te omslachtig, en dus ongeschikt. We zouden vrede hebben met de oude gebruikelijke namen: *tegenwoordige*, *onvolmaakt verleden tijd* enz. of met de latijnsche termen *praesens*, *imperfectum* enz. die men toch bijna als bloote eigennamen beschouwt zonder op hunne eigenlijke beteekenis te letten, indien zij ons bij *ik zou schrijven* en *geschreven hebben* —niet in den steek lieten. Daar het echter mijns bedunkens vaststaat, dat men onderscheid te maken heeft tusschen: *hij zou komen*, *indien hij wel was* (condit. of cogitat.) en: *ik verwacht hem alle oogenblikken*, *want hij heeft stellig beloofd*, *dat hij komen zou* (indicat.), en dat wij ook een *onbepaald* en een *bepaald* praesens en perfectum te onderscheiden hebben: *hij doet en deed dagelijks eene wandeling* (onbep.) en: *gij maakt daar eene fout*, *hij beging toen eenen misslag* (bepaald), zoo kan en mag het bij het oude niet langer blijven, en moet men een beter stelsel zoeken. Oudtijds noemde men de naam-

vallen met de latijnsche benamingen *nominativus*, *genitivus*, *dativus*, *accusativus*, *vocativus*, *ablativus*, of men vertaalde ze: *noemer*, *teler*, *gever*, *aanklager* of *beschuldiger*, *roeper*, *nemer*. Toen men echter de ongerijmdheid dezer bewoordingen ingezien had, besloot men ze af te schaffen, en WEILAND voerde met goed gevolg de benamingen *eerste*, *tweede*, *derde*, *vierde naamval* in. Wij zijn reeds sedert lang gewend om van den *eersten* en *tweeden toekomenden tijd* te spreken, zou het zoo te verwerpen wezen, indien men eene vaste volgorde der tijden aannam, en van den eersten, tweeden, zevenden en achtsten tijd sprak. Nog beter zou men welligt doen, — de duidelijkheid zou er bij winnen — zoo men de bepaalde tijden naar de twee aanvangspunten van tijdrekening in twee klassen, in eene tegenwoordige en eene verledene, onderscheidde, en ze zoodanig plaatste, dat de overeenkomst en het verschil in den vorm in het oog sprong; men zou dan slechts van eenen *eersten*, *tweeden*, *derden* en *vierden bepaalden tegenwoordigen* of *verleden tijd*, en van eenen *onbepaalden tegenwoordigen* en *verleden tijd* te spreken hebben. Het richtige gebruik van een woord of woordvorm zal men toch nooit uit zijne benaming kunnen opmaken, maar altijd uit eene grammatica of een lexicon moeten leeren. Misschien ware de volgende schikking en onderscheiding aan te bevelen:

Aantoonende wijs.

Onbepaalde tijden.

Tegenw. tijd.	Verleden tijd.
ik schrijf.	*ik schreef.*

Bepaalde tijden.

1ste tegenw. tijd *ik schrijf*,	1ste verl. tijd *ik schreef*,
2de teg. t. *ik heb geschreven*,	2de verl. t. *ik had geschr.*
3de teg. t. *ik zal schrijven*,	3de v. t. *ik zou schrijven*,
4de teg. t. *ik zal geschreven, hebben.*	4de verl. t. *ik zou geschr. hebben.*

Gaan wij thans over tot de behandeling der tijden van den conditionalis of cogitativus. Wij hebben boven gezien, dat wij dien modus te beschouwen hebben als den vorm, dien de spreker aan het hoofdwoord van het praedicaat geeft, wanneer hij den ganschen zin wil verstaan hebben als de uitdrukking eener bloote gedachte, die niet aan de werkelijkheid buiten hem beantwoordt. Een zin, in den cogitativus staande, is derhalve niet de uitdrukking van iets, dat gebeurt of gebeurd is, noch ook de voorspelling eener toekomst; er wordt daarbij niet aan de werkelijkheid gedacht. De spreker wil slechts, dat de hoorder zich eene handeling of toestand voorstelle, ten einde daaruit het eene of andere gevolg af te leiden. Zegt men b. v.: *ik zou er stellig gekomen zijn, indien ik den tijd gehad had*, dan lokt men bij den hoorder, naar gelang der omstandigheden, eene der volgende redeneringen uit: *Ik kan hem niet kwalijk nemen, dat hij niet gekomen is; hij wilde wel, doch de eenige oorzaak van zijn wegblijven is, dat het hem aan tijd ontbrak;* of: *het was een geluk voor hem, dat hij den tijd niet had, anders had hij in het ongeluk, dat daar gebeurd is, gedeeld*, of iets dergelijks. *Hij zou verdronken zijn, indien gij hem niet te hulp gesneld waart*, kan beteekenen: *hij heeft in het grootste gevaar verkeerd*, of: *hij heeft zich te veel gewaagd*, of: *hij is u zijn behoud en groote dankbaarheid verschuldigd*, of wat dies meer is. Zeg ik: *Gij zijt zoo bleek, alsof gij doodelijk ontsteld waart*, dan is dit zoo veel als: *gij zijt zeer, in den hoogsten graad, bleek*, ik denk dan volstrekt niet, dat de bleeke man eenen schrik gehad heeft, ik weet dan wel, dat zijne bleekheid aan iets anders moet toegeschreven worden. Hield ik het inderdaad voor m o g e l ij k, dat ontsteltenis de oorzaak was, dan zou ik mij niet in den cogitativus, maar in den indicativus uitdrukken: *Mijn hemel! wat deert u? gij ziet zoo bleek, alsof gij doodelijk verschrikt zijt; wat is u wedervaren?* De cogitativus vermeldt dus eigenlijk geene feiten, hij

vermoedt ze zelfs niet. Het is althans zijne bestemming niet, de indicativus moet onder andere ook deze vervullen. Maar indien de cogitativus zaken voor te stellen heeft, die noch tot het verledene, noch tot het tegenwoordige, noch tot de toekomst behooren, zoo kan het werkwoord, wanneer het in dien modus staat, ook geene eigenlijk gezegde tijden hebben. Alleen éène onderscheiding, die men in den strikslen zin geene tijdsonderscheiding kan noemen, te weten die van ongeëindigde en geëindigde werking, wordt ook in den cogitativus uitgedrukt: *ik schreef* of *schreve* en *ik had* of *hadde geschreven; ik zou* of *zoude schrijven* en *ik zou* of *zoude geschreven hebben.* In den dagelijkschen stijl maakt men thans in den vorm geen onderscheid tusschen de gelijkluidende tijden van den indicativus en den cogitativus; men zegt zoo wel: *indien hij kwam, wat zoudt gij zeggen*, als: *ik kwam juist, toen gij uit zoudt gaan.* Oudtijds echter was het onderscheid zeer duidelijk. De vormen van den cogitativus onderscheidden zich niet alleen door eene toonlooze *e*, welke die van indicativus der sterke werkwoorden missen, maar vele ook bovendien nog door den wortelklinker; vergelijk *ik ware*, *ate*, *name*, met *ik was*, *at*, *nam; ik dronke*, *holpe*, *storve* met *ik dranc*, *halp*, *starf; ik bleve*, *schene*, *stege* met *ic bleif*, *schein*, *steig* van *blijven*, *schijnen*, *stijgen*, (zie de psalmen uit den tijd der Karolingen, 54, 8; 62, 3; 67, 5). Derhalve, indien de vormen van den cogitativus aan die van den indicativus gelijk zijn, dan is dit aan verloop toe te schrijven, en zijn *ik schreef* en *schreve*, *had* en *hadde geschreven* eigentlijk niet vier maar slechts twee verschillende vormen. Het cogitatieve *ik zoude*, zamengetrokken *ik zou*, verschilt in vorm evenmin van het indicatieve *zoude* of *zou*, als alle imperfecten van zwakke werkw. onderling in de beide genoemde wijzen verschillen, b. v. *ik drukte* (ind.) en *ik drukte* (cogitat.). Hier uit volgt, dat de cogitativus maar vier verschillende tijdvormen heeft, twee voor de ongeëindigde en twee

voor de geëindigde werking:

ongeëindigd: 1, *ik schreef* of *schreve*; 2, *ik zou* of *zoude schrijven*;

geëindigd: 3, *ik had* of *hadde geschreven*; 4, *ik zou* of *zoude geschreven hebben.*

Wel beschouwd bestaat er ook tusschen 1 en 2, en tusschen 3 en 4 geen onderscheid van beteekenis, althans wat den tijd betreft: *ik zou nu*, *op het oogenblik*, *eenen brief schrijven*, *indien gij* (*nu*, *op het oogenblik*) *niet bij mij waart* [tegenwoordige tijd]; — *ik zou morgen een uitstapje doen*, *indien ik dan* (*morgen*) *niet eenen vriend verwachtte* [toekomende tijd]; — *ik zou het gisteren reeds gedaan hebben*, *indien ik* (*gisteren*) *niet van huis was geweest* [verl. tijd]. Vandaar dat de vormen, met *zoude*, altijd in de overeenkomstige, zonder *zoude*, kunnen veranderd worden: *ik zou schrijven* in: *ik schreef; ik zou geschreven hebben* in: *ik had geschreven.* Immers men zegt even goed: *ik deed het*, *indien ik kon*, als: *ik zou het doen*, *indien ik kon; ik was er gekomen*, *indien ik het geweten had*, als: *ik zou er gekomen zijn*, *indien ik het geweten had.* Wij zouden ons dus zeer goed met twee vormen, met éénen voor de ongeëindigde en éénen anderen voor de geëindigde werking kunnen redden. Sommige talen hebben er dan ook niet meer, b. v. het latijn. Doch ofschoon men *ik zou schrijven* en *zou geschreven hebben* steeds in *ik schreef* en *had geschreven* kan veranderen, het omgekeerde, de verandering van *ik schreef* in *ik zou schrijven*, kan niet altijd geschieden. Zoo kan men in: *ik schreef spoedig nog een lettertje*, *als ik wist*, *dat de brief nog weg kon*, wel voor het eerste werkwoord, voor *ik schreef*, in de plaats stellen: *ik zou spoedig nog een lettertje schrijven*, *indien ik wist* enz., maar niet voor *ik wist: ik zou weten; ik schreef spoedig nog een lettertje*, *indien ik zou weten*, *dat* enz. De reden hiervan is te zoeken in de verhouding tusschen het schrijven en het weten. Het

laatste is de oorzaak van het eerste, het weten staat tot het schrijven, als oorzaak tot gevolg, dus als iets tegenwoordigs tot iets toekomends.

Uit het aangevoerde is gebleken, dat de vorm: *ik schreef* meer met eenen tegenwoordigen of toekomenden tijd overeenkomt, dan met eenen verledenen: *ik zat op dit oogenblik niet hier, indien ik gezond was; ik ging er morgen heen, indien ik den tijd had;* waaruit volgt, dat de benamingen *onvolmaakt verleden tijd* en *imperfectum*, die men aan deze tijdvormen pleegt te geven, geheel ongepast zijn, Evenmin verdienen de uitdrukkingen met *zou* altijd den naam van toekomende tijden, b. v. *ik zou op dit oogenblik hier niet zitten, indien ik gezond en wel was.* Men zou derhalve wel doen, — zeker minder aanleiding tot verkeerde beschouwingen geven, — indien men de vier tijden van den cogitativus met de benamingen van *eersten, tweeden, derden* en *vierden tijdvorm der bloot voorstellende wijs* of *van den cogitativus* bestempelde.

Was het niet moeijelijk de kracht en beteekenis van den cogitativus op te geven, meer bezwaar schijnt het in te hebben die van den subjunctivus, inzonderheid in bijzinnen, te bepalen. Neemt men alleen hoofdzinnen in aanmerking, dan geloof ik, dat het gebruik van den subjunctivus zich tot drie gevallen laat brengen. Tot het eerste geval moeten die zinnen gerekend worden, die den inhoud van eenen wensch of een verlangen uitdrukken: *de Hemel verhoede zulks; Uw Koningrijk kome; — Vrede zij ulieden; — Eere zij Gode in de hoogste hemelen.* Het tweede geval heeft plaats, wanneer de zin niet juist den inhoud van eenen wensch uitdrukt, maar iets, dat men, hoewel misschien ongaarne, toelaat, waarin men berust: *hij ga zijn gang, en volge zijn eigen hoofd; — Hij doe, wat goed is in Zijne oogen; — ik moge sterven, indien ik onwaarheid spreek.* — Het derde omvat al die zinnen, wier werkelijkheid men den hoorder toegeeft, ofschoon men zelf er de waarheid niet

van inziet noch wil erkennen: *het zij, zoo als gij zegt; het geeft u nog het recht niet om zoo te handelen;* — *hij zij zoo rijk als Creus, hij kan nog zeer wel doodarm worden;* — *het moge waar zijn, daaruit volgt echter niet enz.;* — *toegegeven, ik hebbe mij minder juist uitgedrukt, wat ik evenwel niet inzie.*

Daar de subjunctivus in de boven bijgebragte voorbeelden in hoofdzinnen voorkomt, en dus zelfstandig optreedt, niet afhankelijk of ondergeschikt is, zoo zijn de benamingen *subjunctivus*, *conjunctivus* en *aanvoegende wijs* in al deze gevallen geheel ongepast. Men zou derhalve beter doen dezen vorm in het eerste geval *optativus* of *wenschende* wijs, in het tweede *permissivus* of *toelatende*, en in het derde geval *concessivus* of *toegevende* wijs te noemen.

De optativus en permissivus drukken uit hunnen aard altijd eene gedachte uit, die nog niet verwezenlijkt is, maar wier verwezenlijking met meer of minder grond te gemoet wordt gezien, toekomstig is. Deze twee modi kunnen dus maar éénen tijdvorm, dien van de ongeëindigde werking hebben: *hij schrijve.* De concessivus echter, die niet alleen de werkelijkheid van iets tegenwoordigs of toekomends, maar ook van iets verledens toegeeft: *hij zij zoo geleerd als gij wilt;* — *hij ga er heden avond nog heen;* — *gesteld, hij hebbe werkelijk eenen misslag begaan*, heeft er derhalve twee: eenen voor de ongeëindigde en eenen voor de geëindigde werking.

Daar een bijzin een zin is, die een deel uitmaakt van anderen zin, hetzij het onderwerp, hetzij het voorwerp of eene andere soort van bepaling, maar die toch altijd ondersteld moet worden eerst als hoofdzin zelfstandig gedacht te zijn, zoo zijn er, wat den modus der bijzinnen betreft, slechts twee gevallen denkbaar:

òf het werkwoord van den bijzin neemt een bijzonderen vorm aan, waardoor de zin als bijzin gekenmerkt wordt; met andere woorden, de modus is de aanduiding, dat de zin bijzin is;

òf de bijzin staat in denzelfden modus, waarin hij staan zou, indien hij hoofdzin was.

Het eerste moge met of zonder uitzonderingen in andere talen plaats hebben, b. v. in het latijn — hoe anders den subjunctivus in indirecte vragen te verklaren? — in de onze, waarin de o r d e der woorden den bijzin kenmerkt, zeker niet. Ieder weet, dat wij de meeste bijzinnen in den indicativus plaatsen; de subjunctivus kan dus bij ons onmogelijk als de aanduiding van den bijzin beschouwd worden, en wij zien ons verwezen naar het tweede geval, namelijk dat de bijzin denzelfden modus heeft, dien hij als hoofdzin hebben zou.

Gaan wij daarom na, wat er plaats heeft, wanneer een zin in de drie onderafdeelingen van den subjunctivus, namelijk in de wenschende, toelatende en toegevende wijs, tot bijzin wordt. De hoofdzin: *der waarheid worde hulde gedaan*, kan op de volgende wijze bijzin worden: *Dat der waarheid hulde gedaan worde* (onderwerp), *is mijn wensch, wil, verlangen, streven, doel;* of: *het is mijn wensch, wil, verlangen, streven, doel, dat der waarheid . . . . . . worde* (onderwerp). *Ik hoop, verwacht mijnen wensch, mijnen wil, mijn verlangen, streven, dat der waarheid hulde gedaan worde* (bepaling van *wensch, wil, verlangen, streven*) *vervuld te zien. Ik wensch, wil, verlang, dat der waarheid hulde gedaan worde* (voorwerp van *wensch, verlang, wil*). Hier staat *worden* altijd in de wenschende wijs, doch zoodra de wensch: *der waarheid worde hulde gedaan*, een feit geworden is, opgehouden heeft een nog onvervulde wensch te zijn, dan neemt het werkwoord den vorm van den indicativus aan: *der waarheid wordt, is hulde gedaan.* Wordt deze hoofdzin bijzin, ook dan maakt de optativus plaats voor den indicativus: *Dat der waarheid hulde gedaan wordt* of *is* (onderwerp), *verheugt mij, is niet te loochenen, is meer dan ik verwacht had*, of: *het verheugt mij, het*

is niet te loochenen, het is meer dan ik verwacht had, dat der waarheid hulde gedaan wordt (onderwerp). *De onverwachte gebeurtenis, dat der waarheid zoo luisterrijk hulde gedaan wordt* (bepaling van *gebeurtenis*), *verheugt mij. Ik zie, hoor, verneem, met genoegen, dat der waarheid zoo opentlijk hulde gedaan wordt* (voorwerp van *zie, hoor, verneem.*

De toelatende wijs komt uit zijnen aard zeldzaam voor, inzonderheid in bijzinnen. Intusschen handelt men er op dezelfde wijze mede. *Hij handele, zoo als hij goed vindt*, wordt als voorwerp: *Ik laat toe, dat hij doe en handele, gelijk hij goed vindt*, ofschoon men gewoonlijk zegt: *ik laat hem toe te handelen, gelijk hij goed vindt.*

Ook het werkwoord van een zin in de toegevende wijs (concesivus), blijft zijnen vorm behouden, wanneer de zin bijzin wordt. Zoo kan: *hij zij zoo goed en braaf, als gij beweert*, op de volgende wijze in een bijzin veranderen: *Ik geef toe, neem aan, laat daar, dat hij zoo goed en braaf zij, als gij beweert; aangenomen, toegegeveu, daargelaten, dat hij zoo goed en braaf zij, als gij beweert.*

Opmerking verdient, dat in dergelijke zinnen de geconcedeerde gedachte door den spreker als het ware geheel ter zijde gelaten, volstrekt niet in aanmerking genomen wordt: *hij zij zoo braaf, als gij zegt, in deze zaak heeft hij tegen de eischen der eerlijkheid gehandeld.* Anders is het, wanneer de spreker iets aanneemt of onderstelt en op grond van die onderstelling voort redeneert. In dit geval namelijk staat de bijzin in den indicativus: *ik neem op uw beweren aan, ik onderstel, dat hij eerlijk is, maar dan moet hij al zeer kortzichtig zijn, indien hij zoo strijdig met de eischen der eerlijkheid heeft kunnen handelen. — Stel voor een oogenblik, dat hij het niet geweten heeft, dan is het al zeer toevallig te*

noemen, dat hij op juist dezelfde gedachte gekomen is.

Er is eene soort van bijzinnen, de concessieve genoemd, waarin de concessivus vooral, ook de permissivus somtijds, eene groote rol speelt, dewijl de beteekenis van het gebruik der modi afhangt. Zeg ik: *alhoewel, niettegenstaande, ofschoon hij een vriend der waarheid is*, of: *al is hij een erkend vriend der waarheid, hier heeft hij uit vriendschap haar verloochend*, dan erken, althans onderstel ik, dat hij de waarheid lief heeft. Druk ik mij in den concessivus uit: *al zij hij dan ook een vriend der waarheid, hoe groot een vriend, of welken vriend der waarheid hij zijn moge, hier heeft hij haar verloochend*, zoo laat ik de gedachte: *hij is een vriend der waarheid*, geheel voor hetgeen zij is, waar of niet waar; ik ontken ze niet, maar neem ze ook niet aan, ik laat den hoorder vrij daaromtrent te denken, wat hij wil. In den concessivus staan derhalve alle zinnen als de volgende: *wie, hoedanig, welk man, hoe magtig hij ook zij, wat hij ook doe, hoe veel moeite hij zich ook geve, hij zal dit nooit kunnen verkrijgen;* want ik laat aan den hoorder over zich den man voor te stellen, hoedanig hij zelf wil en bekommer mij niet om zijne voorstelling: *hij zij wie, hoedanig, welk man, hoe machtig ook; hij doe wat ook; hij geve zich onbepaald veel moeite.*

Ten gevolge van dit gebruik van den subjunctivus in bijzinnen, heeft deze wijze nog twee tijdvormen meer bekomen, te weten: een imperfectum en een plus quam perfectum, die natuurlijk alleen in verhalende zinnen en dus maar zelden kunnen voorkomen: *de zeelieden wenschten, dat het dag wierde, ten einde zij mochten zien, waar zij waren. — Hij wilde toegeven, dat hij zich minder juist hadde uitgedrukt*, enz.

Is dit alles wel gezien, dan heeft de subjunctivus, dat is de algemeene vorm, die den *optativus*, *permissivus* en *concessivus* in zich bevat, insgelijks vier tijden: twee

voor de ongeëindigde en twee voor de geëindigde werking, of, anders beschouwd, twee tegenwoordige of toekomende en twee verledene tijden.

	Tegenwoordig,	Verleden,
ongeëindigd:	*ik schrijve,*	*ik schreve,*
geëindigd:	*ik hebbe geschreven,*	*ik hadde geschreven.*

Misschien zou men wel doen ook deze tijden met de benamingen van eersten, tweeden, derden en vierden tijdvorm der aanvoegende wijs te onderscheiden.

De imperativus of gebiedende wijs is de vorm, dien het werkwoord aanneemt, wanneer de spreker, door de uiting eener gedachte, die hij wenscht verwezentlijkt te zien, de verwezentlijking tracht te bewerken. Dit geschiedt bij het bidden en verzoeken evenzeer als bij het vermanen en gebieden. De imperativus onderscheidt zich van den optativus, die ook eenen wensch uit, daardoor, dat men met het gebruik van dien modusvorm de verwezentlijking der gedachte beoogt, wat bij den optativus het geval niet is. Zondert men de periphrastische vormen uit, en bepaalt men zich geheel tot die van het werkwoord zelf, dan heeft men vooreerst slechts éénen tijd, eenen tegenwoordigen, of juister gezegd, eenen toekomenden, vermits de verwezentlijking van den inhoud der gedachte nog te gemoet gezien wordt. Vervolgens alleen den tweeden persoon, enkel- en meervoudig: *schrijf* en *schrijft*, benevens den eersten persoon van het meervoud: *schrijven wij*, als bestaande uit den tweeden persoon en den spreker zelven, die zich bij dien tweeden persoon rekent.

Volgens onze voorstelling heeft het nederlandsche werkwoord dan de volgende tijdvormen:

Aantoonende wijs.

Onbepaalde

tegenwoordige tijd:	verleden tijd:
Ik schrijf.	*Ik schreef.*

Bepaalde

tegenwoordige tijden:	verleden tijden:
1. *Ik schrijf*, enz.	1. *Ik schreef*, enz.
2. *Ik heb geschreven*, enz.	2. *Ik had geschreven*, enz.
3. *Ik zal schrijven*, enz.	3. *Ik zou schrijven*, enz.
4. *Ik zal geschreven hebben*, enz.	4. *Ik zou geschreven hebben*, enz.

VOORSTELLENDE WIJS.

1. *Ik schreef* of *schreve* enz.
2. *Ik had* of *hadde geschreven* enz.
3. *Ik zou* of *zoude schrijven* enz.
4. *Ik zou* of *zoude geschreven hebben* enz.

AANVOEGENDE WIJS.

Tegenwoordige tijden:	Verleden tijden:
1. *Ik schrijve* enz.	1. *Ik schreve* enz.
2. *Ik hebbe geschreven* enz.	2. *Ik hadde geschreven* enz.

GEBIEDENDE WIJS.

Schrijf enz.

Wij hebben naar ons beste inzicht de beteekenis en het gebruik van den *cogitativus*, *subjunctivus* en *imperativus* opgegeven, doch de aandachtige lezer moet opgemerkt hebben, dat wij de bepaling van den *indicativus* schuldig gebleven zijn. De reden hiervan is, dat zij eigentlijk niet kan gegeven worden, ten minste niet in weinig woorden. Men heeft de aantoonende wijs wel eens de modus der werkelijkheid genoemd. Wel is waar, elke zin, die aan de werkelijkheid beantwoordt, staat in den indicativus, maar ook vele, die geene werkelijkheid uitdrukken, hebben vorm der aantoonende wijs: *indien gij komt*, *zult gij welkom wezen; ik zoek een paar laarzen*, *die mij gemakkelijk zitten; het zal voor uwe gezondheid noodzakelijk wezen, dat gij dagelijks eene wandeling doet; het is niet waar*, *dat hij ziek is; ik onderstel*, *dat gij gelijk hebt; hij is misschien al dood* enz. Het is dus zeer onjuist den

indicativus den modus der werkelijkheid te noemen. Men zegge dan veel liever: de indicativus is een vorm van onbepaalde beteekenis; men bezigt hem altijd, behalve in de gevallen, die den cogitativus, subjunctivus en imperativus vereischen, en men noeme deze gevallen op. Hoe vreemd deze handelwijze ook schijnen moge, de taal zelve verwijst er ons toe, want de vormen van den cogitativus, subjunctivus en imperativus zijn blijkbaar uit die van den indicativus gevormd; de oude talen leeren zulks ten duidelijkste. De indicativus is dan als het ware het algemeene vaderland, de algemeene kerk, de drie overige modi zijn landverhuizers, sectarissen, die zich afgescheiden hebben. Dat de zoogenoemde infinitivus of onbepaalde wijs eigentlijk geen modus, geene wijs is, hebben wij reeds meermalen aangetoond, en zullen wij daarom als bekend onderstellen.

L. A. te Winkel.

BRUINEREN.

Bruineren, in de beteekenis van metaal polijsten gebruikt, is een woord, dat zeker menigeen, die de prijselijke gewoonte heeft van op zijne woorden te letten, als zeer ongepast moet voorkomen. Hoe! verkrijgen staal en zilver door het polijsten eenen glans of kleur, die men *bruin* kan noemen? Misschien heeft men wel eens gedacht, dat *bruin* hier moest opgevat worden voor donker in het algemeen, even als in de schildersuitdrukking *licht en bruin;* doch ik zou mij al zeer bedriegen, indien niet menig net schrijver om de schijnbare onnaauwkeurigheid zich opzettelijk van dit woord onthouden en daarvoor *polijsten* gebezigd had. En toch de uitdrukking is deugdelijk, zeer gepast en natuurlijk, gelijk uit de ge-

schiedenis van het woord blijkt. Die geschiedenis evenwel moet men niet bij WEILAND zoeken. Volgens het *Taalkundig Woordenboek* is «BRUINEREN hetzelfde als brui-«nen, met den basterduitgang *eren;* derhalve eigenlijk «bruin maken. Overdragt., glad maken, polijsten, *staal «bruineren*». *Bruineren* is wel *bruin maken*, maar niet in den zin, waarin men dit woord doorgaans opvat. *Bruin* beteekent dan niet de kleur, welke uit eene vermenging van geel, rood en zwart ontstaat; en *bruineren*, voor *glanzig maken*, is niet in overdrachtigen maar in eigentlijken zin gebruikt, zoo als wij zullen zien. De basterduitgang *-eren* geeft terstond vermoeden, dat het woord uit eene Romaansche taal tot ons is gekomen, dat wij het in het Fransch moeten zoeken. En inderdaad wij vinden daar het werkwoord «BRUNIR, Polir, rendre bril-«lant par le poli. *Brunir de l'or*, *de l'argent*». Dat de Franschen het woord ook niet goed verstaan, blijkt uit hetgeen in den Dictionnaire des Dictionnaires onmiddellijk op de aangehaalde woorden volgt: «*Brunir de l'acier*, «donner à l'acier une certaine préparation qui le rend plus «brun». Zoekt men dan in hetzelfde woordenboek het artikel *brun* op, dan bevindt men, dat zij aan dit woord dezelfde beteekenis als wij aan *bruin* hechten: «BRUN, «BRUNE, *Fuscus*. Qui est d'une couleur sombre entre le «le roux et le noir. *Teint brun*, *Habit brun*, *Cheval bai «brun*, *Gris brun*, etc.», en alle volgende voorbeelden bewijzen, dat *brun* thans alleen van de bruine kleur wordt verstaan. Maar wat beteekent dan: *donner à l'acier une préparation*, *qui le rend plus brun*, het staal bereiden op eene wijze, die het *bruiner* maakt? Is het staal dan bruin, en wordt het door polijsten nog bruiner? Er zijn menschen, die door een organisch gebrek over kleuren niet juist, of zelfs in het geheel niet, oordeelen kunnen; mogelijk behoor ik tot die gebrekkigen, maar ook anderen met mij leggen de verklaring af, dat gepolijst — niet verroest — staal is onze oogen eene eigenaardige metaal-

kleur vertoont, die eer naar de blaauwachtige kleur van zuiver helder water dan naar de bruine van mahoniehout trekt. De tegenovergestelde hoedanigheid van blank en gepolijst, die van verroest zijn, zou veeleer den naam van *bruin* verdienen in de beteekenis, die wij er thans uitsluitend aan hechten. Ook de Fransche lexicograaph was er dus blijkbaar niet achter, zag niet in, dat zijne schijnbaar onzinnige woorden toch waarheid behelzen. De etymologie van *bruin* zal dit leeren. Ten Kate is, voor zoo ver wij weten, de eerste geweest, die ingezien heeft, dat Hollandsch *bruin*, Geldersch, Overijselsch, Friesch, Groningsch, Zeeuwsch *bruun*, Oudhoogd. *brûn* en *prûn*, afkomstig is van de Goth. en Oudh. sterke werkwoorden *brinnan*, *brann*, *brunnans* (branden), waarvan met omzetting der *r* ons *bernen*, *barnen*, en met inlassching der *d* ons *branden* afgeleid zijn, zie de *Tweede proeve van geregelde afleiding* op BERN, BARN, BORN, in zijne *Aenleiding* enz. D. II, blz. 598[b]. Bruin toch is de kleur, die, onder andere oorzaken, ook door hitte ontstaat. Land- en zeelieden, veel aan de hitte der zon blootgesteld, worden bruin van aangezicht en handen; geroost brood en de korst van gebak zijn bruin; hout, muurwerk, papier, waartegen de vlam speelt, worden bruin. Vandaar dat de naam van verscheidene dieren, welke donker bruin van kleur zijn, met het woord *brand* zijn zamengesteld, b. v., *brandhert*, *brandvos*, *brandslang*, *brandmees*, enz., zie Kiliaan onder brand. Dat *bruin* van het bovenvermelde *brinnan* (*branden*) komt, wordt bevestigd door het woord bruine bij Kiliaan, in het Hoogd. *Bräune*, *angina*, *synanche*, d. i. *brand*, *ontsteking* in de keel. *Bruin* is dus *brandkleur*. Dat de *u* in het werkwoord *brinnan* voorkomende kort is, en *brûn*, *bruun*, *bruin*, *braun* daarentegen eene lange vocaal of diphthong hebben, is niet vreemder dan *huis*, *Haus*, *duif*, *Taube* enz. van *hūs*, *dūbo* enz. *Bruin* beteekent derhalve eene hoedanigheid, door brinnan, branden, veroorzaakt; het is

even als *scheef* van (*ver*)*schuiven*, rood van *riudan* (met bloed bevlekken, rood maken) een passief adjectief, dat den toestand uitdrukt, die door de werking ontstaat. Maar *brûn* had in het Hoogduitsch ook eene actieve beteekenis, even als *week*, *zwak*, *blank*, *vlug* (van jonge vogels), die de geschiktheid uitdrukken om iets te doen, om te *wijken*, te (*be*)*zwijken*, te *blinken*, te *vliegen*. *Bruin* beteekende ook: *geschikt om te bernen*, namelijk om te *blinken*, te *schitteren*, te *vonkelen*; het was gelijk aan *blinkend*, *schitterend*, *vonkelend*. Zoo leest men bij middelhoogduitsche schrijvers van «*brûnen*, *scharpfen swerten*», van glinsterende scherpe zwaarden, van «*brûnen klingen*», schitterende sabelklingen, van een «*brûner schilt*» een blinkend schild. *Spiegelbrûn* is *spiegelglad*, schitterend, blinkend als een spiegel, «*ein helm von spiegilbrunin stale*, een helm van spiegelglad staal. Van bloemen wordt gezegd, dat zij eenen tuin bruin, d. i. schitterend, maken: «*die blumen den garten brunent*. Naar *branden*, *vlammen*, *vonkelen*, *schitteren* wordt bij onze middelnederlandsche schrijvers een zwaard *brant* genoemd, b. v. in de historie van Zeghelijn van Jherusalem, fol. 10, recto. *b*.

«*Hi dede vernyewen sinen* brant,
Dat beste, *dat men ye vant*,
Van snede, *in allen rijcke*».

«hij liet zijn zwaard vernieuwen, het beste van snede, dat men «ooit in eenig rijk vond». — *Brandhelder*, *brandschoon* is misschien wel: *zoo helder en schoon, dat het blinkt als een zwaard.* — Even als men het zwaard naar zijn schitteren *brand* noemde, zoo heette ook het voornaamste gedeelte der wapenrusting, het borstharnas, in het goth. *brunjo*, en in het oudhoogd. *brunja*. ULFILA gebruikte het woord reeds in de bekende beschrijving der christelijke wapenrusting, Ephes. VI, 14: «Staet dan, uwe lenden om-

«gordt hebbende met de waerheyt, ende aengedaen heb- «bende de *borstwapen der gerechtigheid* (*brunjo* «*garaihteins*)». *Brunja* dient als glosse op *thorax*, en *lorica*, en zelfs eenmaal op *ocreae* (beenharnas, beenberg). Het komt onder de vormen *brunia* en *brunnia* onder andere voor in de wetten der Ripuarische Franken. Wellicht van dit *brunia*, wellicht van *brun*, zeker van een van beide, is het fransche *brunir*, polijsten, afkomstig. Het fransche adjectief *brun* althans is zeker van germaanschen oorsprong, en door de Franken in Gallie gebracht; want bruin en de verschillende nuances daarvan heeten in het latijn: *fuscus*, *pullus*, *badius*, *spadix*, *cervinus*, *fulvus*, *ianthinus*, *lividus*, onder al welke woorden niet één is, dat *brun* kan opleveren. Hoe het echter ook zij, uit het aangevoerde is gebleken, dat de uitdrukking *bruineren* gepast is en inderdaad *bruin maken* beteekent, mits men *bruin* in eene verouderde beteekenis opvat.

L. A. te Winkel.

EPEA PTEROENTA.

XV. Kwast, oest.

Wat *kwasten* in het hout zijn, is bekend; ook dat *kwastig* of *kwasterig* hout moeijelijk te bewerken is. In de landprovinciën gebruikt men het woord *oest* om hetzelfde uit te drukken. Weiland kende dit laatste woord ook: «In Groningen» [Gelderland en Overijsel] «zegt men *oest*, «ook bij Kilaan, die tevens *ast* heeft, voorkomende.» Wanneer hij echter laat volgen: De *kw* schijnt hetzelfde denkbeeld

« met meer sterkte uit te drukken », dan vergist hij zich onzes oordeels, indien wij althans zijne woorden wel begrijpen. Bedriegen wij ons niet, dan houdt hij *oest* en *kwast* voor twee vormen van hetzelfde woord, en het laatste voor eene versterking van het eerste. Ten onrechte; beide woorden hebben niets met elkander gemeen dan de beteekenis. *Oest* is door vocaalverwisseling gevormd van *ast*, dat volgens Kiliaan hetzelfde is als *ost*, *nodus*, maar in het hoogduitsch tak beteekent, op dezelfde wijze als van *groef* van *graven*, *voer* van *varen*, *stoep* van *stappen*, *groen* van *granen* (groeijen). *Ast* en *oest* behooren dus tot de derde klankrij: A, UA. *Kwast* daarentegen valt in de eerste I, A, U, zoo als blijkt uit het noordsch, waarin *kwistr* of *quist* insgelijks tak beteekent. In deze woorden heeft derhalve dezelfde verwisseling plaats als in *drinken drank*, *klinken* en *klanken* en *klank*, *binden* en *band*, *stinken* en *stank*.

Bilderdijk was er niet beter achter, toen hij *kwast* (zie Verkl. Geslachtlijst in voce) van een werkwoord *kwa-en* afleidde, dat *schudden*, *spatten* zou beteekend hebben. Van dit *kwa-en* leidde hij ook *kwast*, *verwkwast* af, en om zijne afleiding eenen glimp te geven, noemde hij eene kwast eene *vezelknoop* of *vezelspat*. Uit de verwisseling van *a* met *i* volgt, dat men naar een werkwoord *kwisten*, *kwast*, *gekwosten* te zoeken heeft.

Doch opmerkelijk blijft altijd de verhouding van *kwast* en *oest* tot *tak*:

Kwast: kwistr (tak) = *oest: ast* (tak).

Van *tak* komt *toek*, dat in het noorden van ons land voor eene groene twijg gebezigd wordt.

XVI. Uitrusten, toerusten, wapenrusting.

Uitrusten, van het noodige tot eenen tocht voorzien, heeft met *uitrusten*, zich door rust van vermoeijenis herstellen, niets dan den klank gemeen; beide woorden zijn uit geheel verschillende wortels ontsproten. Het eerste *rusten*,

toerusten, begon oudtijds met *h*, zoo als het woord *hrusti* (wapenrusting, harnasch) in vers 50 van het bekende Hildebrandslied leert. GRAFF houdt de spelling voor twijfelachtig, waarschijnlijk, omdat de oudhoogduitsche geschriften, alleen *rusti* en vaker *rustjan* hebben. Het aangehaalde vers uit het Hildebrandslied stelt echter de *h* buiten twijfel. Daar kan aan geene verzinning of schrijffout gedacht worden, vermits het wezen van het geheele vers van het aanzijn der *h* afhangt. Immers, indien men *rusti* schrijft, dan is alle alliteratie verbannen, en het vers wordt bijna proza:

in sus **h**eremo man [**h**]rusti gewinnan

Rust en het middeln. *rast*, waarvan *rusten* en *rasten*, het angels. *rest* en *raest*, het oudsaks. *resta* en *restian*, vertoonen nooit eene *h*. *Rast* en *rust* zijn door achtervoeging van het suffix *st* gevormd van een werkwoord, dat r u s t e n, b l ij v e n, w o n e n beteekent en in het oud hoogd. onder de dubbelen vorm *rawen* en *ruowjan* voorkomt. Deze beide woorden behooren derhalve tot de klankrij *A*, *UA* (a, oe) die ook in *graven*, *groef*; *varen* en *voer* aangetroffen wordt. Dat de vokaal *u* in *rust* kort is, moet derhalve aan de terugwerking der consonantverbinding *st* worden toegeschreven, welke ook in *kost* van *kaauwen*, *kouwen*, en *last* van *laden* de vocaal verkort heeft.

Indien (be)*reiden*, zoo als de vorm schijnt aan te duiden, het causativum is van *rijden*, en eigentlijk beteekent: z i c h t o t e e n e n r i d, e e n e n t o c h t, g e r e e d m a k e n, dan doet zich de vraag voor: hangt *hrusti*, *rusting*, *uitrusten* enz. niet zamen met *ros*, *hros* (paard)? Het verschil in de klinkers *o* en *u* maakt geene zwarigheid; immers, wij zeggen *walrus* voor *walros*, d. i. *walvischpaard*. Niet alsof *rusten* onmiddellijk van *ros* zou afgeleid zijn, maar beide woorden ontspruiten misschien aan een gemeenschappelijken wortel *hrus* (?)

L. A. TE WINKEL.

NIEUWSGIERIG AAGJE.

Wie heeft niet wel eens een nieuwsgierig meisje den bijnaam van *nieuwsgierig Aagje* of *nieuwsgierig Aagje van Enkhuizen* toegevoegd of hooren toevoegen! En toch hoe zeer deze epitheta ook in gebruik mogen zijn, derzelver oorsprong schijnt weinigen bekend te wezen. Wij meenen daarom velen lezers van het Taalmagazijn eene dienst te bewijzen, wanneer wij hunne aandacht vestigen op een voortbrengsel der Nederlandsche letterkunde uit de 17de eeuw, in hetwelk wij naar alle waarschijnlijkheid den oorsprong der genoemde spreekwijzen vinden. Het is een kluchtspel van A. V. BOGAERT, dat onder den titel van *'t Nieuwsgierige Aegje* in 1679 te Amsterdam bij JACOB LESCAILJE het licht zag. Den «korten inhoudt» geeft BOGAERT zelf in het volgende vierregelig versje op:

«'t Nieuwsgierig oog, dat niet begrijpt hoe 't moet of zal,
Zien wy gemaatigt en geleert, door ongeval,
D'ontrouwe onkuische zyn ontdekt bedryf verfoeyen,
Een diefstal achterhaalt, zo' moet de deugt steeds bloeyen.»

De handelende personen zijn zes in getal: FREEK, een Enkhuizer schipper, die veel op Antwerpen vaart, AEGJE, huisvrouw, en WIEBIS, knecht van FREEK; voorts PICARON, waard in een berucht huis te Antwerpen, BELLECOLEUR, de waardin, en ANETA, medehelpster in hun schandelijk bedrijf. AEGJE heeft haren man reeds menigmaal haar verlangen om Antwerpen te zien te kennen gegeven, en hem verzocht haar op eenen zijner tochten derwaarts mede te nemen. Dan te vergeefs; FREEK had zijne redenen om

haar verzoek telkens af te slaan, voorgevende, dat zijne bezigheden hem toch altijd verhinderen zouden om haar de stad te laten zien. Doch AEGJE laat zich ten laatste niet langer tevreden stellen, en komt tot het noodlottige besluit om buiten weten en in spijt van haren man op haar eigen houtje naar Antwerpen te reizen, ten einde hare nieuwsgierigheid te voldoen en tevens zekeren neef JAN VAN SPANJE te bezoeken. Naauwelijks is haar man weder derwaarts onder zeil gegaan, of zij steekt honderd gulden bij zich, en begeeft zich aan boord van een ander schip, dat naar Antwerpen bestemd is. In die stad aangekomen, viert zij hare nieuwsgierigheid den vollen teugel en geraakt onder andere in de Lepelstraat, waar PICARON woont. Daar zij steeds rondkijkt en dikwijls blijft staan gapen, trekt zij de aandacht van PICARON tot zich, die in haar terstond de vreemdeling opmerkt, en besluit ze tot zijne prooi te maken. Toen zij zijn huis genaderd is, spreekt hij haar als eene bekende aan, noemt haar «nichteke» en noodigt ze in zijn huis. AEGJE meent door een gelukkig toeval in het huis van haren neef, dien zij niet kent noch weet te wonen, aangeland te zijn; zij laat zich zooveel ontvallen, dat PICARON in staat is om haar allen twijfel te benemen. Hij onthaalt haar op wijn en maakt haar spoedig zoo dronken, dat zij haar bewustzijn verliest en in slaap valt, waarop hij haar het geld ontneemt en oude kleederen aantrekt. Daarop komt haar man, een habitué, weldra gevolgd door den trouwen WIEBIS, die zijnen meester niet kan verlaten maar hem op alle wijzen de verkeerdheid van zijn gedrag doen wil beseffen. FREEK, die ook een weinig beschonken is, wil niet naar hem luisteren, maar legt hem het zwijgen op. Intusschen komt AEGJE weder bij; zij beseft in welke handen zij is gevallen en staat niet weinig verwonderd haren man te zien. Deze herkent in het eerst zijne vrouw in hare vreemde kleeding niet, doch eindelijk heeft er eene wederzijdsche herkenning en verzoening plaats. FREEK vergeeft zijne vrouw hare nieuwsgierigheid, zij hem zijne on-

trouw. FREEK en WIEBIS noodzaken nu het gespuis om hunnen buit terug te geven, rossen daarop PICARON en BELLECOUR duchtig af, en daarmede is de klucht «uit.» Het is meer dan waarschijnlijk, dat dit tooneelstukje, hetwelk dikwijls vertoond en minder onkiesch is dan vele andere kluchten uit dien tijd en dan de inhoud wel zou doen verwachten, de aanleiding heeft gegeven, dat men overmatig nieuwsgierige lieden, bij wijze van waarschuwing, *nieuwsgierig Aegje* noemt, ten einde hun het gevaarlijke van dezen hartstocht te herinneren; de bijvoeging « *van Enkhuizen* » stelt, dunkt mij buiten twijfel, dat men dit tooneelstukje op het oog heeft.

L. A. TE WINKEL.

Duitsch of dietsch, duidelijk, beduiden of bedieden.

Duitsch of *dietsch* was het bijvoegelijke naamwoord, waarmede wij langen tijd al datgene onderscheidden, hetwelk onze natie in tegenstelling van andere in het bijzonder aanging: door *het duitsch* verstond men de hollandsche of nederlandsche taal; *duitsche mijlen* noemt men nog de hollandsche geographische mijlen, waarin onze zeelieden hunne koersen berekenen, in lengte verschillende van de maat, die men in Duitschland *Meile* pleegt te noemen. De Engelschen heeten ons volk en onze taal nog steeds *the Dutch* en *the dutch language*. Later noemden wij onze taal *de nederduitsche*; zoo heeft SIEGENBEEK eene verhandeling over de Spelling der *Nederduitsche* taal en WEILAND eene *Nederduitsche* Spraakkunst en een *Nederduitsch* Taalkundig Woordenboek geschreven. In den jongsten tijd echter heeft men ingezien, dat de benaming *nederduitsch* te ruim van omvang is, als toepasselijk op de volkstaal van geheel noordwestelijk Duitschland. Om die reden heeft men het raadzaam, althans juister geoordeeld onze taal de *Neder-*

landsche te noemen, als zijnde slechts eene bijzondere en beschaafde twijg van den nederduitschen taaltak. «Maar wat beteekent dan wel het woord *Duitsch?*» zal menigeen zich zelven en anderen gevraagd hebben. *Engelsch*, *Angelsch*, is zoo veel als de taal der *Angelen*, die met de Saksen de bevolking van Groot Britannie zijn komen vermeerderen; *Fransch*, uit *Frankisch* ontstaan, beteekent de taal der *Franken*, die Gallie overmeesterd hebben, even als het *Deensch*, *Zweedsch*, *Poolsch*, *Russisch*, *Hongaarsch*, *Turksch*, *Portugeesch*, *Grieksch*, *Hebreeuwsch*, *Perzisch* *Baskisch*, *Koptisch*, de taal der *Denen*, *Zweden*, *Polen*, *Russen*, *Hongaren*, *Turken*, *Portugezen*, *Grieken*, *Hebreeuwen*, *Perzen*, *Basken*, *Kopten*; het *Spaansch*, *Italiaansch*, *Boheemsch* en *Arabisch* zijn de talen, die in *Spanje*, *Italie*, *Boheme* en *Arabie*, gesproken worden, wat mag het *Duitsch* zijn, hetwelk zich noch van den naam des volks, dat die taal spreekt, noch van den naam des lands, waar die taal gesproken wordt, laat afleiden? Zullen wij die vraag oplossen en onze lezers de gegrondheid van ons antwoord doen inzien, dan moeten wij ons het een en ander, dat reeds vroeger ter sprake gekomen is, te binnen brengen. Wij hebben namelijk reeds meermalen doen opmerken, dat de oudgermaansche tweeklank *iu* in onze taal tweederlei verandering heeft ondergaan. Of de *i* is door de *u* verzwolgen, waardoor eene lange *û* ontstond, die later in Holland in de meeste gevallen wederom in eenen tweeklank *ui* is opgelost, doch in de overige provinciën, en vóór *r* ook in Holland, eene *u* gebleven is; b. v. *driusan* is *drusen*, *druisen*; *skiuban* — *schuven*, *schuiven*; *fiur* — *vuur* geworden. Of de *i* verzwolg de *u*, waardoor de lange *i* of *ie* ontstond, b. v. in *bieden* uit *biudan*, *gieten* uit *giutan*, *dief* uit *thiubs*, *diep* uit *diups*. Somwijlen heeft een zelfde woord de beide veranderingen ondergaan, hetwelk twee verschillende vormen van dezelfde of nagenoeg dezelfde beteekenis opleverde, als *vier* en *vuur*, *dier* en *duur*, *bestier* en *bestuur*, *rieken* en *ruiken*. Aan hetzelfde verschijnsel nu is men de dubbele

vormen *dietsch* en *duitsch*, *bedieden* en *beduiden* verschuldigd.

Eene tweede opmerking is, dat men oudtijds van de zoogenoemde verwantschapte medeklinkers alleen de scherpe als sluitletters gebruikte, zoo dat men *hant*, *hont*, *root*, *met* schreef, niettegenstaande de verlengde vormen *hande*, *honde*, *roode*, *mede*, duidelijk met eene *d* uitgesproken werden. Hier aan is het toe te schrijven, dat wij thans *Duitsch* met *t* spellen, ofschoon de afleiding eene *d* zou vorderen. Toen men namelijk later ook de *d* als sluitletter begon te bezigen aan het einde van die woorden, in welker verlengde vormen eene *d* gehoord werd, en men dus *hand*, *hond*, *rood* begon te schrijven, zag men het etymologische verband tusschen *duitsch* en *beduiden* en *duidelijk* niet meer in, en verzuimde men de *t* met de *d* te verwisselen, even als zulks door eene nog minder verschoonbare onachtzaamheid in *met* (beter *med*) naliet te doen. «Maar hadden onze ouden dan waarlijk gelijk, toen zij beweerden, dat de duitsche taal daarom *duitsch* heet, omdat zij zoo *duidelijk* is, en inzonderheid hare afleidingen zoo zeer in het oog vallen? zoo hoor ik den eenen of anderen lezer vragen, die de «*Tweespraeck*» der Kamer in Liefd bloeijende of Stevins «Wisconstighe ghedachtenissen» wel eens ingezien heeft. Ja en neen, waarde lezer, al naar dat gij het nemen wilt. Zeker niet zóó, als genoemde boeken zulks op geven, en toch ook niet volstrekt neen. *Duitsch* of *dietsch* en *duidelijk* zijn adjectieven, beide gevormd van hetzelfde substantief *died* (volk), hetwelk in het gothisch *thiuda* luidde; de *th* is in het nederlandsch, gelijk doorgaans het geval is, door de *d* vervangen, en de *iu* heeft de beiderlei verandering in *ie* en *ui* ondergaan. Een voorbeeld van het gebruik van *diet* treft men aan in Der Leken Spieghel, B. I, c. 39, vrs 46; het Joodsche volk wordt daar *dJoedsche diet* genoemd. Van den heiligen Patriarch Jacob wordt daar gezegd, dat hij

«Wies in allen duechden op,
Ende was met Gode also wel,

Dat hij hiet Israhel,
Dat es: man die Gode siet;
Ende na hem heet dJoedsche *diet*
Kinder van Israhel, àls ic vernam,
Om dat dat volc van hem quam.»

Van het substantivum *thiuda*, dat in het enkelvoud volk, *ἔθνος*, in het meervoud, *thiudos*, meestal heidenen beteekent, vormden de Gothen een adjectief *thiudisks*, diedsch, en een adverbium *thiudiskô*, waarmede zij *ἐθνικῶς* vertolkten. Dit *thiudiskô* wordt, Galat. 2, 14, gebezigd in de beteekenis van *heidensch*, op *heidensche wijze*, in tegenstelling van *iudaiwiskô op Joodsche wijze*, dus met een zweem van minachting. «Indien gij, die een Jode zijt, na Heydensche wijse «(thiudisko) leeft, ende niet na Joodsche wijze (iudaiwisko) «enz.» Op dezelfde wijze ontstond bij ons uit *died* of *diet* het adjectief *dietsch*, *duitsch*, hetwelk diende om aan te duiden hetgeen tot het *diet* of *volk* behoorde. Het *dietsch* of *duitsch* is dus zooveel als de volkstaal, de taal der leeken of van het eigentlijke volk, in tegenoverstelling van het latijn, de kerktaal, de taal der geestelijkheid, of wel in tegenstelling van elke vreemde taal, het walsch bij voorbeeld. Zoo wordt in het gedicht Van den vos Reinaerde het dietsch tegenover het walsch gesteld:

«Willem, die den Madoc maecte,
Daer hi dicke omme waecte,
Hem vernoyede so haerde,
Dat davonturen van Reinaerde
In *Dietsce* ongemaket bleven,
(Die hi hier hevet volscreven)
Dat hi die vite dede soeken
Ende hise na den *walscen* boeken
In *Dietsce* dus hevet begonnen.»

Insgelijks vers 1455 en v., waar Reinaert zijne biecht spreekt tot Gimbert den das in de volgende bewoordingen:

«Confiteor, pater, mater,
Dat ic den otter ende den cater
Ende alle dieren hebbe misdaen:
Daer af willic mi in biechte dwaen.»

«Ik belijd, vader, moeder, dat ik tegen den otter en den «kater en alle dieren misdaan heb. Daarvan wil ik mij «in de biecht reinigen»,
waarop Grimbert zegt:

« . . . . Oom *Walschedi?*
Of ghi wilt, sprekt jeghen mi
In *Dietsche*, dat ict mach verstaan.»

«Oom, spreekt gij *waalsch?* Indien gij wilt (als het u «belieft), spreek *Dietsch* tegen mij, opdat ik het kan «verstaan».

Beteekent *duitsch* hetgeen aan het *died* (volk) behoort, *duidelijk* zal zoo veel zijn als hetgeen voor het volk geschikt, lichtelijk verstaanbaar is, en zoo zullen *dieden*, *duiden* en *beduiden* allengs hunne tegenwoordige beteekenis verkregen hebben, toen men die van *diet* begon te vergeten.

L. A. TE WINKEL.

LIJDEN.

Den meesten lezers van het Taalmagazijn moet het bekend wezen, dat *lijden*, *leed*, *geleden* oudtijds de beteekenis van

gaan, *zich bewegen* gehad heeft, gelijk het cansativum *leiden*, d. i. *doen gaan* en het compositum *overlijden* , d. i. [*in een ander leven* , *in eene andere wereld*] *overgaan* , nog bewijzen, Misschien hebben de zoodanigen zich zelven wel eens gevraagd: hoe heeft *lijden* (*gaan*,) de beteekenis van *lijden* (*pati*, *souffrir*) gekregen? welk verband bestaat er tusschen de begrippen *gaan* en *smart gevoelen?* Bij mij althans is deze vraag opgerezen , en ik geef den lezer hier, wat mij waarschijnlijk is voorgekomen ; weet een ander eene betere oplossing, wij stellen het Magazijn daarvoor open. Beginnen wij met eenige plaatsen uit Het Leven van Jezus bij te brengen , waar *liden* , *lijden* , in de beteekenis van *gaan* voorkomt. Het 86ste hoofdstuk verhaalt hetgeen er voorviel tusschen Jezus en Pharizeeën, toen dezen zijne discipelen van sabbatschennis beschuldigden, omdat zij aren plukten en aten. Het hoofdstuk begint aldus: « *Op enen* « *saterdach so ghevil*, *dat Jhc. ende sine Yongren l e d e n* « *dor coren*, *dat stont op een velt* » « Op eenen Zaturdag « gebeurde het , dat Jezus ende zijne discipelen *gingen* door « koren, dat op een veld stond. » — In het 48ste kapittel vindt men de slechte ontvangst beschreven , die Jezus in zijne vaderstad te beurt viel, en hoe hij als door een wonder aan de moorddadige handen zijner stadgenooten ontkwam : « En toen Jezus dit gesproken had, werden vergramd en « vertoornd allen, die dat hoorden, en stonden gezamentllijk « op en namen Jezus en leidden hem uit de stad naar de « steilte van den berg, waar hunne stad op stond gefundeerd. « Aldaar wilden zij hem naar beneden werpen van den « berg. *Mar Jhc l e e t dor hen ende ontghinc hen* (Jezus « *ging* door hen heen en ontkwam hun), zoo dat zij niet « wisten, waar zij hem verloren hadden. *In somen staden* « *es gheschreuen*, *dat die berch ontploec*, *ende makde* « *hem stat dore te l i d e n e* » « op sommige plaatsen is « geschreven, dat de berg zich ontsloot en hem ruimte « maakte om door te *gaan.* »

Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, dat *lijden*, het

absolute gaan, zonder eenig bijdenkbeeld, heeft uitgedrukt. Doorgaans echter gaf het eene beweging te kennen voorbij, langs, over of door iets en beteekende dus zoo veel als overgaan, voorbijgaan, doorgaan. Zoo vindt men het in den zin van overgaan, overtrekken, door MAERLANT gebezigd in Dboec van den Houte. Daar wordt, vers 443 en eenige volgende, verhaald, dat David door middel van de drie bekende roeden verschillende wonderdadige genezingen verrichtte. Na dat hij zekeren Bexillas van de jicht en verlamming bevrijd had, trok hij met hem op weg,

« Ende eer si *leden* die Jordane »

d. i. eer zij de Jordaan *overtrokken*,

« Ontmoeten si drie moriane »,

die door aanraking met de roeden « gans » d. i. gezond, en wit werden.

« Als si ene wile waren *leden*
Die Jordane met hare scaren »,

kwamen zij aan eenen berg, waarbij zich een melaatsche ophield, omdat hij wist, dat er eenmaal iemand voorbij zou komen, die hem van zijne afschuwelijke kwaal zou genezen. En ziet

« Alse David daer quam ghereden,
Ende voor den sieken *liden* soude »,

den zieke *voorbij* zou *gaan*, sloeg er eensklaps eene vlam uit de roeden, die 's mans ongezondheid « verteerde » en hem genas.

In den zin van doorgaan vindt men het in het 3de hoofdstuk van het eerste boek, hetwelk over de kwade engelen handelt. Eerst worden de engelen in het algemeen beschreven: zij zijn geesten, die vleesch noch beenderen hebben; zij beslaan geene plaats in de ruimte en hebben geene zwaarte, « wegen dit noch dat. » De engelen kunnen door alles heendringen :

«Hemel noch aerde, noch muer is so dicke,
Si en *lident* al sonder pine.»

Geen muur is zoo dik, of zij *lijden* (gaan) er zonder eenige moeite door heen.

Lijden, *dulden*, is mijns inziens dit *lijden*, *doorgaan*, in eene overdrachtige beteekenis genomen. Beschouwen wij namelijk de woorden, die *lijden*, smart gevoelen, uitdrukken, dan bevinden wij, dat de meeste onder twee soorten kunnen gebracht worden. De talrijkste stelt het lijden voor als het dragen van, het [gebukt] gaan onder eenen last, die drukt en zwaar valt. Ik meen hiertoe te mogen rekenen: *dragen*, *verdragen*, *uithouden*, *ondergaan*; hoogd. *ertragen*, *vertragen*, *aushalten*; lat. *ferre* (dragen), *tolerare* (van *tollere*, opheffen, dragen), *premi* (gedrukt worden); fransch *souffrir* (van *sufferre*, onderdragen), *supporter* (onderdragen), *soutenir* (ophouden); eng. *to bear* (dragen), *to undergo* (ondergaan); nederl. *dul[d]en*, oudsaks. *tholan*, hetzelfde woord als *tollere*). — De tweede, minder talrijke, soort drukt eigentlijk het manmoedig dragen en gedoogen der smart uit, geeft te kennen, dat men geene pogingen aanwendt om zich daarvan te bevrijden. Hiertoe behooren, *verduren*, *endurer*, *doorstaan* en *uitstaan*, dat is, ten einde toe blijven staan, zich niet verwijderen. Reeds in *dragen*, *ferre*, *tolerare*, *to bear* ligt misschien het bijdenkbeeld van niet afwerpen, zeker zit het in *er*(uit)*tragen*, *uithouden*, *aushalten*. *Lijden*, doorgaan, komt mij voor tot de laatste soort te behooren, als het ware eene variant van *doorstaan* en *uithouden* te wezen, en ontleend te zijn van het ten einde toe afloopen van een moeijelijk en hobbelig pad, het doorheengaan, het doorleven van pijnen en bezwaren. Deze opvatting schijnt bevestigd te worden door het oudhoogd. *arlidan*, hetwelk tegelijk *transire*, doorgaan, en *pati*, smart gevoelen, beteekent, terwijl in al de overige composita van *lidan*, namelijk: *galidan*, *uzgalidan*, *zuogalidan*, *furlidan*, *ablidan*, *umbilidan*, alleen het begrip gaan gelegen

is. — *Lijden* zou dan niet zoo zeer smart gevoelen als wel smart verduren, pijn uithouden beteekenen. Of het latijnsche *pati*, lijden, verwant is met *πατεῖν* (patein) gaan, mogen de philologen beslissen; mij komt het waarschijnlijk voor.

L. A. te Winkel.

VRAGEN.

LV. In een onlangs verschenen werkje, getiteld: *Het Spelling- en Taalstelsel van* Bilderdijk, Siegenbeek, Weiland *en andere spraakkunstenaren vrijmoedig beoordeeld door* W. F. Carlebur, wordt, pag. 76, beweerd, dat onze taal vijf in plaats van vier naamvallen bezit; is zulks gegrond of niet?

LVI. Dezelfde schrijver telt vier spraakkunstige personen, is dit goed gezien?

G. te B.

LVII. Volgens Weiland heeft het woord *oorlog* drie geslachten, volgens Siegenbeek is het mannelijk en onzijdig. Wie heeft gelijk, en hoe komt het woord in dezelfde beteekenis aan meer dan een geslacht?

LVIII. Wat beteekent *zindelijk* eigentlijk wel?

LIX. Men spreekt tegenwoordig in de spraakleer van *wortels*, *wortelwoorden*, *stammen* en *stamwoorden*; zijn dit vier verschillende zaken, en zoo ja, waarin is het onderscheid gelegen?

N. N.

OVER HET WOORD **LUIKAN** EN ZIJNE VOORNAAMSTE AFSTAMMELINGEN.

(Eene Proeve van etymologie.)

Wanneer de natuurkundigen een verschijnsel willen verklaren, welks oorzaak en aard hun onbekend zijn, dan maken zij dikwerf van hypothesen gebruik. Zij nemen voor een oogenblik aan, dat de eene of andere natuurkracht als de oorzaak te beschouwen is, leiden uit die onderstelling al de gevolgen af, die er noodwendig uit voortvloeijen, en toetsen deze aan de ervaring. Bevinden zij, dat die gevolgtrekkingen met hunne waarnemingen in strijd zijn, zoo verwerpen zij de hypothese als ongegrond en nemen tot eene andere hunne toevlucht; doch geven proeven en opmerkingen de uitkomsten, die hunne redeneringen voorspeld hebben, dan wordt de onderstelling zekerheid, en ieder verstandige neemt ze voor wel bewezene waarheid aan. Er bestaat bijna geen gebouw van menschelijke kennis, dat niet gedeeltelijk op deze wijze is opgetrokken; vooral de proefondervindelijke wetenschappen hebben zich met vrucht van deze methode bediend. En waarom zou de etymologie het voorbeeld der natuur-, aardrijks- en sterrekunde niet mogen volgen, wanneer zij de vormen en beteekenissen van eene gansche reeks van vroeger of thans nog gebruikelijke woorden kan verklaren door aan te nemen, dat eene of andere gefingeerde woordvorm, die thans niet meer kan aangewezen worden, in een lang verleden tijdperk werkelijk bestaan heeft? De groote duitsche taalkundige Jacob Grimm heeft dan ook niet geaarzeld het vroegere bestaan van een aantal wortelwoorden aan te nemen alleen op grond, dat vele woorden, die inderdaad gangbaar zijn of geweest zijn, zich volgens bepaalde phonetische en logische regels van zulk een ondersteld stam-

woord laten afleiden; en de daarop gevolgde ontdekking van het ondersteldo woord in destijds onbekende oorkonden heeft meer dan eens de deugdelijkheid dezer handelwijze bewezen en zijne hypothesen tot empirische waarheden verheven. Wij wenschten GRIMMS methode te volgen bij de beschouwing van eene groep van woorden, die een dergelijk, tot nu toe niet door voorbeelden bewijsbaar, werkwoord LIJKEN tot stamwoord hebben. Doch eer wij hiertoe overgaan, vermeenen wij den lezer te moeten mededeelen, wat ons tot de behandeling van dit onderwerp heeft aangespoord.

Er bestaan in onze taal eene groote menigte adjectieven, op *-lijk* uitgaande, wier verschillende beteekenissen door Dr. BRILL in zijne doorwrochte grammatica naar ons oordeel naauwkeurig zijn opgegeven. Deze adjectieven zijn, even als die welke op *-loos*, *-zaam* en *-baar* eindigen, blijkbaar composita, dat is: de uitgang *-lijk* moet een op zich zelf bestaand woord geweest zijn, hetwelk zijne eigene afleiding en geschiedenis had. Deze afleiding nu schuilt nog altijd meer of min in het duister. Onze oudere taalkundigen waren van oordeel, dat dit adjectief *lijk* van ons werkwoord *lijken* of *gelijken* gevormd was; zie TEN KATE, Aenleid. II, bl. 87 en 279; WEILAND, Sprkk., bl. 84; KINKER, Beoord. d. Sprl. v. BILD., bl. 159; LULOFS, Woordafl. bl. 125. Wanneer men echter in aanmerking neemt, dat hunne verklaring slechts op een betrekkelijk gering aantal woorden van toepassing is, dan komt men in de verzoeking om te gelooven, dat hunne uitspraak nagenoeg alleen op de phonetische overeenkomst van *lijk* met *gelijk* en *gelijken* berust, dat de logische verwantschap hun niet duidelijk was gebleken, zoodat hun gevoelen meer vermoeden dan overtuiging was. De vermaarde duitsche taalkundige K. F. BECKER heeft zelfs de etymologische verwantschap van *-lich* en *gleichen* geloochend; en BILDERDIJK, hoewel de adjectieven op *-lijk* van *gelijk* afleidende laat echter, onbegrijpelijker wijze, terstond daarop volgen: « men mag echter met grond beweeren, dat deze

uitgang geene andere is dan die van *ig* aan het deri«vaat in *el* uitgaande toegevoegd». Wij wenschten te onderzoeken, of *lijk* al dan niet met *gelijken* in etymologisch verband staat. Het laatste zal blijken, wanneer wij geene beteekenis van *lijken* of *gelijken* kunnen ontdekken, waaruit het zeer uiteenloopend gebruik van de woorden op *lijk* verklaard kan worden. Is *lijk* echter werkelijk met *lijken* verwant, dan moet dit laatste noodwendig nog een ander begrip dan juist dat van *ressembler*, *similem esse* hebben uitgedrukt. In alle geval zullen wij al de beteekenissen van *lijken* moeten opsporen ten einde vervolgens over de verwantschap van *lijk* te kunnen oordeelen. Wij kunnen eerst dan vertrouwen de oorspronkelijke beteekenis van *lijken* te kennen, wanneer wij zijne gansche familie hebben overzien, ten minste zijne voornaamste verwanten in oogenschouw hebben genomen. Onze Proeve zal derhalve uit twee afdeelingen moeten bestaan, waarvan de eerste de beschouwing behelst van de woordfamilie, waartoe *gelijken* behoort; de vergelijking van de onderscheidene beteekenissen van de adjectieven op *-lijk* met die van het werkwoord *lijken* zal het tweede gedeelte uitmaken.

Er is een trap van beschaving, op welken de mensch zich niet langer vergenoegt met de kennis van hetgeen onmiddellijk onder het bereik zijner zinnen ligt, maar naar de oorzaken der dingen gaat zoeken en het verband der verschijnselen tracht op te sporen. Is het wonder, dat hij dien betamelijken weetlust ook uitstrekt tot de taal, het gewrocht van het vermogen, dat hem boven de dieren verheft, en het middel tot zijne hoogere beschaving en veredeling? Aan deze, den mensch vereerende, zucht naar wetenschap is de etymologie haren oorsprong verschuldigd. Zij is het onderzoek naar de wijze, waarop de taal zich heeft ontwikkeld en uit weinige en geringe wortels tot een prachtig en verbazingwekkend woud is opgegroeid. Zij spoort de wetten op, volgens welke het eene woord uit het andere ontstaat;

de regels, naar welke vormen en beteekenissen veranderen, en tracht het verband tusschen klank en begrip te vinden. Hare taak is de geschiedenis van elk woord te leveren, rekenschap te geven van zijnen vorm en beteekenis; haar doel is aan te toonen dat de woorden de gewrochten zijn, niet van toeval of willekeur, maar van noodzakelijkheid en overleg. De etymologie maakt derhalve een belangrijk deel van de hoogere taalkunde uit. Alle levende talen gaan onophoudelijk in ontwikkeling voort, derhalve is de etymologie even als de geschiedenis uit haren aard onbegrensd, en zal hare taak niet geeindigd zijn, zoo lang er menschen bestaan, met spraakvermogen begaafd. Maar zij is nog verre verwijderd van het standpunt, waarop zij zich zou kunnen bevinden, heeft nog in lang niet al het bestaande opgehelderd. Gewichtig zijn de ontdekkingen, die zij gedaan heeft, bewonderenswaardig de wetten, die het haar gelukt is op te sporen; doch haar blijft nog veel te doen overig vóór zij de taal op haar tegenwoordig standpunt zal hebben ingehaald. De grondslagen echter van het hoofdgebouw der etymologie zijn gelegd en zijn stevig genoeg om daarop gerust en veilig te kunnen bouwen. Dit verder optrekken moet voornamelijk bestaan in het zoeken en bepalen van zoodanige wortelwoorden, uit welke, als uit stamvaders, geheele familiën van woorden zijn voortgesproten. Het opsporen van de leden eener familie is daarbij natuurlijk het eerste werk. Daarna heeft men te bepalen, welk dezer leden als het stamwoord is te beschouwen, of, zoo dit in onbruik geraakt en in geene oorkonden meer voor handen is, hoedanig zijn vorm en beteekenis moeten geweest zijn. Als stamvader en familieleden eenmaal zijn gevonden, dan kan men ook de wijze van afstamming en de graad van verwantschap gemakkelijk bepalen en als het ware den stamboom van het geheele geslacht opmaken. Wij zullen derhalve met het zoeken van de leden der woordfamilie, waartoe *lijken* behoort, moeten beginnen.

Alle etymologische verwantschap is natuurlijk tweederlei; zij bestaat òf in

1) **identiteit**, eenzelvigheid van twee woorden in twee verschillende talen of tongvallen; òf in
2) **afstamming**, wanneer een woord (met of zonder verandering van vorm) is afgeleid van een ander, dat tot dezelfde taal of denzelfden tongval behoort; of wanneer een derde woord het gemeenschappelijke stamwoord van twee andere is.

Aan de identiteit van twee woorden in talen van denzelfden stam zal wel door niemand getwijfeld worden, wanneer beide woorden volmaakt denzelfden vorm en dezelfde beteekenis hebben, zoo als b. v. het geval is met het nederl. *kind* en het hoogd. *Kind*, het nederl. *man* en het engelsche *man*, het hollandsche *goed* en het friesche *goed*. Doch wel in de minste gevallen, waarin werkelijk eenzelvigheid bestaat, zijn èn vorm èn beteekenis volkomen gelijk. Niet alleen heeft elke taal hare eigene spelling, en bezigt zij soms ter aanduiding van eenen zelfden klank letterteekens, verschillende van die eener andere taal; maar elk volk heeft ook zijne eigenaardige uitspraak en accentuatie, betoont voorliefde voor den eenen, weêrzin tegen eenen anderen klank, die voor een ander volk welluidend schijnt te zijn. Door al deze oorzaken krijgt een gemeenschappelijk woord bij onderscheidene volken doorgaans. voor het oog althans, verschillende gedaanten. De deskundige echter zal niet aarzelen de identiteit dezer verschillende vormen te erkennen, zoodra hij inziet, dat zij volgens de bijzondere klankregels van ieder dialect tot een en denzelfden grondvorm zijn terug te brengen. Voor allen, die met de ontwikkelingsgeschiedenis van het Nederlandsch, Hoogduitsch, Engelsch en Friesch genoeg bekend zijn, is b. v. de eenzelvigheid van *brood*, *Brot*, *bread* en *brea*; van *kaas*, *Käse*, *cheese* en *tjies* of *tzies*; van *vriend*, *Freund*, *friend* en *frjeun* boven bedenking verheven.

Doch ook woorden, wier beteekenissen, oppervlakkig beschouwd, zeer verschillen, kunnen identisch wezen; maar dan zijn die beteekenissen toch steeds verwant, niets anders dan wijzigingen of tropische toepassingen van hetzelfde begrip. In deze gevallen echter is de grootste behoedzaamheid noodig, en moeten de woorden den toets aan de logische wetten der begripsveranderingen en -verwisselingen kunnen doorstaan, eer zij voor identisch mogen gehouden worden. De begripsveranderingen zijn tweederlei: òf een begrip neemt nieuwe kenmerken in zich op, wordt voller van inhoud en in diezelfde mate enger van omvang; òf het werpt kenmerken uit, en neemt dan te gelijker tijd in uitgebreidheid toe. Zoo hebben b. v. de Engelschen in het begrip *hound* (hond) de bepaling: *voor de jacht bestemd*, opgenomen, waardoor *hound* voor hen *jachthond* geworden is en sedert alle andere soorten van honden buitensluit. *Wanen* beteekende oudtijds *denken*, *voor waar houden*, in het algemeen; thans alleen: *voor waar houden*, *wat niet waar is*. Omgekeerd heeft het begrip *groen* [van een verloren werkwoord *granen*, *groen*, *gegranen*, d. i. groeijen 1)], eigenlijk de kleur van het groenende of groeijende plantenrijk, zijnen kring uitgebreid, zoodat het ook de kleur omvat van veel, dat niet tot het plantenrijk behoort. *Ellende*, van *al*, *el*, *ander*, en *land*, uitlandigheid, toestand van iemand, die zich in een vreemd land bevindt, ballingschap, heeft zijne beteekenis uitgestrekt tot elken toestand, waarin de mensch zich ongelukkig gevoelt.

De begripsverwisselingen steunen op dezelfde betrek-

---

1) Tot de aanneming van dit wortelwoord is men gerechtigd vooreerst door het woord *groen*, oudhd. *gruan*, hetwelk op eenen wortel met *a* wijst; vervolgens door het oudnoordsche adjectief *grannr*, *grönn*, *grant* (rijzig, hoog opgegroeid), waarvan de pijnboom *grani*, ijslandsch *gren*, en ons *green* in *grenenhout*; eindelijk door ons verouderde *granen*, baard- of misschien uitsluitend knevelharen, als uitwassen beschouwd.

kingen als de tropen; anders gezegd: woorden, die hunne beteekenis verwisseld hebben, zijn louter keerwoorden. Is hunne oorspronkelijke beteekenis nog bewaard gebleven, dan behooren zij tot de figuurlijke taal, die men in de rhetorica leert kennen. In ontelbare gevallen echter is die primitieve beteekenis in vergetelheid geraakt, en zoodanige woorden zijn dus alleen voor den taalgeleerde nog tropen. Uitdrukkingen van hetgeen niet eigenlijk onder het bereik der zinnen valt, zijn in den regel metonymiae en metaphorae. Daar wij de tropen als bekend mogen onderstellen, zullen wij er slechts eenige voorbeelden van aanhalen, die misschien niet door iedereen voor zoodanig aangezien worden. Metonymiae b. v. zijn: *sneven*, eigentlijk: vallen; *schrikken*, *ontstellen* en *zich ontzetten*, eigentlijk: zich (plotseling) verzetten, gelijk bij schrikken veelal plaats heeft; *smeeken* is: liefelijke, aangename woorden spreken, vleijen [*schmeicheln* is het frequentativum van *smeeken*, gelijk *flehen* ons *vleijen* is]; *zich belgen* is: zich dik maken, opzwellen, wat bij het toornigworden dikwerf valt waar te nemen, *halsstarrigheid*, *hardnekkigheid* en *koppigheid* zinspelen op de daarbij plaats grijpende stijve houding van hals en hoofd; *weten* is: gezien hebben. Metaphorae zijn: *vergeten*, eigentlijk: verliezen (uit het geheugen); *begrijpen*, eigentlijk: grijpen, even als het fransche *saisir*; *vatten* en *bevatten* is: in zich opnemen en behouden; *grieven* is: wonden, steken; *gispen:* geeselen; *ijdelheid:* ledigheid; *iets lijden* is: het ten einde toe doorloopen, gelijk doorstaan: ten einde toe blijven staan, zich niet verwijderen; *verdragen*, in de beteekenis van dulden, zinspeelt, even als *ferre*, *sufferre*, *souffrir*, *supporter* op het dragen en gebukt gaan onder een' zwaren last, die drukt en moeijelijk valt.

Afstamming heeft plaats, wanneer uit bestaande woorden andere gevormd zijn. Meestal zijn dan ook de vormen

der woorden gewijzigd, vooral in de oudere talen, waarin de buigingsuitgangen nog al hunne frischheid bezaten. Maar de afstamming kan ook zonder eenige vormverandering geschieden, wanneer een woord uit eene klasse in eene andere overgaat. Op deze wijze zijn b. v. het lidwoord en het onbepaalde voornaamwoord *een* uit het telwoord *één*; het zelfst. naamw. *goed* [meerv. *goederen*, uit het adjectief *goed* ontstaan.

De vormverandering, die bij afstamming kan plaats hebben, is in de germaansche talen driederlei: *a) vocaalverwisseling* of *vocaalversterking*, zooals in *drank* en *dronk* van *drink* (wortellettergreep van *drinken*); waarin de *a* en *o* de plaats van *i* vervangen; en in *boeten*, oudt. *buatan* van *baten*, waarin de *a* door voorvoeging van *u* (oe) versterkt is; *b*) door *afleiding*, d. i. door voor- of achtervoeging van letters, die wel eene afzonderlijke syllabe, maar geen woord kunnen uitmaken; *c*) door *zamenstelling*. De wetten, volgens welke deze vormveranderingen geschieden, moeten wij als bekend onderstellen; alleen zullen wij den lezer nog herinneren, dat het bij de nieuwere taalkundigen vaststaat, dat alle begripswoorden, voor zooverre zij zelve geene stamwerkwoorden zijn, met werkwoorden zijn verwant, en wel, wat de germaansche talen betreft, met sterke of ongelijkvloeijende. Tijd en ruimte laten echter niet toe hier de gronden aan te wijzen, waarop dit gevoelen berust; wij zullen derhalve ook dit als bekend en erkend moeten aannemen.

In alle van zulk een werkwoord afgeleide woorden komt natuurlijk de wortellettergreep van het stamwoord hetzij onveranderd hetzij min of meer veranderd voor; alle verwante woorden bezitten dus in die lettergreep een sterker of minder in het oogloopend kenmerk van verwantschap, hetwelk bij het opsporen der familieleden zeer te stade komt. Doch even als personen schijnbaar familietrekken kunnen vertoonen zonder nogtans tot het-

zelfde geslacht te behooren, zoo ook woorden. Door zelfs geheel regelmatige vormveranderingen toch kunnen verschillende wortelwoorden derivaten opleveren, die volkomen denzelfden vorm hebben. Zoo komt b. v. *zucht* (ziekte) in *waterzucht*, *geelzucht*, van *siukan* (ziek zijn) en is een geheel ander woord dan *zucht* (begeerte) in *eerzucht*, *geldzucht*, hetwelk van *suakan* (verlangen, zoeken) is afgeleid; en dit verschilt weder van *zucht* (diepe ademhaling), waarvan het stamwerkwoord wel onbekend is, doch zeker eene lipletter, geene *k*, moet bevat hebben, zooals blijkt uit het angels. *seofjan* en het nieuwhoogd., *seufzen*. In zulke gevallen blijkt de verschillende oorsprong doorgaans ook uit de onvereenigbaarheid der beteekenissen. Soms echter is de oudere vorm der woorden alleen toereikend om het verschil van afkomst kenbaar te maken. Zoo toont b. v. de vroegere spelling: *hlid*, van het woord *lid* (deksel van eene bierkan), dat ook in *ooglid* voorkomt, ten duidelijkste aan, dat het niet verward moet worden met *lid* in *gelid*, *lidwoord*, *lidmaat*, *medelid*, hetwelk nooit met eene *h* werd geschreven. De herinnering van het een en ander achtte ik noodig, voor wij tot de behandeling van ons onderwerp konden overgaan.

Hoewel de uitgang *-lijk* thans met eene toonlooze *i* uitgesproken wordt en in overeenkomst met deze uitspraak twee eeuwen lang *lik* en *lek* werd geschreven, zoo is de vocaal toch oorspronkelijk lang geweest, en de spelling *lijk* met *ij*, als overeenkomstig met eenen vroegeren toestand der taal, eenigermate te billijken. Dat de vocaal werkelijk de lange *i* was, die later bij ons in den tweeklank *ij* is overgegaan, blijkt ten duidelijkste uit de middelnederlandsche geschriften. Onze ouden, die blijkbaar zoo schreven als zij spraken, spelden doorgaans *lijc* en *liic* en lieten in den verbogen vorm *like* de *i* op het einde der lettergreep bestaan.

Dit laatste nu greep nooit bij de korte *i* plaats, daar deze, op het einde eener syllabe komende, even als nu nog, steeds in *e* overging, gelijk men in *schepen*, *schepeling* van *schip*, en in *smeden*, *smederij* van *smid* kan waarnemen. Zij lieten *like* zelfs rijmen op *rike* (rijk); b. v. de schrijver van den Reinaert, vrs. 2751 en v. «*rike: vriendelike*»; M. Stoke, I. 323 en v. «*zekerlike: Vrancrike*». De Angelsaksen plaatsten doorgaans eenen accent op de *i* van *líc*, hetwelk een bewijs is, dat ook zij de vocaal lang uitspraken. Het gothisch echter stelt de oorspronkelijke lengte der *i* voor alle germaansche talen buiten twijfel, daar het, de lange *i* door *ei* uitdrukkende, *-leiks* met *ei* schrijft: *liubaleiks*, liefelijk, *swaleiks*, zulk, *sildaleiks*, zeldzaam. Wij mogen dus gerust aannemen, dat de vocaal in onzen uitgang oorspronkelijk lang is geweest. Onze *ij* nu, de goth. *ei*, en de lange *i* in de overige germaansche talen, is door zamensmelting uit den tweeklank *ui* (oei) ontstaan, — zie Grimms, *Geschichte der deutschen Sprache*, 1e uitg., blz. 845 —, en deze diphthong kwam alleen voor in het praesens van die eene klasse van sterke werkwoorden, waarin *i* de grondvocaal was, welke in het praesens door voorschuiving (guna) van eene *u* (oe), en in het enkelvoud van den verleden tijd door voorschuiving van eene *a* versterkt was, gelijk b. v. in

STUIGAN, STAIGA, STIGUMAS, STIGANAS,

plaats had. Daar nu de oorspronkelijke diphthong *ui*, gelijk gezegd is, in geene andere klankrij dan de genoemde, *ui*, *ai*, *i*, voorkomt, zoo is het zeker, dat onze uitgang *lijk* afkomstig is van een werkwoord, dat oorspronkelijk den vorm

luikan, *laik*, *likum*, *likans*

heeft gehad. Daar *ui* echter in het gothisch *ei*, in het nederlandsch *ij*, en in de overige talen *î* is geworden; *ai* in *á*, *ei* of *ê*; en de korte *i* in sommige talen in *e* zijn overgegaan, zoo moet dit hypothetische werkwoord

LUIKAN (spreek uit: *loeikan*) in de oude germaansche talen de volgende vormen hebben aangenomen:

goth.: *leikan*, *laik*, *likum*, *likans*;
oudhoogd.: *lihan*, *ih laih* of *leih*, *uuir lihhumês*, *gilihhan*;
angelsaks: *lican*, *ic lâc* of *laec*, *we licon*, *gelicen*;
oudsaks.: *lican*, *ic leic* of *lêc*, *uui licun*, *gilican*;
oudfriesch: *lîka*, *ic lêk*, *wi licon*, *elekin*;
oudnoordsch: *lika*, *ek leik*, *ver likum*, *likinn*.

Dit geeft voor het Nieuwnederlandsch:

lijken, *ik leek* (met de scherpe *ee*), *wij leken* en *geleken* (met de zachte *e*).

Zoodanig een sterk werkwoord nu heeft men in geene oorkonden, in de genoemde oudere talen geschreven, kunnen ontdekken, maar wel een aantal substantieven, adjectieven en zwakke verba, die blijkbaar van een sterk werkwoord van den opgegeven vorm zijn afgeleid en dus het vroegere bestaan van ons hypothetisch verbum bevestigen. Wel is waar bezitten het Nieuwnederlandsch en het Nieuwhoogduitsch een sterk werkwoord *gelijken*, *geleek*, *geleken*, en *gleichen*, *glich*, *geglichen*, doch de beteekenis dezer woorden komt overeen met die van de oude zwakke werkwoorden, welke in het goth. *galeikôn*, in het oudhoogd. *galihjan* en in het angelsaks. *licean* luiden; waaruit men besluiten moet, dat *gelijken* en *gleichen* eerst later ongelijkvloeijend geworden zijn, even als zulks met sommige andere werkwoorden heeft plaats gehad. Maar indien het thans gebruikelijke *gelijken* of *lijken* voorheen zwak en dus zelf afgeleid was, zoo kan het niet als het eigentlijke stamwoord van den uitgang *-lijk* beschouwd worden. *Gelijken* en *-lijk* kunnen dus in geen geval nader verwant zijn, dan dat beide woorden van een en hetzelfde stamwoord, ons hypothetische LUIKAN, zijn gevormd. Onze vraag verandert derhalve in de volgende: er heeft in verloopene eeuwen ten minste één sterk werdwoord LUIKAN bestaan,

wat beteekende dit; en laat het werkwoord *gelijken*, zoo wel als de uitgang *-lijk*, zich ongedwongen van dit ééne werkwoord afleiden, of is men genoodzaakt twee verba aan te nemen, die gelijkluidend doch verschillend van beteekenis waren? Om deze vraagpunten te beslissen hebben wij de beteekenis van alle woorden te beschouwen, waarin eene lettergreep voorkomt van eenen der vormen, die in de boven uitgeschreven werkwoorden aangetroffen worden, namelijk: *leik*, *laik*, *lik; lìh*, *laih* of *leih*, *lih; lic*, *lác* of *laec*, *lic; leic; lìk*, *leik*, *lik; leich; lijk*, *leek* en *lek*. Alle zoodanige woorden vertoonen, schijnbaar althans, eenen familietrek, en moeten in vergelijking worden gebracht, wanneer wij de beteekenis van LUIKAN willen bepalen.

JACOB GRIMM heeft reeds gegist, dat er een werkwoord van genoemden vorm bestaan heeft, welks beteekenis *iungere*, zamenvoegen, vereenigen, zou geweest zijn: «die dunkele urbedeutung von *leikan*, *laik*, *likun* «war vielleicht jungere,» Deutsche Gramm. II, pag. 16, n°. 183 1). Wij gelooven, dat LUIKAN ook wel iungere heeft beteekend, doch houden het gebruik van *luikan* in den zin van *iungere* voor eene metonymia (*antecedens pro sequente*) van bijeenbrengen, en dit wederom voor het causativum van bijeenkomen. Hoewel bijeenkomen slechts eene verenging is van een nog hooger en algemeener begrip, gaan, zich bewegen, hetwelk een nieuw kenmerk in zich opgenomen heeft, zoo zullen wij ons vooreerst bepalen tot het bewijs, dat LUIKAN bijeenkomen heeft beteekend. Vooraf zij echter herinnerd, dat er werkwoorden zijn, die zoo wel causatief als immediatief gebezigd worden, b. v. *branden*, *breken*, *smelten*,

---

1) GRIMM voert zijne hypothetische woorden steeds aan onder den vorm, dien zij in het gothisch zouden gehad hebben; wij geven aan den geheel onverbasterden en algemeenen vorm de voorkeur, en deze zou *luikan* geweest zijn.

koken, *leeren*, *heeten*, *bederven*, *herstellen* enz., zoodat het niet bevreemden kan, indien wij LUIKAN nu eens in de beteekenis van bijeenkomen en dan in die van bijeenbrengen aantreffen, of beide begrippen zich niet altijd duidelijk laten onderscheiden.

In de eerste plaats komt in aanmerking het substantivum *lijk*, *leik*, *lik*, *lek*, of hoe zijn vorm eigentlijk ook wezen moge, hetwelk het hoofdwoord uitmaakt van het compositum *huwelijk*, ook *houwelick*, *hiwelick*, *hiwelek*, *hijlick*, *hillick* geschreven. De oudhoogduitsche vormen van dit woord, *hîleih* en *gahîleih*, zouden bij ons den vorm *huweleik* doen verwachten; zij beteekenen niet alleen nuptiae, matrimonium, connubium, coniugium, maar ook copula en complexus. Naast dit substantivum *hileich* bestond ook een adjectivum *hîlih*, coniugalis, hetwelk, zooals men ziet, in spelling van het substantivum *hîleih* verschilt. *Huwelijk* is derhalve niet voor een gesubstantiveerd adjectief te houden, maar moet als een oorspronkelijk substantivum worden aangemerkt. En wat zou *lijk*, *leih* in dit woord wel anders kunnen beteekenen dan bijeenkomst, vereeniging of verbinding, de werking of het gevolg van bijeenkomen? Wel is waar volgens een latijnsch-nederduitsch woordenboek uit de 13de eeuw, in de bibliotheek te Bern aanwezig en door GRAFF in het 2de deel der *Diutiska* gedeeltelijk afgedrukt, beduidde *hiwelec* zoowel concubitus en coitus als matrimonium. Wel bestaat er ook een gothisch verbum *laikan*, dat σκιρτᾶν, springen, huppelen, beteekent, waarvan het substantivum *laiks*, χορός, dans, is afgeleid; het angelsaksische *laecan* beteekent spelen, en het Oudnoordsch *leikr* spel. Men zou dus *huwelijk* met sommigen voor niets meer dan lusus amatorius kunnen houden; doch is het bij de groote kieschheid, waarvan onze taal door het uitwerpen van bijna alle woorden en vormen van dubbelzinnigen aard, zoo vele doorslaande

blijken heeft gegeven, wel waarschijnlijk, dat men een woord van eene zoo onedele beteekenis zou hebben gekozen om eene instelling aan te duiden, voor welke ons volk altijd diepen eerbied betoond heeft? Ook wordt het huwelijk steeds als eene vereeniging of verbintenis opgevat: *een huwelijk sluiten* of *aangaan*, zegt men, eveneens als: *een verbond*, *eene verbintenis sluiten* of *aangaan*. Dit begrip vereenigen, bijeenkomen ligt zeker niet in het eerste gedeelte van het woord *huwelijk*. In de oudere taal bestond het woord *hiwo* of *hiwa*, middelnederl. *hie*, dat *gade*, *echtgenoot* beteekende. Zoo worden b. v. in eene middelhoogduitsche vertaling van MOZES' eerste boek, te vinden, in *Diutiska* III, pag. 40 vv., ABRAHAM en SARA «die zwei *kiwen*» genoemd; en in den *Reinaert*, vs. 1852, heet dame HAWI, de vrouw van den ram BELIJN, *sine hie*. Van dit woord is *huwen*, oudhoogd. *hiwjau* en *hi-jan*, afgeleid; niet omgekeerd *hiwa* van *hiwjan*, vermits *huwen*, *hiwjan* of *hi-jan* zwak en dus zelve afgeleid zijn. De oorspronkelijke beteekenis van *huwen* is derhalve bepaaldelijk: iemand tot echtgenoot kiezen of nemen. Dit blijkt onder andere ook duidelijk uit de boven aangehaalde vertaling van GENESIS, *Diut.* III, p. 75, waar men leest: «toen bad REBECCA ISAAC, terwijl hij op zijn bed lag, «dat hij niet zou dulden, dat JACOB *uit dit volk eene* «*vrouw name* (uz deme chunne gehite)». Ook is het niet voorbij te zien, dat *hiwjan* op zich zelf reeds in de bovenbedoelde min kiesche beteekenis gebruikt werd, b. v. door NOTKER, Ps. VII, 10: *kehiginnes lust*, delectatio carnis. Wanneer wij derhalve *huwen* door onze dichters in den zin van vereenigen en verbinden gebezigd vinden, dan mogen wij dit gebruik gerust als eene tropische aanwending van het woord aanmerken.

Het tweede woord, hetwelk bewijst, dat LUIKAN bijeenkomen beteekend heeft, is het substantivum *gelijk*

in de uitdrukking *te gelijk*, op denzelfden tijd. Dit *gelijk* kan wederom niet wel iets anders beduiden dan de uitkomst van bijeenkomen of bijeenbrengen, namelijk vereeniging in de ruimte. *Te gelijk* geeft wel is waar vereeniging in den tijd te kennen; *zij kwamen en vertrokken te gelijk* kan wel iets anders beteekenen dan *zij kwamen en vertrokken te zamen*, doch de meeste uitdrukkingen van tijd zijn aan die van ruimte ontleend, of liever: vele uitdrukkingen, die eigentlijk op de ruimte betrekking hebben, worden overdrachtelijk op den tijd toegepast. Men zegt: *in den avond*, *op dien dag*, *vóór zes uren*, *door de week*, *den ganschen dag door*, *tusschen vieren en vijven*, *over dag*, *tegen den avond*, *onder het wandelen*, *buiten 's tijds*, *binnen 's tijds*, even als: *in de kerk*, *op de straat*, *voor de deur*, *door de poort*, *het geheele huis door*, *tusschen vier muren*, *over het vuur*, *tegen eenen boom*, *onder de tafel*, *buiten 's lands*, *binnen 's dijks*; *voorjaar* en *achtermiddag*, even goed als *voorhuis* en *achterkamer*, en de uitdrukkingen *tijdperk*, *tijdvak*, *tijdruimte*, *tijdsverloop* zijn zamengesteld met woorden, die een gedeelte van of eene beweging in de ruimte aanduiden. Ook beteekenen de latijnsche en grieksche adverbia *simul*, *una*, *ἅμα* en *ὁμοῦ* zoowel *te gelijk* als *te zamen*; *simul*, *una esse*, *habitare*, *ἅμα*, *ὁμοῦ εἶναι*, *οἰκεῖν*, *te zamen zijn*, *wonen*; *simul*, *una venire*, *ἅμα*, *ὁμοῦ ἔρχεσθαι*, te gelijk komen. In den *Teuthonista* worden dan ook *to gader*, *to zamen*, *gelijck* en *to hoip* als synonyma bijeengesteld; en het *Taalkundig Woordenboek* van WEILAND verklaart *te gelijk* door *te zamen*. Het voorzetsel *te* drukt hier de betrekking van wijze uit, het geeft te kennen, dat de geheele uitdrukking — praepositie en substantief te zamen genomen — eene bepaling van wijze uitmaken, even als in: *altemaal*; *te koop of te huur*; *te rug gaan*; *te gemoet komen*; *te land*,

ter zee, te voet, te paard te scheep reizen; te vuur en te zwaard verwoesten. In al zulke uitdrukkingen is het woord, dat door *te* geregeerd wordt, een substantief. Zelfs in *ten hoogste, ten duurste* enz. moeten *hoogste* en *duurste* beschouwd worden als adjectieven, die tot substantieven verheven zijn: *het hoogste*, gen. ontbr., *den hoogste, het hoogste*, en niet als adjectieven of adverbién; vandaar de spelling: *ten hoogste* = *te den hoogste* [dativ.], zonder *n*, niet *ten hoogsten. Gemoet*, in de uitdrukking *te gemoet* is insgelijks een substantivum, zooals daaruit blijkt, dat het een possessivum bij zich hebben en eenen genitivus regeren kon; b. v. in *Der Leken Spieghel*, II, XXXVI; 1915:

«*Doen si* [de heiligen] *dies ghingen blide ghemoet*,
Quamen twee mannen in hoer ghemoet».

en bij MAERLANT, *Rijmbijbel*, aangehaald in CLIGNETS *Bijdragen*, blz. 228:

«*Te Moysese sprac metter spoet*
God: ganc [d. i. ga] *in* Pharaoens gemoet».

Ook *zamen* in *te zamen* moet voor een zelfstandig naamwoord worden gehouden. Òf het is de infinitivus van het werkwoord *zamen*, dat KILIAAN opgeeft; en waarvan SIMON STEVIN het deelwoord bezigde, toen hij in zijne *Wisconstige Gedachtenissen* de loxodromische tafels *tafels der versaemde snylinen* noemde. BOENDALE bezigde het in *Der Leken Spieghel*, I, XLIII, 13:

«*Daer maecte Romulus al omme*
Een mure, teenre somme,
Ende heeftse al in een ghesaemt».

Òf *zamen* is de stam van het frequentativum *zamenen*, waarvan het verbale *zamening* reeds in de oudnederlandsche psalmen uit den Karolingischen tijd voorkomt,

te weten in Ps. 61, vs. 9: «*Betruit an imo al samnunga folkes*». «Vertrouwt op Hem, al [gij] verzamelingen des volks»; en in *Der Leken Spieghel*, II, XXXIX, 55:

«*Maer der heyligher kerken bediede*
Is sameninghe *der goeder liede*».

In het oudhoogd. althans bestond een substantief *samana*, hetwelk, met *brut* zamengesteld, het compositum *brutsamana*, ecclesia, opleverde; zie NOTKER Ps. CX, 9. Ook GRIMM beschouwt *zi samana* als bestaande uit eene praepositie met een substantivum. Wij meenen derhalve *gelijk* en *te gelijk* voor een zelfstandig naamwoord te moeten houden, hetwelk vereeniging te kennen geeft, zoo dat *te gelijk* woordelijk hetzelfde is: *in vereeniging*.

Dezelfde substantieven *lijk* en *gelijk* treffen wij aan in de adverbia *maandelijks*, *wekelijks* en *dagelijks*, als mede in *iegelijk* en *elk*, eigentlijk: *ielijk*. Wij geven aan een substantivum, wanneer het dienen moet om den tijd te bepalen, waarin iets voorvalt, dikwijls den vorm van eenen genitivus. Zoo zeggen wij nu nog *des daags*, *des nachts*, *des morgens*, *des avonds*, *des middags*, *Zondags*, enz., en onze middelnederlandsche schrijvers deden zulks ook daar, waar wij thans den accusatief bezigen; b. v. in het bekende lied: *Het daghet in den Oosten:*

«*Si custe hem gheen corter wilen*,
Maer also menigher stond»;

alsmede in *St. Franciscus leven*, vs. 4630: *Elcs jaers;* in het gedicht *Vanden levene ons Heren*, vs. 373: *des eerst nachts*; in den *Reinaert*, vs. 2092: *des derdes dages;* in de *Vlaemsche Gedichten*, door Jhr. BLOMMAERT uitgegeven, I, bl. 3, vs. 13: *dies daegs*. De uitdrukkingen *jaarlijks*, *dagelijks* zijn niets anders dan zulke

genitivi temporales van de substantieven *jaarlijk*, *dagelijk*, die eerst en eigentlijk alle jaren of dagen te zamen genomen en dus eene vereeniging van alle jaren of dagen beteekenden, doch later ter uitdrukking van *ieder jaar*, *iederen dag* gebruikt werden. Het bewijs laat zich het best uit het Oudhoogduitsch ontleenen. In deze taal namelijk ziet men dikwijls de woorden *lih* en *gelih*, *gilîh* of *galîh* gevoegd achter substantieven in den genit. plural. welke casus op *o* uitging: *mannolih* en *mannogilih*, *dingolih*, *zitogilih*, *tierolih*, *nahtolih*, *iarolih*, meestal met de beteekenis van *ieder man*, *ieder ding*, *ieder tijd*, *ieder dier*, *nacht*, *jaar* enz. Wij zullen een paar voorbeelden van zulke uitdrukkingen ten bewijze aanvoeren. OTFRIED geeft in het 26ste Hoofdstuk van zijn gedicht, waarvan CHRISTUS de held is, eene beschrijving der zoogenoemde via dolorosa. In het 61ste en eenige volgende verzen laat hij CHRISTUS tot de weenende vrouwen, die hem uitgeleide doen, zeggen: «klaagt niet «over mijne smart, u staat grootere te wachten. Weent «over u zelven, gij hebt dit zeer noodig. Weent ook, «gelijk ik u zeg, over al uwe kinderen wegens eenen «grooten ramp, hoedanig de wereld nooit gezien heeft; «want de tijd moet nog komen, dat *iedere vrouw onder* «*u* [«uuibolih fon iru»] zeggen zal: wel is het voor de «levende, die zich nooit over een kind verheugd heeft». In eene vertaling van het 9de vers van Psalm XXXI, zegt NOTKER: «*rossolih sol frenum* (*britttel*) *haben*» «ieder paard moet een breidel hebben». Soms werd deze genitivus pluralis nog vorafgegaan door *allero*, gen. plur. van *all: allero dingo lih*, *allero zito lih*, *allero ubelo lih*, elk ding, kwaad, euvel; b. v. in de oudhoogduitsche vertaling van BOETHIUS' verhandeling *de consolatione philosophiae*, bl. 118: «Unde ze sinero gelichi duuingonde «die er geskuof, ferstozet er uzer sinemo riche allero «ubelo lih» «en tot zijne gelijkenis dwingende», d. i. noodzakende gelijkenis met Hem aan te nemen, «verstoot,

«verdrijft Hij (namelijk God) uit zijn rijk elke boosheid «of alle boosheden». Men ziet het is moeijelijk te beslissen of hier van elk kwaad in het bijzonder of van alle ondeugden te zamen genomen gesproken wordt. De eene voorstelling gaat gemakkelijk in de andere over; van daar ook, dat dezelfde woorden in de beide opvattingen gebruikt worden: *alle mannen*, *alle man; omnes homines*, *omnis homo; πάντες ἄνδρες*, *πᾶς ἀνήρ; tous les hommes*, *tout homme.* Intusschen is het niet twijfelachtig, welke opvatting voor de oorspronkelijke is te houden. Gaan wij na, hoe in sommige talen het begrip ieder uitgedrukt wordt, dan zien wij immers, dat daartoe woorden gebezigd worden, die eigentlijk vereenigen beteekenen, waaruit volgt, dat de voorstelling van elk individu in het bijzonder ontstaan is uit die van alle individuen te zamen genomen. In het latijn toch geschiedt zulks door aanhechting van *que*, dat tevens voor een verbindend voegwoord geldt. Zoo wordt *quis*, *iemand*, door achtervoeging van dit *que: quisque*, ieder een, een ieder; *ubi*, ergens, de eene of andere plaats: *ubique*, overal, op iedere plaats; *uter*, een van beiden: *uterque*, ieder van beiden, dus beiden. Soms schijnt *que* de vereeniging nog niet sterk genoeg uit te drukken, en wordt misschien daarom nog *cum*, dat ook vereeniging en zamenhang te kennen geeft, tusschen het stamwoord en *que* ingevoegd, namelijk in: *quicumque, ubicumque, quandocumque, quomodocumque.* Het Gothisch veralgemeent op dezelfde wijze door aanhechting van het enclitische *-uh*, dat even als *que* ook eene enclitische coniunctio copulativa is. Zoo zegt Christus, Marc. II, 11, tot den geraakte: «*urreis nimuh badi thein*» «surge sume*que* grabatum tuum» «sta op *en* neem uw bed»; en Marc. XVI, 7 zegt de engel in het graf tot de vrouwen: «maar gaat henen *en* zegt zijnen discipelen enz.», hetwelk in het Gothisch aldus luidt: «*akei gaggith qithituh du siponjam is*» «sed ite dicite*que*

discipulis ejus». Door achtervoeging van ditzelfde *uh* ontstaan uit de vragende voornaamwoorden *hwas*, wie, en *hwarjis*, welk, de onbepaalde: *hwazuh* en *hwarjizuh*, elk, ieder: uit *hwathar*, wie van beiden, *hwatharuh*, ieder van beiden; uit *hwath*, waarheen: *thishwaduh*, naar iedere plaats heen, overal heen; uit *hwar*, waar: *thishwaruh*, overal, op elke plaats. Zeker is het, dat men bij oudhoogduitsche schrijvers plaatsen aantreft, waarin de zamenstellingen met *lih* zich niet wel anders dan als uitdrukkingen der gezamentlijkheid laten opvatten. Zoo zegt Otfried, *Crist*, I, xviii, 28 vv.:

«*Thu bist es, uuan ih, uuis,*
thaz lant heizit paradys.
Ih mag ez lobon harto;
ni girinnet mih [*mir?*] *thero uuorto*
Tho mir mugi lido lih
sprechan uuorto gilih,
Ni mag ih thoh mit uuorto
thes lobes queman zi ente»,

hetwelk ik meen aldus te moeten vertalen: «Gij weet, «geloof ik, dat dit land het paradijs heet. Ik kan het «zeer prijzen, [maar] het ontbreekt mij aan woorden. Al «konden ook *al* mijne *leden* te gelijk woorden spreken, «ik kwam met mijne rede niet aan het einde van den lof». Uit de bepaling *gilih* te gelijk blijkt, dat *lido lih* niet beteekent *elk lid* één voor één, maar *alle leden* gezamentlijk, de totaliteit, de vereeniging der leden. Dezelfde opvatting van zamenwerking vindt men uitgedrukt door *thegeno gelih* in Hucbalds zegezang voor Hludwig (Lodewijk) III, na de groote overwinning op de Noormannen, vers 50 volgens de uitgave van Willems in de *Elnonensia*:

«*Thar uacht* thegeno gelih,
Nechein soso hluduig».

«Daar vochten *alle helden*, maar geen zoo als Lodewijk». Eigentlijk staat er: daar vocht de *gezamentlijkheid der helden*. Ik meen derhalve in het behandelde *lijk*, *gelijk*, *lich* en *gelich* een substantivum te mogen zien, dat vereeniging uitdrukt. Behalve in de bijwoorden *dagelijks*, *jaarlijks* en de daarvan afgeleide oneigentlijke adjectieven *dagelijksch*, *jaarlijksch* enz., en in *iegelijk* ontmoeten wij het nog in ons *elk*, eigentlijk *ielijk*, zoo als de Arnhemsche uitspraak *ielk* leert. Zelfs vindt men *ielijk* geschreven in het *Wynterstuck* van een *Passionael* in HS., aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde toebehoorende. Daar toch leest men fol. XXIX recto: «*een yelick bisschop*». Vervolgens zit *lijk* nog verscholen in *malkander*, dat uit *manlijk ander* ontstaan is; *malk* is *manlijk*, elk. Eerst veranderde de *n* in *l*, even als in *balling* van *banling*, *banneling* en in *spalling*, jong varken, van *spanling*, *speenling*. *Manlik*, *mannelik*, komt onder andere voor in het gedicht *Vanden levene ons Heren*, vers 2826:

«*Dat wi quamen te sinen rike*,
Daer omme souden wi pensen manlike».

en vers 7487:

«*Dus loent die duvel* mannelike,
Es hi jonc, *out*, *arm ofte rike*,
Die hanghen aen sinen rael;
Sijn loen es emmer quaet».

Een nieuw bewijs dat LUIKAN vereenigen moet beteekend hebben, levert misschien het oudhoogduitsche: *geleiche*, dat in HEINRICI *summarium*, in de *Diutiska* van GRAFF, III, 236 vv. afgedrukt, als glosse op *artus*, voorkomt. Het heeft de vocaal van den singul. praeteriti en schijnt althans, even als het lat. *artus* van ἌΡΩ, op de zamenvoeging of verbinding der leden te zien. Daar

geleiche zich echter nog anders laat verklaren, willen wij er hier niet te veel gewicht aan hechten.

Van het onderstelde sterke werkwoord LUIKAN laten zich ook een paar zwakke werkwoorden afleiden, met eene beteekenis, blijkbaar ontleend aan het begrip bijeenkomen. In het Gothisch treft men namelijk *leikan* aan, dat zwak verbogen wordt en dient om *ἀρέσκειν*, behagen, te vertalen. Zoo wordt b. v. Joh. VIII, 29[b]: «*ὅτι* «*ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ παντοτε*» want ick altijd doe, dat hem behagelick is» vertaald door: *ik thatei leikaith imma taujô sinteina*»; en 1 Corinth. X, 33: «*κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω*» door: «*swaswe ik* «*allaim all leikan*» «gelijk ik allen [in] alles behaag». Niet volkomen gelijk in vorm aan het gothische, maar in beteekenis, is het angelsaksische *licean*, hetwelk aan het goth. *leikjan* zou beantwoorden, doch zich even goed van het stamwoord LUIKAN laat afleiden. Het beteekent insgelijks behagen, goed dunken. In de geschiedenis van APOLLONIUS, vertaald uit de *Gesta Romanorum* zegt de dochter des Konings tot haren vader: «thu góda cyning, «*licad* the wel, thaet APOLLONIUS the thurh ùs te daeg «gegodod is, thus fare, and cuman yfele men, and be- «reáfian hine»? «gij, goede koning, *behaagt* het u wel «(dunkt het u wel goed), dat APOLLONIUS, die door «ons heden begiftigd is, dus henen trekke, en [dat] booze «menschen komen en hem berooven»?

Het oudsaksisch van den *Heliand* heeft het werkwoord *licon*, behagen, dat hoewel dezelfde beteekenis hebbende als de bovengenoemde, al wederom in vorm verschilt en een gothisch *leikon* zou doen verwachten. Deze verscheidenheid in de vormen bij eenheid van beteekenis verdient daarom opmerking, dewijl zij het voorbestaan van een zelfde wortelwoord in het gansche Germaansch bewijst, waarvan ieder volk op zijne wijze een nieuw werkwoord gevormd heeft. Dit oudsaks. *licon* komt voor in

het verhaal van Christus' doop: «Aftar quam thar uuord «fon himile. hlud fon them hohon radura. en grotte thane «Heliand selbon. Crist allaro cuningon bezton. quadh that «he ina gicoranan habdi. selbo fon sinu rikea. quadh that «im the sunu *licodi*». «Daarna kwam daar een woord « (eene stem) van den hemel, een geluid van den hoogen « hemel, en groette den Heiland zelven, Christus den besten « aller koningen; zeide, dat hij zelf hem gekozen had van « uit zijn rijk; zeide, dat de zoon hem *behaagde*». De oudnederlandsche vorm stemde met den oudsaksischen overeen, gelijk blijkt uit het compositum *gelicon*, dat men in de interliniaire vertaling van het 32ste vers van den 68sten psalm zien kan. De tekst der vulgata: «Et *placebit* « Deo super vitulum novellum cornua producentem et « ungulas», wordt aldus overgezet: «In *gelicon sal it* gode « ouir calf nuuuihorni fort[t]hbrenginde in clauuon». *It* ziet op de werking, in het voorgaande vers vermeld: « magnificabo eum in laude». Van den oudhoogduitschen vorm *lîhan*, die met den gothischen overeenkomt, zal ik geene voorbeelden aanvoeren, evenmin als van den oudnoordschen *lika*. Het oudfriesche *likia* sluit zich aan het angelsaksische *licean* aan, gelijk uit den vorm van den eersten persoon van het enkelvoud blijkt. Zoo begint het 2de der Westerlauwersche Landrechten aldus: «Dat oder « landriucht is: hweerso dyo moder her kyndes eerwe « forkapet iefte forwixlet met her fryonde reed, eer dat « kynd ierich is; als hit ierich se, *likie* him di kaep, so « halde hitten, ande *liker* him naet, so fare hit oen syn « ayn eerwe» «Het tweede landrecht is: indien de moeder « haars kinds erfgoed verkoopt of verruilt met harer vrien- « den raad, eer het kind jarig (mondig) is; als het jarig « zij, *lijkt* (bevalt) hem de koop, zoo houde het hem, en « *lijkt* hij hem niet, zoo aanvaarde het zijne eigene erve». Dat wij *lijken* en het frequentativum *lijkenen* nog in dezelfde beteekenis gebruiken, behoeft naauwelijks vermelding: «*dit is eene zaak, die mij lijkt of lijkent;*

«*maar dat lijkt mij in het geheel niet*», zeggen wij. Het engelsche *to like*, goedkeuren, goedvinden, beminnen, is uit het angelsaksische *licean* ontstaan door eene verwisseling van begrippen, die men ook bij andere woorden opmerkt, namelijk door de verruiling der werking tusschen subject en object. Zoo is *δοκεῖν* zoowel meenen, voor iets houden, als schijnen, voor iets gehouden worden; het gothische *siuns* beteekent niet alleen *ἀνάβλεψις* en *τὸ βλέπειν*, het gezicht, het zien, de werking en het vermogen van te zien, maar ook *εἶδος* en *ὄψις*, het uiterlijke aanzien, de gestalte, b. v. Luc. III, 22: «*jah atiddja ahma sa weiha leikis* «*siunai swe ahaks*» «*καὶ καταβῆναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* «*σωματικῷ εἴδει, ὡςεὶ περιστεράν*». Even zoo worden *voelen*, *smaken*, *leenen*, *sentir*, *sapere*, *to look* enz. van personen en zaken, van subjecten en objecten, gebruikt. Hetzelfde heeft plaats met *rieken* en *ruiken*, welke beide woorden, even als *vier* en *vuur*, *bestieren* en *besturen*, *dier* en *duur*, door tweederlei uitspraak van denzelfden tweeklank *iu* ontstaan zijn. Eigenlijk is het eene werkwoord het causativum van het andere, de bloem, die riekt, maakt dat iemand ruikt; de suiker, welke zoet smaakt, maakt dat men iets zoets smaakt of proeft; dat iets ons behaagt, *lijkt*, d. i. maakt, dat wij het begeren, *that we like it*.

Er bestaat een zeer natuurlijk verband tusschen het begrip behagen en het begrip bijeenkomen, vereenigen, hetwelk maakt, dat een woord, waardoor het laatste uitgedrukt wordt, tevens geschikt is ter aanduiding van het eerste. Wat ons behaagt, boezemt ons verlangen in naar de tegenwoordigheid, zoo al niet naar het bezit, van het behagelijke; het trekt ons aan, veroorzaakt eene toenadering, eene vereeniging er mede. Het inhetbezitgeraken van iets wordt uitgedrukt onder andere door woorden, die eene nadering tot of eene vereeniging met de bezitting te kennen geven, als *bekomen*,

d. i. *bijkomen, komen bij; krijgen, verkrijgen*, eigentlijk aanvatten; *erhalten*, d. i. beginnen te *halten*, houden; *to beget*, d. i. *to get by*, gaan tot, van *gitan*, gaan, waarvan het goth. *gatwô*, straat, weg, het eng. *gate*, poort, doorgang, en ons *gat*, doorgang. Het eng. *to get* heeft in de uitdrukkingen *to get in* en *to get out* de beteekenis van gaan nog behouden. Het bezitten wordt te kennen gegeven door woorden, die het bevinden in de nabijheid van, of het vereenigd zijn met uitdrukken: *bezitten* is: zitten bij, in de nabijheid, even als *possidere* is: *sedere po*, bij, waaruit *pone* (zie GEORGES *Lat. Deutsches Wörterb.* II, blz. 687). *Habere* en *hebben*, waarvan *have*, bezitting, en *hecht*, *heft*, datgene, waaraan men iets heeft of vasthoudt, beteekenen in de eerste plaats houden, vasthouden, dat is: vereenigd zijn met. Op deze zienswijze zijn ook sommige uitdrukkingen van het begrip behagen gegrond. Hetgeen ons behaagt, is *aantrekkelijk, aannemelijk*, *aangenaam*, het trekt aan, is geschikt om aangenomen, dat is: aangevat, te worden; het *bevalt* ons, valt bij of naar ons, het *staat* ons *aan*, staat bij ons. Het angels. *cweman*, behagen, is ons *komen* en heeft te gelijker tijd dezelfde beteekenis; het engelsche *to become*, behagen, is *bijkomen*. Onze middelnederl. schrijvers bezigden *bekomen* insgelijks voor behagen, b. v. JAN BOENDALE in *Der Leken Spieghel*, I, XXVI, 75, waar hij, van KAINS offer sprekende, zegt:

« *Dattet Gode en* bequam *niet* ».

Een gevoelen, dat wij goedkeuren, dat ons behaagt, *omhelzen* wij, wij vatten het aan, wij *vereenigen* er ons mede; de Franschman *l'épouse*, verbindt het aan zich, *si elle lui convient*, van *convenire*, zamenkomen. Het grieksche *ἀρέσκειν*, behagen, komt blijkbaar van den wortel *ἌΡΩ*, zamenvoegen, verbinden, waarvan het part. *ἄρμενος* de beteekenis heeft niet alleen van

passend, voegend, d. i. geschikt om verbonden te worden, maar ook die van behagelijk. Van hetgeen ons aangenaam is, wordt ook gezegd, dat het ons *past*, *voegt*, *vlijt*, d. i. geschikt is om zamengevoegd en vereenigd te worden. Omgekeerd zeggen wij van hetgeen ons niet bevalt, dat het ons *tegenstaat*, dat het *stuit*, *stuitend is voor ons*, dat het *afschuwelijk* is, dat wij er eenen *afkeer* van hebben, het *verafschuwen*; al welke uitdrukkingen het afstooten, afwenden, het omgekeerde van naderen en vereenigen, te kennen geven. Nog sterker is het fransche *repugner* [van *repugnare*, weerstand bieden, en dit van *pugnus*, vuist], dus met de vuisten afstooten. Het werkwoord *behagen* zelf beteekent omvatten, omarmen; *haag*, *heg* en het hoogduitsche *hegen* eigenlijk: omvatten, geven recht dit te stellen. — Nemen wij dit alles te zamen, dan gelooven wij, gerust te mogen beweren, dat de behandelde beteekenis van *lijken*, namelijk behagen, het gevoelen versterkt, dat het stamwoord LUIKAN de meer genoemde beteekenis had.

Verschillend van het behandelde *lijken*, behagen, zijn de werkwoorden *lijken*, *gelijken*, *lijkenen* ressembler, similem esse; want ofschoon dit ons *lijken* thans met het zoo even beschouwde in vorm overeenkomt, was zulks waarschijnlijk oudtijds het geval niet. In het Gothisch althans behoorde *galeikôn* tot de 3de zwakke conjugatie, terwijl het oudhoogduitsche *galîhjan* van de eerste was; in het Oudn. beteekent *likja*, gelijken, maar *lika*, behagen; deze woorden verschillen dus onderling en van de zoo even beschouwde, een bewijs, dat men ook hier aan een gemeenschappelijk stamwoord, niet aan overneming van elkander te denken heeft. In het Angelsaksisch schijnt het verbum zelf niet voor te komen, wel zijn participium *geliced*, waaruit men echter niet tot den vorm van den infinitivus kan besluiten. Evenmin kan

de oudfriesche vorm, *lika* of *likia?* met zekerheid bepaald worden. Hoe de vormen van den infinitief echter ook geweest zijn, die van het verbum finitum laten zich regelmatig van ons LUIKAN afleiden, even goed als de beteekenis. De waarneming namelijk, dat twee voorwerpen op elkander gelijken, is geene zuiver zinnelijke; er bestaan derhalve geene oorspronkelijke uitdrukkingen voor het gelijken. Om dit te kennen te geven moet men wederom tot tropen zijne toevlucht nemen. Eene menigte woorden en spreekwijzen toonen aan, dat men het gelijken als een bijeenkomen, een bijeenbehooren, als eene vereeniging opvat. *Similis*, gelijk, *ressembler*, gelijken, en *semblable*, gelijk, hebben blijkbaar denzelfden stam als *assembler*, vergaderen, bijeenbrengen, en *ensemble*, te zamen; namelijk *simul*. *Accedere*, naar iets toegaan, *approcher* en *to approach*, naderen, beteekenen tevens gelijken. Παραπλήσιος, gelijkend, is afgeleid van πλησίος, nabij; ὁμός, gelijk, is van denzelfden stam als ὁμοῦ, bijeen, en ὁμοῦν, vereenigen. Wanneer iets op iets anders gelijkt, zeggen wij, dat het er toe *nadert*, dat het er *nabijkomt*; twee dingen, die op elkander gelijken, *behooren bijeen*, *komen overeen* of *bijeen*; men kan ze dikwijls niet *onderscheiden*, d. i. *onderling scheiden*. Het adjectief *par* beduidt gelijk: *par similisque*; het lat. substantief *par* beteekent *paar*, vereeniging van twee bijeenbehoorende zaken: *par gladiatorum*, *par columbarum*; het goth. *juk* is paar, ζεῦγος, en *gajuko* beteekent gelijkenis, παραβολή. — Omgekeerd wordt het ongelijkzijn uitgedrukt door woorden, die scheiding en afstand beduiden. *Verscheidenheid*, van *scheiden*, is het tegengestelde van *eenheid* en *overeenkomst*. Gevoelens, die niet gelijk zijn, *loopen uiteen*; tusschen dingen, die veel verschillen, is een groot *onderscheid*, zij *komen* in de verte *niet bijeen*. *Distare* van elkander *verwijderd staan*, en διιστάναι, scheiden, beteekenen tevens verschillen. Wij meenen der-

halve ook dit *lijken* en *gelijken*, insgelijks wat de beteekenis aangaat, van ons ondersteld LUIKAN te mogen afleiden.

Hiermede zijn onze argumenten nog niet uitgeput. De gemeenschappelijke oorsprong der meeste Europesche talen noodigt ons om ook eenen blik buiten de grenzen der germaansche tongvallen te werpen en rond te zien, of ook daar misschien hetzelfde LUIKAN te vinden is. Gaan wij eerst na, welken vorm dat woord nagenoeg zou moeten hebben. De wortel LIK, die in LUIKAN door de U versterkt is, bevat behalve de vocaal eene liquida, L, en eene muta gutturalis, K. Nu is het een algemeene regel, behoudens enkele regelmatige verwisselingen, dat de liquidae in de indogermaansche talen onveranderd blijven. Wij zullen uit het Grieksch en Latijn eenige voorbeelden aanvoeren, die bij eene vergelijking met het Germaansch zulks bewijzen. *Veel*, *πολύς*; *keel*, *gula*; *hals*, *collum*; *lip*, *labium*; *melken*, *mulgere*, *ἀμέλγειν*; *likken*, *λείχειν*, *lingere*; *vol*, *plenus*; *zilt*, *zalt* (waaruit *zout*) *salt*, *ἅλς*; *kil*, *kald* (waaruit *koud*, *gelidus*; *lang*, *longus*; *blazen*, *flare*; *loo*, oudhd. *loh* (bosch), *lucus*; *wolf*, *vulpes*, (*vos*; diernamen worden, gelijk bekend is, zeer dikwijls verwisseld); *delven*, *talpa* (mol, delvend dier); *vaal*, *pallidus*; *halm*; *calamus*; *veulen*, *pullus*, *πῶλος*; *hol*, *κοιλός*; *dulden*, goth. *thulan*, *tolerare*; middelned. *el* (ander, nog over in *elders* en *ellende*), *alius*; goth. *aljan*, voeden, *alere*; goth. *hlinan*, *leunen*, *κλίνειν*; goth. *hliftts*, dief, *κλέπτης*; *vlechten*, *πλέκειν*.

Volgens de wetten der klankverschuiving zijn de mediae omstreeks eene eeuw na onze jaartelling in de germaansche tongvallen in tenues overgegaan; aan de nederduitsche *k* moeten derhalve de latijnsche *g* en de grieksche *γ* beantwoorden. Ten opzichte der vocaal van den wortel laat zich niets met zekerheid bepalen, dan dat zij

kort moet zijn. Lange vocalen toch zijn altijd, hetzij door guna, hetzij door eene andere oorzaak uit korte ontstaan. Doch wat de quantiteit van een werkelijk bestaand identisch woord in eene andere tongval wezen zal, laat zich niet vooruit zeggen, dewijl elke taal hare eigene wetten van klankwijziging heeft. Indien er derhalve ten opzichte der quantiteit overeenstemming bestaat, zoo is zulks louter toeval, geene noodzakelijkheid, gelijk men wel eens stijf en sterk beweerd heeft. De vergelijking van een paar voorbeelden zal dit bewijzen.

Lat.	ĕdo,	ēdi,	ēdimus,	ēsum;
Gr.	ἜΔ-Ω,	ἐδ-ήδ-οκα,	ἐδ-ηδ-όκαμεν,	ἔδ-εστος;
Goth.	ĭta,	àt,	ētum.	ĭtans.
Lat.	mŏlo,	mŏlui,	mŏluimus,	mŏlitum.
Oud.	mălu,	mūal,	mūalamês,	gamàlan.
Lat.	spŭo,	spŭi,	spŭimus,	spū-tum;
Goth.	spēiwa,	spāiw,	spĭwum,	spĭwans.

Wij kunnen ons dus vooreerst niet om de vocaal bekommeren en zullen slechts naar grieksche en latijnsche woorden van den vorm *Δ...Γ*, L...G moeten omzien. Zoodanige treffen wij in *λέγειν* en *legere* aan, welke, behalve verschillende andere beteekenissen, ook die van iets zoeken, d. i. tot iets gaan, naderen, en vervolgens bijeenbrengen, verzamelen hebben: *ὀστέα λέγειν; flores, nuces, poma, spolia caesorum legere.* Is *legere*, lezen, niet het wederbijeenvoegen en gezamenlijkuitspreken der bestanddeelen, waarin men de woorden eerst opgelost heeft? Het nederl. *lezen* en het hoogd. *lesen* beteekenen eigentlijk verzamelen: *kruiden lezen, die Weinlese.* Maar zelfs de vocalen mogen als overeenstemmend beschouwd worden. Algemeen aangenomen is immers het gevoelen, dat de *e* en *o* in geene der indogermaansche talen oorspronkelijk zijn, en dat de *e* eene

wijziging van *i* of *a* is. Om zich hiervan te overtuigen vergelijke men EDere met goth. ITan, METiri met goth. MITan; SEDere met ZITTen, VELLe met WILLen, EGO met IK, μέτα met hd. MIT, SENex met goth. SINeigs, MEDium met MIDDen, TREs met τρία en DRIE, CELare met goth. HILan, (helen), PELLis met goth. FILLS en VILLen, πέμπε met goth. FIMF, ἑπτά en SEPtem met goth. SIBun, hoogd. SIEBen. Er bestaat dus groote waarschijnlijkheid, dat de *e* in λέγειν en *legere* eene *i* is geweest, en juist deze vocaal is, gelijk wij boven gezien hebben, de grondvocaal van ons hypothetisch wortelwoord LUIKAN, LAIK, LIKUM, LIKANS. Beneden zal de indentiteit van *legere* en LUIKAN nog duidelijker blijken.

Het bestaan van twee woorden, die zoo volkomen met onze hypothese overeenstemmen, in talen, die met de onze wel verwant zijn, doch in hare ontwikkeling eenen geheel anderen weg hebben bewandeld, is dunkt mij de proef op de som en geeft ons het volste recht om het vroegere aanwezen van ons ondersteldo wortelwoord in de germaansche talen als bewezen aan te merken en er de gegiste beteekenis aan toe te schrijven.

Nu wij eenmaal vasten grond onder onze voeten hebben, kunnen wij des te geruster eenige stappen verder gaan, en ons wagen aan de verklaring van eenige woorden, die wellicht uit het behandelde opheldering kunnen erlangen.

Bijeenkomen, aanvatten, vasthouden, zich vereenigen, verbinden zijn begrippen, die zamenhangen door den band, welke het volgende met het voorafgaande verbindt. De voorstelling van een dezer begrippen is, volgens de wetten van de aaneenschakeling der gedachten, geschikt om die van een der overige op te wekken. Vandaar dat er woorden bestaan, die te gelijker tijd twee der genoemde begrippen uitdrukken; ἅπτειν b. v. beteekent verbinden, ἅπτεσθαι aanraken en aanvatten. Veelvuldiger echter treft men paren van etymo-

logisch verwante woorden aan, die ieder een bijzonder begrip uitdrukken, tot den kring «bijeenkomen — «verbinden» behoorende: *maal*, in middeleeuwsch latijn *mallum*, vergadering, en *gemaal*, conjux; *gaden*, dat nog bij KILIAAN voorkomt en waarvan *gaderen* het frequentativum is, en *gade*, conjux; *vatten*, *fassen*, *veter* en *Fessel*, middelen om te binden; *legere* (een stamwoord), bijeenbrengen, verzamelen, en *ligare* (afgeleid, gelijk de meeste verba der eerste conjugatie), binden. Het zwakke en dus afgeleide angels. *gelaecan*, *gelaecean* is met de vocaal van den singul. praeteriti gevormd van LEIKAN, LAIK (want ang. â en ae = goth. *ai*) en beteekent aanvatten, aantasten, aangrijpen, zooals blijkt uit de vertaling van Joh. VI. 15, waar verhaald wordt, dat Jezus na de wonderdadige spijziging der scharen in de woestijn alleen naar den berg vluchtte, bemerkende, dat zij hem koning wilden maken: « ut raperent eum et facerent eum regem» «*thaet hig voldon hine gelaecan and to cyninge dón*»; alsmede uit Genes. XIX, 16, alwaar gezegd wordt, dat de engelen, die te Sodom gekomen waren om LOTH te redden, zijne hand aanvatteden: «apprehenderunt «manum ejus» «*gelaehton his hand*». Uit deze voorbeelden ziet men, dat de begrippen: aanraken en verbinden, bijeenkomen, vergaderen en vereenigen of verbinden; vatten en binden; bijeenbrengen, verzamelen en binden; bijeenkomen en aanvatten in elkander overvloeijen, ten minste door identische of verwante woorden uitgedrukt worden. Hierdoor wordt A. PICTETS verklaring van het goth. *leikeis*, en daardoor ook van *leikinôn* en *leikinassus*, zoo al niet bewezen, dan toch zeer waarschijnlijk gemaakt.

De woorden op *-eis* namelijk beteekenen menschen, die een ambt of beroep uitoefenen: zoo is b. v. *fauramathleis* ἄρχων, overste; *witodafasteis* νομικός, schriftgeleerde; *ragineis* σύμβουλος, βουλευτής, schriftgeleerde; *hairdeis* ποιμήν, herder, en het genoemde *leikeis* ἰατρός, medicijn-

meester. Naar den vorm kan dit woord tot *leikan* gebracht worden; de vraag is, of de beteekenis zulks toelaat. Onder de menigvuldige dingen en handelingen, waarvan het bijgeloof oudtijds de genezing van kwalen en ziekten verwachtte, behoorden ook het strijken en binden der ziekelijke of gekwetste ligchaamsdeelen. J. GRIMM zegt in zijne *Deutsche Mythologie*, pag. 1117: «Viel vermag «streichen und binden.... Gemeiniglich wird mit der «hand, dem kleiderermel, oder messerrücken der leib der «siechen gerieben, oft auch ein faden um das kranke «glied, oder das heilmittel daran gebunden», en pag. 1124—27 wordt het aanbinden van hartslederen riemen en andere ligamenta en *Φυλακτήρια*, b. v. lijsterbessenhout, het rechter oog van eenen wolf, steenen uit de maag van blinde zwaluwen, als genees- en voorbehoedmiddel in en tegen sommige ongesteldheden vermeld. Zie ook de verhandeling over Vroedkunde enz. van Dr. J. H. HALBERTSMA in Dr. A. DE JAGERS *Nieuw Archief voor Nederl. Taalk.* I, blz. 317, 320 en 321. Dit alles in aanmerking nemende zal men het niet onwaarschijnlijk vinden, dat de Gothen hunne geneeskundigen naar zoodanig binden en aanbinden of wel naar het verbinden van gewonde of gebroken ledematen benoemden. Het geneesmiddel, dat de *leikeis*, als binder opgevat, den kranke toedient, is dan ook geen droog of vloeibaar mengsel, dat ingenomen moet worden; het is eene handeling, eene *daad*. Deze opmerking verklaart het oudhoogd. *lahhituam*, *lahtom*, angels. *laecedom*, medicina, medicamentum. Elders namelijk is door mij aangetoond, dat oudhoogd. *tuam*, *tom*, angels. en nederl. *dom*, oudtijds *doem*, van *doen* is afgeleid en oorspronkelijk daad, handeling uitdrukte. *Lahhituam*, *laecedom* beteekenden dus: verrichting van eenen geneeskundige, even als oudhoogd. *heidantuom*, glosse op *sacrilegium*, daad die eenen heiden kenmerkt, en middelnederl. *kefsdom*, overspel, daad van eene *keefse* of *bijzit*. *Lahhituam*

kon ook bij de eerste vorming van het woord, toen de eigenlijke beteekenis van *tuam* (daad) nog bekend was, bezwaarlijk eene toegediende artsenij, een poeder of drankje, beteekenen. Dat de medicus in het oudhoogd. *lahhi* heet, niet *lîhi* met de vocaal van het praesens, noch *laihi* met die van het praeteritum, gelijk in het Angels. *laece* en het Oudnoordsch *laeknari*, is geen bezwaar voor wie heeft opgemerkt, dat *draf*, *draven*, *Trab* en *traben* van *drijven* en *treiben*; *huisraad* en *Geräthe* van (be)*reiden*, goth. *raidjan*; *glad* en *glatt* van *glijden*, *gleiten*; *zwak* en *schwach* van (*be*)*zwijken* komen.

Het begrip gelijken op of naar iets, d.i. hetzelfde voorkomen, hetzelfde uiterlijk als iets anders hebben; den schijn hebben iets anders te zijn, gaat door de zeer gewone begripsverandering, van welke wij boven blz. 158 voorbeelden hebben aangevoerd, het uitstooten van een kenmerk namelijk, over in het begrip schijnen, zich vertoonen in het algemeen. *Ἔοικα* beteekent zoowel: ik schijn, als: ik ben gelijk; *sembler*, schijnen, is verwant aan *similis*, gelijkend, gelijk; en zoo hebben *lijken*, *lijkenen* en *toelijkenen* de beteekenis van schijnen, dunken, zich vertoonen gekregen: *dat lijkt niet kwaad*, dat schijnt niet kwaad te zijn; *hij lijkt wel gek*, hij heeft den schijn van gek te zijn, *dat lijkent mij goed toe*, dat schijnt goed te wezen. In de beteekenis van vertoonen, het voorkomen hebben heeft LUIKAN verscheidene woorden opgeleverd. Vooreerst de goth. en angels. substantiva *leika*, *liha*, *lica*, figura, imago, effigies, statua, waarmede de composita: *manleika*, *manlîha*, *manlica*, beeld, *εἰκών*, gevormd zijn. Het goth. woord komt onder andere voor Marc. XII, 16, waar JEZUS vraagt: «wiens is dit beeld en dit opschrift?» «*hwis ist sa manleika jah sô ufarmêlcins?*» Het Angelsaksisch bezit ook nog *swinlica*, a swine's image, the picture of a pig.

Vervolgens de adjectiva: *galeiks*, gelijkend, *ὅμοιος*, niet *ἴσος*; *liubaleiks*, zich liefelijk vertoonende, lief, beminnenswaardig; *sildaleiks*, zich zelden vertoonende, zeldzaam en dus wonderbaar, *θαυμαστός*; *swaleiks* (van *swa*, zoo) zich zoodanig vertoonende, zoodanig, letterlijk, *zoolijk*, waaruit ons *zulk*; *anuleiks*, hoogd. *ähnlich*; *antharleiks* en *aljaleiks*, zich anders vertoonende, verschillend. Het laatste woord, *aljaleiks*, bestaat uit *alis*, lat. *alius*, gr. *ἄλλος*, ander, waaruit het reeds vroeger vermelde *el* ontstaan is.

De beteekenis van het adjectivum *leiks* doet de vraag oprijzen: zou *lijk*, cadaver, ook dit adjectief kunnen wezen, hetwelk tot substantief verheven, het ligchaam als het zich vertoonende, zichtbare, deel van den mensch voorstelt? Daarbij houde men in het oog, dat *lijk*, *leik*, oudtijds niet alleen het doode ligchaam, maar ook en wel in de eerste plaats het levende lijf beteekende, b. v. Matth. VI, 22: «*jabai nu augô thein ainfalth ist*, *allata leik* «*thein liuhadein wairthith*» «indien dan uw oog een«voudig is, wordt uw geheele ligchaam licht». Dat *lijk* in alle germaansche talen onzijdig is, pleit voor, strijdt ten minste niet tegen de afleiding van een adjectief. Men heeft beweerd, dat *lijk* met het woord *dêha* in het sanskriet overeenkomt. Bezat ik meer kennis van deze taal, en had een hooggeleerde vriend, niet wel eens de opmerking gemaakt, dat juist diegenen, welke weinig of niets van die taal weten, er het meest van spreken, ik zou tegen genoemde afleiding het volgende in bedenking geven. Hoewel de beteekenissen der beide woorden misschien volkomen gelijk zijn, zoo komen de vormen toch geenszins in allen deele overeen. Eigentlijk zijn het alleen de vocalen, die geheel overeenstemmen. De sanskr. *ê* = *ai* is toch de guna van *i*; de goth. *ei*, oudh. *î*, nieuwhoogd. *ei*, nederl. *ij*, zijn uit *ai* ontstaan en dus insgelijks eene soort van guna van *i*. De consonanten echter beantwoorden volstrekt

niet aan elkander: de sanskr. *d* kan in *l* overgaan; de sanskr. *h* kan eene goth. *k* en dus ook eene oudhoogd. *h* en nieuwh. *ch* worden, doch altijd alleen bij wege van uitzondering. De overgang van *d* in *l*, welke in andere talen meermalen voorkomt — vergelijk *lingua* met *tong*, *lacrima* met *δάκρυ* enz. — is in het Germaansch, op het zachtst uitgedrukt, zeer zeldzaam en, zoo ik geloof, nog niet volkomen bewezen. Graff voert behalve ons voorbeeld, *dêha* = *lijk*, dat hier natuurlijk niet in aanmerking kan komen, alleen nog *laten*, oudh. *lazen* aan, maar geeft aangaande drie andere gevallen zijnen twijfel te kennen, durft ze althans niet voor zijne rekening nemen. Vervolgens beantwoordt de sanskr. *h* in den regel aan de goth. *g* en de hoogd. *k*; de *d* aan de goth. *t* en de hoogd. *z*; (zie de vergelijkende tabel bij Pott, Etymologische Forschungen etc. I, blz. 82 en 83). Regelmatig zou derhalve *dêha* met een goth. *teig* en een oudhoogd. *zik* overeenstemmen, terwijl omgekeerd goth. *leik* en oudh. *lîh* een sanskr. *lêg* of *lêga* onderstellen. Tot het aannemen nu van eene afleiding, die op bijna louter uitzonderingen gegrond is, mag men, mijns inziens, alleen in het uiterste geval en wanneer er nog geschiedkundige bewijzen bijkomen, zijne toevlucht nemen. Ik geloof niet, dat het een of ander hier plaats heeft; want er staat behalve de eerste nog een derde weg open om *leik* met LUIKAN in verband te brengen te weten de afleiding door Prof. A. Pictet ter loops geopperd.

Ligchaam en *lijk* namelijk heeten in het oudhoogd. *botag* en in het angelsaks. *bodig*, waaruit het engel. *body* ontstaan is, en deze vormen laten zich heel regelmatig van *binden*, *band*, *gebonden* afleiden, door aan te nemen, dat òf de *n* in *binden* ingeschoven, epenthetisch is, òf dat zij in *botag* en *bodig* is uitgestooten. Het een en ander heeft ontelbare malen plaats en is iets zeer gewoons. Men denke slechts aan *frango*, *fregi*; *tango*, *tetigi*; *pango* *pepigi*; *vinco*, *vici*; *pingo*, *pictum*;

tundo, *tutudi*; *findo*, *fidi*; *scindo*, *scidi*; ***stringo***, ***strictum***; *mingo*, *mictum*; *iungo*, *iugum*; ***lingere*** en ons ***likken***; ***zinken*** en *zijgen*; ***brengen*** en ***bracht***, ***denken*** en *dacht*, *dunken* en *docht*; *deinzen* en *deizen*; ***peinzen*** en ***peizen***; ***kinkhoest*** en *Keuchhusten*, bij KILIAAN ***kikhoest***, *jong* en *jeugd*; *koning* en *König*; ***gewaad*** en *Gewand*; *honing* en *honig*; ***tand*** en ***tooth***; ***mond*** en ***mouth*** enz. Wanneer men nu bedenkt, dat hetzelfde woord ***botag*** ook een ***kuip***, nieuwhoogd. *Bottig*, beteekent; dat eene kuip of een vat uit eene vereeniging van zamen gebondene duigen bestaat, waarom een kuiper in het hoogd. ook *Fassbinder* heet; eindelijk, dat het sanskr. *bandha*, ligchaam, zeker wel met *bandh*, binden, in betrekking staat, dan zal de vraag, of ***leik***, ***lîh***, ***lijk*** misschien ook als de complexus der leden is te beschouwen, niet zoo geheel dwaas voorkomen.

Ofschoon *lijk*, corpus, misschien ook al niet met LUIKAN verwant is, het adjectief *gelijk*, similis, laat zich desniettemin zeer goed van dit werkwoord afleiden. Men kan namelijk *gelijk* beschouwen als zamengesteld uit het praefix *ge*, dat verbinding en gemeenschap aanduidt, en het substantief *lijk*, ligchaam, of wel uit genoemd *ge* en het boven beschouwde *leika*, *lîka*, *lica*, vorm, gedaante, zoodat *gelijk* zooveel zou zijn als: hetzelfde ligchaam of dezelfde gedaante hebbende, afleidingen, die de beteekenis volkomen verklaren. Het laatste gevoelen is misschien nog waarschijnlijker dan het eerste: twee gelijke doch altijd onderscheidene personen of dingen kunnen wel dezelfde gedaante vertoonen, doch hebben altijd twee verschillende ligchamen. Op beide afleidingen drukt echter een bezwaar, dat gewichtig genoeg is om in aanmerking genomen te worden. Er bestaan namelijk substantieven, die eenen persoon aanduiden, welke met eenen anderen zekere zaak gemeen, er met hem deel aan heeft. Deze substantieven zijn door voorvoe-

ging van *ge* gevormd van andere substantieven, die de gemeenschappelijke zaak uitdrukken. ULFILA b. v. vertaalt *συμμαθητής* (medediscipel) en *συστρατιώτης* (medekrijgsknecht) door *gahlaiba*, uit *ga*, ge, en *hlaifs* (gen. *hlaibis*), brood, bestaande, dus: iemand, die met een ander hetzelfde brood eet. Zoo beteekent *gadaila*, van *dails*, deel, lot, zooveel als: iemand, die hetzelfde deel of lot heeft als een ander: *garazna*, buur, van *razn*, huis: iemand, die met een ander dezelfde woonplaats heeft; *gawaurstwa*, medearbeider, van *waurstw*, werk: iemand, die met een ander aan hetzelfde werk arbeidt; evenzoo is *gasintha*, van *sinths*, reis, weg: reisgenoot. Ons *gebuur* en *gemaat*, verbasterd tot *buur* en *maat*, behooren tot dezelfde soort van woorden en zijn gevormd van *buur*, woning, en *mat*, spijs; zij beteekenen eigentlijk: personen, die met andere dezelfde verblijfplaats hebben, van dezelfde spijs eten. Vrij talrijk zijn dergelijke substantieven in bijna alle germaansche talen; doch adjectieven van dien vorm en met die beteekenis schijnen niet bestaan te hebben. Wel vindt men bijvoegelijke naamwoorden, door voorvoeging van *ge* van een zelfstandig naamwoord gevormd, maar deze beteekenen het eenvoudige bezit of het voorzien zijn van eene zaak zonder meer, niet het gemeenschappelijke bezit of genot eener zaak met andere personen. Zoo is b. v. het goth. *gaskôhs* van *ga*, ge, en *skôhs*, schoen, gevormd, en beteekent: geschoeid, van schoeisel voorzien. *Gawileis*, van *wilja*, wil, komt slechts driemaal voor: tweemaal zeker in de beteekenis van gewillig, eenen wil hebbende; eenmaal echter kan het als eenswillend met anderen opgevat worden, doch even goed als eenvoudig gewillig, vermits het eenstemmige door eene andere bepaling: *ainamma muntha*, uit eenen mond, uitgedrukt wordt. Ons *gewaar* in *gewaar worden*, van het substantief *waar*, acht,

dat in *waarnemen* zit, behoort tot deze soort van adjectieven. *Gewaar* is: waar, acht hebbende, *gewaar worden* dus: acht hebbende worden. Van *loub*, loof, en *luppi*, vergif, komen *giloube*, frondosus, en *galuppi*, vergiftig; van *zan*, tand; *gezan*, met tanden voorzien. Maar *gelijk* laat zich zeer goed opvatten als *gelijkend*, nabij komende, naderende tot, en dus als een onmiddellijk afleidsel van *galuikan*, met nagenoeg de beteekenis van het participium praes., even als *rijk*, oorspronkelijk machtig, macht hebbende, van het sterke werkwoord *rîhan*, *raih* enz., praevalere.

Het oudnoordsche *likn*, zachtmoedigheid, genade, kan op meer dan eene wijze als afleidsel van LUIKAN worden verklaard. Zachtmoedigheid laat zich aanmerken als eene aangename, welgevallige, behagelijke gemoedsgesteldheid, *likn* kan derhalve geacht worden van het boven behandelde *lika* af te stammen. Maar in genade ligt ook het bijdenkbeeld van toenadering opgesloten, gelijk blijkt uit *propitius*, genadig, van *prope*, nabij, en uit *praesens numen*, *deus*, *dea*; *likn* kan dus ook onmiddellijk van LUIKAN gevormd zijn. Zelfs heeft men, hoewel waarschijnlijk ten onrechte, het woord *genade* zelf van *na* (nabij) willen afleiden.

Wij hebben boven reeds onzen twijfel te kennen gegeven, of bijeenkomen wel de allereerste, primitieve beteekenis van LUIKAN is geweest: zien wij thans, waarop die twijfel gegrond is. Het begrip bijeenkomen is geen eenvoudig begrip; het is zamengesteld uit de voorstelling gaan, zich bewegen + zekere richting, waarin men zich beweegt, het is: zich bewegen in de richting naar zeker punt. Er bestaat dus altijd het vermoeden, dat de beteekenis bijeenkomen, die wij bij LUIKAN hebben aangetroffen, slechts eene van het alge-

meene begrip zich bewegen afgeleide beteekenis is. Veel is er, dat reden tot dit vermoeden geeft. Wij bezitten, voor zoo veel ik weet, geen enkel woord, dat het zuivere begrip zich bewegen in zijne volstrekte algemeenheid uitdrukt. Elk woord heeft eene bijzonderheid in dit begrip opgenomen: *bewegen* is causatief: maken, dat iets zich beweegt; *loopen* is: zich snel bewegen; *gaan:* zich door middel van zijne voeten bewegen, het tegengestelde van *rijden* en *varen; stijgen* en *rijzen* beteekenen: zich in de hoogte, *dalen* en *zakken:* zich naar de laagte bewegen; *klimmen:* zich vasthoudende, *vallen:* allen steun verloren hebbende zich bewegen; *gaan* is: zich bewegen van, *komen:* naar zeker punt; om van *zijgen*, *zinken*, *sneven*, *kruipen*, *vliegen*, *schieten*, *rollen*, *reizen*, *wandelen* enz. niet te spreken. Intusschen is het waarschijnlijk, dat althans sommige der genoemde woorden oudtijds bij en benevens de gewijzigde beteekenis ook nog de geheel algemeene zich bewegen gehad hebben; zeker is het, dat die onbepaalde beteekenis in afleidsels en zamenstellingen duidelijk te voorschijn treedt. Hoe zou *stijgen* het stamwoord van *steeg*, en *rijzen* dat van *reizen* kunnen zijn, indien *stijgen* en *rijzen* altijd uitsluitend zich in de hoogte bewegen beteekend of deze bepaling niet afgeworpen hadden. *Vliegen*, de eigenaardige beweging der gevleugelde dieren, moet ook snel loopen beteekend hebben, anders konden *vlieden*, *vlucht* en *vluchten* er niet van afgeleid zijn. Van *varen* weten wij uit onze middeleeuwsche schrijvers, dat het ook voor gaan en te paard rijden gebruikt werd; van het oudhoogd. *rîsan*, rijzen, dat het ook vallen beteekende en b. v. van de bladeren der boomen gebezigd werd. *Gaan* bewaart de algemeene beteekenis nog in de composita *opgaan*, *ondergaan*, *uitgaan* (extingui) enz. Wij hebben derhalve aanleiding genoeg om het althans voor mogelijk te houden, dat LUIKAN ook het algemeene begrip van zich bewegen, zoo wel

gaan als komen, rijzen als dalen enz. zal hebben uitgedrukt. Maar ons vermoeden wordt nagenoeg tot zekerheid gebracht door het bestaan van zekere woorden in het Gothisch, Oudhoogduitsch en Angelsaksisch, die zich, wat hunnen vorm aangaat, van LUIKAN laten afleiden, en wier beteekenissen verschillende nuances van beweging zijn en dus een wortelwoord, dat beweging uitdrukt, onderstellen. Beschouwen wij eerst de vormen en daarna de beteekenisen.

Het gothische *laikan* en het angels. *laecan* vertoonen de consonanten en de vocaal van den sing. praeter. van LUIKAN en bezitten dus al de uiterlijke kenmerken der afleidsels van dit woord; *laecan* is daarenboven nog zwak. *Laikan* wordt wel is waar sterk verbogen en redupliceert, wat anders voor het kenmerk van een primitief woord wordt gehouden, doch LÖBE en VON DER GABELENTZ hebben reeds vermoed, dat er ook afgeleide sterke werkwoorden bestaan, die dus als het ware als secundaire wortels te beschouwen zijn. Zoo blijkt b. v. uit het Oudnoordsche *miöll*, *meel*, en ons *molen*, welke woorden niet van *malen*, *moel*, *gemalen* kunnen komen, dat er een verloren werkwoord MILAN, MAL, MÊLUM, MULANS moet bestaan hebben, waarvan *malen* met de vocaal van den sing. praeteriti is gevormd. *Grift*, *griffen* en *griffel* wijzen op een werkwoord GRIFAN, GRAP, GRÊPUM, GRIFANS, waarvan wederom het sterke *graven*, *groef*. Het Goth. *alths*, oud, komt van *alan*, groeijen, en van dit adjectief het redupliceerende *althan*, *aialth* enz. oud worden; *thinsan*, *thans*, *thunsum*, rekken, is blijkbaar afgeleid van *thinan*, *than*, *thênum*, rekken. De mogelijkheid, dat sterke werkwoorden zelve afgeleid zijn, bestaat derhalve, zoodat het niet verwonderen kan, indien *laikan* zulks inderdaad ook is. — Zien wij thans, wat de beteekenisen geven. Het Angels. *nealaecan* beteekent naderen, naar iemand of iets toegaan, accedere en appropinquare, b. v.

Gen. XXVII, 27: «Accessit (*nealaehte*) et osculatus est eum» «hij naderde hem en kuste hem» en Ps. LXXXVIII, 3: «vita mea inferno appropinquavit (*nealaehte*). Naast dit angels. bestaat ook een oudhd. *nahlihon*, dat insgelijks appropinquare beteekent. Het komt onder andere voor bij Tatianus in de Harmonia Euangel. Cap. 182, vers 7 en 8:

«*Tho quam her zi sinen jungeron,*
Inti quad in: slafit inti restet,
Nu nahlihot thiu zit,
Inti mannes sun uuurdet gisellit
In hant suntigero.
Erstet, nu genahlihhot ther mih selit».

«Toen kwam hij tot zijne jongeren en zeide tot hen: «slaapt en rust; nu nadert de tijd, en [des] menschen «zoon wordt overgeleverd in [de] hand der zondigen. «Staat op, nu nadert, die mij zal overleveren».

Het Angels. *laecon* beantwoordt derhalve aan het Oudhd. *lìhon;* de vocalen verschillen wel, maar verwijzen beide naar een gemeenschappelijk stamwoord van den vorm LUIKAN, LAIK. Beide beteekenen naderen, toetreden, zich in zekere richting bewegen. De richting wordt door de adverbia *nea* en *nâh*, naar, aangeduid; het begrip zich bewegen zit derhalve in *laecan* en *lihon*, en moet dus ook in het gemeenschappelijke stamwoord LUIKAN gelegen hebben. LUIKAN beteekende derhalve ook zich bewegen in het algemeen. Nader wordt dit bevestigd door het latere Oudhoogd. *leichen*, bewegen, hetwelk men aantreft in de meergemelde omschrijving van Genesis, Diut. III, blz. 46. In eene beschrijving van het menschelijke ligchaam heet het: «Da auer irwintet der ruke. «da stant zuo hufte. uon den chliubet sich der lip in «zuei bein gelich. da ze deme chnieraden. da sint si ge-

«bogen. daz si sich **leichen**, suenne si scriten». Dit vertaal ik aldus: «Daar voorbij (namelijk voorbij de te «voren genoemde schouders) strekt zich de rug uit; daar «staan twee heupen. Van deze af aan, klieft (verdeelt) «zich het lijf gelijkelijk in twee beenen. Aan de kniera-«deren (knieschijven) zijn zij gebogen (kunnen zij zich «buigen), opdat zij zich bewegen (spelen kunnen), «wanneer zij stappen». Het transitieve *leichen*, bewegen, is derhalve het causativum van *lihon*, zich bewegen, even als *leiden* (doen gaan) dat van *lijden* (oudt. gaan).

Verrassend is het bij het latijnsche *legere* insgelijks het algemeene begrip beweging, verschillend gewijzigd, aan te treffen, en dit werkwoord ook in dit opzicht zijne identiteit met LUIKAN te zien handhaven. Reeds de begrippen opzoeken, verzamelen, bijeenbrengen onderstellen eene beweging naar de voorwerpen, die bijeengebracht worden; maar *legere* heeft ook de beteekenis van doorgaan, doorwandelen, b. v. bij Ovidius, Metam. V, 578:

> «..... *nec me studiosius altera saltus*
> *Legit, nec posuit studiosius altera casses*»;

die van doorrijden op eenen wagen bij Seneca, Medea, 791:

> «*Luna coelum freno propriore legit*»;

die van te scheep doorvaren bij Ovidius, Fast, IV, 289:

> «*Aequoraque Afra legit, Sardoaque regna sinistris*
> *Prospicit a remis, Ausoniamque tenet*»;

die van langsvaren bij Livius XXI, LI: «ipse, decem navibus oram Italiae legens, Ariminum pervenit».

Gelijk *sedare* het causativum is van *sedere*, zoo verschijnt *legare*, doen gaan, zenden, met het bijdenkbeeld als legaat of gezant, als het causativum van *legere*, gaan, en staat derhalve tot dit werkwoord in dezelfde betrekking als het Oudhoogd. *leichen*, bewegen, in beweging brengen, tot *lihôn*, zich bewegen.

Het Grieksche werkwoord *λέγειν* wordt, voor zoo veel ik weet, niet meer aangetroffen in de beteekenis zich bewegen, dan in zoo verre dit begrip ligt opgesloten in de voorstelling zoeken, bijeenbrengen, verzamelen. Luikan, heeft echter, gelijk wij zien zullen, *laikan*, springen, huppelen, opgeleverd; zou *λαγός*, *λαγώς*, haas, een springend en huppelend dier, niet van *λέγειν* afkomstig en eene nadere bevestiging zijn, dat het insgelijks beweging uitdrukte?

De algemeene beteekenis zich bewegen komt gewijzigd voor in het bovengenoemde goth. werkwoord *laikan*, springen, huppelen, *σκιρτᾶν*; b. v. Luc. I, 48 en 44: «*καὶ ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς*» «*jah lailaik barn in qithau izôs*», alsmede in het substantivum *laiks*, *χορός*, dans, het dansen. Het begrip bewegen is hier ingekrompen tot: zich ***regelmatig*** bewegen. Dit *laikan*, huppelen, springen, heeft in het Oudnoordsch *leikr*, spel, voortgebracht, en in het Angels. *forlaecan*, bespotten, misleiden, even als *saltare*, springen, het lat. *insultare*, bespotten, heeft opgeleverd.

Tot het wezen van een vers behoort de regelmatige afwisseling van arses en theses, van het verheffen en zinken der stem; het wordt daarom wel eens bij eene regelmatige beweging vergeleken. Zoo zegt Horatius, Sat. L. 1. C. 10. v. 1, van de verzen van Lucilius sprekende, dat zij op geen netten voet loopen:

« *Nempe incomposito dixi pede currere versus Lucili* ».

Vandaar eene menigte prosodische kunsttermen, die aan de voorstelling, dat een vers loopt of gaat, ontleend zijn; als *versus* van *vertere*, keeren; *rust*, *pauze*; *overloop*, *oversprong*, of *doorloop*; *enjambement*; *trippelmaat*. — Ten gevolge van deze zienswijze beteekent het oudhoogd. *leich:* lied, carmen, melodia, versus (in plur.). Zoo vindt men in de vertaling van het zonderlinge geschrift van Martianus Cappella *De nuptiis Mercurii et philologiae* de woorden *leiche unde lied* bijeengevoegd ter vertaling van *cantandi opera*.

Thans blijft ons nog het nieuwhoogduitsche *Laich*, vischzaad, ter beschouwing over. Het kan op twee wijzen met luikan in verband gebracht worden. Vooreerst, meer onmiddellijk, met luikan zelf in de beteekenis van vereenigen. Het kan hiervan gevormd zijn, even als het Hoogduitsche *Samen*, sperma, van het hypothetische wortelwoord siman, sam, semum, sumans, vereenigen, bijeenvoegen, welks vroeger bestaan bewezen wordt uit de woorden: *zamen*, goth. *sama*, goth. *sums*, angels. *sum*, eng. *some*, nederl. *sommig* enz. Doch *laich* laat zich misschien ook afleiden van *laikan*, springen, indien men denkt aan *oorsprong*, middelhd. *ursprinc*, *bespringen*, coïre. Zou λάγνος, lascivus, misschien ook met λέγειν in verband staan, gelijk *salax* met *salire?*

De tot hier toe behandelde woorden zijn de voornaamste, die òf met volle zekerheid òf met eenige waarschijnlijkheid voor afstammelingen van ons hypothetische verbum zijn te houden. Er bestaan er nog wel eenige andere, welke uit hoofde van hunnen vorm tot dezelfde familie

schijnen te behooren, bij nadere beschouwing echter blijken zij van geheel anderen oorsprong te wezen. Ofschoon deze voor ons onderzoek geheel nutteloos zijn, moeten wij ze evenwel in oogenschouw nemen, juist om ons te overtuigen, dat wij ze ter zijde kunnen leggen.

In de eerste plaats komt hier in aanmerking *leken*, dat met de vokaal van het partic. praeteriti, *e* uit *i*, van LUIKAN schijnt gevormd te zijn. Dit *leken*, hetwelk volgens KILIAAN niet slechts stillare maar ook manare beteekende, is zelf een oorspronkelijk sterk werkwoord, dat niet eens tot de klasse van *lijken*, *leek*, *geleken*, behoorde, maar even als *lezen*, *las*, *lazen*, *gelezen* vervoegd werd. Zoo treft men onder andere den 3den persoon van het enkelvoud van den verleden tijd aan in *Der Leken Spieghel*, II, LIII, 40:

« *Ene doerne croene; scarp ende groet,*
Dronghensi hem op sijn hoet,
Die hem menech gat stac,
Daer dat bloet ute lac
Over sijn heilecb anscijn».

Het angels. *lecan*, *laec*, *laecon*, *lecen*, en het oudnoordsche *leka*, *lak*, *lâkum*, *lekinn*, vertoonen dezelfde klankverwisseling als ons *leken* en stellen buiten twijfel, dat *leken* met LUIKAN niets te maken heeft. — Van het min of meer verouderde en thans alleen in den infinitivus voorkomende *leken* is het meer gebruikelijke *lekken* gevormd. Het oudhoogd. *lekjan* leert, op welke wijze zulks geschied is. Lekken is oorspronkelijk van de eerste zwakke conjugatie en heeft de vocaal van het praeteritum van *leken*, namelijk *a*. De *i* of *j* heeft eerst de verandering der *a* in *e* veroorzaakt en zich vervolgens aan de voorafgaande consonant geassimileerd, en deze is daardoor verdubbeld, gelijk zulks bij *leggen* uit *lagjan*, *temmen* uit *tamjam*, *wekken* uit *wakjan*, *letten* uit

latjan, *zetten* uit *satjan*, *netten* (verouderd voor n a t- m a k e n) uit *natjan* insgelijks heeft plaats gehad.

Evenmin als *leken* en *lekken*, stamt *likken* of *lekken*, bij KILIAAN ook *lacken*, van LUIKAN; de gothische vorm stelt zulks buiten twijfel. Er heerscht namelijk bij onze stamverwanten eene opmerkelijke ongelijkheid in de vormen van *likken*. Het Nederl. *likken*, het angelsaks. *liccian*, het oudsaks. *liccon* en *leccon* en het oudhoogduitsche *lechon* stemmen volgens de wetten der klankverschuiving met het Latijnsche *li(n)gere* overeen. De gothische vorm echter vertoont eene *g* in *bilaigôn*, dat Luc. XVI, vers 21 voorkomt, alwaar gezegd wordt, dat de honden de wonden (zweren) van LAZARUS belikten: «*jah hundos b i l a i g ô d ê d u n banjôs is*». De vorm *laigôn* komt, wat de muta betreft, overeen met het Grieksche *λείχειν*, en beide woorden bewijzen door hun verschil met *leikan* en *λέγειν*, dat wij hier met een geheel ander woord te doen hebben.

De namen *de L e k*, *de L e e k* en *Medem(b)lik* komen hier even weinig in aanmerking, daar de *e* en *i* in deze woorden uit eene *a* ontstaan zijn. De rivier *de Lek* toch heette oudtijds *Laca*; *Medemblik: Medamalacha*, en naast de benaming *Leek* komt de vorm *Laak* herhaalde malen voor, zie Mr. L. Ph. C. VAN DEN BERGH, Handboek der Middelnederl. Geographie. De *a* bewijst, dat het woord niet tot LUIKAN behoort, in welks conjugatie, in Nederlandsch althans, de a-klank niet gehoord wordt. *Laak*, Oudhoogd. *lah*, beteekende oorspronkelijk: i n- s n ij d i n g i n b o o m e n t e r b e p a l i n g v a n g r e n z e n, «*incisio arborum sive l a c h u s*», en schijnt vervolgens tot allerlei grensbepaling, ook die door water, uitgebreid te zijn. Een boom met zulk eene insnijding heette in het Oudhoogd.: *lahbaum*, zoodanig een beuk: *lachbuacha*. Het middelhoogduitsche *lochen*, i n c i d e r e, en het nieuwhoogd. *Loch* (gat) bewijzen, dat de woorden tot de klankrij *i*, *a*, *â*, *u* behooren.

Daar ons geene andere woorden bekend zijn, die, als onmiddellijke afleidsels van LUIKAN, bijdragen tot de kennis der beteekenis van dit woord opleveren, zoo zouden wij het eerste gedeelte onzer Proeve voor voleindigd kunnen houden. Wij wenschten echter nog een synoptisch overzicht te geven van de wijzigingen, die het begrip van het grondwoord in de afleidsels ondergaan heeft, niet alleen met het doel om het geheugen te gemoet te komen, maar ook om die wijzigingen des te gemakkelijker te kunnen vergelijken met de veranderingen der beteekenis van een ander werkwoord, hetwelk in dit opzicht eene opmerkelijke overeenkomst met LUIKAN vertoont. De wijzigingen van de oorspronkelijke beteekenis van LUIKAN bestaan zooals wij gezien hebben niet alleen in het opnemen van nieuwe kenmerken in het oorspronkelijke begrip, of in tropische toepassingen daarvan, maar ook in het uitwerpen van bijbegrippen, die tot het grondbegrip behooren. Zeker heeft zulks plaats gehad bij den overgang van gelijken (similem esse) tot lijken, lijkenen (schijnen), maar misschien ook bij dien van naderen tot zich bewegen in het algemeen, indien men namelijk de zaak niet liever omkeert, en het zuivere begrip bewegen, voor het primitieve houdt.

Derhalve, wanneer wij het eenvoudige begrip: zich bewegen boven aan den onderstaanden geslachtboom plaatsen, dan geschiedt zulks alleen om zekere orde te bewaren, en dewijl het ons aan genoegzame gegevens ontbroken heeft om te bepalen, wat wel de primitieve beteekenis van LUIKAN geweest is.

Laikan, ZICH BEWEGEN:
leichen (bewegen), *gileiche* (lid, bewegelijk deel), ***λέγειν***, ***legere***, ***legare***,
nah-lihhon en *nea-laecon* (nader-komen).

ZICH [REGELMATIG] BEWEGEN.
laikan (dansen), *laiks*, *leikr* (dans).

|

ZICH [REGELMATIG] BEWEGEN, tropisch toegepast:
leih (lied, zang).

ZICH [NAAR EEN VOORWERP] BEWEGEN, d. i. BIJEENKOMEN:
tegelijk, *huwelijk*.

Causatieve toepassing,
VEREENIGEN, TE ZAMEN NEMEN, VERBINDEN:
lidolih (alle leden gezamentlijk) *dagelijks*, *malk*-[mannelijk]*ander*, *λέγειν*, *legere*, *ligare*.

Tropische toepassing.

BEHAGEN:
lijken, *leikan*, *likia*,

|

verwisseling van subject en object, BEHAGEN SCHEPPEN: *to like*.

OVEREENKOMEN MET IETS:
gelijken, *gelijk*.

|

na uitwerping eener bepaling, ZEKER VOORKOMEN HEBBEN, SCHIJNEN: *lijken*, *lijkenen*, *lic* (vorm, gedaante), *manlika* (beeld), *antharleiki* (verschil).

Het andere, boven bedoelde, werkwoord, waarmede ik LUIKAN wenschte te vergelijken, is het verouderde ***gaden.*** Uit de opgaven van KILIAAN en uit eenige andere nu nog of voorheen gebruikelijke woorden laat zich het volgende schema opstellen:

ZAMENKOMEN:

gaden (convenire, congregari ad generandum. KIL.
vergaderen, te gader.

Causatieve toepassing:

VEREENIGEN, VERBINDEN:
gaden (iungere, coniungere par pari. K.)
gade (coniux).
gegaden (testiculi. Gloss. Lek. Spiegh.)

BEHAGEN:
gaden (placere, collubere. K.)
gading (lubentia, commoditas, commodum. K.)

Tropische toepassing:

OVEREENKOMEN MET IETS, GELIJKEN:
gaden (congruere, convenire. K.)
galijk (aptus, conveniens. K.)
gading (convenientia, congruentia. K.)
Gattung (soort, res specie inter se convenientes).

Na uitwerping eener bepaling:

ZEKEREN VORM, ZEKER VOORKOMEN HEBBEN:
LIJKEN, SCHIJNEN:
gade, gadinghe (forma, figura, qualitas. K.)

De overeenkomst tusschen de beide schemata zou nog grooter zijn, indien ik met GRAFF het zwakke en dus afgeleide *gaden* met *gaan* in verband had durven stellen. De overeenkomst echter is ook nu nog zoo groot, dat *gaden* als het ware het zegel drukt op onze beschouwing van LUIKAN en het bevreemdende en paradoxe, dat er misschien voor enkele lezers in gelegen is, grootendeels doet verdwijnen.

L. A. TE WINKEL.

Julij 1856.

OVER NOGTANS.

Het woord, aan het hoofd van dit opstel geplaatst, heeft in de geschiedenis onzer Taalkunde eene treurige vermaardheid gekregen, door dien het de onschuldige aanleiding is geweest tot het uitbarsten van den zeker reeds lang bestaan hebbenden maar opgekropten haat van Mr. W. BILDERDIJK tegen Prof. M. SIEGENBEEK. Toen de eerste namelijk in het derde deel zijner *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden*, blz. 72 vv., eene verhandeling had medegedeeld, waarin hij trachtte te bewijzen, dat *nogtans* een ander woord moest zijn dan het *nochtan* der middelnederlandsche schrijvers en: *nochthands* moest geschreven worden, vermeende de Hoogleeraar de spelling: *nogtans*, door hem in zijne *Verh. over de Spell.*, blz. 221 v. voorgestaan, te moeten verdedigen in een stukje, voorkomende in zijne *Taalkundige Bedenkingen.* De toon van dit verweerschrift is alleszins gepast en der wetenschap waardig. Niettegenstaande de groote, misschien al te groote, bescheidenheid, waarmede hij BILDERDIJKS gevoelen wederlegde, vond laatste in deze tegenspraak slechts de misdaad van gekwetste majesteit en eene geschikte gelegenheid om zijne gal in nog grooteren overvloed uit storten. Zoo ik mij niet bedrieg, is de zaak sedert blijven rusten, tot dat Dr. DE

Jager in zijne bekroonde Prijsverhandeling Over de Tegenwerpingen tegen de ingevoerde Spelling van dezen twist verslag gaf en zich aan de zijde van Siegenbeek schaarde. Degenen, die Bilderdijk in zijne spelling onvoorwaardelijk volgen, schrijven sedert *nochthands*, de overigen *nogtans*, wel minder uit overtuiging dan uit sleur. Daar zich bij de argumenten, door Prof. Siegenbeek aangevoerd, nog eenige laten voegen, die tot nadere verklaring van den vorm des woords strekken kunnen, komt het mij niet ongepast voor het woord nog eens ter sprake te brengen en onderzoek te doen naar zijne etymologie. Had men deze ingezien, men zou de argumenten van Bilderdijk tegen hem zelven hebben kunnen aanvoeren en hem met zijne eigene wapenen buiten gevecht gesteld hebben. Waarschijnlijk echter vindt dit opstelletje afkeuring bij degenen, die, afkeerig van alle orthographische questiën, van meening zijn, dat de spelling eene zaak van zoo ondergeschikt belang is, dat men haar geene aandacht behoeft te schenken. De zulken verzoek ik beleefdelijk het oordeel des onderscheids te gebruiken. Men heeft zekerlijk wel eens vraagpunten, de spelling betreffende, behandeld, waarbij ons onwillekeurig de spreekwijze: het sop is de kool niet waard, voor den geest kwam, en juist deze met de meeste hevigheid. Ik reken daartoe de vragen, of men *koeijen* en *buijen*, dan wel *koeien* en *buien*, *lagchen* of *lachen*, *perel* of *parel*, *hert* of *hart*, *sterflijk* of *sterfelijk*, *heer* of *heir* moet schrijven, wat alles min of meer op willekeur gegrond is. Doch de zaak verandert natuurlijk geheel en al, zoodra de spelling afhankelijk gemaakt wordt van de afleiding en daarmede van de oorspronkelijke beteekenis des woords. De spelling wordt dan de uitdrukkelijke verklaring van ons gevoelen aangaande het wezen van het woord, zoodat eene verkeerde schrijfwijze onkunde of misverstand verraadt en ons ten toon stelt. In het laatste geval bevindt zich ook ons *nogtans*. Bilderdijks *nochthands* bestaat uit *noch* (*adhuc*, *encore*), gewoonlijk *nog* gespeld, en *thands*, nu, thans (uit *te*

hande ontstaan), zoodat *nechthands* zoo veel is als thans nog, nu nog, ook nu op het tegenwoordige oogenblik nog. *Nogtans* daarentegen bestaat uit *nog* en *dan;* het beteekent dus eigentlijk dan nog, toen nog, even als het hoogduitsche *dennoch.* Het gansche onderscheid komt dus neêr op het verschil tusschen *thans* en *dan*, tusschen een woord, dat alleen op het tegenwoordige betrekking heeft, en een ander, dat zoowel op het verledene als op het toekomstige ziet. Ongelukkigerwijze miskende Siegenbeek het tweede bestanddeel van *nogtans* en zag in *tans* slechts eenen uitgang, welks beteekenis hij natuurlijk niet wist op te geven, in plaats van daarin het bijwoord van tijd *dan* te herkennen, hetwelk door onmiddellijke aansluiting achter *noch* zijne *d* tot *t* had verscherpt. Of Bilderdijk zulks ingezien maar verzwegen heeft om zijne tegenpartij geen nieuw wapen in de hand te geven, durf ik niet beslissen. Het zou mij echter bevreemden, vermits het hem in alle geval de gelegenheid verschaft zou hebben om den heer Siegenbeek een gegrond verwijt te doen.

Om te bewijzen, dat *nogtans* uit *nog* en *dan* zamengesteld is, moet ik vooreerst aanmerken, dat ons woordje *nog* (encore), hetwelk wij thans met eene *g* schrijven, oudtijds even als *noch* (ni) met *ch* gespeld werd. Zoo zegt Maerlant, *Sp. Hist.* I, II, IV, 43, in het verhaal van verdrinken der Egyptenaren in de Roode Zee, dat de wagensporen, «wagheslaghe», nog zichtbaar zijn:

«Orosius *scriuet over waer,*
Dat tiere seluer stede daer
Al noch die waghe slaghe staen»

«Orosius verzekert, dat te dier zelver plaatse de wagensporen *nog* staan».

Vervolgens merke men op, dat de keelklank *ch* of *g* aan het einde van een woord dikwijls achterwege gelaten en in het geheel niet uitgesproken werd. Zoo luidde b. v. de gebiedende wijs van *zien* oudtijds *sich;* voor *plegen* en

vangen, goth. *fahan*, zeide men ook *plien* en *vaen;* uit *vliegen* ontstond *vlieden;* in *wijden* (*heiligen*) schuilt insgelijks eene *ch*, zoo als uit het Goth. *weihs*, heilig, blijkt; en zoo sprak men ook onverschillig *noch* en *no* uit, b. v. MAERL., *Sp. Hist.* I, II, III, 80, waar hij van de tiende der Egyptische plagen melding maakt:

«*In allen steden in dien rike*
So slouch God dierste kind doet
Van beesten, van lieden cleene ende groot,
Ende des Coninx eersten sone mede.
No aerme, no rike hadde vrede;
Maer die kindere van Ysraël
Sine hadden niet dan wel,
Noch alle deze plaghe ghemeene
En scaden hem no groot no clene.»

«In alle plaatsen in dit rijk sloeg God de eerste kinde-«ren dood van beesten zoowel als van geringe en aan-«zienlijke lieden, en 'sKonings oudsten zoon mede. Noch «arme noch rijke had rust. Maar den kinderen van Israël «alleen ging het wel; noch van al deze plagen schaadde «hun noch groot noch klein».

Een derde punt, dat niet moet voorbij gezien worden, is dat de *d* door aanleuning tegen eenen voorafgaanden scherpen medeklinker in *t* veranderde. De uitgang *de* van den onvolmaakt verleden tijd der gelijkvloeijende werkwoorden is regelmatig tot *te* verscherpt, zoo dikwijls als hij onmiddellijk achter de scherpe medeklinkers *p*, *t*, *k*, *ch*, *f* en *s* komt, b. v. in *schepte*, *haatte*, *lachte*, *strafte*, *miste*, waarvoor men oudtijds *hatede*, *drukkede*, *straffede*, *missede* zeide. Geen wonder derhalve, indien *noch dan* in *nochtan* overging, en dat, wanneer men *no* in plaats van *noch* schreef de *d* standhield, en men dan *nodan*, niet *nochtan* schreef. Van het gebruik van *nodan* in de plaats van *nochtan* vindt men verscheidene voorbeelden in den roman van WALEWEIN, onder andere vers 10357. WALEWEIN heeft overnacht bij eenen ridder, wien hij te voren

eene belangrijke dienst bewezen heeft. Des morgens zien die van het kasteel, dat het door een machtig heir omsingeld is en met een beleg bedreigd wordt. Men zendt eenen bode om te vernemen, wat de oorzaak is. In het leger gekomen wordt de parlementair omringd door menig ridder «stout ende coene», wier woorden en gebaren dreigend waren:

Dicke seiden si: bi Gode,
Ware hi gheen bode si soudene vanghen
Ende dien van binnen te lachtere hanghen.
Ic segghe ju nodan *in waren saken*
Wat siere toe seiden ofte spraken,
Sie behoetdene ende ledene sciere
Tenen pauweljoene wel diere».

«Dikwijls zeiden zij: bij God, was hij geen bode, zij «zouden hem vatten en dien van binnen tot schande op- «hangen. Nogtans zeg ik u, in waarheid, wat zij ook «zeiden of spraken, zij beschermden hem en leidden hem «spoedig naar eene prachtige tent».

Aan het einde des gedichts, nadat de schrijver verhaald heeft, dat Walewein met Isabele trouwde en na Arturs dood de kroon droeg, laat hij volgen:

«Maer in ghelooft clene no groot,
In wilre nodan *niet jeghen lesen,*
Want het mochte wel waer wesen»

«Ik voor mij geloof er niet veel van; ik wil het *nogtans* niet tegenspreken, want het kon wel waar wezen».

Indien men nu in dezelfde beteekenis onverschillig *nodan* en *nochtan* sprak en schreef, zoo lijdt het geenen twijfel, of *nochtan* was door eene regelmatige verandering, uit *noch dan* ontstaan, en moet *tan* niet voor eenen uitgang met, wie weet welke, beteekenis; maar voor het bijwoord *dan* gehouden worden. Intusschen wordt alle mogelijke twijfel weg genomen door eene plaats bij Melis Stoke, waar werkelijk *noch dan* te lezen staat. Zij komt voor in het leven van Graaf Jan den Eersten, V, 1250. Om den

zamenhang volkomen te begrijpen zullen wij eenige voorafgaande regelen van STOKE's verhaal moeten overschrijven. «Intusschen heeft men vernomen, dat er een «bode van den Koning van Frankrijk bij den Graaf is «gekomen, die hem geschenken moest aanbieden, indien «hij hem (den Koning) wilde bijstaan. Deze zou hem «wederkeerig, zoo heimelijk als in het openbaar, zijnen «vader FLORENS helpen wreken. Toen begon men hierover «te beraadslagen. De Graaf van Vlaanderen deed insgelijks «aanbiedingen. Hij wilde zijnen neef (JAN) rijk maken en «bijstand geven. Wat baatte het? het moest gaan, zoo «als het gaan zou. Men deed wat Heer WOLFAERT (VAN «BORSELEN) wilde. Wat men sprak, of wat men ried, het «baatte niet. Al had de Koning voor zijn leven het halve «koningrijk willen geven, het had geen zier uitgewerkt. «Men had het wel in het vat gegoten, [men had er eenen «goeden glimp aangegeven]. Immers was hij (Graaf JAN) «eerder schuldig zijne bloedverwanten (die van Vlaanderen) «opentlijk te helpen dan vreemden,

«*De nochdan dat gheteemden*»,

« [d. i. die *nogtans* wel van zich hadden kunnen verkrij- «gen], dat zij den raad gaven en met der daad hielpen, «dat zijn vader (FLORENS V) gevangen werd».

Denzelfden drievoudigen vorm treft men aan bij *noch toen*, en ook toen niet, namelijk *noch doe*, *no doe* en *nochtoe*, hetwelk onze verklaring bevestigt.

Maar indien *nogtans* niets anders is dan: *nog dan* of *dan nog*, zoo moet het in de eerste plaats wel eene verbindende kracht hebben bezeten en eerst later tegenstellend geworden zijn. Van beide beteekenissen zijn dan ook voorbeelden genoeg bij onze oudere schrijvers te vinden. BILDERDIJK, die het voor een verbindend voegwoord wilde laten doorgaan, haalde eene reeks van voorbeelden van de eerste soort aan, voorbijziende dat deze niets afdeden, vermits zijn *nochthands*, ook nu nog, volgens zijne eigene verklaring oorspronkelijk, evenzeer verbindend

moest geweest zijn als hij van *nogtans* bewees, hetwelk zijne tegenstellende kracht eerst langzamerhand verkreeg. Nochtan werd eenen tijd lang zoowel tegenstellend als verbindend gebezigd, gelijk door SIEGENBEEK met vele voorbeelden bewezen is, tot dat het eindelijk alleen zijne adversatieve beteekenis behield en de copulatieve geheel verloor. Dat men geene voorbeelden aantreft waarin *nochthands* verbindend gebruikt is, kan niemand verwonderen, die weet, hoe *nochthands*, een woord eerst van de vorige eeuw, is ontstaan. Namelijk even als men achter *nogtans* verkeerdelijk eene *s* gevoegd heeft, als ware het een genitivus, gelijk vele andere bijwoorden werkelijk zijn, zoo heeft men het ook wel eene *t* aan het einde gegeven, waarvan door Dr. DE JAGER voorbeelden bijgebracht zijn. Toen men nu den oorsprong en de eigenlijke beteekenis van dit *nogtant* of *nochtant*, hetwelk in dien tijd alleen tegenstellend gebezigd werd, niet meer kende, meende men in de tweede lettergreep het woord *thans* of *thands* te zien, en begon men *nochthands* of *nogthands*, te spellen, en lateren hielden dit voor een geheel ander woord dan *nochtan.* Het is dus zeer natuurlijk, dat *nochthands*, de nieuwere vorm van *nochtan*, nooit verbindend gebruikt is. Deze omstandigheid bracht BILDERDIJK van den weg en liet hem tegen zich zelven vechten. Doch al ware *nochthands* (nu nog) inderdaad een ander woord dan *nogtans* (dan nog) het zou insgelijks verbindend moeten geweest zijn: *hij heeft het beloofd*, *nochthands doet hij het niet*, eigenlijk: *hij heeft het beloofd en nu nog*, *op dit oogenblik nog*, *doet hij het niet.* Tevens ziet men, dat *thans*, nu, op dit oogenblik, al te bepaald en daarom minder geschikt is dan het algemeenere *dan*, welks onbepaaldheid uit de spreekwijze: *nu en dan*, blijkt: *hij heeft het beloofd*, *nogtans doet hij het niet*, moet opgevat worden: *hij heeft het beloofd*, *en zelfs in dit geval* (*na die belofte*) *doet hij het niet.*

L. A. TE WINKEL.

KONING, VORST, HERTOG, GRAAF, HEER.

Elke wetenschap heeft hare overleveringen, die door het eene geslacht van het voorgaande zonder onderzoek naar hare echtheid geloovig aangenomen, en ter goeder trouw als onfeilbare waarheid aan het volgende medegedeeld worden. Ook de taalkunde heeft de hare, en wel in grooten getale. Ik wil thans niet spreken van de menigvuldige gebrekkige bepalingen en regels, maar zal een voorbeeld uit de etymologie ontleenen. Sedert eeuwen heet **Koning** een afleidsel van *kunnen* of *konnen*, op dezelfde wijze gevormd als *vermaning* van *vermanen* en *wandeling* van *wandelen*, maar op eenen persoon toegepast en alleen daarom van het mannelijke geslacht. KILIAAN schijnt wel de eerste te zijn geweest, die, in het laatst der 16de eeuw, gemelde afleiding hier te lande verkondigd en met redenen, ja zelfs met gezegden van CICERO en voorbeelden uit de geschiedenis gestaafd heeft. Nemen wij het artikel uit zijn Etymologicum, vertaald, over. «Koningh. Rex. *wordt* «koninck *genoemd, hetwelk zoo veel zegt als* konninck «*van* konnen / *dat is weten, omdat een Koning in de wijs*«*begeerte ervaren moet zijn.* MARC. TULLIUS [CICERO] «*zegt in zijn geschrift de divinatione:* ««*Niemand kan* ««*bij de Perzen de Koninklijke waardigheid bekleeden,* ««*die zich niet te voren de wetenschap der magi heeft* ««*eigen gemaakt*». PLATO, *in Alcibiades, zegt:* ««*De* ««*zonen der Perzische Koningen worden in de wijsbe*««*geerte onderwezen*». *Zoo worden de drie Koningen,* «*die Christus geschenken brachten, magi, d. i. wijzen,* «*wijsgeren, in het Nederl.* Koningen *en* Wijze *genoemd.*

«*Of* [*het woord komt*] *van* konnen/ *dat is vermogen*, «*macht*, *vermogen hebben*, *even als de Latijnen machtige* «*Vorsten Potestates* (*machten*) *noemen. Duitsch: Ko*-«*ningh; Eng. Kingh. Konning echter beteekent in het* «*Engelsch* ervaren, rijk aan ondervinding». Is het wonder, dat een gevoelen, met zoo veel schijn van redenen omkleed, gereedelijk ingang vond en lang — bij velen zelfs nu nog — voor onomstootelijke waarheid gold. TEN KATE (*Eerste Proeve van geregelde Afleiding*, blz. 227) brengt daarom zonder aarzelen *Koning* onder den wortel «KEN, KAN, KON of KUN»; hij uit zijn gevoelen in de volgende woorden: «Wijders aangezien aan de Hooge Vorsten de «Magt van 't Gemeen is opgedragen, en vermits men «voormaels bij vrije verkiezingen de Vorstelijke Magt aen «een Wijzen of Ervarenen en tevens Vermogenden opdroeg, «zoo past allesints ook hierop onze naem van KONING,— «als de Magt en Konning der Gemeente verbeeldende».

Ook bij MOONEN, *Nederd. Spraekkunst*, blz. 66, is «*Koning* voor *Konning*, eene Manlijke Oppermacht, van «konnen». D. VAN HOOGSTRATEN, twijfelde er evenmin aan. In zijne Geslachtlijst, in eene noot op het woord *aenbieding*, merkt hij zelfs aan, dat hij bij de Rederijkers, bij SPIEGEL en BREDERODE *konen* voor *konnen* aangetroffen heeft, ten einde alzoo het gemis ééner *n* in *Koning* te verontschuldigen. Voor BILDERDIJK, die de woorden op *-ing* als tegenwoordige deelwoorden aanmerkte, was *Koning* juist koren op zijn molen en de aanleiding tot een zeer dwaas, zich zelf tegensprekend, artikel in zijne Verklarende Geslachtlijst, II, blz. 110: «KONING, M. door toe-«passing, § 55. Het is *konning*, macht, als *podesta* in «'t Italiaansch. Doch het woord is ook verwant met het «Egyptische *khan*, machtig, waarvan ook verscheiden «Oostersche eertytels. Het woord *konnen* of *kannen*, (want «men zegt *ik kan*) is *ge-annen* dat is eigen hebben van «*an*, *aan*. Die iets *kan*, in diens vermogen is dit, en het «is *aan hem*». In de aangehaalde § 55 van zijne *Ver*-

handeling over de Geslachten, blz. 70, heet het: «KONING, «bij voorbeeld, zou als woord, vrouwelijk zijn, even als «'t Italiaansche *podestà*, waar het in beteekenis meê over«eenkomt». — WEILAND houdt de afleiding van *kunnen* voor de waarschijnlijkste, «omdat toch de *magt* het uit«stekendste kenmerk eens Konings is». LULOFS, ofschoon aan het twijfelen, helt nog altijd tot hetzelfde gevoelen over, *Gronden der Nederlandsche Woordafleidkunde*, blz. 115: «Misschien stamt echter, gelijk TEN KATE wil, «dit woord van *kunnen*, dat is vermogen, magtig zijn, «en beteekent oorspronkelijk zoo veel als *kunn*ING, dat is «*magthebbing*, met welk *magthebbing* vervolgens de «*magthebber*-zelf is aangeduid, even als men b. v. het «woord *Raad*, hetwelk de zaak, die men aanraadt, be«teekent, ook wel voor den persoon, die den raad geeft, «gebruikt wordt, b. v. hij is *Raad* der stad».

Hoe grooten schijn van waarheid de gemelde afleiding ook moge hebben, de vorm des woords, stam en uitgang beide, toonen ten duidelijkste, dat zij de ware niet *kan* zijn. Zien wij onder welke vormen *Koning* in het Oudnederlandsch en bij onze stamverwanten voorkomt, Het 2de vers van den 71sten der Karolingische psalmen, bij ons Ps. LXXII, 2, begint aldus: «*Got, duom thin cunig* «*gif, in rehtnussi thin kindi cunnigis*». «God, «geef uw oordeel [den] Koninge, en uwe gerechtigheid «[den] zone [des] Konings». Het 10de vers van dienzelfden psalm luidt: *Cuninga thursis in alende geuon* «*bringon sulun, cuninga arabum in saba geua brin*«*gon sulun*». «[De *Koningen* [van] Tharsis en [het] «eiland zullen geschenken brengen; [de] Koningen [der] «Arabieren en [van] Saba zullen giften brengen». Hieruit blijkt, dat in het Oudnederlandsch twee vormen: *Cuning* en *cunig* in gebruik waren. — In het Oudsaksisch, die nederduitsche taal, welke de meeste overeenkomst met de onze heeft, is alleen de vorm *cuning* bekend, zoo ook *adalcuning* (adelkoning), *folccuning* en *thiod-*

cuning (volkskoning), *iudeocuning* (jodenkoning), *uueorld cuning* (wereld- en aardsche koning), *hebancuning* (hemelkoning), zoo ook *cuningdom* (koningschap), *cuningstôl* (koningstoel, troon). — Het Angelsaksisch biedt drie vormen aan: *Cyning*, *cynig* en *cyng*. Het laatste woord, waarmede het nieuwengelsche *king* overeenstemt, is blijkbaar van het tweede, door uitstooting der *i* gevormd. — Het Oudnoordsch kent twee vormen *konungr* en *kongr*, welke laatste noodzakelijk ook dien van *konugr* onderstelt. — Het Oudfriesch is zeer rijk aan vormen: *kining* en *kinig*, *kening* en *kenig*, *keneng* en *keneg*, *koning* en *konig*. — Nog meer treft men er in het Oudhoogduitsch aan: *kuning*, *kuining*, *cuning*, *khuninc*, *chuning*, *chuninch*, *chuninc* en *kunig*, *cunig*, *kuinig*, *kunig*, *chunic*. Hoe groot deze verscheidenheid van vormen ook schijnen moge, het wezentlijke onderscheid bepaalt zich tot het af- of aanwezig zijn van den neusklank *n*, zoodat de aangevoerde vormen in alle dialecten tot twee klassen gebracht kunnen worden, tot woorden op *-ng* of op de enkele *-g* uitgaande. De nieuwere talen hebben eene keus gedaan, en slechts eene van beide vormen gekozen: het Nieuwnederlandsch en Friesch hebben zich voor de *ng* verklaard: *Koning*, *kening*; het Nieuwhoogduitsch en Engelsch, het Deensch en Zweedsch voor de enkele *g*: *König*, *king*, *konge*, *kung*; terwijl het IJslandsch beide vormen door elkander gebruikt, *konungur*, *Frakkakonungur* (Frankenkoning); *Spanarkongur* (Koning van Spanje). Deze opmerking, namelijk, dat naast de vormen op *ng* er ook op *g* bestaan, en eene tweede, dat de vocaal des uitgangs in het Oudhoogduitsch en Oudsaksisch *i*, niet *u*, is, bewijzen, dat wij hier met geen verbale *kunning*, Hoogd. *Könnung*, dus met geen woord als *aanbieding*, *wandeling* enz. te doen hebben. Zoodanige woorden toch eindigen in het Hoogduitsch alle op *-ung*, als *Ermahnung*, *Befriedigung*, in het Oudsaksisch op *unga* of *onga*, als *lernunga*, *losunga*, *uuo-*

nunga, *scauuonga;* het Angels. heeft reeds beide uitgangen *-ing* en *-ung*. Dat het Oudnoordsch *konungr* met *u* schrijft, bewijst niets, dewijl deze taal meer andere mannelijke persoonsnamen met dien uitgang vormt. Het achtervoegsel der verbalia: nederl. *ing.*, hoogd. *ung* stoot nooit den neusklank uit, daar deze niet eene bijzaak, maar integendeel het hoofdbestanddeel schijnt uit te maken. Doch niet alleen de uitgang, ook de woordstam verzet zich tegen de afleiding van *kunnen.* Dit woord namelijk behoort tot de praeterito-praesentia, tot de werkwoorden met verschoven verled. tijd, en deze vormen geene verbalia op *ing* of *ung;* van *können* komt geen *Könnung*, van *weten*, *wissen* geen *weting* noch *Wissung;* evenmin van *zullen* en *sollen*, *moeten* en *müssen*, *mogen* en *mögen*, *willen* en *wollen*, *durven* en *dürfen* afleidsels als *zulling*, *Sollung*, *moeting*, *Müssung*, *moging*, *Mögung*, *willing*, *Wollung*, *durving*, *Dürfung.* Van *gunnen* bestaat wel is waar *vergunning*, maar eerst sedert *gunnen* regelmatig zwak vervoegd wordt, en niet meer: *ik gan*, *hij gan*, *wij gunnen* enz. Het heeft dus alle kenmerken van een praeterito-praesens verloren, en is in den rang der regelmatige werkwoorden getreden; het Hoogd. echter kent alleen *Gönner*, niet *Gönnung.* Eene andere omstandigheid, die meer afdoet, is deze. *Koning*, onder welken vorm het ook voorkome, wordt in goede handschriften nooit met de dubbele *nn* aangetroffen — de vorm *cunnigis* in het handschrift der oudnederl. psalmen, dat van eenen zeer slordigen afschrijver afkomstig is, zal wel eene schrijffout zijn. De dubbele *n* echter is een noodzakelijk bestanddeel van: *ik kan*, *hij kan*, *wij kunnen* enz. Had *kunnen* ooit eene enkele *n* gehad, het meervoud zou *kânen*, even als *kwamen*, *namen* enz. moeten zijn.

Uit het aangevoerde blijkt, dat *Koning* geen verbale met den vrouwelijken uitgang *-ing*, Hoogd. *-ung*, van *kunnen* gevormd is, en dat wij dus het lang geheerscht hebbende gevoelen moeten laten varen. Bij onze naburen, de

Duitschers, zijn behalve de wederlegde nog andere afleidingen geopperd, onder welke eene zeer belagchelijke. Zoo verhaalt SCHILTER in zijn *Glossarium Theutonicum*, pag. 176, dat zekere GOROPIUS het woord afleidde van *con*, ons *koen* (dapper) en *hengen* (hangen), «omdat een «Koning alles van zich laat afhangen», doch dit is dwaas, laat hij er op volgen. Doch SCHILTER noemt nog een ander gevoelen, hetwelk veel voor zich heeft en derhalve in overweging moet genomen worden. «Anderen», zegt hij, «leiden het af van *kynne*, g e n e r a t i o, g e s l a c h t. SCHILTER vermeldt niet, tot welke taal dit *kynne* behoort, doch zulks doet weinig ter zake. In het Goth. beteekent *kuni* (gen. *kunjis*) *familie*, *geslacht*, *generatio*, en hetzelfde beteekenen ook: Oudh. *cunni*, *chunno*, ang. *cynn*, oudsaks. *cunni*, oudfriesch *ken*, *kin*, *kon*, *kenne*; en ons *kunne* is zeker wel hetzelfde woord, ofschoon de beteekenis een weinig anders is. Alle talen hebben de *n* verdubbeld behalve het Gothisch, dat eene *i* of *j* achteraan vertoont. Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat ook bij andere woorden hetzelfde verschil kan waargenomen worden, b. v. bij *leggen*, *zetten*, *wekken*, *temmen*, *letten*, die in het Gothisch *lagjan*, *satjan*, *wakjan*, *tamjan* luiden, dan mag men aannemen, dat de dubbele *n* in *kunne*, *cunni*, *chunni*, *cynn* enz. uit de *i* of *j* in *kuni*, *kunjis* is ontstaan, en dat deze woorden oorspronkelijk slechts eene enkele *n* hadden. *Koning*, *König*, *cuning* enz. zou dan kunnen afgeleid zijn van die oudere vormen van het woord *kunne*, hetwelk, zoo als wij zeiden, g e s l a c h t, f a m i l i e, g e n e r a t i o beteekende. *Koning* zou dan nagenoeg gelijk staan met het gothisch *thiudans*, en angelsaks. *theoden*, k o n i n g, van goth. *thiuda*, angels *theod*, v o l k, en met het oudhoogd. *truhtin*, angels. *dryhten*, oudsaks. *drohten*, oudfriesch *droohten* (*heer*) gevormd van *dryht*, *druht*, *drecht*, volk. *Thiudans* en *drohten* schijnen dus te beteekenen: v o l k s m a n, m a n, d i e a a n h e t h o o f d d e s v o l k s s t a a t, en zoo zou men *Koning* ook kunnen opvat-

ten. Er ligt echter nog eene andere afleiding voor de hand, die waarschijnlijker en ook door Grimm aangenomen is. In het Oudnoordsch namelijk bestaat een woord *konr* — eigentlijk *kon*, daar de *r* slechts het teeken van den eersten naamval is, hetwelk in de andere casus wegvalt — waaraan het angelsaksische *cyne*, ook wel *cine* geschreven, beantwoordt; beide woorden beteekenen edelman, vorst en zelfs koning. Zoo is b. v. angelsaksisch *cynebend:* eene kroon, *cynedom* en *cyneric:* koningrijk, *cynehád*, *cynescipe:* koninklijke waardigheid, *cynesetel* en *cynestol:* troon, *cynecynn*, koninklijk geslacht. Edelman, man van geboorte en aanzien, schijnt wel de primitieve beteekenis te zijn, daar *cyne* ook voor: hoofdman over vier krijgslieden, en *konr* ook eenvoudig voor: afstammeling gebezigd werd. Indien men *koning* van dit woord afleidt, waartegen geen enkel grammaticaal bezwaar bestaat, dan zal het zoo veel als: de edelman bij uitnemendheid beteekenen, eene beschouwing geheel overeenkomstig met de zienswijze der oude Germanen, die den koning als den voornaamsten der edelen aanmerkten, terwijl dezen zich op hunne beurt de gelijken, pares, pairs, oudnederl. genooten des konings rekenden te zijn, en ook aldus genoemd werden.

Het woord **Vorst** is door onze taalkundigen verklaard als voorste, *eerste*, en dus voor eenen overtreffenden trap van het bijwoord *voor* gevormd. Kiliaan verwijst van *vorst* op *veurst*, superlativus van *veur*, *voor*; en Weiland noemt *vorst* eene «zamentrekking» van *voorst*. Hiertegen is niets met eenigen grond in te brengen. Wij zouden derhalve de zaak kunnen laten berusten, indien niet sommigen min of meer aanstoot vonden in het verschil der *o*'s in *vorst* en *voorste*, en vooral tusschen *Fürst* en *vorderste* (voorste). Wij willen daarom trachten ook den geringsten twijfel weg te nemen, te meer daar ons zulks de gelegenheid geeft om tegen eene verkeerde opvatting van het woord *vorst* te

waarschuwen. In de eerste plaats zij aangemerkt, dat de Hoogduitsche voorzetsels *für* en *vor* oorspronkelijk hetzelfde woord zijn, gelijk uit het gothische *faur* blijkt, hetwelk in beide beteekenissen gebruikt wordt; en dat het oudhoogd. *furi* ook in den zin van *vor* werd gebezigd, b. v. bij Tatianus, 15,2: «*gisamanot uuerdent furi inan allo thiota*» «voor hem worden verzameld alle volken»; en 64,6: «*ih sente minan engil furi thin annuzzi*» «ik zal mijnen engel voor uw aangezicht zenden». Vervolgens, dat de superlativus van *furi furist* luidde, en dat *furisto* de oudhd. vorm was, waaruit het nieuwhoogd. *Fürst* ontstaan is. In de oudnederlandsche psalmen worden principes, vorsten, *furista* genoemd, terwijl het adverbium *voor* daar *furi* gespeld wordt, b. v. in Ps. LXVII, 26: «*Furi quamon furista gefuogeda singindon*» «voor gingen (of kwamen) vorsten, te zamen zingende». De vocalen van het zelfst. naamw. en het bijwoord stemden dus volkomen overeen, zoo dat er niet de minste twijfel aan de juistheid der afleiding bestaan kan. Ik moet echter nog opmerken, dat *furist* niet slechts in de enge beteekenis van: voorste in plaats gebruikt werd, maar dat het ook de hoogste, de eerste, de voornaamste aanduidde, zoo is b. v. *ther furisto euuarto:* de hoogepriester; *furisto uater:* patriarch, aartsvader; *thiu furisto saligheit:* de hoogste zaligheid. Hieruit volgt, dat *vorst* niet juist bepaaldelijk de voorste in den strijd behoeft te beteekenen.

Bij de afleiding van het woord **Hertog** zijn onze taalkundigen allen op den weg, maar zij verlaten dien en dwalen af, of blijven halver wegen staan zonder hun doel te bereiken. Volgens Weiland is *hertog* «een woord, dat in «oude tijden eenen aanvoerder van een krijgsheer, die aan «deszelfs spits vooruit trok, te kennen gaf, van *heer* (*heir*) «en *tiegen*, trekken». Vooreerst geloof ik niet, dat hij ooit *tiegen*, *ik tieg*, *wij tiegen* of eenigen dergelijken

vorm onder de oogen gehad heeft, en er bij oudere of latere naar zoekende ooit gevonden zou hebben. De reden hiervan is, dat die vormen, zoo het schijnt, nooit bij ons hebben bestaan, evenmin als *zigen*, *ik zig*, *wij zigen* voor *zien*, *ik zie*, *zag*, *wij zagen* enz. De eigenlijke sluitletter van het werkwoord, dat in den onvolm. verled. tijd *ik toog* en in het verled. deelwoord *getogen* luidt, was oulings de *h*, die toen als *ch* werd uitgesproken en in den verleden tijd doorgaans, maar in den tegenwoordigen zelden in *g* overging. In het Gothisch luidde ons werkwoord *tiuhan*, *tauh*, *tauhum*, *tauhans*, en in het Hoogduitsch *ziehen*, *zog*. Bij ons is de sluitende keelklank *ch* uit het praesens geheel verdwenen, zoodat men *tien*, *ik tie* sprak en schreef, gelijk *zien*, *ik zie*. In het imperfectum is de *ch* niet verloren gegaan, maar *g* geworden, even als in *ik loeg*, van *ik lach*. *Tien* komt dus overeen met *zien* en *plien*, met dit onderheid, dat de *ch* in de gebiedende wijs *tich*, voor *zie*, nog lang bewaard bleef, en dat naast *plien* ook *plegen* in gebruik was. Weiland had dus behooren te zeggen: « van *heer* en *tien*, *toog*, *getogen* ». De zaak is echter hiermede nog niet afgehandeld en de oorspronkelijke beteekenis van *hertog* niet opgehelderd. *Trekken* wordt onzijdig en bedrijvend, transitief en intransitief, gebezigd. Intransitief is het *gaan*, *reizen*: *hij is naar Duitschland getrokken*, gereisd. Deze beteekenis kan *tien* hier niet hebben; wat zin toch te hechten aan een *heer-* of *legerreiziger?*

Het transitieve begrip van *trekken*, tirer, trahere, voegt hier ook niet wel: de hertog trok het leger niet voort als een locomotief. Wij zijn dus met Weilands verklaring nog niet ver gevorderd, zij zou zelfs ongerijmd zijn, zoo men niet wist dat *hertog* een zeer oud woord was, gevormd in eenen tijd, toen *tien* nog eene andere, hoewel na verwante, transitieve beteekenis had, namelijk die van geleiden, brengen. Het Gothische woord wordt herhaaldelijk zoo al niet uitsluitend in dien zin gebezigd,

b. v. JOH. XVIII, 28: «*eis tauhun iesu fram kajafin* «*in praitoriaun*» «zij geleidden of brachten JEZUS «van KAJAFAS in [het] rechthuis»; en LUC. VI, 39, luidt de vraag: «kan een blinde eenen blinde leiden?»: *ibai mag blinds blindana tiuhan?*

In de beteekenis van geleiden en leiden heeft *tien*, *ziehen*, *tiuhan*, de woorden *tucht* en *Erziehung* (opvoeding) opgeleverd. Vat men het in dezen zin op, dan wordt *-tog*, *-zog*, Ohd. *zogo:* geleider, en *hertog*, *herizogo:* geleider, aanvoerder van een heer, gelijk het Oudduitsche *magezogo* paedagogus, geleider, opvoeder, bestuurder van een kind, of gouverneur.

De verklaring van het woord **Graaf** heeft den taalkundigen veel moeite gebaard en hun vernuft op de proef gesteld. Het schijnt echter Dr. L. MEYER gelukt te zijn de ware afleiding te vinden. Wij zullen dan ook niet alle andere gevoelens vermelden, veelmin trachten te wederleggen. Het meest bekende woord, dat in klank met *graaf* overeenkomt en dus het naast voor de hand lag, is het werkwoord *graven;* geen wonder derhalve, dat men den titel *graaf* daaraan trachtte vast te knoopen. Zekere HEIGIUS en onze geschiedschrijver PONTANUS gissen, dat het van *graaf*, graft, gracht of sloot, afscheiding, afstamt, «omdat de graven en markgraven over de gren«zen gesteld waren». PONTANUS geeft echter zijnen twijfel te kennen door er bij te voegen: «veram et certam, qui «dederit, vir esto» hij is «een kerel, die de ware «en zekere afleiding zal weten op te geven». Er waren dan ook te veel soorten van graven, en alleen de markgraven hadden het toezigt op de grenzen, dan dat deze afleiding veel voorstanders kon vinden.

GUIL. LAMBARDUS, een Engelschman, leidde het af van het angels. *gereccan*, dat onder andere besturen en regeren beteekent, waarvan eerst *gercefa* (?) en vervolgens het angels. *gerefa* zou gevormd zijn. «Zoodanig eene

«verbastering immers geschiedt al licht», zegt hij, maar laat het toch aan den lezer over zich die voor te stellen. Zekere SPELMAN vindt in *gerefa*, den angelsaksischen vorm van ons woord, twee woorden: vooreerst het angels. *gridh*, vrede, en vervolgens het latijnsche tusschenwerpsel *vae*, ons *wee*, hetwelk volgens hem ramp en ellende beteekent. De graaf wordt met dien naam bestempeld, «om«dat zijn ambt medebrengt, dat hij ellende en rampen «in vrede, d. i. rust en geluk, verandere».

Dezelfde SPELMAN acht het ook mogelijk, dat het voorvoegsel *ge* hier niets te beteekenen heeft en dat het woord eigentlijk *refe* is, van het angels. *refan*, dat in de eerste plaats rooven, maar ook nemen en ontvangen beteekent, omdat de graaf de belastingen int en ontvangt.

WEILAND zegt in zijn Woordenboek: «de afstamming «van *graaf* ligt zeer in het donker. Misschien is de gis«sing van IHRE de waarschijnlijkste, die hetzelve van het «oude woord *reffan* afleidt, dat straffen, tuchtigen be«teekende». In dit geval zou het woord zinspelen op het rechterlijke ambt der graven; doch het oudhoogduitsche verbum, dat straffen beteekent, luidt *refsjan* of *refsan* — ons *berispen* schijnt er mede verwant te zijn — met eene *s*, en deze *s* smijt dus de geheele afleiding in duigen.

Lang is bij ons het gevoelen in zwang geweest, dat *graaf* hetzelfde beteekende als *graauw*, grijs, om die reden «waarom Regenten genoemd worden de Ouden, de «Oudsten des volks, Oudermannen en Ouderlingen, dewyl «de graauwe hairen en ouderdom een ervaren wysheid en «ontzag aanbrengen, die in zulke beampten noodig zyn.» C. TUINMAN, *Fakkel der Nederd. Taale*, blz. 120. BILDERDIJK was nog van hetzelfde gevoelen: «Het woord «schijnt oorspronkelijk *graue* (*graauwe*), dat is, oudste «of oude, in den zin van *rechter*». Deze afleiding, ook in Duitschland gangbaar, ofschoon onaannemelijk, scheen GRIMM noglans waarschijnlijk genoeg om eene wederlegging te verdienen. Zij moet daarom verworpen worden,

omdat in alle tongvallen *graauw* eene *w* en *graaf* eene *f* of *v* heeft, en ten tweede omdat de *i*, die in den frankischen vorm *gravio* of *grafio* voorkomt, zich bij geene mogelijkheid uit de vormen van het adjectief *graauw*, oudfrankisch *gra* en *grauu* (*graw*) laat verklaren. GRIMM geeft dan ook eene andere afleiding in de plaats, waarbij hij den angelsaksischen vorm *gerefa*, met het voorvoegsel *ge* voorzien, onderstelt de ware te zijn, en aanneemt, dat het Germaansche woord naar het voorbeeld van het Latijnsche *comes* gevormd is. *Comes* namelijk is afgeleid van *cum*, m e d e, en *ire* of *itare*, g a a n, zoodat het eigentlijk m e d e g a n g e r beteekent, iemand, die den vorst verzelt. Hij dacht daarbij aan *gezel*, dat van *zaal*, in de verouderde beteekenis van h u i s, w o n i n g, gevormd, iemand aanduidt, die met een ander hetzelfde verblijf deelt. Het oudhoogd. *gistallo* komt op dezelfde wijs van *stal* en heeft nagenoeg dezelfde beteekenis. Wij zullen echter GRIMM zelven laten spreken. «Ik wil eene andere gissing wagen. *Râvo* «heet in het Oudhoogd. tignum, tectum [getimmerte, dak] «in het Oudnoordsch *raefr*, dak, misschien ook domus, «aula [huis, hof]; garâwjo, girâwjo, giravo zou dan «comes, socius [gezel] beteekenen, hetwelk ook gistallo «en gisallo aanduiden. De volledige woordvorm laat zich «misschien in de oudste oorkonden aantoonen; daarvoor «pleit het angels. *gerêfa*, dat in de beteekenis van so«cius, comes, praesul, tribunus volkomen aan de fran«kische uitdrukking grafio beantwoordt, in het Engelsch. «echter tot *reefe* rif wordt, zoodat de verkorting sherif «in sciregeraefa moet opgelost worden. Het bezwaar, «waarom het angels. woord niet *geraefa* luidt (vergelijk «raefter, getimmerte) weet ik alleen op te heffen door de «onderstelling, dat ook de Angelsaksen den naam en de «waardigheid van de Franken ontleenden en daarom de «vocaal veranderden».

GRIMMS afleiding vond afkeuring bij VON RICHTHOFEN, die in zijn Altfriesisches Wörterbuch weder eene andere

voorstaat. Laten wij hem zelven laten spreken. «Het Oudhoog-«duitsch heeft bestendig *graphio*, *grafio*, *gravio*, *kra-«vio*, *gravo*, in het lange tijdperk der oudhoogduitsche «oorkonden van de Lex Salica af, nooit *garafio* of *girafio*, «waarom mij etymologiën voor gewaagd gelden, die het «er voor houden, dat de *g* in *graaf* uit de collectieve «partikel *ge* oorspronkelijk is, gelijk zulks het geval is «α) bij de verklaring, dat *gi-ravo* (contubernalis) uit «*ravo* (tignum) ontstaan zou zijn; *β*) bij de onderstelling «van WACHTER, die alleen op den angels. vorm *gerefa* «betrekking heeft en later door hem zelven verworpen is, «dat het woord uit *gefera* (reisgenoot, socius) [van *feran* «v a r e n] verbasterd zou zijn; *γ*) bij de door LAPPENBERG «weder te berde gebrachte verklaring van LAMBARD, uit «*gereafan* (r o o v e n, p a n d e n). Volstrekt grammatisch «onmogelijk is de vroeger zeer in zwang zijnde verkla-«ring van *graaf* uit *graauw*. Er blijft geen andere weg «open dan terug te keeren tot de in oudere geschriften «bijna algemeen omhelsde verklaring, dat het woord uit «het Grieksche *γραφεύς* (schrijver) ontleend is. Hiervoor «pleit het Fransche *greffier*, dat uit *graphiarius* is ont-«staan. Dat s c h r ij v e r een te lage titel voor het «Frankische *gravio* zou zijn, kan ik niet gelooven, men «vergelijke *secretaris*, *maarschalk*. Ten tijde dat graphio «als titel in zwang kwam, kende men de uitdrukking niet «meer, aan welker etymologische beteekenis men even weinig «dacht als later bij *voogd* aan het daaraan ten grondslag «liggende lat. *advocatus*. Gallie kan de benaming uit den «tijd der Romeinen behouden hebben, in het binnenste «van Duitschland schijnt zij eerst door de Franken, in «het Noorden uit Duitschland overgebracht te zijn. Het «woord was den Longobarden vreemd, ook aan de Oud-«Saksen en aan de Angelsaksen van vroegeren tijd; de «Legis Edivardi Confessoris [de wetten van Eduard den «Belijder] zeggen zulks uitdrukkelijk. De oudste, vrij «lange, angelsaksische gedichten gebruiken het woord

« *gerefa* nooit. In oorkonden komt het eerst laat voor, « allereerst in de angelsaksische bijvoegsels tot een la- « tijnsch stuk ».

Geene van al de opgegevene afleidingen echter kon Dr. L. Meyer voldoen; hij geeft daarom eene andere, die inderdaad de ware schijnt te zijn. Vooreerst merkt hij aan, dat de oudste vorm des woords, die in latijnsche gedenkstukken bewaard is, (b. v. bij Paulus Diaconus, en meermalen in de Salische Wet) *grafio*, ook *graphio*, *graffio*, *gravio* gespeld, zoo zeer op de oudhoogduitsche *gravo*, *crafo*, *cravo*, *kravo*, *krauio*, gelijkt, dat de oudhoogduitsche als de grondvormen moeten aangemerkt worden. Daar nu in alle oudhoogduitsche woorden, die bestendig met *gr* of *kr* beginnen zonder eenig spoor van eene vocaal tusschen de *g* of *k* en de *r* te vertoonen, de keelklank niet aan het verkorte voorvoegsel *ga* maar bepaaldelijk tot den wortel des woords behoort, zoo mag men dit ook van *gravo* beweren. In het angelsaks. *gerefa*, dat geheel alleen staat, en, zoo als wij van von Richthofen vernomen hebben, het eerst in oorkonden uit het begin der negende eeuw voorkomt, kan de *e* slechts ingeschoven zijn, omdat men het woord niet meer verstond.

Vervolgens is het van belang op te merken, dat de *a* in het oudhoogduitsche *grâvo*, in het oudfrankische *gravio*, alsmede in het Middelhoogd. lang was, dat deze woorden tot de zwakke declinatie behoorden, gelijk ons *graaf*, genit. *des graven*, nog bewijst, en dat de dubbele vorm *gravo* zonder, en *gravio* of *grafio* met *i* evenmin bevreemden kan als goth. *fauragagga* naast *fauragaggja*, opziener, voorganger; als *waurstwa* (arbeider) en *gasintha* (reisgenoot) naast *waurstwja* en *gasinthja*. Daar nu de lange hoog- en nederduitsche *â* aan de gothische *ê*, en de oudhoogd. *v* aan de Gothische *f* beantwoorden, zoo mag men aannemen, dat *gravo* of *grafio* in het Gothisch *grêfa* of *grêfja* zou geheeten hebben. Dit substantivum zou moeten

afgeleid zijn van een werkw., in welks vervoeging de vocaal *é* voorkomt; dus van een ondersteld *grifan*, *graf*, *grêfum*, *grifans*, dat in het Oudhoogd. *grifan*, *graf*, *grafumês*, *gagrifan*, en in het Nieuwned. *greven*, *graf*, *graven*, *gegreven* zou luiden, of wel van een goth. *grêvan*, *gaigrôf*, *graigrôfum*, *grêfans*, oudhoogd. *graven*, *griaf*, *griavumês*, *gagrâven*; nieuwned. *graven*, *grief*, *grieven*, *gegraven*. De vraag is: wat moet de beteekenis van dit werkwoord geweest zijn? Behalve in de gewone middeleeuwsche beteekenis van *comes* en *graaf*, dienen *gravio* en *kravo* ter vertaling van *praeses*, *voorzitter*, *tribunus*, *princeps militiae*, *procurator* en *praetor*; in het Middelhoogduitsch wordt de duivel *hellegrave*, *heer der hel*, genoemd; uit al hetwelk blijkt, dat *graaf* de algemeene beteekenis van opziener, bevelvoerder, machthebber, gebieder, heer en dergelijke moet gehad hebben, en dat de meer bepaalde beteekenis van *graaf* eerst later allengs ontstaan is. Het boven ondersteldeswerkwoord kon derhalve gebieden beteekenen, en dat zulks werkelijk het geval geweest is, zou bewezen zijn, indien men in het Gothisch nog een woord wist aan te toonen, hetwelk blijkbaar van een werkwoord «GREFAN, gebieden» afstamt. Nu vindt men in ULFILA's bijbelvertaling, Luc. II, 1, de woorden: «Ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου», «er ging een gebod uit van den «keizer AUGUSTUS», vertaald door: *urranngagrêfts fram «kaisara agustau»*, waaruit blijkt, dat *δόγμα* door *gagrêfts* vertaald is, en dat dit woord dus besluit, gebod, bevel beteekende. *Gagrêfts* onderstelt derhalve, evenzeer als *graaf*, een werkwoord *grêfan*, besluiten, gebieden. Er is in de gothische overblijfselen nog eene plaats aan te wijzen, waar *gagrêfts* voorkomt, maar door de lexicographen blijkbaar miskend is, te weten 2 Corinth. VIII, 12. Het Grieksche: «*Εἰ γὰρ ἡ προθυμία «πρόκειται*», door onze overzetters aldus vertaald: «want indien te voren de volveerdigheyt des gemoets daer is»

is door ULFILA in zijne taal wedergegeven door: «jabai «auk wilja in gagrêftai ist». CASTIGLIONE had eerst *gagreiftai* geschreven, waardoor de uitgevers van den gothischen tekst op het denkbeeld gebracht waren, dat *gagrêfts* van *greipan* afstamde en zoo veel als greep, bereik, beteekende. Zij meenden dus, dat προχεῖσθαι door *in gagreiftai wisan*, binnen het bereik zijn, vertaald was. Bij eene naauwkeuriger beschouwing der palimpsest echter bleek het, dat ook hier *gagrêftai*, niet *gagreiftai*, te lezen stond. Ofschoon nu enkele malen *ê* in de plaats van *ei* gevonden wordt, zoo heeft *greipan* dat ongeveer 15maal voorkomt, steeds *ei*, en *gagrêfts* op de beide plaatsen — meer is het niet gebruikt — eene *e*, waardoor alle waarschijnlijkheid, dat het van *greipan* komt, wordt weggenomen. *Gagrêfts* laat zich dan ook in de laatste plaats zeer goed uit hetzelfde werkwoord *grêfan*, besluiten, verklaren, mits men het met *wilja* verbindt, niet met *ist*. Indien men de beteekenis slechts een weinig wijzigt en het woord hier niet in den zin van besluit, het uitwerksel van besluiten, maar als het vermogen of den zetel van het besluiten en voornemen opvat. De zin van «*jabai auk wilja in gagrêftai ist*» zal dan zijn: *want indien de wil in het voornemen is*, of misschien nog beter: *indien het willen in den wil ligt*. Men mag dus veilig besluiten, dat er in het Gothisch een werkwoord *grifan*, *graf*, *grêfum*, of *grêfan*, *gaigrôf* met de beteekenis voornemen, besluiten, bestaan heeft waarvan, vooreerst het woord *gagrêfts*, besluit en wil, en vervolgens het woord *grêfa* of *grêfja*, *grâvo* of *gravio*, besluitnemer, gebieder, afgeleid zijn.

Er blijft nog over, indien mogelijk, te bepalen, of het ondersteelde werkwoord *grifan*, *graf*, *grêfum*, dan wel *grêfan*, *gaigrôf* luidde; en ook dit is niet moeijelijk. *Gagrêfts*, dat van de i-declinatie is, luidde eigentlijk *gagrêftis*, maar had, gelijk alle dergelijke woorden de *i*

in den nominatief onderdrukt. Het woord bevat dus het achtervoegsel *ti*, hetwelk ook in *andahafts* van *hafjan*, *hôf*, *hôfum*; in *fragifts* van *giban*, *gab*, *gebum*; in *gaskafts*, van *skapjan*, *skôp*, *skôpum*; in *andanumts* van *niman*, *nam*, *nêmum*, *numans*; in *urrists*, van *reisan*, *rais*, *risum*; in *gakusts* van *kiusan*, *kaus*, *kusum* zit. Al deze woorden hebben eene der korte vocalen, die in de conjugatie van hun stamwoord voorkomen, niet één heeft de lange *ê* of *ô*. Daarentegen vertoont alleen *gathlaihts*, van het reduplicerende *thlaihan*, *thaithlaih*, *thaithlaîhum*, *thlaihans* een echt langen klank. Men mag derhalve besluiten, dat *gagrêfts* ook eene korte vocaal zou hebben, indien er eene zoodanige in het stamwerkwoord aanwezig was, met andere woorden, dat *grifan*, *graf*, *grêfum*, *grifans*, even als *fragiban fragifts*, het woord *gagrifts*, en niet *gagrêfts* opgeleverd zou hebben; *grefan*, *gaigrof* integendeel kon geene andere afleidsels dan met de vocaal *ê* afwerpen. Uit een en ander volgt dan met vrij groote zekerheid, dat er een gothisch werkwoord geweest is van denzelfden vorm als het werkelijk bestaande *grêtan*, *gaigrôt*, *gaigrôtum*, *grêtans*, namelijk GRÊFAN, GAIGRÔF, GAIGRÔFUM, GRÊFANS, hetwelk besluiten, bevelen of gebieden beteekende, en waarvan de substantiva *gagrêfts*, wil en gebod, en *grêfja* of *grêfa*, afgeleid zijn. MEYER vermeent een daaraan beantwoordend werkwoord klp, *karp* of *krap* in het sanskrit te vinden, waarover wij ons geen oordeel vermeten.

Heer is oorspronkelijk een adjectief, dat tot substantief is verheven, even als *vorst*; met dit onderscheid evenwel, dat het laatstgenoemde een overtreffende, *heer* daarentegen een stellende trap is.

Het bijvoegelijke stamwoord is onder den vorm *hehr* in het Nieuwhoogd. nog steeds in gebruik en beteekent in die taal hoch (hoog), erhaben (verheven), heilig (heilig), lieb (lief), theuer (dierbaar) en soms ook

wel *froh* (vrolijk). Dat een woord van die beteekenis zeer geschikt is om als eertitel gebruikt te worden, lijdt wel geenen twijfel; doch men zou kunnen tegenwerpen, dat deze verklaring onwaarschijnlijk wordt, wanneer men den hoogduitschen vorm van ons woord *heer*, namelijk *Herr*, met het adjectief *hehr* vergelijkt. Dat dit echter slechts een schijnbaar bezwaar is, zal bij eene nadere beschouwing van de beide woorden blijken. Het nieuwhoogd. woord, dat thans eene *h* bevat, werd oudtijds zonder deze letter geschreven; het luidde *her*. De *h* behoort dus niet tot het wezen van het woord en is slechts een bloot en overtollig Dehnungszeichen, d. i.: teeken van verlenging. De tweede *r* in *Herr* heeft, zoo als wij zien zullen, eenen anderen oorsprong. *Her* beteekende sanctus (heilig), almus (weldadig, zegenrijk), magnus (groot), magnificus (heerlijk, grootsch, aanzienlijk), praestans (voortreffelijk), altus (hoog). Zoo wordt God als de Schepper van Adam: «*der here werchman*» «de verheven werkman» genoemd. De vergrootende trap luidde *heriro* en *heroro*, en men vindt hem gebruikt om senior (ouder), altior (hooger), praestantior (voortreffelijker) te vertalen. Den overtreffenden trap, *heristo* en *herosto*, treft men aan in de beteekenissen van *primus* (de eerste), *princeps* (de voornaamste), *natu maximus* (de oudste; b. v. als vertaling van *princeps synagogae* (overste der synagoge), *princeps sacerdotum* (hooge priester).

Nu is het hoogd. *Herr*, oudhoogd. *heriro* doch doorgaans *herro*, niets anders dan de vergrootende trap van dit *her*, zoo als blijkt uit Otfried's spelling *herero*. Zoo leest men b. v. in zijn gedicht *Crist*, IV, vii, 80, in de bekende gelijkenis van den luijen dienstknecht, dat zijn heer, de beide andere knechten voor hunne trouw beloonde:

«Gifreuuela in harto iro muat,
So guat herero duat.»

«[hij] verheugde zeer hun gemoed, gelijk een goed heer «doet»; en, IV, XI, 22, zegt Petrus tot den Heer, die hem de voeten wil wasschen, onder andere:

«Inti ih bin eigen scalk thin,
Thu bist herero min.»

«en ik ben uw eigen knecht (uw slaaf), gij zijt mijn «heer». In een handschrift te Parijs vindt men *haeroro* als glosse op *erus* [lees *herus* (heer)]. De *o*, *i* of *e*, die oorspronkelijk tusschen de beide *r*'s stond, viel later uit, en zoo ontstonden de hoogduitsche vormen *herro* en *Herr*. Dat *herro* eigentlijk een mannelijk adjectief is, blijkt ook daaruit, dat in het genoemde Parijssche handschrift ook de vrouwelijke vorm *haerra* als vertaling van het latijnsche *hera* (vrouw) aangetroffen wordt.

Het genoemde adjectief moet bij ons *her* geluid hebben. Van dezen vorm vindt men bij onze schrijvers, voor zoo verre ik weet, geene voorbeelden; doch de superlativus van een afgeleid *gheher* is te vinden in den roman van *Floris ende Blancefloer*, te weten vers 1768 en 1867. Op de eerste plaats wordt gezegd, dat Floris zich met een verzoek wendde tot den stuurman aan het schip, waarop hij naar Babylonie voer, omdat deze «*van den scepe was gheherst*» «de voornaamste op het schip was». Op de andere plaats wordt gezegd, dat men aan tafel Floris daarom het eerst bediende, omdat hij onder allen de aanzienlijkste was:

«Want hi van hem allen was gheherst».

De vrij uitgebreide beteekenis, die ons hedendaagsche *heerlijk* heeft, hetwelk zich moeijelijk altijd door *herilis*, *dominicalis*, *seigneurial* laat verklaren, wordt duidelijk, indien men in de eerste lettergreep het genoemde bijvoegelijke naamwoord *her*, later *heer* geworden, en niet het substantivum *heer* (seigneur) ziet.

Ofschoon de oudnederlandsche psalmen het woord *Dominus* van den latijnschen grondtekst steeds door *herro* vertalen, zie b. v. Ps. LIV, vers 10: *herro* in voc.; vers 17: *herro* in nomin.; vers 23, *herrin* in dativo, waaruit blijkt, dat de comparatief ook in Nederland in gebruik is geweest, zoo spellen onze middelnederlandsche schrijvers *haer*, *her*, *here*, *heren* steeds met de enkele *r*, waaruit men wel besluiten moet, dat ons *heer* een stellende trap is. Het Angelsaksisch heeft onder andere vormen ook, even als wij, den positief *hera*, a lord, master (een lord, meester, heer).

Een ander veel belangrijker punt, dat ons te onderzoeken staat, omdat de spelling daarvan afhangt, is de vraag: is de *e* in *heer* zacht of scherp? is zij uit *a*, *i* of *ai* ontstaan? Alleen in het laatste geval toch is de *ee* in *heeren* goed te keuren, in de beide andere zou men *heren* moeten schrijven. Zekerlijk ware het te wenschen, dat de uitkomst van ons onderzoek het zegel hechtte aan de gebruikelijke spelling van een woord, dat zoo dikwijls voorkomt; doch wij vreezen, dat de lezer evenzeer als wij overtuigd zal worden, dat het bestaande stelsel, consequent volgehouden, *heren* eischt. Om dit in te zien zij vooraf herinnerd, dat eene vocaal onmiddellijk voor eene *r* staande door deze dikwijls gewijzigd en veelal verscherpt wordt. Alle gothische *i's* en *u's* zijn voor *r* in *ai* en *au* veranderd; *keers*, lat. *cereus* (spreek uit: *kereüs*) en *merkt*, lat. *mercatus*, hebben de *e* tot *a* verscherpt, even als *eerde*, (confer Hoogd. *irdener*) in *aarde*, en *leers*, *laars* van *leder* (?), *parkement* naast *perkament* van *pergament*. Aan den invloed der *r* moet ook toegeschreven worden, dat verscheidene oorspronkelijk buiten tegenspraak zachte *e's* voor die letter ten onrechte scherplang worden uitgesproken, gelijk door steller dezes reeds van *begeeren*, *beeren* (ursi), die hunne *e* uit *i* hebben, is aangetoond. In *heer* (leger) Goth. *harjis*, is men nog verder gegaan, en schrijft men tegen alle redenen aan: *heir*; sommigen spellen ook *meir* voor *meer*,

goth. *marei*, niet bedenkende, dat KILAAN zelfs ***peyren*** voor ***peren***, ***weyren*** voor ***weren*** schreef, de Bijbelvertalers ***veyren*** voor ***veren*** (trajecta) van ***varen***, en dat men te recht van die spelling is terug gekomen. Aan dien invloed der ***r*** moet men toeschrijven, dat reeds VAN DER SCHUEREN en KILIAAN, en later de Bijbelvertalers, TEN KATE, WEILAND, SIEGENBEEK en BILDERDIJK, op de uitspraak afgaande, bestendig ***heeren*** met twee ***e's*** hebben gespeld. Was de ***e*** uit ***ai*** ontstaan, dan moest zij oorspronkelijk lang of open geweest zijn, en dat dit het geval niet was, blijkt uit den boven aangehaalden superlativus ***gheherst***, want er zijn geene voorbeelden bekend, dat de letterverbinding ***st*** in den overtreffenden trap de voorafgaande vocaal kort maakt. Dat de klinker in ***heer*** open of lang is, moet daaraan toegeschreven worden, dat ***heer*** van de zwakke verbuiging zijnde, op ***e*** uitging, waardoor de ***e*** van den stam in ***he-re*** op het einde der lettergreep kwam te staan, hetwelk de verlenging ten gevolge had, even als in ***steden*** van ***stad***, ***schepen*** van ***schip***, ***gebeden*** van ***gebed***. Liet men den uitgang ***e*** weg, dan werd de ***e*** weder kort, en luidde het woord ***her***; b. v. ***Esopet***, fab. XXIII, 8: « ***her libart*** » « heer leeuw ».

Dat de Duitschers hun ***hehr*** met het verlengingsteeken ***h*** schrijven, bewijst niets meer voor de oorspronkelijke lengte der vocaal, dan dat zij zulks ook doen in ***Hahn***, Goth. ***hăna***, in ***ihm***, ***ihn*** en ***ihr***, Goth. ***ĭmma***, ***ĭna*** en ***ĭzôs***. Het is trouwens dan ook zeker, dat de ***e*** oorspronkelijk ***a*** en niet ***ai*** geweest is. Het Oudnoordsch bezit hetzelfde woord ***heer*** onder den vorm van ***hari*** of ***harri***, de verhevene, de held, de koning, en MELIS STOKE schrijft nog nu en dan ***haer*** in de plaats van ***here*** of ***her***, onder andere III, 209: « ***haer Symoen*** » « heer Simon » en V, 291: « ***haer Gye*** » « heer Gye of Guy ». De Angelsaksische vorm ***hear***, hoog, verheven, bewijst vóór noch tegen, daar ***ea*** even goed uit ***ai*** als uit ***ą*** ontstaat; doch de vorm ***hera*** (heer), onverschillig of de ***e*** lang of

kort is, laat zich volstrekt niet uit den tweeklank *ai*, wel uit *a* verklaren. Het eenige argument misschien, dat tegen onze stelling kan aangevoerd worden, is de oudhoogd. spelling *haerro* en *haeroro* met *ae*; wij achten ons dus verplicht de krachteloosheid daarvan aan te toonen.

Onder de talrijke voorbeelden van het adjectief *her* en het substantief *herro*, die Graff in zijnen *Sprachschatz* bijeenbrengt, komen ook de woorden *haer*, *haeroro*, *haerro* en *haerra* voor. Daar *ae* nu doorgaans voor *ai* staat, zoo getuigen deze vormen voor de scherpheid der *e*, zal men natuurlijk zeggen. Al de voorbeelden van de spelling *haerro* en *haeroro* echter zijn aan één zelfde handschrift, de meergemelde Parijssche glossenverzameling, ontleend. In den regel vindt men daarin den tweeklank *ai* werkelijk door *ai* uitgedrukt, b. v. in *zwai*, *skaidan*, *haizan*, *stain*, *arapait*, uitgezonderd vóór *h*, *w* en *r*, waar men *ae* aantreft: *aehtic* (rijk), *snaeuuac* (sneeuwig), *laer* (leer), *maer* (meer), en even zoo ook *haeroro* (herus) en *haerra* (hera). Bovendien echter treft men voor het lat. *ego* (ik) ook *aego*, en *araerpetot* (exposcit) voor *ararpetot* of *ererpetot* aan, waaruit blijkt, dat *ae* door den schrijver zoowel in de plaats van eene *e* en *a* als in die van *ai* gebezigd werd, en dus eenen klank uitdrukte, die naar *e* zweemde en van *ai* verschilde. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de spelling daarenboven zeer onregelmatig is, b. v. *stan* voor *stain*, dan zal men aan het dubbelzinnige getuigenis van een enkel slordig handschrift weinig waarde hechten.

Ook het Gothisch levert nog een argument op voor de zachtheid der *e* in *heer*. Het is bekend, dat de goth. *s* later dikwijls in *r* is overgegaan, en dat *z* als het ware den overgang van *s* tot *r* uitmaakt. Zoo hebben alle goth. comparatieven *z*, waar de jongere talen *r* doen hooren, b. v. *batiza* — *beter*, *hauhiza* — *hooger*, *hardiza* — *harder*, *mais* — *meer*; *hausjan*, *laisjan*, *auso* zijn veranderd in: *hooren*, *leeren* en *oor*; *thizos* en *thizo* zijn *der*, *is* is het Hoogd. *er* geworden. Indien dus zoo vele

r's in de jongere talen uit *s* ontstaan zijn, dan behoeft men geene zwarigheid te maken om in een gothisch woord van den vorm *has* of *hazi* het latere *her* of *heer* te erkennen, wanneer de beteekenissen overeenstemmen. Zulk een adjectief treft men wel is waar in de gothische fragmenten niet meer aan, maar wel een zwak en dus afgeleid verbum *hazjan* (loven, verheerlijken, groot maken), hetwelk noodzakelijk op eenen stam *has* of *hazi* verwijst, even als *mikiljan*, g r o o t m a k e n, v e r h e e r l ij k e n, op het bewijsbaar adjectief *mikils*, g r o o t. Neemt men nu in overweging, dat de latijnsche werkwoorden *magnificare* en *celebrare* (prijzen, verheerlijken) van de adjectieven *magnificus* en *celeber* gevormd zijn, die hetzelfde beteekenen als het bijvoegelijke naamwoord *her*, en dat *hazjan* werkelijk in het hoogd. *heren* (verheerlijken, groot maken) en Angels. *herian* (prijzen) veranderd is, dan zal men gaarne erkennen, dat aan *her* of *heer* een gothisch adjectief *has* of *hazi* met de beteekenis g r o o t, h e e r l ij k, beantwoord heeft.

Valt het niet te betwijfelen, dat de *e* in *heer* eigentlijk zachtlang is, indien men den oorsprong van dit woord in het Germaansch zoekt, dezelfde uitkomst verkrijgt men, wanneer men het met sommigen voor identisch houdt met het latijnsche *herus*. Immers woorden, uit den vreemde ontleend, hebben zachte *e*'s, en de *e* in *hĕrus* is bovendien kort, zoodat er, behalve het gebruik, geene enkele reden bestaat om *heeren* met *ee* te schrijven.

L. A. te Winkel.

OVERIJSELSCH TAALEIGEN

DOOR

T. H. BUSER.

Paarden. Jukken, schragen, onderstellen in de bedsteden, waarop de onderlagen rusten; idem Geldersch en Bredaasch; vergelijk HOEUFFT in voce en BILDERDIJK op *paard*.

Paddeschieter. Een zweertje op een der oogleden, veelal op het onderste lid, elders *pissebed*, *weegscheet* of *strontje* geheeten, bij KILIAAN *wegh-schijte*, *weer-ooghe*, enz. Of de oorsprong van dit woord moet gezocht worden in het oude volksbijgeloof, omtrent de padden, durf ik niet beslissen; vergel. V. D. BERGH, *Nederl. Volksoverl.* 1836, blz. 73.

Palmslag. (Bij verkoopingen). Handslag, toeslag dat de koop gegund wordt; primitief dus genoemd van het slaan in de handen bij het sluiten van een koop, Holl. *toppen*, met den *top* of *tip* van den vinger aanraken, ergens in toestemmen, iets aannemen, als HOFDIJK het gebruikt, *Kennemerland*, I, 147:

— « Wie waagt er een worp? — 'k Zeg wie speelt er met my? »
En hy zette de kegels vast op.
« Zeven voor, wie heeft lust?... wel-dan: twee er nog by! »
Hy wachtte — maar niemant zei: « *top*! »

Fransch *toper*, toestemmen en *taper*, een klap geven, kloppen, slaan, Overijselsch *kloppen*, als nog op de beesten- en paardenmarkten in gebruik is, zijnde dit bij de

verkoopingen van land enz. in openbare veiling vervangen door den hamerslag.

Palmslag, is een slag met de palm, met de vlakke hand, die soms nog al gevoelig aankomt. KILIAAN «*palmslagh*, *koop-slagh*. Palmaria addictio, plausus iniectae dexterae», met v. HASSELTS aant. MELLEMA 1618, idem *une paumée*. Het woord is ook te Breda in zwang, vergel. HOEUFFT in voce, en HALBERTSMA in den *Overijsselschen Alm. v. Oudh. en Lett.* van 1845, blz. 231.

Pampelen. Lapzalven, kwakzalveren, idem Geldersch, *Taalk. Mag.*, III, 63, in verband met 300, waar Dr. DE JAGER en wijlen Prof. SIEGENBEEK zich al gissende omtrent dit woord verklaren; «mij is ingevallen,» zegt laatst genoemde l. c., «of het woord ook met *pompen* samenhangt, 't welk, als gelijkvl., zeker van een ouder ongelijkvl, ww. *pempen*, of *pampen*, *pomp*, is afgeleid. *Pampelen* zou dan het voortd. ww. van *pampen*, *pompen* zijn.» en ergo, als ik het wel vat, zoo veel beteekenen als aanhoudend, gedurig, bij herhaling pompen, maar hoe dit dan te rijmen met de beteekenis van ons woord? Zou 't niet eenvoudiger zijn *pampelen* tot *pampen* en dit tot *pappen* te brengen, even als *trampen* met ingeschoven *m* van *trappen* komt: *trappen*, *trampen*, *trampelen*, waarvan zie Dr. DE JAGER, *o. d. werkw.*, blz. 88. *Pampelen*, is dan door middel van verschillende pappen de genezing beproeven; vergel. *verpampelen* en *pampier*.

Pampier met ingeschoven *m*, voor *papier*, werwaarts KIL. op *pampier* verwijst; daar de epenthesis lang niet vreemd is in onze taal, (vergel. *pampelen* en *nakend*) moet ook dit woord in dezen vorm niet voor een misbruik of verbastering gehouden worden, als sommigen het wel willen doen voorkomen, misschien omdat het alleen in den mond van het gemeen gehoord wordt, maar dat echter zijn moedertaal over het algemeen onverbasterd spreekt.

Panies, (*pan-ijs*) heb ik hier wel eens hooren zeggen

voor ijs, waar het water onder weggeloopen is, Drentsch «*dobijs. Bomijs*, waar het water onder is weggezakt, *dobben* is hier *schudden*»; PAN, *Archief*, I, 258, met verwijzing naar BILD. op *dobbe. Panijs* is van *pan* voor holligheid en *ijs*, dus *hol-ijs*.

Bomijs, vind ik bij J. SIX VAN CHANDELIER, aangehaald bij HUYDECOPER, *Proeve*, I, 148:

Omtrent de wal, daar *bomijs* leit,
Werd ijslik, help, help, help, geschreit.

Pappen. De spenen, tepels van het gier, jadder of uier der koeien, de *prammen* [zie HALB. *Naoogst*, I, 207] door het gemeen, min kiesch en welvoegelijk, ook op de borsten der vrouwen toegepast, vooral wanneer deze in het oog loopend vol en zwaar van boezem zijn, en dus meer dan een «gorge naissante» vertoonen, Drentsch «*pappe*, borst. Geeft het kind de *pappe*, de borst». *Drentsche Volksalm.*, 1839, blz. 197.

Hoe walgelijk ons deze benaming ook in de ooren moge klinken, even als HUYGENS' *Memmen-hol*, I, 82, voor *boezem*, is in de Engelsche taal het gebruik van het woord, met betrekking tot beiderlei kunne, echter niet onedel; vergelijk deze bijbelplaatsen uit *Lukas* XXIII, vs. 29: «for, behold, the days are coming, in the which they shall say, Blessed are the barren, and the wombs that never bare, and the *paps* which never gave suck»; en *Openbaring* I, vs. 13: «and in the midst of the seven candlesticks one like unto the Son of man, clothed with a garment down to the foot, and girt about the *paps* with a golden girdle», waar de Fransche overzetting *mamelles* heeft, zijnde ons *mam* of *mem*, [Lat. *mamma*, *mamilla*. Spaansch *mama*,] hetwelk onze oude dichters als VONDEL en andere zich niet ontzagen in hunne verzen op te nemen; Axelsch (Zeeland) «*mamme*, uijer der dieren», *Archief*, II, 173.

Pappen komt overeen met het Latijnsche *papilla*, Fransche *papille*; het Spaansch kent *papo*, vleezig deel onder

de kin, vogelkrop, kropgezwel, kossem. Zie *titten*.

Pappezoegers, *pappezuigers*). Doove, zoete, wit bloeiende, kort gestengelde netel, die niet steekt, en waar de goudkuikentjes [1]) op leven, die door de kinders, met de afgeplukte *pappezoegers* in doosjes bewaard worden, met luchtgaatjes er in geboord, om de beestjes levend te houden; in de bloem, die een helmachtigen vorm heeft, zitten veel honigdeelen.

Melkzugers heeten in Drente: «*de bloemen der kamperfoelie*, dus genaamd naar de honigachtige melk, welke de kinderen er uit zuigen», Mr. J. PAN, *Archief*, I. 335 en *Mammezuger* wordt in Zuidbeveland genoemd een: «kind dat de borst gebruikt», *N. N. Taalm.* II 228. De heer PAN l. c. had er kunnen bijvoegen, wat BILD. in zijne *Aant.* op HUYGENS, V. 258, op dezen versregel van dien oud-Hollandschen dichter, uit zijn *Hofwyck*. I, 349, zegt:

Daer schuyl ick in de Klim en in de Memme-bloemen.

dat *Memme-bloemen* hier voor kamperfoelie (*caprifolium*, geitenblad) staat, «van ouds by ons *memmekenskruid*» geheeten.

Parmentoasie. Maagschap, bloedverwantschap, familie; verbastering van het Fransche *parentage*, (*parenté*). Zoo nemen de talen van elkander over; [vergel. *pioten*]; nu is dit woord (*parmentoasie*) in weerwil zijner verbastering nog wel te herkennen, maar is het cursieve woord in de volgende plaats uit ROUSSEAUS *Confessions*, 2e partie,

---

1) Dus genoemde *goldkukenties*, [te Zwolle] in tegenstelling van de *Lievenheers-kukenties*, zijnde (beiden) schildvleugelige insectjes tot het geslacht der torren behoorende; de eersten hebben een goudachtig groenen glans op hunne schilden en zijn wanneer er de zon op schijnt waarlijk prachtige schepseltjes; de tweeden ook *koffiekukenties* geheeten, hebben bruine of paarsche schilden met witte of zwarte spikkels. Vergelijk hiermeê HALB. op *veugelke*; VAN MOOCK heeft op *tor*: «*gouden tor*, *éméraudine*, scarabée à élytres dorées, *goudhaantje*, gribouri, urbère.»

livre 7, : «elle acheta beaucoup de petites breloques qu'elle nous laissa payer sans façon; mais elle donna partout des *tringueltes* beaucoup plus forts que tout ce que nous avions depensé », voor den Franschman even duidelijk en voor den Hollander even gemakkelijk te herkennen? 't is eene verbastering van het Holl. *drinkgeld*, Fransch *pour boire;* de overneming blijft evenwel vreemd.

Partie. Sommige, id. Drentsch; en

Partieweggens. Op sommige plaatsen; vergelijk *onderweggens* en over *partie* o, a. Prof. DE VRIES, *Woordenlijst*, *Leken Spieghel.*

Patertje langs de kant, heet hier en elders een ronde- of ringeldans, welken men vooral op bruiloften, als het tegen het einde gaat, ziet dansen, (wanneer veelal

de wijn is in den man
en de wijsheid in de kan.)

en waarbij zich een kring formeert van jongens en *maachies* (knechtjes en meisjes) die hand aan hand in de rondte draaien onder het zingen van het bekende lied:

Daar ging een patertje langs den kant,
Hei 1)! 't was in de Mei,

1) Zie over dit *hei*, HALBERTSMA, *Naoogst*, I. 255 in verband met blz. 202; het kan voor den wortel van het Middel-nederlandsche *heide* gehouden worden, dat in de beteekenis van vreugde voorkomt in *der Minnen Loep*, boek I. vs. 953, luidende de passage waarin het aangetroffen wordt:

Niemant en straffe mine sprake,
Dat ic die jonghe *doren* (dwazen, HD. *thor*) lake,
Om dat ic van daghen sij.
Ic bin doch aller minnen vrij:
Wes ye gheleefde, dat is doch doot
In mi; mer doe die tijt gheboot
Dat ic mede ter *heyden* ghinc
Doe dede ic als een jonghelinc.

Het woord is in de *woordenlijst* van dat werk onverklaard gelaten en is ook bij ons uitgestorven, maar leeft nog voort in het Hoogduitsche *heiter*, opgeruimd, vrolijk.

Hij nam zijn nonnetje bij de hand,
Hei! 't was in de Mei,
Zoo blij,
Hei! 't was in de Mei.

enz. enz. hetwelk echter niet altijd gezongen wordt met dezelfde woorden, gelijk ook van elders in *de Navorscher*, 1851, blz. 258 betuigd wordt.

Een der manlijke personen plaatst zich vervolgens in het midden van den kring en kiest uit de om hem draaienden een meisje, kust dit eenige malen en laat het in 't midden van den kring achter, terwijl hij zijne plaats in den kring herneemt. Het achtergebleven meisje kiest daarop een jongen uit, waarop het zelfde spel van niews plaats heeft en het meisje in den kring terugtreedt, den jongen achterlatende, die wederom een meisje kiest; en zoo gaat het spel voort, tot dat het de zingende, draaiende en kussende personen begint te vervelen.

Als de kinders dezen dans uitvoeren, hoort men ook nog wel achter aan het lied, dit toevoegsel:

Kijk dien lompert daar eens staan,
He, he, he!
Hij durft geen mooi meisjen aan,
Hij zit in de mee? Mei, Mei,
En wat waren ze blij.
Eusien, deusien, dekseltien toe! (bis).

(vergel. op *rozen*) hetwelk er echter niet bij hoort, even min als de regel die er elders bij gezongen wordt:

Zoo zullen wij naar Heemsteê varen.
(*Navorscher*, 1851, 258, 376).

De oorsprong van dezen satyrieken deun en dans is in de dagen der Hervorming te zoeken, toen zoo menige kloosterling het geestelijke kleed voor het wereldsche verwisselde, de kap of den mantel op den tuin hing [1]) en

---

1) Gelijk het hekelachtige klopje, ANNA BIJNS, gispenderwijze van de kloosterlingen van haren tijd getuigt in een harer refereynen, waarvan een couplet bij YPEY, *Taalk. Aanm.* 1807, blz. 123, luidende:

gedachtig aan Gen. I. vs. 28 en II. vs. 18, zich eene gezellin koos op den tocht door dit aardsche tranendal, gelijk onze sentimenteele schrijvers en dichters zich wel eens gelieven uit te drukken.

BILDERDIJK, in zijn *over een oud Amsterdamsch Volksdeuntjen*, 1824. over een anderen ouden deun sprekende, zegt van dit liedje blz. 10: dat *langs den kant* in den eersten regel, ons tegenwoordig *ter zijde, à part* beteekent, en blz. 14 van het spelen van het patertje als kamerspelletje gewagende, dat het eene zeer innige en aanstootelijke minnarij van een geestelijke met een nonnetje voorstelde, dat het stukje zeer werd verminkt en verder zonder verstaan te worden, in eenvoudigheid des harten, als kinderdans uitgevoerd, schoon oorspronkelijk op geheel andere plaatsen dan in de kinderspeelkamer te huis behoorende.

De geleerde Duitscher WOLFF, gaf in zijne *Proben altholländischer Volkslieder*, eene dichterlijke overzetting

---

De Monicken *hangen hun cappen op de tuynen*,
De papen laten bewassen hun cruynen,
Zij eten 's vrijdaghs wel vette capuynen.
't Cruys Christi en willen sy niet draghen;
Het duncken hen saghen, (*fabelen*)
Sy vullen hun maghen.
Een verloopen Monick trout een Baghijne.
Dit comt meest al 't samen wt Luthers doctrine.

hetwelk deze o. a. als voorbeeld aanhaalt, bij gelegenheid dat hij de spreekwijze behandelt: *de kap* of *den mantel op den tuin hangen*, en waar ik nog het volgende bijvoeg uit het naïf schoone liedje van *het klopjen*, overgenomen in 't *Nederl. Liedeboek*, 1851, II. 98:

Een deuntjen van een klopjen jong,
Dat maalt mij in de kruin,
Die 't kapjen op het *tuintjen* (heg) hong,
En dolend zong ik in 't duin: enz.

Met het couplet uit A. BIJNS, vergelijke men WILLEMS, *Nederd. Taal- en Letterk.* 1819, I. 228, die haar met den naam van *kwezeltje* betitelt, gelijk te Breda de klopjes, geestelijke dochters, genoemd worden, volgens HOEUFFT in voce.

van het *Patertje*, door Dr. Schotel in zijne *Gedachten over het oude volkslied Wilhelmus van Nassouwen* enz. Leyden 1834, blz. XI overgenomen, en waarvan het eerste couplet luidt:

Es ging ein Paterchen an dem Rand,
Hei, es war im Mai,
Er faszte sein Liebchen bei der Hand,
Hei, es war im Mai so frei,
Hei, es war im Mai.

Voorzeker niet onaardig en ook in zijn geheel te vinden in *de Navorscher*, 1852, blz. 69.

Bij het mededeelen hier en elders van deze volksliedjes maak ik de volgende woorden, voorkomende in *de Navorscher*, 1851, blz. 9 tot de mijne: «ik moet om vergeving smeken, dat ik hier mijne lezers op straatpoëzie onthaal, en toch steekt er in de kinder- of straatgedichten iets bijzonders Vaderlandsch. Wanneer de kinderen langs den weg de zangen der overlevering niet langer doen weêrklinken; wanneer zij niet meer zelven daartoe bijdichten; wanneer zij slechts *wat van buiten geleerd is* kunnen opdreunen; zoo heeft in waarheid, alle overlevering, en, met haar, alle levende geschiedenis opgehouden, zoo zijn wij een dood volk »!

Vergelijk nog over dezen deun en dans de *Geldersche Volksalmanakken*, 1855, blz. 10 en 1842, blz. 88, *de Navorscher*, 1851, blz. 258 en 376, 1852, blz. 17, 48, 69, alsmede Halbertsma in den *O. Alm. v. Oudh. en Lett.* 1840, blz. 175 en Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *Woordenb. der Nederl. Mythologie*, blz. 54.

Eene toespeling op het *Patertje langs den kant* of wel eene soort van navolging er van, vind ik in een oud danslied, overgenomen in het *Nederl. Liedeboek*, 1851, II, blz. 4 en 5, als in de aanvangregels van couplet 2, 3, 4 en 6:

Ik zei, schoon lief geeft mij de hand,
. . . .

Ik zei, schoon lief, wij moeten knielen,

. . . .

Ik zei, schoon lief, wij moeten kussen,

. . . .

Ik zei, schoon lief, wij moeten scheiden.

Perdoes. Hetzelfde als *pedows*, dat de heer HALBERTSMA heeft en dus verklaart: «*pedows! Da's pedows ook woar!* dat is verdoemd ook waar! Een vloek die nog uit de Spaansche revolutie-oorlog is overgebleven. Spaansch *par dios!* bij God. Land-Friesch *perdoes*»*!* Vergelijk nog het Engelsche *perdy*, bij God, hetwelk *Schakspeare* heeft, en het Fransche *pardieu*, verbasterd in *pardi*, *pardine*, *pardienne*, waaromtrent ik in eene uitgave van *le Moyen de parvenir*, Paris 1841, door PAUL JACOB, *bibliophile* (PAUL LACROIX) bezorgd, blz. 52 bij de verklaring van het woord *ardé* lees: «exclamation encore usitée dans les campagnes, équivalant à *pardi*, *pardié*, *pardienne*. *Par dieu* est l'origine de ces jurons retournés». Zie ook (si res tanti videatur) wat ik over *pardoes* in het tijdschrift *de Nederl. Taal* 1856, blz. 167 heb aangeteekend als ook deze plaats uit HUYGENS, III, 20 («*Tryntje Cornelis Klucht*».):

We sullense *per Dios*, heel in ons klauwe krayge.

Pardoes en *pardi* vind ik ook in een versje van GOUVERNEUR, «de gevaarlijke barbier», (naar *Chamisso*) in de door VAN ZEGGELEN verzamelde, *Keur van Scherts en Luim*, II, 35:

Daar, kleine *gannef* 1), neem je geld.
Pardoes, jij durft wat wagen!
Je bange baas was heel ontsteld,
Zijn knecht stond ook verslagen.
Maar jij .... jij dorst en toch .... *pardi!*
Hadt jij me één schram gegeven, die
Moest jij met bloed betalen.

---

1) *Gannef*, waarschijnlijk een Groningsch woord, doch ook te Zwolle gehoord wordende voor schavuit, schurk, bedrieger, schelm, HD. *gauner*.

waar echter *pardi*, zeker ten teeken dat het uitheemsch is, *cursief* staat gedrukt.

De zelfde talen die dezen vloek of dit krachtig gezegde hebben, hebben ook dezen afscheidswensch, als de Spanjaarden *a dios*, de Italianen *a dio*, de Franschen en Engelschen *adieu;* de Geldersche boer zegt *adékes*, waarvoor ik bij HUYGENS in de *Klucht* l. c. (III. 50) *gedieuw* vind, en waar BILDERDIJK (VI. 155) bij aanteekent: «gemeene verkeerde uitspraak van *Adieu* op zijn Hollandsch naar de letter uitgesproken»; verg. *gommenikkend*. Voor vaarwel zeggen, haalt het *uitlegkundig woordenboek* op HOOFT, I. 71, *beadieuwen* aan, als in 's mans brieven voorkomende.

Piepeporker. Pijpewroeter, pijpuithaler, Holl. *pijpenroder*, Groningsch *poruit*, *Taalk. Mag.* III. 514, IV, 682; het woord is van *porken*, hetwelk zie.

Piepiesdrup (pijpjesdrop) of *aniesdrup*, anijsdrop, in tegenoverstelling van de gewone of laurierdrop.

Pieren (Gemeen). Foppen, verstrikken, verschalken, verlakken, beet nemen, bedriegen, om den tuin leiden: «hi 'ef mie doar lelik *'epierd*»; idem Geldersch en Hindeloopensch; HALB.: «*pieremagochelen*, foppen, als vriend medenemen. [Gemeen.]». KILIAAN, *piere*, pedica: laqueus quibus ferae capiuntur, MELLEMA, *piere*, piege. LANGENDYK, *Ged.* 1721, II. 75 (*Don Quichot*):

.....Die kaerel *piert* me fyn.

en

blz. 165:

Ja zoekje
Me wat te *pieren?* neen, dat's mis, verzinje wel.

Pieteltien, voor iets kleins, stukje ergens van; het zelfde als *tikkeltien*, zie aldaar, en het Friesche *pisel*, dat: «iets kleins, gerings beteekent» en waarvan de heer HETTEMA in *de Vrije Vries*, I. 174 en 180. Het woord is wellicht aan het Fransche *petit*, klein, verwant.

Pietse. Zweep, roede: «iemand met een *pietse* op de botten komen», Hoogd. *peitsche*, zweep, KILIAAN, *pit-*

sche, sweepe, BILD. noemt het: «verouderd by ons», op *pitse*. Ook in Gelderland is dit woord nog volkomen in zwang, alsmede *afpietsen*, afzweepen, afrossen, dat is: zoo lang met de zweep slaan tot men bezwijkt of zijn moedwil opgeeft; *aanpietsen*, met de zweep of stok voortdrijven; beide ook overdrachtig gebruikt, Hoogd. *peitschen*, zweepen, Bredaasch *peitsen*, slaan, kloppen, HOEUFFT in voce.

Pikmaaier. Dus benoemt men hier en elders de Westfaalsche grasmaaiers, die als BILDERDIJK op *Perzius*, blz. 85 zegt: «Sints eenen ongedenkbaren tijd, in menigte by ons overkwamen om in de Oogst te maaien», en met betrekking tot welke lieden men alhier het smadelijke en sarkastische rijmpje hoort, door de straatjongens hun nagezongen wordende:

Pikmaaier,
Hannekemaaier,
Bonte koe;
Marsch noar oo (uw) land toe!

Over de afleiding van het woord, waar al veel over is geschreven, behoud ik mij voor eens een proeve voor te dragen.

Pinksterkroon. Kroon van hoepels (*tonnebanden*) vervaardigd, met bloemen en geknipt goudpapier opgemaakt, welke de arme kinders te Zwolle vroeger met Pinksteren in een boom, aan de hoeken der straten of wel daar over hingen, onder het afvragen van eenig geld van die er onder doorging; om het openlijk bedelen, waarin zulks ontaardde, verbood de policie het verder ophangen dier kroonen, [1]) zonder echter te kunnen verhinderen dat de kinders er mede in de hand loopen, zoo als nu plaats heeft op de hoeken der straten of op de wandelingen, terwijl ook het vragen om een kleinigheid (om een cent) meer heimelijk geschiedt.

---

1) Te Deventer werd zulks reeds in 1679 verboden, *Alm. Oudh. Lett.* 1853, blz. 265.

Even als zoo vele andere gebruiken, die soms van de vroegste tijden dagteekenden, gaat ook dit langzamerhand te niet, tot er over eenige jaren misschien alleen de herinnering van zal zijn overgebleven, als wanneer deze korte beschrijving, wellicht dezen of genen eene welkomene vondst is.

Te Hindeloopen worden de *pinksterkroonen* nog opgehangen en des avonds er onder gedanst, onder het zingen van liedjes; vergel. het lieve werkje *Merkw. van Hindeloopen*, 1855, blz. 30 1).

Van andere voormalige gebruiken ook aan het Pinksterfeest ontleend, als de *pinksterbloem* en het *pinksterbloemzingen*, gewagen Bild. *Aant.* op Huygens, deel VI, blz. 162; Dr. G. D. J. Schotel, in *de vriend des Vaderlands*, 1834, d. VIII, n°. 10, blz. 820, *de Navorscher*, 1852, blz. 186, 1853, blz. 184 met *bijblad*, id. 135, 184; *bijblad* 1854, 25, 76 en *bijblad* 1855, 27 en Mr. L. Ph. C. v. d. Bergh, *Woordenb. Nederl. Myth.*, blz. 56, terwijl men verder kan vergelijken van Lenneps aandoenlijk schoon gedicht *de Pinksterbloem*, hetzij dan dat het een van 's dichters eigen voortbrengselen of wel eene navolging of vertaling is.

Pioten, elders *pioutors* geheeten, voor de plaag in *Exodus* 8, vs. 16 vermeld; een woord dat nevens zoo vele andere dagteekent van het verblijf der Spanjaarden hier te lande in den tachtigjarigen vrijheidskamp; het Spaansch heeft *piojo*, verwant aan het Fransche *pou*; het verkleinwoord is *piootje*, Spaansch *piojuelo*.

Plakke, verkleinwoord *plakkien*, of door verwisseling van *p* en *f flakke*. Eene snede, bijv. van brood, boterham; Bredaasch *flitsken*, sneedje, te Bergen op Zoom heet het *flitje*, (Hoeufft op *flitsken* en *opflikken*) Geldersch *flitter* en *flittertje*, dun sneedje brood enz. Groningsch

---

1) *Noot van den Red.* Ook elders in Friesland, b. v. te Kollum, dragen de Weeskinderen op Pinksteren eene soort van versierden eereboog rond, en halen bij de aanzienlijken giften op.

ook zoo, (*Taalk. Mag.* II. 335). Zuidbevelandsch *flittertje van eene boterham*, eene dunne boterham, *N. N. Taal-M.* II. 222, Friesch *fladse:* «een zeer groot stuk hier of daar van afgesneden, bij voorbeeld van den vinger»; (POSTHUMUS, *Vrije Fries*, I. 235), Fransch *une fleche de lard*, zijde spek, hetgeen in 't Engelsch luidt: *a flitch of bacon*, Hoogd. *Fleck*, stuk, *Flitter* en *Flitterchen*, schil, schilfer, schilfertje. Iets wat *vlak*, effen is, maakt de grondbeteekenis uit dezer, met elkaâr en met *vlak* en *vlek*, *plak* en *plek*, *plag* in *heiplag* enz. (Bredaasch *vlaggen*) vermaagschapte woorden. De verwisseling van *f*, *v* en *p* en van *k* of *g* in *t* en *ts* is bekend. Vergelijk ook BRUINING, *Synonymen*, I. 202 en YPEY en ACKERSDIJCK, *Taalk. Aanm.* bl. 34 en 35.

Plassies. Een zeker soort van krentebroodjes, krententimpen; Geldersch *pleskes*, vergel. mijne aanteekening in het tijdschrift *de Nederl. taal*, I. 16; Drentsch *plasse*, langwerpig krentebrood, ten geschenke aan kraamvrouwen gebracht, LESTURGEON, *Drentsche Volks-Alm.* 1846, blz. 263.

Plinten. Opgaande stijlen aan beide kanten der ramen en waarin deze besloten zijn, Fransch *plinthe*, «socle, platebande»; BILD. *Geslachtlijst* op *plint* heeft: «vierkant onderstuk onder een zuil of stijl»; zie aldaar.

Ploeteren. Brommen, grommen, Hoogduitsch *plaudern*, klappen, snel praten, snateren, reutelen; HALB. heeft het woord voor: «met ruim sop frisch afwasschen, eigenlijk met de handen in het water omplassen», Geldersch *ploeteren:* plassen, plonsen, kletsen, zoo dat het water om de ooren spat.

Ploetersop voor zeepsop heeft H. BINGER in zijn: «het waschmeisjen», *Alm. v. Holl. Blijgeestigen*, 1857, blz. 17.

Hoe spraakzaam was 't heertje:
«Lief dotjen wat deert je?
Je kijkt of je droomt,
Wat spookt door je zinnen?
Kind! blank als je linnen,

Kom, kom, niet beschroomd!
Biecht op: wat bekoort je?
En 't eêlste behoort je».
Slodder, slier, slap, slop
't Mislijk *ploetersop* — enz.

Pluren. Pluizen, uitpluizen, uitrafelen, bijv. van vogels gezegd, die de veêren schoon maken en uitpluizen, ook Drentsch, *Drentsche Volks-Almanak*, 1848, 195; door verwisseling van *r* en *z* (waarvan zie BRILL, *Holl. Spraakleer*, blz. 70) één met *pluizen*. Ook zegt men het van mensch en dier, dat als ware 't herkaauwend en zijn voornaamste maal gedaan hebbende, nog 't een of ander uitzoekt en opeet, of nog eene kleine nalezing houdt; dus in 't *Zwolsche Arkadia* van C. JANSSEN Rz. Kampen, 1849, blz. 26 van koeien gesproken:

De een *pluurt* nog aan 't hooi....

waar de goede, eenvoudige man echter de smelting verwaarloost.

Poale. Een spel van jongens te Zwolle, zoo wel te voet als op schaatsen op het ijs gespeeld wordende, en hierin bestaande, dat een uit hun midden (*de poale*) de overigen van den troep, die hand aan hand op hem toeloopen, rondslingert; een gevaarlijk spel, waarbij gewóonlijk de laatsten, die zoo gaauw niet meê kunnen, voor korter of langer tijd buiten gevecht gesteld komen.

Poele. Buil, gezwel: «'en *poele* voor de kop»; KILIAAN *puyle*, *buyle*, tuber, Holl. *puilen*, *uitpuilen*, Overijselsch *poelen*.

Poesten. Planken over slooten, om van het eene in het andere land te komen; verg. het Holl. *post* in *deurpost* enz.

Poffen. Slapen: «wie *poffen* overal deur», wij slapen overal door, niets verstoort onze nachtrust; *deurpoffen*, doorslapen, onbehouwen slapen, slapen als een os. Eigenlijk den adem hoorbaar door den neus ophalen als in zwaren slaap, ronken, snorken. Fransch *ronfler*. *Poffen* (of *boffen*) is dan ook een klanknabootsend woord, dat

tot thema heeft het tusschenwerpsel *po*, waarvan op *aanpoesten*. In onze algemeene taal heeft het woord de beteekenissen van blazen, slaan, kloppen, bijv. van het hart, als bij Bilderdijk in den *Fingal*, I. 32:

.....'t Maagdlijk hart, door 't gruwzaam woord getroffen,
Bonst ijslijk in heur borst: men hoort zijn slagen *poffen*.

Poffen. Aardappels of paardeboonen in de asch braden of roosten. Geldersch *poffen*, smeulen, *Taalk. Mag.* I. 320.

Pol, als *graspol*, *biespol* enz., graszode, bijv. voor het zoodje in een leeuwerikkenkooi, waarvan in een oud liedeken: «Vrijheid» in het *Nederl. Liedeboek*, 1851, II, 68 en 69:

Hoe werkje niet leeuwerk?
Hoe komt dat niet en orgelt,
In decs uw teenen kerk,
Uw strotjen dat zoo gorgelt,
Dat ieder 't hoort te velden?
. . . .
Mijn schepper had mij vrij
Doen teelen van 't geveugelt;
Maar uw geweld heeft mij
Mijn vrije vlucht beteugeld;
Ik hippel en ik wemel,
Mijn zang dient tot geschrei,
Want kooi en is geen hemel,
Noch *zoodjen* is geen wei.

Wellicht is *pol* van *poelen*, *polen*, bij Kiliaan «graven, steken» (excavare, suffodere, forare) dan zoo veel als afgegraven of afgestoken stuk (grasland). Kiliaan vermeldt echter ook *pole* voor kussen, matras enz. Nedersaksisch *pöl*, tegenwoordig Holl. *peul*, peluw, peuluw. Is dit 't Overijselsche *pol*, dan zou het eigenlijk kussen beteekenen.

Pollevel. Hak of hiel (de achterlappen) van schoenen, muilen enz.; een woord nog bij den ouderwetschen schoen-

maker en zoogenaamden gemeenen man in gebruik. Het woord beantwoordt aan het Spaansche *polevi.*

Tot mijne verwondering heeft, zoo als ik zie, WEILAND dit woord in zijn *beknopt N. T. Woordenb.* «nog als in zwang zijnde» opgenomen en verklaard; men zal het toch bezwaarlijk in ons binnenland hooren, maar daarentegen wel in den zoogenaamden achterhoek, langs de Duitsche grenzen, in Gelderland en Overijsel. Ook schrijft genoemde WEILAND 't woord m. i. verkeerd *pollevij* en in navolging van hem ook VAN MOOCK.

Mijn twijfel aan de echtheid der spelling van *pollevij* is hierop gegrond, dat de Overijselaar en Gelderschman dit woord niet *pollevie*, maar *pollevei* uitspreken, zoo als zij volstandig de *ij* met den *ie*klank, nooit als *ei* laten hooren; *zeilen*, *reizen*, blijft bij hen in de uitspraak dus, maar *wijn*, *ijzer* enz. spreken zij met den *ie*klank uit. De Gelderschman en Overijselaar behoeven daarom ook nimmer verlegen te zijn of een woord met *ij* of *ei* moet gespeld worden; zij raadplegen slechts hun dialekt, dat ook, wat de schrijfwijze met *e* of *ee* betreft, een vasten regel aan de hand geeft. Ik kan niet voorbij mijn opstel te verrijken met de volgende regelen, hier van toepassing, van den geleerden HALBERTSMA, uit zijn: «de *ij* eene Nederlandsche letter» in den *Overijsselschen Alm. voor Oudh. en Lett.* 1853, blz. 186: «Men moet wel in het oog houden, dat de Nederlandsche *ij* van ouds een' geheel anderen klank dan thans aanduidde. De oude Nederlanders spraken *wijn*, *zijn*, b. v. uit *wiin*, *ziin*, dat is *wîn*, *zîn*, en dit is nog de uitspraak in Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland gebleven. De Hollanders daarentegen door de Brabanders besmet, veranderden de *î* of *ii* (geschreven *ij*) in een zwevend geluid tusschen *ie* en *ei* inliggende, en het is hierom dat men de *ij*, die geheel tegen den Hollandschen regel in staan bleef, terwijl het geluid veranderde, voor het bijzondere teeken dier hybride *ei* aanziet. Een echte Hollander kan,

noch in het hooren, noch in het spreken, eenig onderscheid maken tusschen *reizen* en *rijzen*, *brei* en *brij*, *weiten* en *wijten*, *meiden* en *mijden*.»

Om nu nog even op *pollevei* terug te komen, het woord moet vroeger wel degelijk gebruikt en onder ons in zwang zijn geweest, niet alleen bij den zoogenaamden minderman, maar ook onder de fatsoenlijke standen en in geschriften. Althands ik vinde het bij den geestigen van Effen in zijnen *Holl. Spectator*, vertoog 249, alwaar ik lees: «ten allen gelukke waren myne oogen juist op zyn schoenen gevallen, die zoo wel gehield waren dat me dagt, gelyk ik hem ook toeduwde, dat hy zig, om groot te zyn, met zyn ouderwetse *polevyen* ruim zo belachlijk maakte als ik met nu en dan eens op myn toonen te staan.» Een weinig verder in 't zelfde vertoog spreekt hij nog eens van die *hoog gehielde schoenen*, 't geen het zelfde is als *schoenen met hooge polleveien.*

Pompeblad, *pompeblaren.* Drijvende waterlelie, waterroos, van tweeërlei soort, met gele of witte bloemen; eigenlijk *plompeblad*, Kiliaan, *plompe*, nymphaea, alga palustris enz.; Beets *Korenbloemen*, (Nieuwe uitgave) 1854, blz. 38:

'k Wil, uit mijn schuilplaats langs den bochtige' oever staren,
En zien hoe 't bonte vee het laauwe bad geniet,
Bij 't dobbren van de *plompeblaren*
En 't zacht gewiegel van het riet.

Hofdijk, *Kennemerland*, 1853, I. 265:

De boord is groen van pluimig riet;
De spiegel geel van kroos.
En tusschen 't bruine *plompenblad*
Daar bloeit, in 't altoos effen nat,
De *witte waterroos*. (zie hierboven).

Idem, *de Bruidsdans*, 1842, blz. 7 *waterlelie*, als:

Hoe baadt zich in de breede gracht
De *waterlelie*, rijk aan pracht.

Plompen heeft Bilderdijk, *Elius*, 1788, blz. 16:

Dus weidend tusschen 't dichte wier,
Bij 't riet op één gekrompen,
Ontdekt en bijt hij in den ring,
Vast drijvende op de *plompen.*

en *plompenblad*, blz. 31:

De woeste Sigon was aan 't hoofd,
En liet bij zijn banieren
Het zevenvoudig *plompenblad*
Van roover Gerlak zwieren.

Vergel. hiermeê eene aanteekening in Dr. DE JAGERS *Nieuw Archief*, blz. 474.

HALBERTSMA geeft nopens deze waterplant in den *Overijsselschen Alm. voor Oudh. en Lett.*, 1843, blz. 198, noot 2, eene belangrijke aanteekening, die wij niet kunnen nalaten hier in te voegen: «Het behoort tot het oude volksgeloof onder de Friezen, dat de Nymphaea of Plompen, wier breede bladen en heldere witte of gele bloemen op het water drijven, magische planten zijn. Als kinderen in schuitjes varende, waren wij zeer voorzigtig in het afplukken en behandelen; want die met een plompenbloem in de handen viel, kreeg dadelijk de vallende ziekte. Het Friesch noemt de bladen *pompe-bledden* en de bloemen *swanne-blommen*, zwanebloemen. Flores cygnei». Zie ook Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Volksoverleveringen*, blz. 33 en 41, en *Woordenb. der Nederl. Mythologie*, blz. 318. In Gelderland noemt men ze *kannekeblaren* 1), en de bloem, even boven het water uitstekende, *kannekebloem*, denkelijk om de gedaante van den zaadbol geheeten, even als men appels heeft met den naam van *kannetjes-appels* (Hollandsch *schijvers*), Zwolsch *kånnechies-appels*, die, klein van gewas, den vorm van een *kannetje* vertoonen.

---

1) LANGENDYK, *Ged.* 1721, I. 304:

Vooraan beschouwt men 't Meer vercierd met *kannebluåren*,
En bloemen, die enz.

Porken. Ergens in wroeten, krabben, peuteren, bijv. in den neus; van *porren*, met ingevoegde *k*, als *snorren*, *snorken*; vergel. *piepeporker*.

Portuur, iemands *portuur* zijn, voor zijns gelijke, gading zijn, tegen hem opgewassen zijn, als de straatjongens bij hun vechterijen zeggen: «I bint my *portuur* niet», voor: gij zijt mijn gading niet; Fransch *parti*, Engelsch *partner*.

Zo! dartle Saartje Jans, zo! zo! waar wil dat heen?
Krygt Reinier Adriaans van u een blaauwe scheen?
Die zo krachtdadig door zyn geest wierd voortgedreven,
Om deeze Waereld eens vruchtbaarlyk te beleeven.
Ei zie hoe beeft de knecht! ei kies hem tot *portuur:* (weêrhelft)
Een drooge takkebosch vat immers aanstonds vuur.
(LANGENDYK, Ged. 1751, III. 450.)

Pouwinne (*Paauwin*). Trotsche, hoovaardige pronkster of praalster.

Prallen (Twentsch). Testiculi. Mr. J. PAN, in zijn *Drenthsche woorden en spreekwijzen*, gist dat het samenhangt met het Hoogduitsche *prall*, gespannen, opgestopt, *Archief*, I. 340 [1]). Ik zou hier eene aanhaling kunnen doen uit den *Reinaert de Vos* (2e druk, *naberícht*, blz. 404), die ik echter «welstaenshalve» achterwege laat; met CATULLUS' woorden:

. . . . castum decet esse poëtam
Ipsum: versiculos nihil necesse est.

kan zich immers alleen de dichter, niet de taaloefenaar dekken.

Premantig. (*Parmantig*). Deftig, met een zeker air; een woord bij de poëten en prozateurs der zeventiende eeuw, veel voorkomende, waarvan zie voorbeelden in Dr. DE JAGERS *Nieuw Archief*, 474; aldaar wordt het van 't Fransche *parement*, versiering, afgeleid, ofschoon het dan even goed van het Spaansche *paramento*, versiering,

---

1) *Pralines*, noemen de Franschen een zekere soort van suikererwten of suikerboonen.

(waarmede men nog vergelijke het verbum *paramentar*, versieren, opschikken,) kan komen, en alzoo een woord zijn, dat met zoo vele andere, van den Spaanschen tijd dagteekent; vergel. *perdoes* en *pioten*. Het is echter aan meer dan één bezwaar onderhevig, Hollandsche woorden van het Spaansch af te leiden, als Dr. RÖMER in *de Navorscher*, 1854, blz. 330, zoo klaar heeft betoogd. BILDERDIJK op ANTONIDES, blz. 66, zegt, dat het woord is ontleend van *Madame van Parma*, gelijk men de Landvoogdesse Margaretha gewoon was te noemen en die zich bijzonder onderscheidde door een statig trotsche houding; welke woordverklaring door Dr. DE JAGER, l. c. wordt verworpen.

Prengel. Scheldnaam door de stedelingen aan de boeren gegeven, beteekenende knoet, lummel, kinkel, knul, botmuil, slungel, vlegel, hoedanig een ons zoo juist wordt beschreven door BILDERDIJK in zijne fraaie vertaling van Theokritus' twintigste Landkout: «de Boer» *Dichtw.*, 1857, IV. 257, (*Verspr. Ged.* 1, 130):

Eunika lachte me uit als ik haar kussen wilde:
Weg, riep ze, met een stem als of zy van my grilde,
Weg van my, scheer u voort; gy lompert van een' vent!
Een boer my zoenen! foei, dat ben ik niet gewend.
Zoo'n mondjen laat zich maar van steedsche lipjens drukken;
Maar 'k raad u, droom gy nooit van diergelijke nukken!
Wat ziet ge er uit! Wat praat! Wat onbeschoft onthaal!
Wat zijt ge glad van spraak, aanvallig in uw taal!
Wat hebt ge een zachte kin, bezet met paardenhairen!
Wat borstels om uw lip! wat zwarte kreeftenscharen!
Gy stinkt naar 'k weet niet wat! Maak schielijk dat ge gaat,
En maak me maar niet vuil, gy, babok daar gy staat!

Wellicht is *prengel*, met ingevoegde versterkende *n* een verbale van *prachen*, oudtijds sparen, schrapen, bijeenschrapen, zijnde *prachen* en *prangen* en *pramen* (door verwisseling van *ng* en *m*) eenerlei, Hoogduitsch

prägen. Uit die verloopen beteekenissen van *prachen*, hebben zich de tegenwoordige van bedelen, vragen, smeeken, afsmeeken, vleiend afvragen, als van zelve ontwikkeld; vergel. ook HUYDECOPER, *Proeve*, II, 110 en volg. en BILDERDIJKS *Aanm.*, blz. 72. Is deze bescheidene gissing juist, — de scheldnamen toch zijn over het algemeen nog al moeilijk te verklaren — dan is een *prengel* eigenlijk een gierigaart, een vrek, een knijper (*knieper*), een die op of om (voor) een cent dood blijft, als men van de boeren wel zegt, die in de stad zoo min mooglijk vertering maken, de kooplui beknibbelen (*pingelen*), in 't kort een verachtelijk wezen, een ellendeling, beroerdeling. Vergel. het tegenovergestelde *vente*.

Men kan echter *prengel* ook regelrecht tot *prangen*, drukken, benaauwen, brengen, en dan is *prengel* een die in druk en benaauwdheid zit, « van eenen vrek zegt men nog, dat hij benaauwd, bekrompen en naauw bezet is » merkt de heer HALBERTSMA aan; zie een dergelijke afleiding met betrekking tot een ander woord, voorgestaan door dien heer, *Naoogst*, I, 35.

Prikken. Een spelletje van de schooljeugd. Nadat de ondernemer van dit spel eenige prentjes tusschen de bladen van een boek heeft gelegd, laat hij met een griffel, naald of speld tusschen de bladen steken; wanneer nu ter plaatse waar de naald is gestoken, zich een prentje bevindt, is dit gewonnen en behoudt de winner bovendien het voorwerp, waarmeê hij tusschen de bladen van het boek heeft gestoken. Bevindt zich echter ter gezegde plaatse geen prentje, dan is het voorwerp waarmeê gestoken is, verloren. Van dit gebruik leidt de heer KRAMM, in *de Navorscher*, 1855, blz. 103 zeer vernuftig de spreekwijze af: « iets voor een prikje koopen », zie ook blz. 75.

Pronkers, anders *wollewanten* en *potvullers* geheeten. Een soort van korte, dikke, grove snij- of liever dopboonen met lange en groote bloesemtrossen, wit of hoogrood van kleur; men noemt ze *pronkers* om hare in

't oog vallende bloesems; *wollewanten* om de wollige binnenzijde der schel, waarin de boonen als in een *want* (handschoen zonder vingers, met een duim, vergel. *Taalk. Mag.*, III, 211) liggen en *potvullers*, omdat de uitgedopte boonen dik en zwaar zijn, hetwelk ook het geval is met de nog groene schil, die echter alleen door den gemeenen man en op het land wordt gegeten. Te Breda heeten de groote of Roomsche boonen, *wollen wantjes* Hoeufft, blz. 673, die te Almelo en omstreken *boerenteenen* genoemd worden.

Pummel, *dikke pummel.* Rond, dik, klein ventje, prop, dikke prop. Lat. *pumilio*, dat het *Dict. tetraglotton*, overzet door: «nain, naenken, dwergh».

Punter. Binnenvisschers- ook wel zeilschuit, loopende van voren en achteren uit in een punt: Drentsch *punter:* «schuit van ligt maaksel»; *Archief*, I. 341. Hollandsch *pont*, vaartuig, Fransch *ponton.* Zoo is *praam* ook eene spitse schuit, als Halb. *Naoogst*, I. 207, heeft uitgelegd.

Raachien (verkleinwoord van *rad)* in de spreekwijze: «een *raachien* hebben», voor niet wel bij zijn zinnen zijn, de harsens op hol hebben, een *rad* in 't hoofd hebben; meer Hollandsche spreekwijzen zijn aan het rad ontleend, als: «iemand een rad voor de oogen draaien», enz.

Raams voor *ramen*, meerv. van *raam*, *glasraam* enz.

Rababbel heb ik hier wel eens hooren benoemen de *steken*, elders kussentjes, babbelaars, balletjes, kokielen enz., te Noordwijk aan zee *smoussies* geheeten: «*smoussies* bij de koffie», Nederland, 1853, I. 313, conform *Overijsselsche Alm. voor Oudh. en Lett.* 1846, 71. *Steken* heeten ze te Zwolle naar den vorm van een Domineessteek, *kussentjes* naar den vorm van een kussen, *babbelaars* uithoofde ze de keel vlot en zacht en de tong rad maken; *kokielen*, *kokieljes* is van 't Fransche *coquille*, schelp of schulp, *balletjes*, om de bolle gedaante dus geheeten,

even als de *billekens* en *naarzen* of *naarsjes van Kandy*, als ze in de zeventiende eeuw betiteld werden, zie *Nieuw Nederl. Taalmagazijn*, IV, 21 en deze plaatsen uit Jan Vos (*klucht van Oene*), *Ged.* 1726, II. 247:

Men zuikerde struifmont! men pijpknielde rijstenbry!
Jou montje is ekonfijt mit *naerse van Kandy.*

en uit een klucht van Asselijn, aangehaald door Professor van Vloten in zijn *Yselkout*, 1855, blz. 145:

En op de tafel stond een posteleyne lampetschootel opgehoopt met *naerse van kandy;* — *Smoussie*, *smoussies*, misschien is deze benaming van de bekende snoeplust van Abrahams nakomelingen ontleend; rest nog de verklaring van *rababbel*, dat wellicht samenhangt met het Lat. *rabula*, klapper, snapper, *rabulare*, klappen enz. ons *rabbelen* en dan zijne verklaring vindt als *babbelaar*, hier boven; *rababbel*, hoort men ook wel voor klap, *watjekou* (zie aldaar): «iemand een *rababbel* geven».

Rachel, *spinnerachel.* Rag, sprinrag, spinneweb; van het oude *ragen*, voorkomende in *Jacob van Maerlants Sinte Franciscus leven* (werken der Vereeniging voor de oude Nederl. Letterk., 5e jaarg., 2e aflev.) vs. 7024, (blz. 235 en 236) [1]:

Dat visioen voer wech te hant
Ende liet hem enen so groten brant,
Die hem int herte es gebleven,
Ende in sijn vleesch es hem gescreven
Daer of een tekin al besonder,
Dies noch de werelt heift wonder.
Want recht alte hant te waren
Begonsten hem daer openbaren
Tekene van naglen ende van wonden,
Die hem in voeten ende in handen stonden,

---

1) Hoofdstuk XIII (blz. 231):

Dits van den heligen vijf wonden,
Die in Fransoysen vlesche stonden.

Als hi te voren gesien adde ane
In dies gecruusts mans gedane,
In handen, in voeten openbaerde
Als of si in de middewaerde
Met naglen waren dor boort.
Der naglen hoofde bleken vort
In elke palme vander hant
Ende buten up elx voets cant
Ende hare pointe scaerp ter cure
Waren an dander zide dure:
Die hoofde waren zwart ende ront,
Daer elc in handen, in voeten stont,
Te pointe lanc, gekeert int cromme,
Als of si geniet waren daer omme,
Die uut sinen vleesche camen
Ende buten vleesce *raechden* tsamen.

door den uitgever, den heer J. TIDEMAN, in de woordenlijst verklaard door: «imperf van *ragen*, te voorschijn komen». Hoogduitsch *ragen*, uitsteken, uitstrekken, verwant aan het Hollandsche *richel*, uitstekende rand, lijst enz. en het Overijselsche *rik*, latwerk, van waar *hoenderrik*, stok waarop de hoenders gaan slapen, *rikking* en *afrikking*, leuning van een brug, tuin-, lat-, tralie- of vlechtwerk, waar men een weidekamp of stuk land enz. mede afvreedt of omringt, het Hollandsche *rak* of *rek*, *droogrek* enz. Thands heeft het Hollandsche *ragen* de beteekenis: «van spinrag zuiveren», vergel. Dr. BRILL, *Holl. Spraakleer*, 1846, blz. 531 en HOEUFFT, blz. 467.

Rachen. Vloeken, zweren, bulderen, zijn gal uitspuwen. Hoogduitsch *rächen*, wreken, met *w* voorop 't Hollandsche *wreken;* of wel hetzelfde als: *rachen*, *rachelen*, *rochelen*, spuwen, kwalsteren, welk laatste woord de Twentenaar, (Twenteger) omzet, dus: *klawsteren* en *klawster*. Vergel. over *rachen* den kundigen RACER, *Overysselsche Gedenkstukken*, 2e stuk, blz. 15, noot, die daar verwijst naar TEN KATE, II, blz. 544 en 682.

Rafel. Bestraffing, uitbrander, Hollandsch *roffel*, bijv.: «iemand een *rafel* geven»; hiervan *(uit)rafelen*, bestraffen, begrommen, beknorren: «iemand *uitrafelen*»; Hoogduitsch *riffeln*, hekelen, scherp doorhalen, berispen enz.

Rafelen, *afrafelen.* Afstelen, weg- of afrooven; Hollandsch losgaan, loshalen, uittrekken, alleen met betrekking tot stoffen, weefsel; Engelsch *to raff*, woest wegrukken, *to ravel*, uittrekken, uitrafelen, *to rifle*, wegkapen, Fransch *ravir*, rooven, wegnemen, schaken, figuurlijk *verrukken*, bekoren, treffen; Hoogd. *raufen*, plukken, trekken, Latijn *rapere*, enz.; vergel. *roepe*, rups.

Rakolk. Haardkolk, ook alleen *rake*, zie HALBERTSMA; bij KILIAAN *raeck-kuyl*, *raeck-dobbe*, scrobiculus in quo ignis conservatur; Drentsch *rakeldobbe;* vergel. KIL. l. c. Friesch *heerddobbe*, Geldersch *raakkuil*, PAN, *Archief*, I. 341 op *rakeldobbe*, en 258 op *dobbe* (kuil). De haardplaat heet te Hindeloopen *aezen* of *eazen*, en *eazenbord*, beschilderd houten zoldertje, dat des zomers over de haardplaat gelegd wordt, *Merkwaardigheden van Hindeloopen*, blz. 9 en 90.

Ra is de wortel van het werkwoord *raken* of *reken*, Maastrichtsch *reken:* «harken, met de hark werken», *Archief*, III, 377, Hoogd. *rechen*, Eng. *to rake* (uitspraak *reek*) schrapen, krabben, harken, *to rake the fire*, het vuur inrekenen, *raker*, vuilnisman, vuilniskrabber, van het vermelde *to rake*, in onderscheiding van *racker*, pijniger, beulsknecht, van *to rack*, rekken, uitrekken, op de pijnbank brengen, folteren, KILIAAN *racker.* Verder staat bij den genoemden lexicograaf *raecken*, *reken*, rastro corradere, *raecken* of *reken het vier*, enz. Van *raken* komt weêr het subst. *rake*, anders *rakel*, Fransch *racle*, Engelsch *rake*, schrapijzer, krabber, hark; dus in *Reinaert de Vos*, vs. 723, in het verhaal van de verschalking van Bruin den beer door Reinaert (waarvan onze

schrandere en kundige taalgeleerde, de heer ALBERDINGK THIJM, het eerste gedeelte heeft medegedeeld in zijn bekende verzameling: *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Nederlandsche Literatuur*, 1e bundel, blz. 17 volg.). Bruin, «de felle vraet» (vs. 544) en oom van Reinaert (vs. 629) watertandende naar den honig, dien Reinaert hem tot verzadigens toe zal bezorgen, heeft zich zoo verlaten *verdoren* (verschalken) van in den eikenboom te kruipen, waarin zijn neef hem voorspelt, dat

es honichs utermaten vele.

Naauwelijks is het slachtoffer van Reinaerts boosaardigheid in de val, of de looze guit trekt de beide wiggen, waardoor Bruin toegang tot in den boom had gekregen, er uit en de arme Bruin zit gevangen. Daarop komt de timmerman *Lamfroit*, op wiens erve dit voorvalt, aangeloopen en ziende wat er gaande is, gaat hij naar het naaste dorp en brengt daar alles in opschudding,

Doe volchde hem een mekel 1) here.
Int dorp ne bleef man no wijf,
Den here te nemene sijn lijf
Liept al dat lopen mochte.
Sulc was, die enen bessem brochte;
Sulc enen vlegel; sulk een *rake.*

Rake wordt hier door den uitgever WILLEMS verklaard door: «yzeren staf waer men het vuer mede oprekelt», terwijl Professor JONCKBLOET in zijn hoogst belangrijke *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtk.* I. 151, ter plaatse waar hij den *Reinaert* behandelt, het woord weêrgeeft door *pook.*

Rakel, vormt het freq. *rakelen* (*rekelen*), Fransch *racler*, Hollandsch *oprakelen*, *oprakeling*, Drentsch *inrakelen*, *Drentsche Almanak*, 1839, blz. 192, dat in Groningen de beteekenis heeft van: «zich oneerlijk iets toeëigenen», *Taalk. Magazijn*, II. 337.

1) Groot; zie *Taalk. Mag.* I. 97.

Van *reken*, kwam *(in)rekenen* [1]), thands nog in gebruik, Friesch: «*berekenen* (het vuur onder de asch). Het zelfde met *berekelen*, *berakelen*, *berokelen*». HETTEMA, *Vrije Fries*, I. 169, vergel. hiermede Professor DE VRIES, *Leken Spieghel*, woordenlijst op *reken*. Voor het vuur: «*reken* of *inreken*, hetwelk men wel eens verkeerdelijk *inrekenen* noemt», zegt men te Breda: «het vuur *scharen* of *inscharen*»; HOEUFFT op *reken* en *scharen*.

Rammeling, «iemand een *rammeling* geven», voor een bestraffing, uitbrander geven, eens door mekaâr schudden. KILIAAN *rammelinghe*, tumultuatio, commotio, strepitus, murmur.

Reppelaar. Die zich 't goed van 't lijf *reppelt*, zie *reppelen*.

Reppelen, *zich 't goed van 't lijf reppelen*, de kleêren van het lichaam scheuren door balddadigheid, als bijv. de jongens doen door in de boomen te klimmen; zich al klimmende de kleêren van het lijf scheuren; verder wordt het gezegd van het klimmen der koeien op elkaâr in de weiden uit tochtigheid, bolligheid (taurum appetentes). *Reppelen* is het frequentativum van *repen*, bij KILIAAN: «met handen en voeten werken en zich de kleêren van 't lijf scheuren» (gesticulari, inquietum esse, et nimia inquiete vestes terere); het primitivum *repen* is oud, en komt reeds samengesteld *anarepan* voor in de door wijlen de professoren YPEY en CLARISSE opgehelderde *oud-Nederlandsche Psalmen* uit den Karolingischen tijd, in Dr. DE JAGERS *Taalkundig Magazijn*, waarvan zie d. I. blz. 335.

Reukeloos, (bijw.) Twentsch. Onverwachts. KILIAAN *ruecke-loos*, *roecke-loos*, *praeceps*: in eens, hals over hoofd, enz., Drentsch: «*rukeloos*, bvnw., onverwacht, plotseling». *Drentsche Almanak*, 1846, blz. 264.

Reute, in: «hönning in de *reute*», in de *raat* of

1) Zie over de vorming dezer verba, Dr. BRILL, *Holl. Spraakleer*, 1846, blz. 813.

rate, honig in de wascelletjes, nog onuitgeperst, Drentsch *meten*, werk der bijen in de korven en *metenhönnig*, honig, zoo als ze met raat en al uit de korf wordt gesneden. LESTURGEON, *Drentsche Volks-Almanak*, 1846, blz. 261.

Reute is ook Drentsch en Geldersch; *raat* hebben we nog in het Hollandsch in *honigraat*. KILIAAN *honigh-rate* enz. en *rate*, favus, waarvoor het *Dict. tetraglotton*, 1714, heeft: «un rayon de miel, un gâteau de cire ayant des trous. Honigh-raet, huysken van wasse dat vol kleyne gaetkens is, daer de byen den honigh in maken». In zijne *Aanteekeningen* op den negentienden der Karolingische Psalmen, in den *Overijsselschen Almanak voor Oudh. en Lett.*, 1838, zegt de geleerde HALBERTSMA, blz. 317, nopens dit woord (*raat*): «Het denkbeeld van series, in *rede*, *rade*, statio. Goth. *rathjo*, numerus. *reeks*, series, ligt ook hier ten grond. «*Ordo*, per transp. *rodo* = Germ. *roto*. Mhd. *rosz*, masc.».

Reuten. Vlas in het water te rotten leggen, om het tot braken geschikt te maken; in het Nedersaksisch *röthen* en Hoogduitsch *rösten*, Fransch *rouir*, bij KILIAAN *reeten*, *roten* en *rotten het vlasch*. Van daar heet de sloot of de waterplek, waar het vlas eenigen tijd te *reuten* wordt gelegd, bij KILIAAN *rotte*, *rootte*, hetwelk wij ook aantroffen bij HONDIUS, *Moufe-schans*, blz. 284:

Het profitelick ghewas,
Van het slavelicke vlas,
Is by ons van d'eerste vruchten,
Daer de leujaerts over suchten:
Dat van d'eenen wert ghesleten,
En van d'ander wert ghebolt,
In de *roote* wert ghesmeten,
Lancx den acker wert gherolt.

Hoogduitsch *röste*, Fransch, *rouissoir*, Engelsch *rotting-pool*.

Riege voor *rij*, als in het liedje:

Lange, lange *riege*,
Twintig in de *stiege* [1]),
Dertig in den rozekrans,
Veertig in den langen dans [2]).

Waarmede men het volgende Drentsche rijmpje vergelijke, te vinden bij VAN SCHAICK, *Drentsch Dorpsleven*, II. 178:

Lange, lange riegel
Twintig is de stiegel,
Dartig is de riegellang [3]),
Veertig in de ummegang.

vergel. *rozen*.

Riege, (rijge) Hollandsch *rij*, als *Staten-bijbel*, *Ezra*, 6 vs. 4, en door BILDERDIJK, *Vermaking*, blz. 184:

---

1) *Stije*, anders *stiege*, Drentsch *stiegel* (zie boven) eigenlijk iets dat klimt, opklimt, reeks, rij, verzameling, van *stiegen*, *stijgen*, klimmen, Hoogduitsch *steige* of *stiege* trap, ladder, twintigtal, twintig stuks; KILIAAN heeft *stege* en *stijgh*, viginti, twintigh, waarop VAN HASSELTS aanteekening; KIL. *auctus*, (1642) *steghe*: «een *stijgh eyeren*, une vintaine d'oeufs». In LANGENDYKS kluchtspel: *de Zwetser*, (*Ged.* 1721, blz. 307) zegt *Slenderhinke*, de Mof, tegen *Katryn*, de meid:

. . . . . 'k heb nen *stiegen* worsten
Voor oe mien bruud, ...

Dat *een stiege*, een twintigtal aanduidt, blijkt ook uit eene andere lezing van het hier boven vermelde liedje, waarvan Dr. DE JAGER, *Versch.* 1844, 168, uit het *Brem. Nieders. Wörterb.* III. 491, den aanhef mededeelt:

Lange lange rige
Twintig is een stige enz.

conform het Drentsche:

Twintig is de stiegel.

2) Dr. DE JAGER, *Versch.* 1844, blz. 168, heeft dit rijmpje eenigzins anders en in *twee* regels, als:

Lange lange rige
Stikstak stige.

3) Lees:

Dartig is de riegel lang.

'*t* Gevelde gras gespreid in *rijgen*,

nog gebezigd voor het oude *zwad* of *zwade*, Engelsch *swath*, bij Hofdijk, *Aeddon*, blz. 4:

'*s* Woudbeers schouderblad
Gewet tot zeisen, dat de veldgerst wierp in '*t* *zwad.*

Vergel. Ypey, *Taalk. Aanm.* 1811, blz. 46.

Riege beantwoordt aan *rijge*, als *wien* aan *wijn*, *iezer* aan *ijzer* enz.; zie op *pollevei.*

Riezebèzem. Bezem of bessem, doorgaans van berkenrijs of berkentakjes vervaardigd, stalbezem, straatbezem. Hoeufft, *Bredaasch Taaleigen:* «*rijzen-bessem*, een bezem van *rijs*, in vergelijking van eenen *hei-bessem*, *berken-bessem* enz».

Ril. Strook gronds langs verveend land enz.; *zandril* in een rivier, voor: zandplaat of zandbank; verwant aan het Engelsche *rails* (uitspraak *reel*) sporen, schenen, *richels* der spoorwegen, dat weêr aan ons *regel* beantwoordt; eene inkorting van dit woord tot *reil*, als *tegel* = *teil*, *pegel* = *peil* enz. is mij onbekend.

Ringeldoeve. Wilde tortelduif, ringduif; dus genoemd van wege den zwarten ring of kring dien het dier om den hals heeft; het woord is ook Geldersch.

Ringels. Stukjes blik met een gaatje er in om aangeregen te kunnen worden; de kinders spelen en versieren er ook hunne *tonnebanden* (hoepels) mede, die alsdan bij het hoepelen *ringelen* of *rinkelen;* van daar *rinkelhoep* bij Bilderdijk, *de Mensch*, blz. 95:

Voorbijgaande als een droom, is al dit aardsche doel
('t zij Rijk of *rinkelhoep*) voor edeler gevoel.

waarvoor het oorspronkelijke heeft:

As well as dream such trifles are assign'd,
As *toys* and empires, for a godlike mind.

Vergel. Bilderdijk op Hooft, III, 68, Dr. de Jager, *o. d. werkw.*, blz. 61, Prof. de Vries, woordenlijst, *Leken Spieghel*, op *royen; Nieuw Archief*, blz. 475.

Ringeltuite. Ringelmusch; musch met een zwart

ringetje om den hals; te Breda is *tiet* voor *kip* en te Goedereede en Overflakke is *tieten* voor *kiekens* in gebruik, HOEUFFT, blz. 599 en *Mag. van Nederl. Taalk.*, 1851, blz. 52; Geldersch en Overijselsch *tuten*, kippen; vergel. HALBERTSMA op *tuten* en HOEUFFT op *toot* en *tutelken*.

Roan. Rooden of rooien van aardappels, *noaroan*, narooien; zie *moddelen; roan* is eene samentrekking van *rooden*, waarvan het tegenwoordige *rooien*, planten uit den grond trekken, wieden, Hoogduitsch *roden*, wieden; vergel. Prof. DE VRIES, woordenl. *Leken Spieghel* op *roden*.

Robbelig. Hobbelig, bultig, ongelijk, stroef, bijv.: «*robbelig ies*», voor hobbelig ijs; Hoogduitsch *ruppelig*, ook zoo.

(*Het vervolg hierna.*)

BRIEF AAN DEN HEER Dr. *W. G. BRILL.*

Zeer geleerde Heer en Vriend,

Uw vertoog *Over het wezen der Voornaamwoorden*, in den vorigen jaargang van dit tijdschrift afgedrukt, voor welks toezending ik U bij dezen dankzeg, heb ik gelezen met al de belangstelling, die het bij iederen beoefenaar onzer taal en in het bijzonder bij mij moest verwekken, als gevloeid uit de pen van eenen man, aan wien de taalkennis reeds zoo veel verplicht is, en voornamelijk als gericht tegen een stuk van mij over hetzelfde onderwerp. In het bijzonder betuig ik U mijnen dank voor de meer dan heusche wijze, waarop Gij Uwe bezwaren tegen mijne zienswijze hebt medegedeeld. Mocht men te Uwen opzichte ooit hebben kunnen twijfelen aan de gezindheid, die Gij mij zoo edelmoedig toekent, en welke in Uwe overige ge-

schriften op de overtuigendste wijze doorstraalt, die twijfel zou door de enkele lezing van dit Uw stuk uitgewischt zijn. Gij verklaart, dat het mij louter om de waarheid, niet om eene ijdele zegepraal te doen is. Ja, Geëerde Vriend, ik veracht, even zeer als Gij eene overwinning, die in niets dan gelijk te hebben bestaat. Zij kan alleen het gemoed streelen van iemand, die nooit het reine genoegen heeft gesmaakt eenen steen tot het opbouwen eener wetenschap bij te dragen. Wien het eeniglijk om waarheid, zoo voor zich zelven als anderen te doen is, die acht zich zelfs gelukkig, wanneer zijne dwalingen gestrekt hebben om haar beter in het licht te stellen. Uwe verklaring geeft mij dan ook den moed om, zonder vrees voor misduiding, op ons onderwerp te rug te komen, ten einde de gronden, waarop ik gebouwd hebt, bloot te leggen en ter beoordeeling te stellen. Eindelijk dank ik U voor de leering, die ik uit Uw stuk heb getrokken. Deze bestaat eensdeels in de opmerking van misslagen door mij begaan, andersdeels in de nadere bevestiging in sommige opgevatte denkbeelden. De lezing van Uw vertoog toch heeft mij de overtuiging gegeven, dat wij in den grond hetzelfde bedoeld hebben, en dat het verschil in ons' beider zienswijze hoofdzakelijk daaruit ontstaan is, dat wij ons op verschillende standpunten hebben geplaatst. Gij beschouwt de voornaamwoorden meer van de etymologische zijde, ik heb om didactische redenen gemeend mij op het syntactische standpunt te moeten plaatsen. Ik heb dit aanmerkelijke onderscheid misschien niet genoeg in het oog gehouden en ben wellicht daardoor eenzijdig in mijne beschouwingen geworden. Om die reden acht ik mij verplicht de grondstellingen te formuleren, waardoor ik mij grootendeels heb laten besturen, ten einde U en andere lezers in de gelegenheid te stellen om over hare deugdelijkheid of onwaarde te oordeelen. Zij komen nagenoeg hierop neêr:

1. *De eigentlijke taak der grammatica is de taal te*

leeren verstaan. Zij moet de kracht en beteekenis der buigingsvormen, vormwoorden en woordschikking in alle bijzonderheden, die der begripswoorden in het algemeen leeren kennen, maar laat de verklaring der beteekenis van ieder dezer woorden aan het Woordenboek over. Is men met deze kennis behoorlijk toegerust, dan weet men zich ook, naar eisch der omstandigheden, van de taal te bedienen en de gepaste woorden, vormen en woordschikking te kiezen.

Elke levende taal verandert onophoudelijk; de grammatica, zal zij hare taak blijven vervullen, moet derhalve na verloop van jaren herzien worden, ten einde telkens den waren toestand der taal te leeren kennen. Zoo zou bijv. de grammatica in den Karolingischen tijd hebben moeten leeren, dat de 2^e^ persoon van het enkelvoud in den verleden tijd op *i* uitging: *thu nami*, *sluogi*, *giengi;* in den tijd van Maerlant had zij de *s* als het kenmerk van dien persoon moeten opgeven: *du hads*, *lieps;* terwijl zij thans moet leeren, dat die gansche vorm uit de taal verdwenen is.

2. Een woord heeft alleen beteekenis en kracht, wanneer het met andere tot eenen volzin verbonden is, daarom bepaalt het syntactische gebruik van een woord, de functie, die het in de rede vervult, de soort, waartoe het gebracht moet worden, en dus ook zijne definitie. Deze regel is een noodwendig gevolg van de voorgaande stelling, en in de meeste gevallen heeft men hem werkelijk in acht genomen, bijv. bij de bepaling en soortverdeeling der lidwoorden, bijwoorden, voorzetsels en voegwoorden; en Gij zelf hebt er het treffendste voorbeeld van geleverd in uwe definitie van het werkwoord. Bij sommige woordsoorten echter, wier functiën in de rede zeer verschillend zijn, valt de toepassing van den regel minder in het oog, b. v. bij de zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden. Ten gevolge van dit voorschrift heet *de* thans lidwoord en niet meer aanwijzend voornaamwoord; *een*

nu eens lidwoord, dan onbepaald voornaamwoord, dan telwoord; *het* nu lidwoord, straks persoonlijk voornaamwoord; *hebben* nu eens overgankelijk werkwoord en een ander maal hulpwerkwoord; *boven* en *beneden* nu eens bijwoorden, dan voorzetsels; *wee* nu eens zelfstandig naamwoord, dan weder tusschenwerpsel. Daarom zijn *Zeger*, *Victoria*, *Sophia* bij ons eigennamen, terwijl *Sieger*, *victoria* en *σοφία* in andere talen gemeene zelfstandige naamwoorden zijn. De afleiding bepaalt de soort niet, waartoe een woord moet gebracht worden; niemand noemt *drinker*, *drank*, *drinkbaar* en *drinken* verba, ofschoon deze woorden van *drinken* zijn afgeleid. Even weinig heeten *goedheid*, *duurte*, *koude*, *blijdschap*, *witten*, *bleeken* en *sterken* adjectieven; of *hondsch*, *menschelijk*, *zandig*, *kinderloos*, *deugdzaam*, *huizen*, *visschen* en *schillen* substantieven, of *eenheid*, *honderdtal*, *tienvoud* en *zestiger* telwoorden.

3. De definitie van eene woordsoort moet zoo bepaald mogelijk zijn. Het is niet voldoende, dat zij slechts waar is en eene goede diagnosis bevat, dat zij de merkteekenen opgeeft, toereikende om alles, wat binnen haren kring ligt, te onderkennen en het vreemdsoortige buiten te sluiten; zij moet die kenteekenen aan het syntactische gebruik ontleenen en dit zoo veel mogelijk doen uitkomen. Alleen zoodanige bepalingen zijn bevorderlijk aan het doel der spraakleer: het regte verstaan van de taal. Zoo zou men al zeer weinig hebben aan eene definitie, die aldus luidde: *lidwoorden zijn woorden, die steeds een zelfstandig naamwoord of zelfstandig gebezigd bijvoegelijk woord verzellen.* Even onbeduidend zou de volgende zijn: *werkwoorden zijn woorden, die geconjugeerd kunnen worden.* Dergelijke definitiën kunnen bij het aanvankelijke onderwijs van leerlingen, wier denkvermogen nog weinig ontwikkeld is, haar nut hebben, zij leeren de

taal niet verstaan en beantwoorden dus niet aan het doel en de eischen der wetenschap. Zelfs de geroemde bepaling: *werkwoorden zijn woorden, die een bestaan, met of zonder wijziging van dat bestaan, uitdrukken*, is reeds verwerpelijk, dewijl de kracht en beteekenis van het werkwoord daarin slechts zwak doorschemert; te recht hebt Gij daarom eene andere gegeven, waaruit zijn gebruik ten duidelijkste blijkt, en die het wezen des woords in een helder licht stelt. — Uit dezen regel, welke slechts een gevolg van de eerste stelling en eene nadere bepaling van de tweede is, volgt nog:

4. Bij het formuleren der bepaling van eene soort van woorden, moet men het buitengewone gebruik van het gewone onderscheiden en de definitie alleen naar het laatste inrichten. Tracht men ook het buitengewone gebruik in de definitie op te nemen, dan wordt zij te onbepaald en nevelachtig en stelt het eigenlijke gebruik niet in het ware daglicht. Nog verkeerder is het natuurlijk, indien men het buitengewone gebruik tot richtsnoer voor de definitie aanneemt. Eigennamen worden wel eens bij uitzondering als gemeene namen gebezigd, b. v. wanneer men zegt: *hij was de Regulus van Nederland.* Nu zou het verkeerd zijn de definitie van eigennamen ten believe van deze exceptioneele gevallen te verwringen en te bederven; of liever de bepaling wordt dan geheel onmogelijk. De uitgang *-ier* vormt mannelijke persoonsnamen, doch ook het vrouwelijke *kamenier* eindigt in dit suffix. Neemt men ook het laatste geval in de bepaling op, en zegt men: *de uitgang -ier vormt persoonsnamen, vrouwelijke zoo wel als mannelijke*, dan miskent men blijkbaar de natuur van den uitgang en doet de wetenschap te kort. Nog erger zou het zijn, indien men, de uitzondering tot regel makende, zeide: *-ier vormt vrouwelijke persoonsnamen.*

De eerste grondstelling bepaalt den rang, dien ik mee-

men zou bij het zamenstellen eener bijzondere grammatica aan de historisch-etymologische taalbeschouwing te moeten aanwijzen. Ofschoon zij eigentlijk de hoogere taalstudie uitmaakt, en waarlijk, gelijk TEN KATE zeggen zou, « het verhevene deel der sprake » leert kennen, zoo kunnen hare uitspraken in eene grammatica, voor een bepaald tijdstip bestemd, slechts eene ondergeschikte waarde hebben. Immers zij kan slechts verklaren en redengeven, soms zelfs leeren, hoe iets eigentlijk zou moeten zijn; maar te zeggen, hoe iets werkelijk is, dit vermag zij niet. Zij verspreidt licht over den toestand eener taal in elk gegeven tijdperk, maar zij bepaalt dien toestand niet. Zij leert b. v., waarom *hij kan*, *zal*, *mag* en *wil* de *t* missen, die den derden persoon van den tegenwoordigen tijd in de aantoonende wijs kenmerkt, maar zij kan niet verzekeren, dat die letter thans nog werkelijk ontbreekt. Dit leert alleen de waarneming van de taal op het tegenwoordige oogenblik, en niemand kan zeggen, dat zulks over vijftig jaren nog het geval zal zijn; immers wij zeggen: *hij durft*, niettegenstaande onze voorouders *hi darf* zeiden om dezelfde reden als *hi kan* en *mag*. Daarmede wil ik echter geenen penning afdingen van de waarde en het hooge belang der historische taalbeschouwing; dit zal ik U wel het minst behoeven te verzekeren. Integendeel, ik acht haar volstrekt noodzakelijk voor elken grammaticus. Zij moet hem voorlichten en voor struikelen behoeden, hem leeren schijn van waarheid te onderscheiden. De taalleeraar, die zich niet door haar laat geleiden, vervalt in de grofste dwalingen, gelijk wij nog onlangs hebben gezien, toen men de bijv. naamw. *gouden*, *zilveren* enz., als zwakke genitieven van *goud* en *zilver* poogde te verklaren, ons eenen vijfden naamval wilde opdringen en van eenen subjunctivus berooven. Het nut der historische taalstudie blijkt vooral bij uitzonderingen en schijnbare tegenstrijdigheden, die zij veelal weet te rechtvaardigen en op te lossen. Zoo verklaart zij, b. v., hoe het komt, dat *schalk* in *maar-*

schalk eene ongewone beteekenis heeft, en waarom men *mijns gelijke* zegt, terwijl de genitivus van *ik* in den regel *mijner* luidt.

Neemt men de bovengezegde regels, die ik mij naar aanleiding van Uw vertoog duidelijker dan te voren voor oogen stel, in aanmerking, dan zal men gevoelen, dat ik de voornaamwoorden niet wel anders kon beschouwen, dan ik in mijn opstel gedaan heb. Ook zie ik nu in, waarom Gij alle voornaamwoorden voor plaatsbepalend hebt verklaard. Uwe bedoeling daarmede was een kenmerk op te geven, waardoor zij zich van de zelfstandige naamwoorden onderscheiden. Ik geloof echter, dat dit doel op eene minder dubbelzinnige wijze kan bereikt worden. Aangenomen, dat a l l e voornaamwoorden inderdaad oorspronkelijk plaatsaanwijzend geweest waren, dan moest het mij toch voorkomen, dat dit element thans niet meer op den voorgrond mocht geplaatst worden, dewijl zij — de eigentlijke demonstratieven uitgezonderd — althans nu niet meer gebezigd worden om de plaats, waar een voorwerp zich bevindt, aan den hoorder kenbaar te maken. In de definitie: «de voornaamwoorden zijn woorden, die de «voorwerpen aanwijzen, d o o r o n d e r s c h e i d i n g v a n d e «p l a a t s, d i e z ij i n d e r u i m t e i n n e m e n», moest de bijvoeging: *door onderscheiding van de plaats, die zij in de ruimte innemen*, mij overtollig, ja eenigermate nadeelig voorkomen, omdat zij, volgens uwe eigene verklaring, noodzaakt om de onbepaalde voornaamwoorden als oneigentlijke pronomina te beschouwen. Buitendien is het bijdenkbeeld van plaats in de ruimte bij de bezittelijke, bepalende, vragende en betrekkelijke zoo verre op den achtergrond geweken, dat het alleen door den telescoop der etymologie nog te ontdekken is. De onkundige, die met dit hulpmiddel niet is toegerust, zal er te vergeefs naar rondkijken, en het voorwerp van zijn zoeken niet vindende aan de waarheid beginnen te twijfelen. Ook geloof ik niet, dat alle aanwijzing noodwendig aanduiding van

plaats behoeft te wezen. Het kan in eene eenvoudige leiding der opmerkzaamheid van den hoorder bestaan, waarbij de plaats in de ruimte in het geheel niet in aanmerking komt. *Zulke pennen, als deze, bedoel ik. Zoodanige boeken zijn gevaarlijk. Die menschen, die zoo handelen, vertrouw ik niet.* Laat men de bedoelde bijvoeging weg, dan behoeft men de onbepaalde voornaamwoorden niet maar bij wijze van accommodatie onder de pronomina toe te laten; zij hebben dan met volle recht zitting onder de overige. Zoo mede de vragende, die volgens uwe verklaring alleen daarom plaatsaanduidend zijn, omdat zij als correlatieven der demonstrativa een antwoord met een demonstrativum uitlokken; waaruit dan toch volgt, dat zij zelve niet voor demonstrativa zijn te houden.

Bij nadere overweging is de overtuiging meer en meer bij mij bevestigd, dat het wezen der voornaamwoorden in het algemeen in de persoonlijke voornaamwoorden van den derden persoon zuiver en zonder inmenging van eenig bijdenkbeeld gevonden wordt, en dat al de overige die natuur bezitten plus nog wat. Vergun mij, dat ik dit kortelijk doe opmerken.

Indien spreken niets anders is dan luide denken — wat, uit een grammaticaal oogpunt beschouwd, volkomen waar is — dan volgt, dat iedere voorstelling in onze gedachten eenen representant in de rede moet hebben, zoodat elke voorstelling van eene zelfstandigheid in den volzin door een woord moet worden vertegenwoordigd, opdat de hoorder wete, waar en hoe hij die voorstelling in de gedachte moet plaatsen. Deze functie is aan alle zelfstandige voornaamwoorden opgedragen, en de personalia van den derden persoon verrichten deze functie zonder meer. Al de overige voornaamwoorden voegen er nog een denkbeeld bij. De persoonlijke van den eersten en tweeden persoon zonderen uit de oneindige menigte der zelfstandigheden twee uit, den spreker en den aangesprokene. Zij vertegenwoordigen, even als die van den derden persoon,

zelfstandigheden, maar geven tevens te verstaan, dat de bedoelde de spreker en de hoorder zijn. Is het gesprek bijzonder levendig, dan zal het uitspreken van *ik*, *gij*, *hij*, *zij* en *het* van eene vingerwijzing verzeld gaan, en zullen die woorden demonstratieve kracht verkrijgen, maar kan dat wijzen wel eigentlijke plaatsaanduiding heeten? Is het niet veeleer eene aanwijzing van de personen en voorwerpen zelven, waarbij aan de plaats, die zij in de ruimte innemen, in het geheel niet gedacht wordt?

Ook bij de aanwijzende voornaamwoorden is het vertegenwoordigen van voorstellingen van zelfstandigheden (de taak van de personalia van den 3den persoon) wederom hoofdzaak, de aanduiding van plaats slechts een ondergeschikt iets, een bloot middel om het eigentlijke doel te bereiken, niets meer. Vraagt men, waar iets zich bevindt, het antwoord bestaat in alles behalve in een aanwijzend voornaamwoord: *hier*, *daar*, *ginds*, *boven*, *beneden*, *achter*, *op den zolder*, *in de binnenkamer*, *in den kelder*, *te Parijs*, *op zee*, *te land*; maar niet: *deze* of *dit*, *die* of *dat* of *gene*. Plaatsbepaling maakt derhalve niet eens het wezen der eigentlijke demonstratieven uit.

Die en *gene* vertegenwoordigen zaken met aanduiding van plaats, maar het laatste houdt volstrekt op, zoodra zij bepalende (of bepalingaanduidende) voornaamwoorden worden: *Die*, *welke gij bedoelt*. *Degenen*, *die zoo denken*. Zij vertegenwoordigen zelfstandigheden en wijzen zeker ook; zij leiden de gedachten der hoorders op iets buiten hen, maar plaats komt daarbij niet in aanmerking, tenzij de bijzin, waarop zij duiden, toevallig eene plaatsbepaling mocht behelzen: *die*, *welke daar wandelen*, *ken ik niet*.

De onbepaalde en vragende voornaamwoorden vertegenwoordigen zelfstandigheden, maar hunne natuur brengt noodwendig mede, dat zij ze niet aanwijzen. Zij zijn als de x en y in algemeene algebraïsche formules en vergelijkingen.

De betrekkelijke voornaamwoorden, hoewel oorspronkelijk aanwijzende en vragende pronomina, hebben het eigenaardige karakter dezer woorden volkomen afgelegd; zij wijzen en vragen niet meer, en maken juist daarom eene afzonderlijke soort van woorden uit. Zij vertegenwoordigen, even als de personalia van den derden persoon, en verbinden bovendien den bijzin met den hoofdzin.

Indien het dan waar is, dat de natuur der personalia van den derden persoon in al de overige vnw. met eene bijkomende bepaling terug gevonden wordt, zoo komt het mij voor, dat de algemeene definitie van pronomen in den grond dezelfde moet zijn als die der persoonlijke voornaamwoorden van den derden persoon, alleen dient de laatste zoo ingericht te worden, dat zij die van den eersten en tweeden persoon mede omvat.

Intusschen heeft uw vertoog mij doen opmerken, dat mijne bepaling: *voornaamwoorden zijn woorden, die de zelfstandigheden vertegenwoordigen*, nog gebrekkig is en geene volkomene diagnosis bevat, daar zij ook op de substantieven van toepassing is. Het kenmerk, waardoor de zelfstandige voornaamwoorden zich van de zelfstandige naamwoorden onderscheiden, moet er noodzakelijk in opgenomen worden. Dit bestaat nu voornamelijk hierin, dat de pronomina geene onveranderlijke beteekenis hebben, niet als de eigennamen steeds denzelfden persoon, hetzelfde dier of voorwerp, of als de gemeene substantieven altijd hetzelfde begrip vertegenwoordigen. Met andere woorden de pronomina zijn vormwoorden, de substantiva begripswoorden. De definitie zal dus nagenoeg hierop neêr moeten komen: *de zelfstandige voornaamw. vertegenwoordigen zelfstandigheden zonder uit zich zelve bepaalde personen, zaken of begrippen aan te duiden.* Heeft men echter te voren geleerd, wat begrips-, en wat vormwoorden zijn, dan wordt zij al zeer eenvoudig: *zelfstandige voornaamw. zijn vormwoorden, die de zelfstandigheden in de rede vertegenwoordigen.*

Hoogst belangrijk is hetgeen Gij hebt aangevoerd betreffende den zelfstandigen oorsprong der bezittelijke en bijvoegelijke aanwijzende voornaamwoorden. Daaruit blijkt, dat zij voorheen in aard veel nader bij de zelfstandige kwamen, dan thans het geval is. Volgens mijne tweede grondstelling echter moest ik ze zorgvuldig van de zelfstandige pronomina onderscheiden, dewijl hunne functie veel verschilt. De bijvoegelijke vertegenwoordigen zelve niet, maar bepalen de eigenlijke vertegenwoordigers, wanneer deze geene pronomina maar substantiva zijn. Bij de zelfstandige voornaamwoorden is het vertegenwoordigen hoofdzaak; hoe zij zulks doen, is slechts een bijkomend iets: bij de bijvoegelijke is het bepalen van het volgende zelfstandige naamwoord de hoofdzaak, die op den voorgrond moet geplaatst worden, de wijze, waarop zij zulks doen is ook bij deze slechts van ondergeschikt belang. De bijvoegelijke voornaamwoorden verschillen derhalve niet minder van de zelfstandige voornaamwoorden dan de zelfstandige naamwoorden van de bijvoegelijke naamwoorden.

Dat ik het bepalende, en niet het predicatieve, gebruik der bezittelijke voornaamwoorden in de definitie vooraan geplaatst wilde hebben, was een gevolg mijner eerste en vierde stelling. Bepalen is thans de gewone, praediceren de buitengewone, exceptioneele, functie dezer woorden.

Met de ranggetallen heb ik lang in verlegenheid gezeten. Daar hunne gewone functie, even als die der bijvoegelijke voornaamwoorden, in het bepalen van eene substantie bestaat, meende ik ze bij deze te moeten voegen. Bij de adjectieven behooren ze niet, dewijl zij geene begrips-, maar vormwoorden zijn. Evenmin kwam het mij voor, dat zij tot de telwoorden konden gerekend worden. Op de afleiding meende ik bij de classificatie der woorden niet te mogen letten; ook achtte ik rang iets geheel anders dan getal en hoeveelheid. Niemand, dacht ik, noemt *beleg*, *belegering* en *belegeraar* werkwoorden, ofschoon zij van *belegeren* zijn afgeleid, en *quantiteit* wordt door alle philosophen als eene geheel afzonderlijke categorie be-

schouwd. Ook houd ik eene definitie van telwoord voor volstrekt onmogelijk, indien men er de ranggetallen toe brengen wil, want dan behooren er met hetzelfde recht ook de herhalings-, verdubbel- en soortgetallen (numeralia iterativa, multiplicativa en specialia) toe, en hoe zal men al dat goedje in ééne definitie omvatten, zoo dat daar uit het gebruik dezer verschillende sooten duidelijk blijkt?

Dat ik *alleen* en *zelf* als eene afzonderlijke soort van voornaamwoorden beschouwd heb, is niet dan na lange en rijpe overweging. Ik vergeleek beide met alle mogelijke soorten van woorden en kwam tot het besluit, dat zij de meeste overeenkomst met voornaamwoorden hadden. *Alleen*, dacht mij, alhoewel het van *één* is gevormd, kan geen telwoord meer heeten, want het antwoordt niet op de vraag: hoeveel? Het heeft ook de oorspronkelijke beteekenis van *één* volstrekt verloren, want het wordt dikwijls als appositie bij meervoudige substantiva en pronomina gebruikt: *Het is een prachtwerk; de banden alleen hebben zestig gulden gekost. Zij alleen zijn tot zoo iets in staat.* Eenmaal tot de voornaamwoorden verwezen, vergeleek ik ze met al de soorten van pronomina. Het sprak wel van zelf, dat de bezittelijke, plaatsaanwijzende, onbepaalde, vragende en betrekkelijke terstond wegvielen, en dat slechts de persoonlijke en bepalingaanduidende in aanmerking kwamen. Tot de persoonlijke meende ik ze niet te kunnen rekenen, omdat zij het eigenaardige dezer soort missen. Beide, *alleen* en *zelf*, doen zeker de persoonlijkheid van hetgeen het substantivum of pronomen, waarbij zij gevoegd zijn, uitdrukt, meer uitkomen; doch de persoonlijke voornaamwoorden onderscheiden zich niet daardoor van de overige voornaamwoorden, dat zij personen vertegenwoordigen of zaken als personen te beschouwen geven, maar doordien zij betrekking hebben op de drie grammaticale personen, d. i. stilzwijgend te kennen geven, of de bedoelde zelfstandigheid de spreker, de aangesprokene of iets anders is. Noch *zelf*,

noch *alleen* onderscheiden den grammaticalen persoon, maar laten zich in appositie bij alle drie de personen plaatsen: *ik alleen*, *wij zelven*, *zij alleen*. Zij kwamen mij dus voor niet onder de personalia gerekend te kunnen worden. Evenzeer mislukten mijne pogingen om eenige overeenkomst met de bepalingaanduidende te ontdekken; zij duiden op geene bepaling, maar beperken de aandacht des hoorders eeniglijk tot het substantivum of pronomen, waarbij zij gevoegd zijn, zonder op een uitgedrukt of verzwegen attribuut of bepaling te zinspelen. *Alleen* sluit medewerking of medezijn (coöperatie en coëxistentie), *zelf* sluit plaatsvervanging uit. Beide zijn vormwoorden, die de voorstelling van zelfstandigheden bepalen, en zij doen dit op eene geheel eigenaardige wijze. Het is op die gronden, dat ik gemeend heb er voornaamwoorden, en wel voornaamwoorden van eene bijzondere soort in te zien. De grammatici rekenen, zoo ik mij niet bedrieg, *solus* (alleen) meestal tot de bijvoegelijke naamwoorden, niettegenstaande dat woord geene hoedanigheid uitdrukt, en het algemeene taalgevoel der Romeinen juister oordeelde, toen het aan *solus* eene geheel andere verbuiging dan die der adjectieven gaf. De latijnsche grammatici echter mogen zich zelven verantwoorden en hunne zaak verdedigen, maar *unus* in de beteekenis van *solus* gebezigd, zou ik niet meer eenvoudig telwoord noemen, maar telwoord als bijvoegelijk naamwoord, of hoe men *solus* noemen wil, gebezigd, even als men *hij* in eenen zin als: *hij*, *die zoo denkt*, *bedriegt zich*, een persoonlijk voornaamwoord, als bepalingaanduidend gebezigd, heeten zou.

Gaarne erken ik, dat ik ongelijk heb gehad, toen ik *die* bepalingaanduidend voornaamwoord noemde als persoonlijk gebezigd in zinnen als de volgende: *Toen Jezus den gemirreden wijn geproefd had*, *wilde hij dien niet drinken*, en: *ik heb niet voorgenomen iets te weten onder U dan Jezus Christus en dien gekruisigd.* Ik had moeten zeggen: aanwijzend voornaamwoord als persoonlijk gebruikt, dewijl *die* oorspronkelijk aan-

wijzend niet bepalingaanduidend is. Daarentegen zijn *die* en *dat* in: *de kagchel in de voorkamer en die in de slaapkamer; het paard van den boer en dat van den dragonder*, bepalingaanduidende, dewijl zij niet slechts de begrippen kagchel en paard vertegenwoordigen, maar tevens op de volgende bepalingen: *in de slaapkamer* en *van den dragonder*, wijzen. Het Fransch bevestigt deze zienswijze, want het gebruikt in dergelijke gevallen *celui* en *celle: Le poêle de la chambre de devant et celui de la chambre à coucher.*

Dat ik *wie* en *welke*, in concessieve zinnen gebruikt, onbepaalde voornaamwoorden heb genoemd, is geschied volgens stelling 2, dewijl zij dan werkelijk niet vragend zijn. Ik heb er te eer toe besloten, omdat *wat* ontegenzeggelijk bij ons als indefinitum wordt gebezigd, en dewijl de Hoogduitschers, althans in het dagelijksche leven, *welche* in de beteekenis van *eenige* gebruiken: *Lieben sie Aepfel, so werde ich Ihnen welche geben. Hier sind welche.* Het kan U niet onbekend zijn, dat het Oudhoogduitsch regelmatig *quis* en *aliquis* door *huuelih* vertaalt. Vooral de Glossae Keronis leveren daarvan verscheidene voorbeelden op. Zie Graff, *Sprachschatz* IV, Spalte 1209 en vv., waar men *aliquis* door *huuelih* en *edes huuelih*, *si quis* door *ibu huueliher*, *quidam* door *ein huuelih* overgezet vindt. In *iet* (iets) meen ik *iewat*, niet *ietwat* te zien, gelijk in het verouderde of gemeenzame *iewers*, *iewaars*, het onbepaalde *waar.* Intusschen wil ik niet beslissen, welk gebruik het oorspronkelijke is, het onbepaalde of het vragende; te minder, daar concessieve bijzinnen wel jonger zullen zijn dan vragen.

Ziedaar dan, Geachte Vriend, de redenen opgegeven, waarom ik gemeend heb van U in zienswijze te moeten verschillen. Het is mij echter uit Uw vertoog overtuigend gebleken, dat het onderscheid niet zoo groot is als het wel schijnt, en dat wij blijkbaar nagenoeg hetzelfde hebben willen zeggen. Wij hebben daarom ieder eenen verschil-

lenden weg bewandeld, omdat onze oogmerken niet dezelfde waren. Gij hebt de voornaamwoorden uit een algemeen linguistisch oogpunt bezien en verklaard; ik heb het gebied der nieuwere grammatica niet willen verlaten, omdat mijn doel steeds is de taal van het tegenwoordige oogenblik op te helderen.

Vergun mij, dat ik dezen brief besluite door mij zelven in de voortduring uwer vriendschap en het *Taalmagazijn*, ook voor het vervolg, in Uwe belangstelling en medewerking aan te bevelen. T. T.

Leiden, Maart 1857. L. A. TE WINKEL.

AANTEEKENINGEN OP DE LIJST VAN VEROUDERDE WOORDEN,

door den Heer A. C. OUDEMANS opgegeven.

DOOR

Mr. J. VAN LENNEP.

Met belangstelling heb ik van de lijst van verouderde woorden enz. kennis genomen, door den heer OUDEMANS in de beide laatste nummers van dit Tijdschrift opgegeven, en zie verlangend naar het vervolg uit. Als een bewijs dier belangstelling veroorloof ik my, hierachter eenige opmerkingen te voegen, betreffende sommige van die woorden. Zy mogen op zich zelve weinig te beduiden hebben: zy zullen, hoop ik, den heer OUDEMANS niet onwelkom zijn, en — wat my vooral tot de mededeeling aanspoort — by de Redaktie van ons toekomstig Woorde(n)boek in overweging genomen worden.

Aker. Met welk recht komt dit woord op de lijst? het is toch in geene zijner beteekenissen verouderd. Wanneer van de vruchten des eikebooms gesproken werd, heb ik een buitenman nimmer van *eikels*, maar altijd van *akers* hooren spreken. En, als *appendix* van een bef, toga of

halsdoek, moge de *aker* uit de mode zijn, het woord is daarom niet verouderd, en er is geen portretschilder of geen tooneelspeelster, die, wanneer gy van *akertjens* spreekt, niet terstond zal weten wat gy meent. Is 't woord *broos* verouderd, om dat men nu schoenen en laarzen draagt? of 't woord *schild*, om dat men dit verdedigings-wapen niet meer bezigt?

Bluts. Zoo veel my voorstaat, heb ik altijd *blut* gehoord. 't Woord wordt nog dagelijks en veel gebruikt; doch bepaaldelijk by 't spel. «Ik ben *blut*», zegt hij wiens vischjens-doosjen by 't *hombre* of *quadrille*-spel ledig is. 't Woord behoort by de *speel-termen*, die even goed in een byzondere rubriek verdienen opgenomen te worden als de *jagers-* of *visscherstaal.*

Boogen. Ook dit woord komt my voor, niet tot de archaïsmen te behooren. «Op iets *bogen*» voor: «zich op iets verheffen», is immers een zeer gebruikelijke uitdrukking.

Bruiloftstuk. Dezelfde aanm. als op *aker*. De zaak moge niet meer in zwang zijn: dat maakt het woord, 't welk de zaak uitdrukt, tot geen verouderd woord.

Cessie. *Cessie* heeft niets te maken met 't Fr. *cesser*; maar 't is 't zelfde als 't Fr. *cession* (van *céder*) of 't Lat. *cessio* (van *cedere*, «afstaan»). *Cessio bonorum*, wat in ons oud Hollandsch recht bestond even als in 't Romeinsche, beteekent: «afstand van alle goederen», of, met een meer gebruikelijk woord, «boedels-afstand». Hier uit volgde niet noodwendig, dat hy, die den afstand deed, faljiet was. Wie b. v. in een klooster ging en een *cessie* van al zijn have aan de kerk deed, was daarom geen bankroetier.

Deun. De heer O. geeft verschillende beteekenissen van dit woord op: ik geloof, dat in al de door hem aangehaalde plaatsen — op eene na, waarover nader — het woord 't zelfde beteekent t. w. «kort aan, strijkelings by». Zoo b. v. verklaar ik:

Wat soumen zoo deun *manen?*

door: «zoû men hem, die men maant, zoo *naauw op 't lijf* vallen»? Zoo

En kusteme goet schicks en nichteme soe deun

voor: «En zoende my zoo hartelijk, en speelde *zoo dringende* nicht tegen my. — Zoo

Je hebt er liever deun *by te wesen*

door: «je bent er liever *vlak* by».

Ik herinner hier by, dat *deunen*, in de taal van Vinkers en Leeuwrikkers beteekent: «het strijkelings langs den grond voortvliegen», dat alleen leeuwrikken en spreeuwen doen. — Pietjen *Deun* uit de vertelling, die ons als kinderen vermaakte, heette zoo, omdat hy zoo naauw verkleefd was aan zijn Deventerkoek en aan zijn geld.

In de aangeh. plaats: «Moertjen, watten *deun*» enz., beteekent *deun* «lied, zang», en in die beteekenis heeft het woord, geloof ik, eene andere herkomst.

Doey, **Doetje**, **Doeze**. *Doey* en *doeze* heb ik nooit gehoord; maar *doetjen*, in den zin van «sukkeltjen», is volstrekt niet verouderd. «De meid ziet er niet kwaad uit, maar 't is een onnoozel *doetjen*», hoort men nog dagelijks.

Doente. *Doente* is uit de spreektaal verdwenen; maar *gedoente*, dat 'tzelfde woord is, leeft en bloeit nog, in den zin van: «beweging, drukte». — «Wat is hier een *gedoente*»! voor: «Wat is hier een rumoer, wat is hier een drukte aan de hand»!

Dommelen. Toen ik dit woord in mijn *Ferdinand Huyck* nederschreef, dacht ik er waarlijk niet aan, in Weiland na te kijken, of 't er te vinden was. Ik zoû zelfs niet weten, hoe het denkbeeld «half slapen en half waken», anders uit te drukken. 't Woord wordt, overdrachtelijk, ook door schilders gebezigd, doch by hen active, van kleuren, die zoo in elkander smelten, dat men niet weet waar b. v. het bruin ophoudt en het geel begint.

Doop. 't Woord is, voor *saus*, lang niet verouderd. Al

de boeren hebben, als zy eten, in 't midden een schotel met vet of boter staan, waar zij hun spijs in doopen, en die saus heet nog by hen: *doop* of *doopjen*.

Duren. Dit woord wordt in den zin van blijven nog meermalen gebezigd; als men b. v. zegt: «ik kan hier niet *duren;* ik heb hier geen *duur*», enz.

Erf. Is dit woord, in den zin van Erfgenaam, verouderd? — 'k Beken, in 't enkelv. hoort men 't niet veel; doch de heer O. heeft zeker honderdmaal van *de Erven* A of B hooren spreken, en zal toch ook de fabel van Gellert wel kennen, door P. van Winter zoo bevallig vertaald, en daarin de regels:

Hij stierf, en liet bij zijn versterven
Den opgetoomden hoed zijn Erven.

Fretten. *Fretten* voegt wel by «woekeren», maar is volstrekt geen synoniem daarvan. *Fretten*, in 't Eng. *to ferret*, beteekent; «iets uit de meest verborgen hoeken peuteren; alles wat er in zit, er weten uit te schrapen», 't zij dan dat het een geheim, of geld, of iets anders betreffe. Van daar heet men die soort van marterdier, welke men bezigt, om de konijnen in hun diepe schuilhoeken op te sporen en er uit te drijven, een *fret:* van daar wordt het werktuig, dat lekkerbekken bezigen om 't merg uit de beenderen te werken, een *fret* (ook wel een «avegaar») genoemd. Van daar heeft Sheridan in een zijner blijspelen aan zekeren ouden slimmen vos, die alles beloert, besnuffelt en uitvorscht, den naam van *Old Ferret* gegeven.

't Kan echter ook wezen, dat *fretten*, omgekeerd, van *fret* komt; doch dat heb ik hier niet te onderzoeken.

Gaauw. De beteekenis van «ervaren, vlug, schrander», wordt nog, overdrachtelijk, aan dat woord, toegekend. Zegt niet een onderwijzer, ook heden, nog dikwijls: «deze knaap is de eerste van zijn klasse, hy is al d'anderen te *gaauw*».

Geggetjen. *Geggetjen* heb ik hier te Amsterdam nooit

gehoord; maar wel, in denzelfden zin van «sprookjen», *gebbetjen*, wat zeker 't zelfde woord is.

Gerucht is, in den zin van «naam, reputatie», stellig niet verouderd. Men denke aan: «wee den wolf, die in een kwaad *gerucht* staat», — «die vrouw staat in een slecht *gerucht*,» enz.

Giggelen. Dit woord beteekent niet: «schaterend lachen», gelijk de heer O. meent; maar integendeel «gesmoord lachen»; ongeveer 't zelfde als *ginnegappen*. Ik heb het niet honderden, maar duizenden malen hooren bezigen en zelf gebezigd; doch vooral tegen kinderen, wanneer die niet overluid dorsten lachen, en het binnen 's monds deden: «lacht fiks uit», zei men dan b. v., «zoo je te lachen hebt, maar zit nu zoo niet te *giggelen*», of liever «te *giegelen*».

Gimp. Ik weet niet wat het aangehaalde *Wörterbuch* zegt, doch ik zou *gimp* houden voor 't Fr. *guimpe;* waarmede oorspronkelijk de halsdoek der geestelijke zusters beteekend werd, doch later ook die van alle dames.

Greyn. *Grein* is *graine*, «korl, zaad», welk laatste woord ook zeer goed sluit op de aangehaalde voorbeelden, doch kan geen «loot» of «uitspruitsel» beteekenen.

Guwen. Zou dit woord in 't aangeh. voorbeeld niet voor *geeuwen* staan, als *vernuwen* voor *vernieuwen?*

Haars. Voor «schor,» is 't zelfde als 't Engelsch *hoarse*.

Heergewaad. Is toch waarlijk geen verouderd woord, zoo min als 't werkwoord verheergewaden.

Met vaerzen uit mijn hart, geen bloote plechtigheden
Verheergewade *ik U den dichterlijken leen*,

schreef, voor dertig jaar nog, DA COSTA aan BILDERDIJK.

Helbij. Dit woord is 1°. niet verouderd, 2°. beteekent het niet «helleveeg,» maar «een vrouw (meisjen of kind) die altijd wat te bedillen heeft, en 't met een krijschend, onaangenaam stemgeluid doet.» 't Woord heb ik tallooze malen hooren bezigen, maar, en dit is nog al opmerke-

lijk, juist nooit bij de mindere volksklasse, en bepaaldelijk bij lieden van beschaving.

Hesselijk. Dit is eenvoudig het Hoogd. *hässlich*, «hatelijk», en wordt nog veel gebruikt; doch als germanisme, of liever als basterdwoord.

AANTEEKENINGEN

OVER

OLLIEKRAPPE EN LESSAK.

Errare humanum; sed in errore perseverare, stulti est.

I.

Olliekrappe.

In den vorigen jaargang van dit *Magazijn*, behandelde ik blz. 225, het Overijselsche woord *ölliekrappe*, oliekoek.

De schrijfwijze nogtans van dat woord aldaar, moet ik bekennen, deugt evenmin als de afleiding van *krab* of *krabbe*, gelijk mij bij nader onderzoek is gebleken.

Het woord moet *niet* gespeld worden *ölliekrabbe*, maar *ölliekrappe*, even als de Drentenaar *euliekrappe*, zegt, *Drentsche Volksalmanak*, 1839, blz. 194. De min juiste spelling bracht mij tot die geheel onjuiste afleiding. Kiliaan heeft mij beter op den weg geholpen; *krappe* zet hij over door *crustum* — het Fransche *croûte*, oudtijds *crouste* geschreven, het Engelsche *crust*, Hoogduitsch *kruste* en door letterverzetting het Hollandsche *korst* — welk *crustum* het *Dict. tetraglotton*, 1714, vertaalt door: «koecke, lecker gekruydt broot, oft een stuk daar af».

Crustum bezigt HORATIUS, *Epist.* I. 1. vs. 78, alsmede den verkleinvorm *crustulum*, *Sat.* I. 1. vs. 25:

Ut pueris olim dant *crustula* blandi
Doctores, elementa velint ut discere prima.

d. i.: gelijk vriendelijke onderwijzers wel eens *koekjes* aan de knapen geven, opdat zij de eerste beginselen der taal zouden aanleeren.

Door een en ander wordt *ölliekrappe*, mijns inziens voldoend verklaard, en het beteekent alzoo eenvoudig *oliekoek*. De gissing echter die ik daarenboven ter aangehaalde plaatse opperde, dat *krappe* verwant kan zijn aan Fransche *crêpe*, gebak, pannekoek, blijft mij evenwel niet onwaarschijnlijk voorkomen.

II.

Lessak.

Op blz. 231, van den vorigen jaargang, vermeldde ik de Zwolsche uitdrukking *lessak*, en omschreef dat woord volgenderwijze: «*Lessak.* Bij 't krijgertje spelen der jongens wordt deze uitdrukking gehoord; die gekregen wordt krijgt een tik of klap (*de lessak*) van die vangen moet; dan heet het *ie 'ef de lessak* (hij heeft de lessak), waardoor hij op zijn beurt loopen en krijgen moet. Men hoort het ook in Gelderland».

Gelijk men ziet, waagde ik mij aan geene verklaring van dat woord, daar ik maar al te wel wist welke moeilijkheid het in zich heeft, de namen onzer kinderspelen te willen verduidelijken.

Wat ik echter toen niet deed, durf ik mij nu, bij eenig verder nadenken, verstouten, evenwel altijd al gissende, te doen.

Lessak, zou ik het er dan voor houden, is niet anders dan eene zamentrekking van *leste-tak*, en zamengesteld

uit *leste*, *laatste* en *tak* of *tik*, zachte klap; zie Kiliaan op *tack* en *tacken*.

Wat deze verklaring schijn van waarheid geeft, is, dat te Noordwijk-aan-Zee, krijgertje spelen, de benaming heeft van *takkelesse* spelen, hetwelk in den *Overijsselschen Almanak voor Oudh. en Lett.* 1846, blz. 75 en *Nederland*, 1853, I. 314, gezegd wordt, af te komen van: *ik tak u het leste.*

Zwolle, T. H. Buser.
Februarij 1857.

DAGERAKE, DAGERAAD.

DOOR

Dr. H. KERN.

Deze twee in het Mnl. gebruikelijke woorden, waarvan wij alleen het laatste hebben behouden, zijn zooals uit hun vorm blijkt van zeer oude vorming. Ja, ze kunnen onmogelijk lang na de volksverhuizing gevormd zijn en waren misschien reeds lang vóór het tijdperk dezer gebeurtenis in zwang. Het bewijs voor deze bewering ligt in de wijze van zamenstelling. De *e* namelijk in *dage* is een klank, door verdoffing ontstaan uit de *a*, waarop het woord *dag* eenmaal uitging. De Gothen behouden nog regelmatig bij hun composita de *a* van het thema, als ook de *i* en *u* van de woorden, welke deze letters in den uitgang bezitten. *Dagerake* bijv. zou bij hun heeten *dagaraka*. Allengskens nu begon de *a* der mannelijke en onzijdige *a*-stammen in zamenstellingen te verdwijnen, en buiten de zamenstelling is ze ook in het Gothisch reeds verloren, want de nominatief van het thema *daga* is *dags* voor *dagas*, volgens een' in de taal heerschenden euphonie-regel. Verg. Westphal, in het schoone opstel: *Das auslautsgesetz des gothischen* in Kuhn's Z. f. v. v. s. II, 3. Wat de overige dialekten be-

treft, is het niet te verwonderen, dat het gevoel voor de oorspronkelijkheid der *a* in den uitgang bij zamenstelling geheel uitstierf, daar zelfs in het Gothisch enkele sporen van dit verschijnsel voorkomen [1]). In het Oud-Hoogduitsch vindt men soms nog zuiver *a*, soms daarvoor *o*, zelfs *e*; in het Oud-Saksisch herinner ik me slechts de *a* gevonden te hebben in *dagathingi*, Heliand, ed. Schmeller, 128[2]; en z66 leest men alleen maar in den Cod. Cott., want de Cod. Mon. heeft *dagthingi*; overgang van *a* in *o* heeft plaats, bijv. in *hanocrâd*, Hel. bl. 143 en 152. Meestal is in dit dialekt, even als in het naastverwante Angelsaksisch, alsmede in het Oud-Noordsch de uitgang *a* in zamenstellingen verdwenen [2]). Frankische woorden (N. B. *eigennamen*) uit de 6de en 7de eeuw vertoonen voor *a* altijd *o*, bijv. *Dagoberctus*, *Vulfoleudus*, *Landoberctus* enz.; wel waarschijnlijk is de oorspronkelijke *a* in *dagerake*, — *raad* eerst in *o*, bij verder verdoffing in *e* overgegaan.

Als men nu de woorden, waarin de uitgangs-*a* of haar plaatsvervanger zich staande heeft gehouden, in alle Duitsche dialekten, met uitzondering van het Gothisch, aandachtiger beschouwt, ontwaart men licht, dat het alle woorden zijn, die reeds als gevormde composita aan het nageslacht werden overgeleverd in een' tijd, toen het behouden der uitgangs-*a* nog als regel gold. Men vergelijke bijv. woorden, als *dagelijks* (waarin de *a* in *e* voortleeft) met jonger woorden, zooals *dachvaerde*, *daglooner* enz. Bij het woord *dageraad* weet men nog van elders, dat het van vóór de volksverhuizing dagteekent, daar de Angelsaksen het insgelijks bezitten, en wel in den vorm *dæg-*

1) In dit dialekt liet men hier en daar al de uitgangsletter bij zamentelling weg, o. a. in *reindrugkja*, *guthblôstreis*, *brûthfaths*. Zie Grimm. Gr. II, 413.

2) De uitgangen *i* en *u*, alsmede de *a* in de vrouwelijke stammen heeft zich langer staande gehouden.

réd, met spoorloos verlies der uitgangs-*a*; ik zeg spoorloos, omdat het *dagrêd*, niet *dægrêd* zou heeten, indien men de *a* in den uitgang nog gevoeld had; evenwel is het Angels. hierin niet van inconsequentie te beschuldigen, daar ook in den nominat. sing. der mannelijke *a*-stammen eene *a* in het worteldeel des woords in *æ* overgaat; de nomin. sing. van *dag* toch is *dæg*, de nom. plur. *dagas*.

Na deze uiteenzetting zal men, hoop ik, geen lang betoog vergen, dat de *e* in *dage* niet het teeken van den gen. plur. is — dit strijdt immers met het begrip, door het woord uitgedrukt, — noch dat ze niet euphonisch is ingeschoven — dan toch zou *g* in *ch* zijn overgegaan. Zooveel over den vorm van bovenstaande woorden; wat is nu hun beteekenis?

Die van *dagerake*, alleen in het Mnl. dialekt, zoover mij bekend is, gebruikelijk, ligt klaar voor de hand, want *rake* is Angels. *racu* «schemering, nevel, duisternis», Oud-Noordsch *rök* (of *rökr*), o. a. in het bekende *Ragnarökr*, «de godenschemering». De Gothische vorm des woords moet *raka*, Gen. *rakôs* geweest zijn, doch het woord is ons niet bewaard gebleven, wel het verwante *riqis*. In het Sanskrit komt overeen *ragas*, behoudens het geslachtsverschil, met de beteekenissen: «glans, de met dampen bezwangerde benedenlucht» enz. Ons Mnl. *dagerake* is dus «dagschemering, morgenschemering», even als het Hd. *tagesröthe* hetzelfde bedoelt als *morgenröthe*.

Zoo duidelijk *dagerake* is, zoo moeilijk te verklaren is *dageraad*. Zien we, wat de verwante dialekten geven. In het Angels. heet het woord *dægrêd*, in enkele Oud-Hd. gedenkstukken vindt men een *tagarodo*. — Zie GRAFFS *Sprachs*. II, 486. *Dægrêd* is onzijdig, *tagarodo* mannelijk, *dageraad* thans uitsluitend mannelijk, in het Mnl. mannelijk en vrouwelijk. Mannelijk komt het voor in het *Liedt van den derden Edewaert*, vs. 723, in het *Bel-*

gisch Museum, IV D.: «des morgens in den dageraet»; vrouwelijk in *Reinaert*, vs. 3932: «des morgens metter dageraet».

Indien men *dægréd* alleen met *tagarodo* te vergelijken had, zou men zonder bedenken *réd* verklaren als *Umlaut* uit *reád*, «rood», ontstaan door een afgevallen *i*- of *ja*-suffix 1); *dægrêd* zou dan «dagroodheid» uitdrukken en alleen van *tagarodo* afwijken in het geslacht en in zoover, als het geen *a* tot suffix heeft (zoo als oorspronkelijk (taga)*rodo*), maar *i* of *ja*. Zwarigheden eener afleiding uit «rood» zijn echter niet te verzwijgen; eensdeels toch zou men, in geval *tagarodo* «dagrood» beteekende, *tagaroto* verwachten, anderdeels strookt de *o* niet goed met de *á* in ons *dageraad*, waarmede *dægrêd* naar de letter toch zeer goed kan overeenkomen, want *é* en *æ̂* kunnen in het Angels. elkaars plaats innemen. Andere bedenkingen tegen de verklaring van — *rodo* uit «rood» opperde Grimm, waarover men naleze Graff, t. a.p. En toch, niettegenstaande genoemde moeilijkheden, ware het niet ongerijmd *tagarodo* en *dægrêd* inderdaad voor «dagrood» te houden, vooral als men overweegt, dat *tagarodo* met *tagaroto* afwisafwisselt en het begrip bij de Hoog-Duitschers tot nog toe door «morgenröthe» wordt uitgedrukt. Of is deze laatste omstandigheid misschien juist oorzaak, dat men een *tagarádo*, naar provinciale uitspraak *tagaródo* door volksetymologie met *tagaróto*, «dagrood», heeft verwisseld of verklaard? Opmerkenswaardig is het, dat Kiliaan s. v. uitdrukkelijk — *raad* van *rood* afleidt. Wil men zijn gevoelen omhelzen, dan moet men een' zeer gewaagden overgang van *oo* in *aa* in ons Nederlandsch aannemen en *dageraad* verklaren tot een woord, welks gewestelijke uitspraak normaal is geworden. De Nederl. *oo* (Goth. *au*) is zeker = *á* in het Oud-Friesch, en in

1) Verg. o. a. Ags. *hyrd* (minder fijn *hird* geschreven) = Goth. *hairdeis*, welks thema *hairdja* is, enz.

sommige Saksische tongvallen; in den Heliand zelfs leest de Cod. Mon. 53[5] *bâm* voor *bōm* (Ned. *boom*), en elders; de Frekenhorster oorkonde *bâna* voor *bōna* (Ned. *boon*) enz. Het Nederl. *baken* zou wel het Oud-Saks. *bōkan*, Ags. *beácen*, Engelsch *beacon* kunnen zijn. Maar de beslissing is moeilijk, zoo lang men in twijfel blijft over de oorspronkelijke quantiteit der *a* in *baken*; uitgemaakt zeker hetzelfde woord als het O. S. *bōkan*, dat ook *prodigium* beduidt is het bij Kiliaan voorkomende *Bokene* «phantasma, spectrum». Verg. v. d. Bergh, Nederl. Mythol. bl. 20.

Hoe het zij, ik wil het voorgedragene omtrent *dageraad* slechts als eene vraag doen gelden, en ten slotte eene vraag, door Graff t. a. p. gedaan, beantwoorden. Zij is deze, of *tagarodo* niet zou kunnen zamenhangen met het O. S. *râdur*, Ags. *rôdor* «hemel, aether». 1) Graff had er bij kunnen voegen het Noordsche *rödull*, «zon», want in beide woorden schijnt de zin «glanzend» ten grondslag te liggen. Onmogelijk is de zamenhang tusschen *tagarodo*, *dægrêd*, *dageraad* met *râdur* en *rödull* niet, maar zoolang in geene der verwante Indo-Germaansche talen de zin van «glanzen» voor den wortel *rad* gevonden is, blijven dergelijke gissingen meer dan gewaagd. Het Latijnsche *radius* kan dunkt me niet in vergelijking komen, daar de beteekenis van straal hier eerst eene overdrachtelijke is.

---

1) Ik houd *a* in *râdur*, en *o* in *rôdor* voor lang, daar me niet bekend is, dat eene Ags. *ŏ* in het *worteldeel* eens woords op het einde eener lettergreep met O. S. *ŭ* overeenkomt en daarentegen *â* en *ô* meermaals elkander dekken, bijv. Ags. *môna* = O. S. *mâno*, Ned. *maan*; Ags. *sôna* = O. S. *sâno*, Mnl. *saen*.

FRANKEN.

DOOR

Dr. H. KERN.

Het zou overbodig wezen, al de verklaringen van bovenstaand woord gegeven mede te deelen, en we zullen één' voor allen, JACOB GRIMM laten spreken in zijn diepzinnig werk: *Geschichte der deutschen sprache*, I D., bl. 512 en 13 (358 van den 2den druk). Hij zegt dit: «Franci Francorum, ahd. Franchon Franchonô, ags. Francan Francena, aber altn. Frakkar Frakka führt sich auf den begrif frank und frei zurück, welche wörter (mhd. frech und frî, mnl. vrij en vrank) wir gern in eine formel binden. im prolog des salischen gesetzes nennt sich die gens Francorum selbst inclyta, audax, velox et aspera, aus der goth. wurzel freis liber entspringt sowol friks audax, avidus, (1) als ein fraggs entspringen dürfte, die götternahmen Fría Fricka Fricco sind wie Libera Liber und der ausdruck frî femina unmittelbar verwant», enz. In de aangeduide noot voegt hij er bij: «Sigebertus gembl. bei Pertz 8,300: Valentinianus Francos attica lingua appellavit, quod in latina lingua interpretatur feroces (das φρακτός bei Libanius meint aber bewafnet.) diese herleitung hat auch. Ermoldus Nigellus im sinn I, 344:

Francus habet nomen a feritate sua,

vgl. 359 France ferox! Man könnte den namen auch aus der von Valentinian verliehnen abgabenfreiheit deuten, vgl. Pertz 8,115».

Met allen eerbied voor den grooten Duitscher, wiens misslagen even leerrijk en vruchtbaar zijn, als zijne ontdekkingen op het gebied der wetenschap, met warme hulde aan den genialen arendsblik, die zelfs de afgronden der taal weet te peilen en paarlen daarin te ontdekken,

moeten we nederig verklaren, dat de gelijkstelling van een te vermoeden Goth. *fraggs* met *freis* ons geheel en al verwerpelijk toeschijnt. Ook is het zeer te betwijfelen, of er een Gothisch *fraggs* ooit bestaan hebbe, want blijkens de vormen des woords in de dialekten, kon het bedoelde woord alleen *fragks* heeten, en dat dit nu bestaan heeft, is bijna niet twijfelachtig, want het bestaat in de meeste Duitsche dialekten. Vooreerst is in het O. Saks. *frôcni* (*fruokni*) = urgens, audax temerarius. « Het Adverbium is *frôcno* (*fruokno*). Men ziet, dat *frôcni* met gewijzigd suffix ons *vrank* is, daar bij wegval der nasaal de *a* verlengd, d. i. *ó* (*uo*) wordt; zoo heeft het Mnl. *stoet*, terwijl wij *stond* (d. i. *stand*) de voorkeur geven; voorbeelden zijn er in overvloed. In het Ags. heeft men *frêcne* (*frêcene*), waarin de *ê* een noodzakelijk gevolg is van den *umlaut* door *i* in *-ni*, met de beteekenis: « asper, dirus, audax, atrox, crudelis». Het Adverb. is *frêcne* «audacter, atrociter». Ja men vindt in het Ags. zelfs ons *vrank* wellicht nog naauwkeuriger terug in *frêc* [1]) (wel te onderscheiden van *frec*, «avarus», ten onrechte met elkaar verward?) in den zin van «audax» bijv. in *Cædmon* vs. 3144 vgg. naar Bouterwecks uitgave, waar we dus lezen: ôd Moyses bebeád eorlas on uhttîd ǣrnum bêmum folc somnigean, frêcan ârîsan, habban heora hlencan hycgan on ellen, beran beorht searo» enz. Dat is: «tot dat Mozes gebood, dat de helden in den morgenstond met metalen bazuinen het volk vergaderden, de koenen opstonden, hun hooghartig gemoed op dapperheid richtten, de blinkende wapenrusting droegen» enz. De verschillende vertakkingen van *frêcne* in het Ags. kunnen we hier stilzwijgend voorbijgaan. In het Ohd. schijnt het alleen over in eigen-

---

1) Het eenigste onderscheid tusschen *vrank* en *frêc* zou wezen, dat *vrank* eene *a*, *frêc* eene *i* tot uitgangsletter had. Ik moet doen opmerken, dat het HD. *frech* me aan het wankelen brengt, of Ang. *frêc* wel met lange vokaal te schrijven is. Voor de bewijsvoering doet dit niets af.

namen, *Fruochenolf*, *Fruohansinduna*. Zie GRAFFS Sprachs. III, 817. — Om tot de Gothen terug te keeren, bij dezen kon het O. S. *fruokni*, òf *frôkni* òf *fragkni* geheeten hebben; het Ags. *frêc* daarentegen *frôkja* Nomin. *frôkis* of *fragkja*, Nom. *fragkis*. Ons Ned. *vrank* kan = Goth. *fragks* of *frôks* geweest zijn. De zoogenaamde zwakke vorm van dit Adjectief zou *fragka*, Gen. *frankins* zijn. *Franken*, beteekent dus «de woesten, de vermetelen», even als *fruokni*, *frêcne*, en zoo wordt met ronde woorden verklaard in het boven aangevoerde gezegde van Ermoldus Nigellus «Francus habet nomen a feritate sua». De engere beteekenis van *vrij*, d. i. «onbelemmerd» kan ons *vrank* nooit gehad hebben, even min als het die nu bezit; het is «vrijmoedig». Het Fransche, «dites -le franchement» wil niet zeggen: «zeg het ongehinderd», maar veeleer zeg het vrijmoedig, stout weg».

Een andermaal hoop ik meê te deelen, in welken zamenhang de volksnaam der Franken staat met het Ags. *franca* «spies» en met sommige woorden onzer taal.

GENIJP.

DOOR

Dr. H. KERN.

Wanneer men wil zeggen, dat iemand iets in het verborgen, in het geheim gedaan heeft, zegt men: «hij heeft het in het *genijp* (of zoo als men gewoonlijk hoort uitspreken: *geniep*) gedaan. Dit woord mag nu oorspronkelijk alleen in de zuiver Saksische gedeelten van ons vaderland te huis zijn, thans heeft het zeer zeker burgerrecht verkregen in onze algemeen-nederlandsche taal, zelfs in de geschrevene. In de vroegere Nederlandsche schrijftaal is het woord me niet bekend en bij KILIAAN ontbreekt het ook, doch des niet te min is het woord in de boven-

genoemde beteekenis zeer oud, daar het reeds voorkomt in eenige der oudste gedenkstukken van Duitsche taal, en wel in Angelsaksische gedichten. In dezen komt ons woord zóó dikwijls voor, dat we het bestaan van ons *genijp* (zóó is te spellen) als van een algemeen-Saksisch woord als genoegzaam gewaarborgd kunnen beschouwen, al zijn we dan ook door den geringeren omvang der Oud-Saksische geschriften niet in staat de geschiedenis van het woord door alle tijden heen voor ons vaderland na te wijzen.

Voor de beteekenis des woords in het Angelsaksisch zie men CÆDMON vs. 139 1); alwaar men leest: «him arn on lâst, thrang thŷstre g e n î p, thâm the theóden self sceôp nihte naman», d. i. hem (den dag) achterna kwam, drong de donkere n e v e l, wien de Heer zelf den naam van nacht gaf». Verder in II, 122: «nâgan ve thæs heolstres, thæt ve ûs gehŷdan magon, in thissum neovlan genîpe», d. i. «we hebben in deze diepe 2) duisternis geen schuilplaats,

---

1) De aanhalingen uit CÆDMON zijn gedaan naar BOUTERWECKS, uit den Cod. Exon. naar THORPES, uit den Beówulf naar KEMBLES uitgave.

2) Het woord *neórol* (ook *neóvel*, *nirol*. *neól* geschreven) beteekent naar LYE «pronus, praeceps, profundus, imus». Zie de opgave in BOUTERWECKS Gl., waarin verwezen wordt op GRIMMS Gr. I³, 370. II, 118. Erläuter. zu Andreas 157. D. Myth. 766. Het is niet te betwisten, dat men op alle plaatsen met de opgegeven beteekenissen uitkomt, maar de oorspronkelijke zin van *neóvol* kan slechts die van *doodelijk*, *verderfelijk* zijn, daar *neóvol* letterlijk = Sanskr. *naçvara*, doodelijk, verderfelijk» is. Eenmaal moet het hier besproken woord *nihvol* geluid hebben, even als *nio* in het tot nog toe (zoo ver mij althans bekend is) onverklaarde *nio* in *niobed* of *neóbed*, «doodbed» voor *niho*, en *feó*, «vee» voor *fiho*, Goth. *faihu* (d. i. *fihu*) staat. Het Angels. is in *nio* consequenter dan het Gothisch, hetwelk *navs* heeft; men vergelijke slechts Sanskr. *paçu*, Lat, *pecus*, Goth. *faihu*, Angels. *feó* en men zal zien, dat even regelmatig Sanskr. *naçu* = Gr. *νέκυς* = Angels. *neó* (d. i. *nihu*) is. — Het verloopen der beteekenis is te verklaren uit de omstandigheid, dat *neóvol* alleen in bepaalde dichterlijke uitdrukkingen, bij duisternis en bij afgrond voorkomt, en een *epitheton ornans* voor deze begrippen is. Dat men evenwel nog altijd aan dit woord een sterker begrip, dan

om er ons in te kunnen verbergen.» Vergelijk voorts II, 181 en 447, waar *genîp* beidemaal met hetzelfde epitheton *neóvol* voorkomt. Andere plaatsen uit den Codex Exoniensis en den Beóvulf geeft BOUTERWECK, de vlijtige nieuwste uitgever van CÆDMON in zijn Glossar. Onder deze zij me vergund te wijzen op Beóvulf, vs. 2716 vgg. «vindige næssas, frêcne fengelâd, thær *firgenstreám under næssa genîpu nidher gevîtedh*, flôd under foldan», *de bergstroom onder de donkere schaduwen der voorgebergten neder stort*».

De aangehaalde plaatsen zijn toereikende, om te bewijzen, dat *genîp* uitdrukt alles, wat bedekt, verduistert.

Naast dit substantivum *genîp* staat een verbum *genîpan*, in den zin van *bedekken*. Bij CÆDMON in de schoone beschrijving van den ondergang van Pharao's leger in de Roode Zee, vs. 3383, staat: «him ongên genâp atol ẙdha gevealc», waar *genâp* praegnant gebruikt is, want de bedoeling is deze: «hun te gemoet drukte het gruwelijke rollen der baren (en bedekte ze)». Een perfectum *geneóp*, dus uit reduplicatie ontstaan? komt voor in vs. 3404, doch dit is eene plaats, waaruit men geen gevolgtrekkingen maken kan. Veel eenvoudiger en duidelijker zijn de uitdrukkingen *nîpende niht*, «de met duisternis bedekkende nacht», in Beóv. 1088 en 1291. Vergelijk uit den Codex Exoniensis 307, 29 «*nâp nihtscûan*», de nachtschaduw [3]) dekte, en 292, 24.

Uit het voorgaande nu blijkt, dat de conjugatie van

---

eenvoudig *steil* of *diep* verbond, daarvan kan zich ieder overtuigen, die de plaatsen, waar het voorkomt wil naslaan. Het Lat. *praeceps* geeft het denkbeeld misschien het beste weder.

3) Kan ons *schaauw*, gewoonlijk als zamentrekking uit *schaduw* beschouwd, met dit Angels. *scûa* (*scûva*) overeenkomen? Vergel. voor de voorzeker zeldzame overeenkomst van Angels. *û* met Holl. *ouw* (*aauw.*) *bûan* = *bouwen*; *hlûttor* = *louter*. Als dit vermoeden zich bevestigde, zou *schaauw* niets met *schaduw* gemeen hebben, want het eene stamt dan af van een' wortel *sku*, en het andere van *skad* (sanskr. *chad*).

(ge)nîpan in het Angelssaksisch was: *(ge)nîpe*, *(ge)-nâp*, *(ge)nipon*, *(ge)nipen*, d. i. overgebracht in het Hollandsch: *nijp*, *neep*, *nepen*, *genepen*, een woord, dat iedereen bekend is, maar de eenigzins gewijzigde beteekenis van *drukken* heeft. In het Gothisch moet het geheeten hebben *neipa*, *naip*, *nipum*, *nipans*. Grappig genoeg geeft Löbe in zijn «Glossarium der goth. spr.» bij gelegenheid van *ganipnan* een te vermoeden *nipjan!* als stamwoord op, en dat nog wel, terwijl vlak naast *nipjan* gezet is «ags. *nipan!* (lees *nîpan*), dän *neppen* enz. Wie kan ook van een' Germanist vorderen, dat hij een Hollandsch! *nijpen*, *neep*, *nepen*, *genepen* kent? Om tot het Gothisch terug te komen, in de ons bekende litteratuur bestaat er alleen een passivisch *ganipnan*, dat «verdrietig worden» moet uitdrukken in Marcus X, 22: ith is ganipnands in this vaurdis galaith gaurs», waar onze bijbelvertaling heeft «maar hij, treurig geworden zijnde over dat woord, ging bedroefd weg». Blijkbaar nu staat deze beteekenis van treurig worden nader bij den zin, dien wij thans nog aan ons verbum *nijpen* geven. Dat evenwel de beteekenissen *drukken* en *dekken* zich reeds vóór de scheiding der Indo-Germanen uit één wortel ontwikkeld hadden, blijkt uit het gebruik van het met ons *nijpen* verwante (echter niet identische) Sanskritsche *nabh* (*nap*) en van het Latijnsche *nub* in *nupta*, *nubes*. Daar het hier niet de plaats is, dit verder uit één te zetten, willen we slechts wijzen op de bijna letterlijke overeenkomst van *genîp*, *genijp* met het Latijnsche *nimbus*; de uitgevallen nasaalletter wordt in *genîp* vergoed door verlenging der *i* tot behoud der quantiteit, even als Angels. *fîf*, Holl. *vijf* tot Gothisch *fimf*, Latijnsch *quinque* staat.

Ten slotte zij opgemerkt, dat het Angels. *genîp* een neutrum is, even als ons *genijp*, en hiermede hoop ik genoegzaam aangetoond te hebben, dat ons woord reeds zeer oud is, ja daar het zich in de zuiver Saksische

streken van ons vaderland tot nu toe krachtig staande gehouden heeft en het in een ander Saksisch dialekt ook tevens zeer dikwijls voorkomt, kunnen we gerust het besluit trekken, dat *genijp* zijne thans nog gebruikelijke beteekenis reeds bezat, voordat de ondernemende drommen van Hengist den grond legden van Engelands latere grootheid.

KLEINIGHEDEN.

VI.

Weesje.

Overbekend is in ons dagelijksch taalgebruik het woord dat aan het hoofd dezes vermeld staat, hoewel het bij KILIAAN noch PLANTIJN, bij WEILAND noch BILDERDIJK te vinden is.

Ook in onze zustertaal, het naauwverwante nederduitsch schijnt het onbekend te zijn. In dezen bedenkelijken etymologischen toestand van ons woordje — dat, vergis ik mij niet, een weinig uit de mode is — krijgen we echter onverwachte hulp van een bastaardwoord, dat reeds in het middennederlandsch uit het fransch is overgenomen; ik bedoel prieel, mnl. ook proyeel praeyeel gespeld, volgens zijne afkomst uit het latijnsch pratum, italiaansch prato, weide. Het beteekende eerst krachtens zijnen verkleinenden vorm «eene kleine weide», «een groen plekje gronds», en weldra «een overschaduwd plekje», dus veranderde de beteekenis «weide» in die van «overschaduwd plekje». Laat zich slechts iets dergelijks over het woord «weesje» bewijzen, dan, geloof ik, zal het niet langer zoo eenig

in de rij der nederlandsche woorden staan, dan zal zijn etymologische toestand verbeteren en dan, vergis ik mij niet, zal het eenen stamboom hebben aan te wijzen, die van de dagen van Arminius dagteekent. Om dit alles te bewijzen behoef ik slechts aan het vermaarde slagveld der Romeinen en Cherusken te herinneren, «cui nomen Idisiaviso» «Idisiavisus genaamd» (Tacitus Annalium 2, 16), alsmede aan de volksnamen Wsinobates en Usipetes (Wsi en Usi = Visi). Ontegenzeggelijk is weesje met dit visus ohd. wisa hetzelfde woord, dat dezelfde veranderingen heeft ondergaan als zoo even bij prieel zijn vermeld. Het zij mij veroorloofd over een woord dat zoo veel van den tand des tijds geleden heeft nog het navolgende aan te teekenen.

Bij onze Hoogduitsche taalbroeders vinden we ons woord onder de navolgende vormen te rug: ohd. wisa, mhd. wise, nhd. wiese, beijersch wis (Schmeller 4, 182), zwitsersch wis, wies, wés (Stalder 1, 89. 2, 450, Tobler 447); tevens zijn er naar genoemd de plaatsen: Wies in Baden, Wiese in Silezie en Moravie, Wis- of Wies-au in Silezie en Beijeren, Wis-bach in Hessen, Wis-baden in Nassau en in Oostenrijk Wies-matt (vgl. het oostenrijksch matt-weide, Loritza 88ª en mhd. wise-mât hooiland). In Nederduitschl. heet het as. vise, mnd. wese, wiesche, Teuthonista weese, wijsche, Hamburg wisch, (Richey 342) Bremen wiske, (Brem. Wörterb. 5, 274), Holstein wisch (Schütze 4, 366), Luxemburg wis, wies (Gangler 173. 483), terwijl we in Westfalen en Sleeswijk wies als plaatsnaam ontmoeten. Op nederlandsch taalgebied hervinden we ons woord bij Kiliaan als wisch, wische en bij ten Kate (2, 502) lezen we wiese, wisch wische. Hier gaf het den naam aan de plaatsen: Wieze in Oost-Vlaanderen, Wese-maal 1) in Zuid-Braband en Wesep, Weesp, in Overijssel, Gelder-

1) Vgl. bij mael water-mael in Z. en Ros-malen in N. Braband, benevens den Belgischen geslachtsnaam van Malen.

land en Holland. Tot de verklaring dezer twee vormen deszelfden woords komt ons de analogie te hulp. Gennep toch, dat op denzelfden trap van verbastering staat als Wezep, heette in 1067 Genape, en Velp in 891 Pheleppe; denzelfden uitgang komen we in Vennep tegen, in de 10ᵉ eeuw Vannapen, Vennapen, Vennepa genaamd, weshalve we mogen aannemen dat Weesp vroeger Wesapa klonk. Deze uitgang apa, ohd. affa, met dubbelen medeklinker even als Pheleppe, is volgens GRIMM (Gesch. d. d. Sprache 368) en GRAFF (1; 159) een oudere vorm van aha water, zoodat Wesapa en Vennapen — het laatste met de a van 't Goth. fani en de dubbele n van 't Groningsche fenne — weidewater beduiden [1]). Door alle talen heen is ons woord vrouwelijk en behoort, blijkens den Genitivus die as. visan luidt en den dativus, dien we in het ohd. wisun vinden tot de eerste zwakke verbuiging.

De werkwoorden van herhaling geven eene menigte voorbeelden van enkelvoudige woorden, waaruit door toevoeging van eene afleidende letter een nieuw woord ontstaat, terwijl straks weder eene andere afleidende letter de plaats der vorige bekleedt, om op nieuw een ander woord, weinig in beteekenis van het vorige verschillende te scheppen; zoo ontstaat uit snippen snipperen en snippelen. Ook de naamwoorden zijn aan dergelijke vormveranderingen onderworpen, bvb. het enkelvoudige goth. vatô krijgt on. eene afleiding op -n en wordt vatn, bij ons daarentegen heet het met afleiding op -r water. Aan zulke veranderingen is ook wisa onderworpen.

Eene afleiding op -r ligt ten grondslag aan den stroom-

1) Oorspronkelijk dus stroomnamen maar op plaatsen toegepast. Zoo heette Loenen a. d. Vecht vroeger Loneralaca (laca = water) en Medemblik Medemelacha (medem, dat ook in Medme-dung en Medema-hem voorkomt = O. S. medhom paard); in Medemblik vervangt de b als lipletter na de vloeijende m de e die eene verzwakking is der zamenstellingsletter a.

naam Weser, in zijnen onverminkten vorm Wisur-aha [1]) geheeten en aan den nederduitschen plaatsnaam Wieserhuaf (Kuhn Zeitschrift 1,178); buiten zamenstelling vinden we dezen vorm in Wezeren, eene plaats in Luik en het as. onvisere (Grimm Gesch. d. d. Sprache 456).

Afleiding op -n heerscht in het beijersche wisen (Schmeller 4,182) en het Kiliaansche wiesen; ook in plaats- en stroomnamen komt ze voor. In Baden heet een water Wiesen (vroeger Wisun-aha? even als Wisur-aha), in Zwitserland draagt eene plaats den naam Wesen en in Oostenrijk treft men Wesendorf aan. In Mecklenburg en Holstein, ja tot in Esthland, vindt men den naam Wesenberg en in Engeland Wesenham. Of echter alle deze plaatsnamen tot eene afleiding van wisa op -n behooren is onzeker. De Wurtembergsche stad Wiesensteig toch, die schijnbaar hier ook onder gerangschikt moet worden, heette vroeger Wisontesteiga (v. Schmid, *Schwäbisch. Wörterb.* 536), 't welk met den naam wisuntwangas tot ohd. wisunt as. vĕsand on. visundr [2]) behoort, dat ook buiten zamenstelling reeds in het mhd. de *t* der afleiding -nt verloor.

Wederom eene andere afleiding, namelijk op -m schijnt te heerschen in Wiesme in Namen en Wezem-beke in Z. Brabant, waarbij men echter ook denken kan aan verbasterde uitspraak van de *n* der vorige afleiding.

Door Ettmüller (Lexicon Anglo-Saxomicum blz. 99), wordt het door ons behandelde woord afgeleid van het a. s. sterke ww. vĕse väs vaeson vĕsen ik verteer, verkwijn, behoorende tot de 10e klasse van sterke ww. bij Grimm en tot de 3e bij Brill. De *ĕ* nu van den tegenwoordigen tijd en het deelwoord is ontstaan uit eene korte *i* die vroeger aan dit ww. toekwam, blijkens een ander

---

1) Aha = water, dus weder van dezelfde beteekenis als Wesep en het later te vermelden Wezembeke.

2) 't Geen wederom niet anders is dan wisa met de afleiding -nt en dus zooveel beteekent als prairiënbewoner.

er van afgeleid woord: het as. visnjan verdorren. Van eenen tijd met deze *i* tot klinker is ons woord ontstaan, dezen toch vertoonen het ohd. wisa, nnd. en nnl. wisch. Doch, even als deze *i* reeds vroeg tot *ë* werd, zoo ontstond ook uit wisa reeds in het mnd. een vorm met *e*, dien we ook in het zwitsersch, in nederl. plaatsnamen en in wees berceau ontmoeten, welke *e* dus, als ontstaande uit de derde klasse van sterke ww. in het nederlandsch zachtlang is. Eene andere verandering onderging de korte *i* namelijk, dat ze door breking *ie* werd even als in het as. visnjan veosnjan wordt. Deze *ie*, aan het ohd. en mhd. vreemd, kreeg ons woord in het nhd. eerst door nederduitschen invloed — getuige de *i* der nhd. dialecten — even als eene menigte woorden nhd. *ie* hebben, welken volgens het mhd. korte *i* toekomt.

Het hoofddenkbeeld dat aan wisa ten grond ligt is dat van vochtigheid: «de beteekenissen wise en natheid schijnen zich ligt te vereenigen» schrijft Grimm (Gesch. d. d. Sprache 405) ook beduidt het nog in Zwitserland «rietpoel». Daar nu vertering of ontbinding zoowel door droogte als natheid geschiedt, zoo schijnt mij ontbinding door vochtigheid en vervolgens vochtig zijn de hoofdvoorstelling bij ons woord en wisa derhalve dezelfde beteekenis te hebben als made, dat volgens Grimm (Gesch. d. d. Sprache 405) met onverschovene vloeijende *m* van éénen stam is met het latijnsche madidus en ons nat.

Maarsseveen. V. D. HELM.

EEN ANTWOORD OP VRAAG XXXI.

XXXI. «Dr. Nassau, zegt op pag. 160 van den vorigen jaargang (II): «Wat «benijden», «nijden», en zijne «ongelijkvloeijendheid betreft: «beneden», *sic?* Ja wel «zoo, maar ook «benijd»». Is *benijden* inderdaad beide gelijkvloeijend en ongelijkvloeijend?!»

Even als met mij het geval was, schijnt ook de geëerde vrager er aan te twijfelen of *benijden* sterk (ongelijkvloeiend) en tevens zwak (gelijkvloeiend) verbogen wordt; van daar dat ik bij het overnemen der plaats waar de Doctor *beneden* voor *benijd* bezigde, *sic?* achter *beneden* plaatste. Het antwoord, in de aangehaalde vraag opgenomen: «ja wel zoo», n. l. *beneden*, «maar ook *benijd*,» was echter te kort om mij te kunnen bevredigen; en het deed mij dus groot genoegen toen ik zag dat er meer waren, wier twijfel niet was weggenomen. Ik dacht nu, na de vraag hierboven gelezen te hebben, dat UEd. op de zaak in questie zou terug komen, welke met die paar woorden toch niet voor afgedaan kon gehouden worden, dan eene nadere, gewenschte verklaring bleef tot nu toe achterwege; wellicht — bijaldien de zaak dien heer niet te gering is, om er verder over uit te weiden — zijn wij die nog te wachten, gemotiveerd en gedocumenteerd, en wij willen dus geduld oefenen.

De vraag is: «is *benijden* inderdaad beide gelijkvloeiend en ongelijkvloeiend?»

Tot hare beantwoording hebben wij te raadplegen: 1°. de woordenboeken onzer taal; 2°. onze hedendaagsche goede schrijvers en dichters; 3°. het spraakgebruik.

De woordenboeken, die ik heb kunnen naslaan, ver-

buigen *benijden* zwak: *benijdde*, *benijd*; niet sterk: *beneed*, *beneden*; bij geen schrijver of dichter van naam of geen naam, heb ik *beneed* of *beneden* aangetroffen; misschien is Dr. NASSAU hierin gelukkiger geweest dan ik, en, heeft hij de plaatsen opgeteekend, dan zal hij ons en anderen, die met mij in de zaak belang stellen, met de mededeeling er van kunnen verpligten, waardoor wij tevens het genoegen zullen smaken, weder iets van zijne hand in dit tijdschrift aan te treffen, een genot dat wij sedert eenigen tijd hebben moeten ontberen; wat ons spraakgebruik betreft, dit pleit stellig voor *benijdde* en *benijd*, even als omgekeerd *bezwijken* voor *bezweek* en *bezweken*.

Door de analogie met *bezwijken*, *belijden* en dergelijke werkwoorden van de vijfde klasse, die in het praesens eene *ij* hebben, kan men zich zonder nadenken licht laten verleiden *beneden* voor *benijd* te schrijven, even als *kween* en *gekwenen* voor *kwijnde* en *gekwijnd*, doch dan schrijft men niet volgens het tegenwoordig gebruik, maar achteloos en zonder gezach voort, of men wil sedert lang verouderde conjugatievormen weêr in het leven roepen, iets wat wij van Dr. NASSAU, na het geen wij zoo al van ZEd. onder 't oog gehad hebben, niet kunnen denken, en daarenboven eene vrijheid is, die wel aan poëten, minder aan prozaïsten wordt verleend.

Eene andere vraag is: «was het werkwoord *benijden* in de hooge oudheid «ongelijkvloeiend» (*sterk*), en deze moet toestemmend worden beantwoord; groot is het aantal werkwoorden, die in de veertiende en vijftiende, ook nog in de zestiende, ja zelfs in de zeventiende eeuw *sterk*, maar nu *zwak* worden verbogen, als in onzen Statenbijbel o. a. *biek* voor *bakte*, *bried* voor *braadde*, nog door BILDERDIJK in zijn *Cycloop* opgewarmd, blz. 27.

Hij *bried* een deel aan 't vuur . . . . . .

hoewel het vers even goed *braadde* als *bried* had kunnen velen; en zoo haalt Dr. BRILL, *Holl. Spaakleer*, blz. 594,

